

Keyifli Okumalar Dileriz

Binlerce kategoride milyonlarca PDF e-kitap, ders kitapları, dergiler ve romanlara platformumuz üzerinden ücretsiz ulaşabilirsiniz.

RESMİ WEB SİTEMİZ

<https://rantey.org>

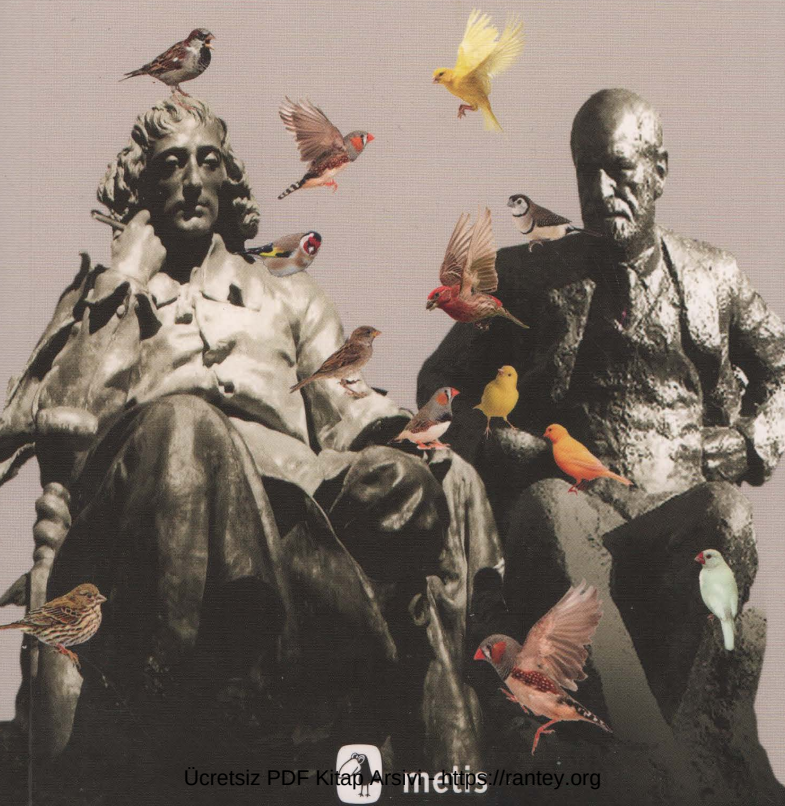
Yedek ve Duyuru Kanallarımız

Sitemize erişim engeli gelmesi veya adres değişikliği durumunda aşağıdaki kanallardan güncel giriş adresine erişebilirsiniz:

- Telegram: <https://t.me/birkitapbir>
- WhatsApp Kanalımız : <https://whatsapp.com/channel/0029VbDHv8uE50Us4lvMoc0Y>

Michel Juff 
Freud-Spinoza
Mektuplaşması

1676-1938

Michel Juff 

Freud-Spinoza

Mektuplaşması

1676-1938

Spinoza Freud'u okusaydı hangi kavramları benimser, hangilerini eleştirirdi? "Bilinçdişi", " l m dürtüsü", "Oidipus kompleksi" ne ifade ederdi ona? Peki ya Freud neden Spinoza'yı dikkatli okumamış olabilir? Okusaydı *conatus* hakkında ne düşünürdü? *Ethica*'da ifadesini bulan duygu ve etkilenme teorisine nasıl yaklaşırdı?

Sıradışı bir kitapla karşı karşıyayız: Bu ve benzeri sorulara cevap vermek için Michel Juff  aralarında neredeyse iki yüzyıl bulunan, biri öncelikle filozof (ama psikolojinin öncüsü de sayılan bir filozof)  b r  psikanalizin kurucusu olarak görülen iki düşünürün metinlerini birbirileriyle "konuşturmak" istemiş; bir başka deyişle, bu iki düşünürün ortak noktalarının yanı sıra ayrıldıkları noktaları belirlemek, birbirlerinin düşüncelerine getirecekleri eleştirileri ortaya çıkarmak için Spinoza ile Freud'u "mektuplaştırmış". Bu "karşılaşma"dan da felsefe ve psikanalizle ilgilenen okurlarımızın zevkle okuyacağı dört dörtlük bir inceleme doğmuş.

Michel Juff 

Freud-Spinoza

Mektuplaşması

1676-1938

1945 doğumlu Fransız filozof. Çeşitli  niversite ve yüksek okullarda felsefe, eğitim ve iletişim gibi konularda dersler verdi; birtakım kuruluş ve şirketlerde iletişim konularında danışmanlık yaptı. 2000'lerin başından beri  evre sorunlarıyla ilgilenen Michel Juff  bu alanda da çeşitli resmi görevler üstlendi. Diğer kitapları arasında şunları sayabiliriz: *A corps perdu, L'accident du travail existe-t-il?* (Yarım Beden: Iř Kazası Diye Bir şey Var mı?, Seuil, 1980), *La trag die en h ritage, de Freud   Sophocle* (Trajedi Mirası: Freud'dan Sophokles'e, Eshel, 1999) ve *Caf -Spinoza* (Spinoza Kahvesi, Le bord de l'eau, 2017).

Metis Yayınları
İpek Sokak 5, 34433 Beyoğlu, İstanbul
e-posta: info@metiskitap.com
www.metiskitap.com
Yayınevi Sertifika No: 10726

Freud-Spinoza Mektuplaşması
1676-1938
Michel Juffé

Fransızca Basımı:
Sigmund Freud - Benedictus de Spinoza
Correspondance
1676-1938
Editions Gallimard, 2016

© Editions Gallimard, 2016
© Metis Yayınları, 2016
Çeviri Eser © Siren İdemen, 2017

İlk Basım: Nisan 2018

Yayıma Hazırlayan: Savaş Kılıç

Kapak Resmi: İki heykelle kolaj.
Paviljoensgracht'taki evinin yakınındaki Spinoza heykeli,
1880, Lahey, Hollanda; Tavistock Enstitüsü'nün önünde,
Belsize Parkı'ndaki Sigmund Freud heykeli, 1970, Londra.
Kapak Tasarımı: Emine Bora

Dizgi ve Baskı Öncesi Hazırlık: Metis Yayıncılık Ltd.
Baskı ve Cilt: Yaylacık Matbaacılık Ltd.
Fatih Sanayi Sitesi No. 12/197 Topkapı, İstanbul
Matbaa Sertifika No: 11931

ISBN-13: 978-605-316-127-1

Michel Juff 
Freud-Spinoza
Mektuplaşması
1676-1938

Çeviren:
Siren Idemen

metis

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - <https://rantey.org>

İçindekiler

<i>Sunuş</i>	9
1. Sigmund Freud'dan Benedictus de Spinoza'ya, 15 Ocak 1937	13
2. Benedictus de Spinoza'dan Sigmund Freud'a, 25 Ocak 1676	18
3. Sigmund Freud'dan Benedictus de Spinoza'ya, 20 Şubat 1937	23
4. Benedictus de Spinoza'dan Sigmund Freud'a, 2 Nisan 1676	29
5. Sigmund Freud'dan Benedictus de Spinoza'ya, 1 Mayıs 1937	38
6. Benedictus de Spinoza'dan Sigmund Freud'a, 10 Haziran 1676	59
7. Sigmund Freud'dan Benedictus de Spinoza'ya, 25-26 Haziran 1937	79
8. Benedictus de Spinoza'dan Sigmund Freud'a, 10 Temmuz 1676	98
9. Sigmund Freud'dan Benedictus de Spinoza'ya, 25-27 Temmuz 1937	119
10. Benedictus de Spinoza'dan Sigmund Freud'a, 10-12 Ağustos 1676	139
11. Sigmund Freud'dan Benedictus de Spinoza'ya, 1 Eylül 1937	168
12. Benedictus de Spinoza'dan Sigmund Freud'a, 11-14 Eylül 1676	192
13. Sigmund Freud'dan Benedictus de Spinoza'ya, 29 Eylül 1937	213
14. Benedictus de Spinoza'dan Sigmund Freud'a, 22-26 Ekim 1676	235
15. Sigmund Freud'dan Benedictus de Spinoza'ya, 20-27 Kasım 1937	253
16. Benedictus de Spinoza'dan Sigmund Freud'a, 22 Ocak 1677	282

EKLER

Spinoza'nın Ölümü	297
Kitapta Adı Geçen Kişiler	298

Sunuş

1670 başları; Spinoza'nın¹ *Teolojik-Politik İnceleme* adlı eseri imzasız olarak yayımlanır. Ve hâkim inançları yerle bir eder. Buna göre, Kitabı Mukaddes'in kaynağı insandır, tasvir edilen mucizeler mecazi hikâyelerden ibarettir, peygamberler akıldan ziyade yüksek itikat ve zengin hayal gücü sahibidir. İyi bir kanun koyucu olan – ve evlatlarının, yani döneminin İbranilerinin gönül teline dokunmayı bilen– Musa hiçbir surette Tevrat'ın yazarı olamaz, Tanrı'nın onunla “yüz yüze” konuşmasıysa bir mecazdır, zira Tanrı insan olmadığı için bir başka insanla konuşamaz. Dini bütün bir Yahudinin gözünde Spinoza bir kâfirdi, hâlâ da öyle görülür, o nedenle de henüz yirmi üç yaşındayken Yahudi cemaatinden kovulur.

Freud² hakkındaki bilgilerimiz Spinoza'yı pek bilmediğini, en azından okumamış olduğunu düşündürüyor. Çok nadiren bahseder Spinoza'dan. *Leonardo da Vinci'nin Bir Çocukluk Anısı*'nda³ (1910) müphem bir imada bulunur: “Leonardo'nun gelişiminin Spinozacı düşünme biçimine yaklaştığı gibi bir saptamaya kalkışabiliriz.” Ne demek istemiş? Anlamak mümkün değil. Aynı yıl, Martha'yla (eşi) birlikte Lahey'de bulundukları sırada, kızı Mathilde'e ve damadına yazdığı iki mektupta da Spinoza'ya değinir: “Hollanda'da insan kendisini yabancı hissetmiyor, ihtiyaç duyduğumuz her şey var burada. Sizin için de iyi bir sayfiye olacak. Şu âna kadar hayal kırıklığı yaratan bir şey yok. Rembrandt ve Spinoza da çok iyi eşlikçi.”⁴

1. 24 Kasım 1632'de Amsterdam'da doğdu, 21 Şubat 1677'de Lahey'de öldü.

2. 6 Mayıs 1856'da Freiberg'de (Moravya) doğdu, 23 Eylül 1939'da Londra'da öldü.

3. *Œuvres complètes*, X, PUF, 1993, s. 99.

4. S. Freud, *Lettres à ses enfants* (Çocuklarına Mektuplar), Flammarion, 2012, s. 72, 21 Ağustos 1910.

Ve daha sonra: “Tanıdıklara gelince, bambaşka türlerden üç ah-bap edinebildim sadece: ilkbaharda tedaviye gelen doktor, her gün anıtının önünden geçtiğimiz Spinoza ve 1885’in ocak ayında yanından her geçişimde okşadığım Notre-Dame’ın sundurmasındaki bir iblis.”⁵

Bir Yanılsamanın Geleceği’nde (1927), Spinoza’dan “zındıklık yoldaşı”⁶ diye bahsettiğini bildiği Heinrich Heine’yi “zındıklık yoldaşlarımızdan biri” diye anarak şu cümlesini alıntılar: “Meleklerle ve serçelere bırakıyoruz gökyüzünü.” Sahiplendiği ya da kabul ettiği yakınlığa dair zarif bir ima mı acaba? 1932’de, Spinoza’nın üç yüzüncü doğum yıldönümü dolayısıyla hazırlanan bir kitaba katkıda bulunması istendiğinde kendini yeterli görmediğini söyleyerek bu daveti geri çevirir.⁷

1934’te, öldüğü yıl olan 1939’da *İnsan Olarak Musa ve Tektanrılı Din*[#] adıyla yayımlanacak olan kitabını yazdı. Musa hakkında

Kitabın özgün adı *Der Mann Moses und die monotheistische Religion*, Türkçeye *Musa ve Tektanrıcılık* olarak çevrildi. Bundan sonraki bölümlerde bu adla geçecek. –ç.n.

5. A.g.y., s. 74, 27 Ağustos 1910. Lahey’de, 14 Eylül 1880’de, Johannes van Vloten (1818-1883) tarafından Spinoza’nın bir heykelinin açılışı yapıldı. Van Vloten Spinoza hakkında pek çok makale ve kitabın yanı sıra Spinoza’nın bütün eserlerini de yayımlamıştır (1882-1883).

6. *Œuvres complètes*, XVIII, PUF, 1994, s. 191.

7. Freud söz konusu kitabın yayın yönetmeni Siegfried Hessing’e 9 Temmuz 1932’de şöyle yazmıştı: “Uzun yaşamım boyunca, büyük filozof Spinoza’nın şahsına ve eserine, kısmen çekinerek de olsa olağanüstü takdir besledim. Ancak, bu tutumumun bütün dünyanın önünde ona dair bir şey söyleme hakkını bana verdiğini sanmıyorum, hele ki başkaları tarafından daha önce söylenmemiş ne söyleyebileceğimi bilemezken. Görüşlerimi dikkate alarak, bu anma kitabı projesine katılamayacağım için beni bağışlayın...” (*Œuvres complètes*, XIX, PUF, 1995.) 1933’te basılan, 1962’de yeniden yayımlanan bu kitapta şu isimlerin makaleleri yer aldı: Siegfried Hessing, David Ben Gourion, Martin Buber, I. Brucar, C. Brunner, F. Droop, Simon Dubnow, C. Gebhardt, V. Gherasim, M. Grunwald, F. Hallett, J. Klatzkin, J. Klausner, M. Marcianu, I. Myslicki, I. Niemirower, I. Petrovici, Romain Rolland, K. Sass, C. Siegel, Nahum Sokolow, Arnold Zweig. Ve Albert Einstein, Sigmund Freud, J. Wassermann’ın “beyanatları”. Ama Freud’unki sonuçta bir “katkı” değildi. Bkz. Jean Préposiet, *Bibliographie spinoziste*, Les Belles Lettres, 1973.

daha önce de *Michelangelo'nun Musa'sı'nı* (1914) yazmıştı. Ancak bu defa, doğrudan dinin temellerini hedef alıyordu. 1927 sonunda *Bir Yanılsamanın Geleceği*'ni gönderdiği dostu Romain Rolland'a*8 bu konuda, 1929'da yayımlanan *Uygarlığın Huzursuzluğu*'nun onun bazı sorularına bir tür cevap niteliğinde olduğunu yazar. Romain Rolland Freud'u *Teolojik-Politik İnceleme*'yi okuması, hatta mümkünse orijinal Latincesinden okuması için teşvik eder. Felsefî metin okuma konusundaki –daha önce birkaç defa dile de getirdiği– çekincelerine rağmen, epey tereddütten sonra, Freud bu okumaya girer. Yine de *Musa ve Tektanrıcılık*'ta da diğer son dönem yazılarında da bu kitaba ya da Spinoza'ya hiç değinmez, oysa her ikisi de kişileştirilmiş Tanrı'nın olmadığı, bunun doğanın bağrındaki görelî güçsüzlükleri ve endişelerine cevaben insanlar tarafından icat edildiği fikrini paylaşır.

Freud ile Spinoza arasındaki mektuplaşma ikisinin de eserlerine yeni bir ışık tutuyor ve yepyeni gelişmelere, bildiğimiz Spinoza ve Freud'dan daha ötesine götüren fikirlere kapı aralıyor.

On altı mektuptan oluşan yazışma bir yıldan biraz fazla sürüyor. İkisinin de âdeti olmadığı halde mektupların bazıları çok uzun. Bunun da açıklaması çok sınırlı bir zamanları kaldığını bilerek giriştikleri bu tartışmada önlerine koydukları konuların yoğunluğu ve çeşitliliği olsa gerek. Yazışmaya başladıklarında Freud'un iki buçuk yıllık ömrü kalmıştır ve Avrupa'yı kasıp kavuracak fırtınanın gelişini görmektedir. Spinoza'nın ise sadece bir yılı vardır. İkisinin de kazanacak ya da kaybedecek bir şeyi kalmamıştı, büyük bir içtenlikle yazmalarının nedeni de buydu herhalde.

* Bu şekilde işaretli isimler hakkında kitabın sonundaki biyografik dizinde (s. 298) bilgi bulabilirsiniz. –y.n.

8. 1910'dan beri Romain Rolland'la dost olan yazar Stefan Zweig 14 Mayıs 1924'te, iki arkadaşını tanıştırır.

1. SIGMUND FREUD'DAN BENEDICTUS¹ DE SPINOZA'YA

Berggasse 19, IX. Viyana

15 Ocak 1937

Saygıdeğer Üstat,

Size, –büyük hayranlık duyduğum– Goethe'nin sitayişle söz ettiği şahsınıza, yazmak üzere kalemi elime alma cesaretini bulduysam da çekinmiyor değilim. Her ne kadar üniversite eğitimimin ilk yıllarında eserlerinizi okuma hevesim felsefe hocam² tarafından kırılmış olsa da, engin kıymetinizin uzun zamandır farkındayım.³ Yüzyıllar içinde çok sayıda hayran ve bir o kadar aleyhtar edinmiş olmanız öğretinizin büyüklüğünün su götürmez bir işareti. Ben de –kendimi sizinle kıyaslama cüretini gösterirsem– benzer aşırılıklara

1. Spinoza Amsterdam Yahudi cemaatinden aforoz edildikten sonra Baruch (Mübarek) olan isminin yerine Latince karşılığı Benedictus'u benimsedi. Aile içindeyse Bento diye hitap ediliyordu.

2. Freud'un sözünü ettiği hocası 1880'e kadar Viyana Üniversitesi'nde felsefe profesörü olan Franz Brentano (1838-1917). "Okumak zorunda olduğumuz filozofların eserlerini sıraladı, diğerlerinin hepsini acımasızca eleştirdi. Descartes'la başlamalıydık, bütün eserlerini okumalıydık, çünkü felsefeye yeni bir itici kuvvet kazandırmıştı. Ardıllarından Geulincx, Malebranche, Spinoza, hiçbirini okunmaya layık değildi. ... Spinoza'nın bütün yaptığı safsatalar arasında savrulup durmaktı; içlerinde kaale almaya en değmez olan oydu. Buna karşılık, Locke ve Leibniz göz ardı edilemezdi ... kuşkucu döneme gelince, Hume ve Kant'ı atlama-malıydık. Bütün filozoflar içinde en berrak düşünen ve mükemmel yazan Hume'du." (Eduard Silberstein'a 13 Mart 1875 tarihli mektup, Sigmund Freud, *Lettres de jeunesse* [Gençlik Mektupları], Gallimard, 1990.)

3. 19 Ekim 1932'de Siegfried Hessing'e yazdığı satırlarla bu ifade uyuyor (bkz. geride. "Sunuş" bölümü).

maruz kaldım, hatta çoğu zaman hayranlarım en az aleyhtarlarını kadar rahatsız ediciydi. Kurduğum ve *psikanaliz* adını verdiğim bilim, din âleminin ve dahası, bilim dünyasının inançlarını cepheden sarsıyordu. Bilim dünyası da insanların en asil yaratımlarının en aşağı kabul edilen içgüdünün, yani cinsel içgüdünün ürünü olduğunu kabul etmeye hazır değildi. Hemen herkes, kimi zaman en sert ifadelerle, çocukluğa aşırı önem atfettiğim konusunda hemfikir, akli varlıklar olarak bizim, bütün eylemlerimiz ruhsal yaşamın ilk tezahürleri tarafından belirlenemezmiş.

Her şeyden önce, yankı uyandırma peşinde koşmayan, ama bundan da kaçınmayan bir düşünce geliştirirken gösterdiğiniz sebataya hayranım, en ufak bir şan şöhret kaygısı duymaksızın, tamamen hakikate adanmış bir düşünce bu. Kendi saiklerimin o denli “ulvi” olmadığını kabul etmeliyim.

Birkaç sene önce, dostum Romain Rolland’ın –kendisi büyük bir Fransız yazarıdır– ısrarıyla,⁴ *Teolojik-Politik İnceleme*⁵ adlı eserini okudum; bir kısmı benim için hâlâ muallakta kalsa da çeşitli biçimlerde zihnimde yankılanan kitabınız beni Musa hakkında iki makale yazmaya yöneltti: *Musa, Bir Mısırlı* ve *Musa Mısırlı idiyse* (bunları ayrı bir postayla size yolluyorum). Pek çok dini bütün Yahudinin ve hatta Hristiyanın hismini üzerime çekebilecek iki makale.⁶ Bunlara şu anda son okumasını yaptığım ve bireysel tarih ile kolektif tarih arasındaki sıkı ilişkiyi ortaya koyan üçüncü bir bölüm

4. Romain Rolland 1927’den itibaren Freud’un *Teolojik-Politik İnceleme*’yi okuması için ısrar ediyor, Freud’sa, felsefeden hiç anlamadığını düşündüğü için çekiniyor ve genel olarak da pek felsefe okumuyordu. Dostlarının sık sık görüşlerinin Schopenhauer ve Nietzsche’yle çok yakın olduğunu söylemesine rağmen, salt klinik gözleme dayandığını söylediği bilimsel çalışmalarını sürdürürken etkilenmek istemediği gerekçesiyle onları da okumaya yanaşmıyordu.

5. Bundan sonra kısaca *TPİ* ya da *İnceleme* olarak anılacak.

6. Bu iki makale 1937 yılında *Imago* dergisinin XXIII. cildinde, 1. ve 3. sayılarda yayımlandı. 5 Kasım 1935’te Stefan Zweig’a yazdığı mektuba bakılırsa, Freud’un bu konuda tereddütleri olduğu anlaşılıyor: “15 Eylül’deki ziyaretinizin ardından, çalışmalarınız ve niyetleriniz hakkında konuşmanıza imkân vermek yerine *Musa*’nın içeriğini enine boyuna önünüze serdiğim için kendime cidden

ekledim. Korkarım bunun da içinden geçtiğimiz şu günlerde yayımlanabilmesi pek mümkün olmayacak.⁷

Yanlış anlamadıysam, Musa'nın Tevrat'ın yazarı olamayacağını ve Kitabı Mukaddes'in tamamının bin yıl kadar sonra derlendiğini ortaya koyuyorsunuz. Ayrıca Kitabı Mukaddes'teki bütün anlatıların alegori, efsane, kurmaca hikâyeler olduğunu; kısacası, tarihsel tanıklıklar değil, iyi ahlak aşıl原因an metinler olduğunu ve mucize anlatımlarının olsa olsa harikalara meraklı çocukları ikna edebilecek imgelerden ibaret olarak görülmesi gerektiğini söylüyorsunuz.

Bütün bunlar insan ruhuna dair, özellikle rüyalar üzerinden kendi yaptığım araştırmalarda vardığım sonucu, yani insanın özellikle incinme, kaybetme ya da ölüm korkusu karşısında, korunma ve içini rahatlatma maksadıyla fantezilere dayanan kurgulara, gerçekliği çarpıtmaya yönelmesini hatırlattı.

Bana çok etkileyici gelen şöyle bir cümleniz var: “İnsanlar yaşam koşullarını niyetleri doğrultusunda diledikleri gibi düzenleyebilecek kudrete sahip olsalardı ya da talihleri her zaman yaver gitseydi, hurafelerin pençesine düşmezlerdi.”⁸ Peygamberler ve peygamberliğe dair yazdığınız bölümleri büyük zevkle okudum. Peygamberlerin Tanrı tasvirlerinin ve iyi ahlak ilkelerinin Akıl ürünü değil, çok verimli bir hayal gücünün eseri olduğunu ispatlamanız zihnimde yer etti. Keza, her şeyi “adeta bir sis perdesinin ardından” gördüklerini söylüyorsunuz. Ve şu yazdıklarınız: “Peygamberler

kızdım. *Musa* asla gün ışığına çıkamayacak.” (Sigmund Freud – Stefan Zweig, *Correspondance* [Mektuplar], Payot et Rivages, 1995.)

7. Öyle görünüyor ki, üçüncü bölümün ilk hali 1934 yılı sona ermeden tamamlandı, zira Lou Andreas-Salomé'ye yazdığı 6 Ocak 1935 tarihli mektubunda (Sigmund Freud – Lou Andreas-Salomé, *Correspondance 1912-1936*, Gallimard, 1970) Freud *Musa* çalışmasının ana hatlarını birkaç sayfada, özellikle de şu cümleyle, özetlemiştir: “Dini güçlü kılan gerçek doğruluğu değil, tarihsel doğruluğudur”. Bu fikir epey sonra, söz konusu üçüncü bölümde şu şekilde ortaya çıkacaktır: “Biz de inananların önerdiği çözümün doğru olduğunu düşünüyoruz, fakat bu maddi bir doğru değil, tarihsel bir doğrudur (“Tarihsel Hakikat”). Üçüncü bölüm nihai haliyle, *Musa, Kavmi ve Tektanrıcılık* başlığıyla 1939'da yayımlandı; o sırada Freud, 1938 Haziran'ından itibaren Londra'da yaşıyordu.

8. *TPI*, Giriş.

mükemmel bir zihne sahip oldukları için değil, sofulukları ve dine ruhen sebatla bağlılıkları nedeniyle övülüp yüceltilmişlerdir.”⁹

İyi bir kanun koyucu olmasına rağmen, Musa’yı da muaf tutmayarak onun asla sahih bir şekilde akıl yürütmediğini, Tanrı’nın gökyüzünde oturduğuna, gözle görülebilir olduğuna dair önyargılarını ortaya koyduğunu ileri sürüyorsunuz. “Anne ve babalar henüz akıldan yoksun çocuklarını nasıl eğitirse” Musa’nın da kavmine öyle muamele ettiğine hükmettiğiniz için İbrani halkına da pek takdir beslediğiniz söylenemez.

Dini bütün Yahudilerin çoğunun en yüksek mertebeye koyup yücelttiği Moşe Ben Maimon’u* hayal gücünü (tanrısal vahiy dahi olsa) akla üstün tutmakla eleştirerek gerçek değerini göstermenizi ise çok cesurca buldum. Sizden aynen alıntılıyorum: “Moşe Ben Maimon bunu bu ifadelerle ileri sürme cüretini gösterir (*Mişna Tora*, Krallar, Bölüm VIII, Yasa 11): Her kim yedi buyruğu kabul edip onlara harfiyen uysa, hem kavimlerin mümin insanlarından sayılır hem de öteki dünyanın mirasçısı olur, yeter ki bu emirleri kabul etsin ve onlara uysun, çünkü Tanrı onları Yasa’da buyurdu ve daha önce de bu emirleri Nuh’un oğullarına buyurduğu bize Musa tarafından haber verildi; ama aklın yolundan giderek bunlara uyanın aramızda yeri yoktur ve o kişi kavimlerin mümin ve âlim insanlarından sayılmaz.”¹⁰

Bu metni bilmiyordum, öğrencilik yıllarımda Maimon’u şöyle bir okuyup geçmiştim, bu denli kabul görmüş bir düşünürün böyle bir zırvalığı yazabilmiş olmasına hayret ettim. Bununla birlikte, psikanaliz sayesinde bunun arkasında yatan saikleri görebiliyorum; denk düştüğünde, bunları size takdim edeceğim.

“İnsanın dışında bir otorite, doğadan üstün bir ışık olmadığı”¹¹ konusunda size tamamen katılıyorum. Modern incelemelerin bütünü esinlendiren Kitabı Mukaddes yorumunuzla bu fikri harikula-de açıkladınız.

Bununla birlikte, kişinin, hayatını düzeltmesi şartıyla, selamete ulaşması için Kitabı Mukaddes'i, kutsal ya da dindışı diğer bütün metinlere üstün tutmanızı kavramakta zorlanıyorum.¹² Her ne kadar “bu anlatıları tamamen yok saymak da mümkün; eğer yine de salım kanaatlere sahipse ve hayatın doğru kuralını gözetiyorsa insan mutlak yüce mutluluğa erişir ve kendisinde hakikaten İsa ruhunu bulur” diye ekleseniz de, “mutlak yüce mutluluk”tan, dahası “İsa ruhu”ndan ne kastettiğinizi tam olarak anlayabilmiş değilim. “Hayatın doğru kuralı”nı bulmayı asla –kesin olarak– başaramamış olsam da, bana göre, bizi en kötü hatalardan kurtaracak olan da “iyi yoldan” sapmadan arzularımızı gerçekleştirmemizi sağlayacak olan da Akıldır.

Mektubuma burada son verirken size rahatsızlık vermediğimi ümit ediyorum. Dile getirdiğim müşkülât konusunda beni aydınlatır ve Musa hakkındaki iki yazımla ilgili düşüncelerinizi iletirseniz ziyadesiyle mutlu olacağım. Arzu ederseniz, bana İspanyolca yazabilirsiniz, İspanyolcayı zorlanmadan anlayabiliyorum.

Size candan bağlı,

Prof. Dr. Sigmund Freud

12. Oysa Freud 1935'te şöyle yazmıştı: “*Bir Yanılsamanın Geleceği*’nde esas olarak olumsuz bir biçimde değerlendirmiştim dini; daha sonra daha adil bir çözüm buldum: Dinin kudreti, doğrusunu söylemek gerekirse, hakikat içeriğine dayanır, ancak bu maddi değil, tarihsel bir hakikattir.” (*Résultats, idées, problèmes* [Sonuçlar, Fikirler, Problemler], c. II.) Bunu yazduğunda *TPİ*’yi okumuş muydu? 1937’de “birkaç yıl önce” dediğine göre, okumuş olmalı.

2. BENEDICTUS DE SPINOZA'DAN SIGMUND FREUD'A

Lahey, 25 Ocak 1676

Sayın Profesör,

İnsan ruhunun meşhur ve mümtaz bir erbabı¹ olan şahsınızdan gelen beklenmedik mektubu büyük bir sevinçle iki kez okudum. Cevap vermek için can atıyorum. Çocukların ruhsal hayatı ve “cinsel dürtü” adını verdiğiniz şeye dair sorularım olacak, zira bu konulara yaptığınız atıflar mahiyetlerini tam olarak anlayamayacağım kadar kısa.

Şimdilik, “sizin” iki Musa’nızdan bahsetmek istiyorum. Yazılarn inceliklerini bütünüyle kavradığımdan emin değilim, Almanca ne de olsa anadilim değil.

Musa’nın Mısırlı olduğunu ileri sürüyorsunuz, ismi de doğrusu buna işaret ediyor (Ra-m(o)ses = Ra’nın oğlu); bunda nahoş bir yan görmüyorum, tektanrıcılık fikrini de, kendisi Mısırlı olsun olmasın, Mısırlılardan almış olabilir. Halkın ortak muhayyilesinde kahramanların yaratılmasına zemin oluşturan efsanelerden söz ediyorsunuz. Bana göre, bunların hepsi aynı değerdedir, yani hiçbir değerleri yoktur. İnsan endişeleri ya da umutları doğrultusunda fantezilerinin peşine takılmakla yetindiği anda, bilgiyi terk etmiştir.

Mısırlıların *dizginsiz çoktanrıcılığına* karşı İbranilere *katı bir tektanrıcılık* isnat ederek onlara çok cömert davranıyorsunuz; bunun “bu dinlerden biri ilkel çağlardakine çok yakın halde kalırken diğerinin katışıksız soyutlamanın zirvelerine yükselmesine bağlı entelektüel seviye farkından” kaynaklandığını söylüyorsunuz. Kişileşmiş bir Tanrı’yı kabul etseydim dahi, öncelikle İbranilerin tanrısının Tek hale gelmesinin epey bir zaman aldığını; sonra da, bu Tanrı’nın tutarsız, kimi insanlarla bağ kurmaya hevesli, onların ken-

1. Spinoza, büyük bir nezaketle, Freud’un ikisi arasında yaptığı kıyaslamaya nazire yapıyor.

disine tapmasını arzulayan özelliklerle kendini gösterdiğini söylerdim. Bunların hepsi itibarlı ya da itibar peşinde koşan insanlara atfedilebilecek davranışlar, fakat yaratıcı bir Tanrı'ya yakıştırılamayacakları muhakkak. Mısırlıların dinini bilmiyorum, dolayısıyla ikisini kıyaslamam mümkün değil. İbrani edebiyatına ise vâkıfım ve gözü pek entelektüel spekülasyonları –bilhassa kabalistlerinkiler– tanrısal, insani ya da doğaya dair konularda yüksek bir kavrayışa sahip oldukları yönünde değil açıkçası. Aynı şekilde, İbranilere Mısırlılardan intikal eden kültürel mirasın kanıtı olarak ileri sürdüğünüz deliller (sünnet, tek Tanrı, Musa'nın İbranice konuşmakta zorlanması gibi) ya da Kutsal Kitapların andığınız iki kaynağa (bana kalırsa, şüphesiz daha fazlası var, ama bunu kanıtlama çabasına girmedim) dayanarak, aslında Musa adında iki ayrı adam olduğu ve Yahudilerin Mısırlı Musa'ya sahip çıktığı görüşü... – bütün bu deliller için, diyorum ki, bize herhangi bir tarihsel kesinlik sunmuyorlar. Bana öyle geliyor ki, İbrani halkına dair görüşleriniz gelgitli olsa da, siz de benim gibi, kadim metinlerde esas olarak bizi daha yüce bir hayata ulaştırabilecek şeyler arayışındasınız. Şöyle yazmışsınız: “Mısırlı Musa, kavminin bir kısmına daha farklı ve daha manevi bir tanrısallık fikri armağan etmişti – bütün kâinatı kucaklayan, sevgisi sonsuz, kadiri mutlak ve tüm sihirleri, büyüleri reddeden, adalet ve hakikati insanlığın en üstün hedefleri olarak gösteren bir Tanrı.” Böyle olmasını ve –Mısırlı ya da değil, fark etmez– Musa'nın sözünü ettiğiniz bu üstün insan olmasını ben de isterdim. Oysa Kitabı Mukaddes'teki anlatı bize hem büyü gücünün Mısırlılarinkinden daha etkili hem de tanrısının Mısır'ın tanrılarından daha güçlü olduğunu ve kavmini kölelikten kurtarmak için eşi benzeri görülmemiş mucizeler gerçekleştirdiğini, vb. söylüyor. Biraz şeytanın avukatlığını yaparak şu soruyu sormadan edemiyorum: Sizin şu Mısırlı Musa'nız, *TPİ*'de hiç de İbranilerin yücelttiği bilge adam olmadığını ortaya koyduğum Musa'ya itibarını iade etmenin bir biçimi mi yoksa? Eninde sonunda her şeyi ikiye ayırıyorsunuz: Mısırlıları, İbranileri, Musa'yı. Söz konusu kişilerin tavır değişikliklerini, tutarsızlıklarını, Musa karakterinin iç çelişkilerini ustaca izah etmeye imkan veren bu ikilik büyük hadiselere –en azından

bizim halklarımızın gözünde– uyguladığınız teorinizin Musa’ya mümkün olan en büyük ihtişamı kazandırmaya yönelik bir meyvesi olamaz mı? Belki siz de benim gibi Yahudi halkından ve batıl itikatlarından bezmiş ve akliselime kavuşması için onu sarsmak istiyorsunuzdur.

TPİ’yle ilgili bana söylediğiniz ve sorduğunuz hususa geçiyorum buradan. Öncelikle, Kitabı Mukaddes’in karma bir metin olduğu ve bundan ötürü de Tanrı’nın iradesini ifade etmediği, insanların Tanrı’yı tahayyül etme biçimini yansıttığı fikrini kabul ettiğinizi görüyorum. İkimizi *birden* tüm dindarlardan ayıran asıl önemli nokta da burası. Sizin de, tıpkı benim gibi, cahillerin ağzında bir küfür olan “ateistlikle” suçlandığınızı tahmin ederim.

Doğrusu, Moşe Ben Maimon’un benim gözümde özel bir değeri yok; kör inancı Akıldan üstün tutan, bizzat iddia ettiği gibi, Tanrı bilgisinin ve ebedi hakikatlerin Aklın yetilerini tamamen aştığını ileri süren bir hahamdan, Yahudi ya da Hıristiyan herhangi bir ilahiyatçıdan ne daha az ne daha çok kıymetli. Onlara bakılırsa, Tanrı tıpkı şöhrete aç bir insanın davrandığı gibi davranan, sadece ve sadece kendisine tapanları aydınlatmayı tercih edecek kadar kaprisli ve kibirlidir. Benden size söylemesi, Moşe Ben Maimon’a kalsa, ikimizi de “zındık” olmakla (yani günahkârlıkla) itham ederdi, zira ona göre “peygamberliğin hiçbir gerçekliği olmadığını, Tanrı’nın insan zihnindeki bilgiye kaynaklık etmediğini düşünenler”² kâfirdir. Moşe Ben Maimon’un nasıl olup da yoldan saptığını anladığınızı söylüyorsunuz, bunu ben de bilmek isterdim!³

Kimileri tarafından “acımasız” ve “kötü niyetli” bulunan, hatta “küfür”le itham edilen eleştirilerime rağmen Kitabı Mukaddes’e bu kadar değer vermemin sebebi, eğer çevresindeki dolgulardan sıyrabilirsek, cevherin kıymetli bir maden içermesidir. En uyuşukların dikkatini çekmeye ya da hoşlanmalarını sağlamaya yönelik bütün o imgelerden, simgelerden ve alegorik, ağdalı anlatımlardan arındı-

2. *Mişna Tora* (1177), 4. fasıl.

3. Haham içtihatlarıyla pek ilgili olmadığından olsa gerek, Freud bu beklentiye cevap vermeyecek.

rıldığında, bu büyük kitabın bize meselenin özünü sunduğu kanı-sındayım: insanların birbirlerini sevmesi ve Doğayı sevmesi – bun-dan başka doğru yol yoktur. İşte bu sevgiye “gerçek hayat kuralı” diyorum. Bunu burada birkaç satırda size anlatabilmem kolay de-ğil, *Ethica* adlı çalışmamda beş bölüm halinde açıklıyorum bu gö-rüşümü. Yine de en kısa yoldan şöyle özetleyebilirim: Her bakım-dan sonsuz ve var olan tüm cisimleri/bedenleri içeren tek bir Doğa vardır, insan Doğayı oluşturan bütün diğer bedenler gibi bunun bir parçasıdır; Doğa belli bir düzene göre işler ve ancak tercihlerimiz-den, alışkanlıklarımızdan sıyrılarak şeyler arasındaki zincirleme bağlantıyı kavramaya gayret edersek, bu düzeni anlayabiliriz. Hiç-bir zaman tam ve eksiksiz olmayacak olan bu anlama, herhangi bir doğaüstü vahye ihtiyaç duymadan kendimizi anlamamızı da sağlar. Bunun için her şeyden önce, Doğadaki tüm diğer bireyler gibi mümkün olan bütün yollarla çoğalmayı ve varlığımızı sürdürmeyi arzu ettiğimizi ve Doğanın bağrında özel bir konumumuz olmadı-ğını kavramalıyız. Buna en iyi şekilde ulaşabilmek için de, çocuk-ça inançlarımızdan kurtulmalı ve neyin büyümemizi sağlayacağını, “eyleme kudretimizi” artıracığını, yani başka şeylerden etkilendi-ğimizde ve onları etkilediğimizde# neyin bizi daha etkin kıldığını iyi anlamalıyız. Örneğin, durmadan başkaları üzerinde daha fazla iktidar kurmaya çalışmak ve üstelik sürekli hüsrana uğramak yeri-ne –zira herkesin efendisi olmak mümkün değildir– onlarla birleş-meye çabalarsak tek tek herkesin yeteneğinden müsterek olarak ya-rarlanır, bize zarar verebilecek şeylere karşı da daha iyi direnebili-

* Fr. *affecter* fiili “birini bir duruma sokmak; etkilemek, özellikle olumsuz etkilemek” anlamına gelen Lat. *ad-ficere* (*afficere*) fiilinden geliyor; bu fiili çevirimizde “etkilemek, tesir etmek” veya “müteessir olmak” gibi kelimelerle karşıladık. Aynı kökten gelen *affectus* (Yun. *pathos*, yani “duygu” karşılığı) ve Fr. *affect*’i gerektiğinde “etki” gerektiğinde “duygu” diye karşıladık; İmparatorluk Latincesinde “bir etki sonucu ortaya çıkmış psikolojik durum” anlamına gelen ve Fransızcada da bu şekilde kullanılan *affection* kelimesini “duygu, duygulanma; etkilenme” olarak karşıladık; bu kelimenin ve türevlerinin açık biçimde “sevgi” anlamını taşıdığı durumlardaysa “sevgi, şefkat” ve türevlerini kullandık. Kelimelerin kökeni ve anlamı için bkz. Alain Rey (haz.). *Dictionnaire historique de la langue française*, Paris: Le Robert, c. I, s. 46-47. –y.n.

riz. Ne kadar bu yönde etkin olursak, insan olan olmayan diğer bütün bireyleri o kadar çok severiz, o kadar sevinç içinde yaşıyoruz – kastettiğim neşe ya da keyif değil– ve sonsuz yüce mutluluğa, yani daimi bir kendinden hoşnut olma haline erişiriz.

Size yazarken fark ediyorum, “Sahip oluruz”, “erişiriz” ya da “insanın aslında kendinde vardır” diye yazarken sanki “ilelebet elde ederiz” diyormuşum gibi anlaşılabilir. Öyle olmasını isterdim, ancak *Ethica*’da uzun uzadıya ortaya koyduğum gibi, Doğanın güçleri bizimkileri fersah fersah aşar, dolayısıyla yüce mutluluk halinde “olmak”la yetinemeyiz; bu kesintisiz bir çabadır.

“İsa’nın ruhu”na gelince, şunu söylemek istiyorum: İsa şeylerin özünü kavrayarak çok yüksek bir bilgelik seviyesine erişti; bu bir insan için benim bilebildiğim en güzel kemale erişti. Ancak bu, onu Tanrı’nın tecessümü olarak gördüğüm anlamına gelmiyor. Öylesi, çemberin kare olduğunu söylemek gibi bir şey, onun da zaten bir anlamı yok.⁴ Bununla birlikte, İsa’ya beslediğim hayranlık sizi gülümsetebilir; zira o da pek çok mucize gerçekleştirmiş olmakla ünlü; ayrıca, insanların selametini isteyen bir kişi olarak tasavvur ettiği Tanrı ile “neşep” ilişkisi de berrak değil. Öte yandan, doğru yaşam tarzına dair kendisinin dedikleri ile bütün havarilerinin onu mucizeler yaratan bir sihirbaza, “Tanrının oğlu”na dönüştürmek üzere eklediklerini birbirinden ayırınca, onu bilgelik timsali olarak görmekten kendimi alamıyorum.

Fikirlerim hakkında sizi yeterince aydınlatılabildiğimi ümit ediyorum ve eğer fazla kibirli bulmayacaksanız, büyük ölçüde polemik kitabı olan *TPI*’ye nazaran bu konuları daha titizlikle ele aldığım *Ethica* adlı çalışmamı okumanızı tavsiye etmek isterim.

Psikanalize giriş mahiyetinde birkaç makalenizi gönderme inceliğini gösterirseniz sevinirim, zira sizin “arzu” ve “dürtü” olarak

4. Spinoza burada, 1675 sonunda ya da 1676 başında dostu Henry Oldenburg’a yazdığı bir mektupta (73) kullandığı imgeyi tekrarlıyor: “Bazı kiliselerin Tanrı’nın insan biçimini aldığını ileri sürmesine gelince, ne demek istediklerini anlamadığımı açıkça belirttim. Hatta, doğruyu itiraf etmem gerekirse, bu cümle bana çemberin kare mahiyetini aldığını söylemek kadar abes geliyor!”

adlandırdıklarınızın benim *Ethica*'nın III. bölümünde anlattıklarıyla benzeşip benzeşmediğini çok merak ediyorum.

Size gönülden bağlı,

Benedictus de Spinoza

3. SIGMUND FREUD'DAN BENEDICTUS DE SPINOZA'YA

Berggasse 19, IX. Viyana

20 Şubat 1937

Saygıdeğer üstat,

Ethica'yı Latince ve Almancasından okumaya başladım, ancak çok ağır ilerliyorum, zira düşünme tarzınız kadar buradaki kelime dağarcığı da bana epey yabancı. I. ve II. bölümlere ileride döneceğim, ama en ilgimi çekenin III. bölüm olduğunu tahmin edersiniz herhalde.

İnsanı tıpkı günümüzün zoologları ve diğer doğabilimciler gibi ele alıyorsunuz – yani, herhangi bir açıdan diğer canlılardan ayrı tutulması gerekmeyen, doğadaki sıradan varlıklardan biri olarak. En zararlıları da dahil insani tutkuları, sizin deyişinizle, “insan doğasının ahlak yoksunluğuna” bağlamak yerine, bunların doğada var olan herhangi bir şey nasıl açıklanıyorsa öyle açıklanması gerektiğini söylüyorsunuz.

Sizin zamanınızda, dini önyargıların hâkimiyeti yüzünden bunun pek kabul görmeyen ve çok yeni bir anlayış olduğunu biliyorum. Bu önyargıların başında da Tanrı'nın insanı “kendi suretinde” yarattığı ve “bütün Yaradılışı” ona tabi kıldığı fikri geliyor; sonradan Tanrı'sına layık olmayan, ona ihanet eden, onun eşiti olmaya kalkarak “günah” işleyen ve hatta onu öldüren insan. Yayımlamayı düşünmediğim, ama tekrar gözden geçirdikten sonra size göndereceğim Musa hakkındaki iki metnin devamı niteliğindeki yazımda bu dini önyargıların nasıl insanlığın uzak tarihöncesine dayandığını göstermeye çalıştım.

XIX. yüzyılın ortalarından bu yana, Yaradılışın Kitabı Mukadde's'te tasvir edildiği şekilde gerçekleşmediği görüşü, özellikle İngiliz bilimadamı Charles Darwin'in* çalışmaları sayesinde önemli mesafe katetti. Darwin hayvan ve insan türlerinin, hatta mikroskobik varlıkların Tanrı tarafından tek bir kerede ya da farklı zamanlarda yaratılmadığını, bir "evrimin" ürünü olduklarını ikna edici bir biçimde ortaya koydu; yani bütün türler küçük değişiklikler geçirerek birbirinin yerini alıyor ve sürüp gidiyor, bu değişimlerin birikimiyle atalarından çok farklı soylar ortaya çıkabiliyor. Atalar zamanla yok olabildiği gibi kendi soylarından gelen türlerle birlikte yaşamaya devam da edebiliyorlar. Örneğin, kuşların yok olmuş bir tür olan dinozorlardan geldiği kesin gibi. Darwin'e göre, bazı türler hayatta kalırken diğerlerinin yok olmasının nedeni –hayvan yetiştiricilerinin ve çiftçilerin uyguladığı "yapay seçim"le kıyaslayarak açıkladığı– bir tür "doğal seçim" in varlığı. Buna göre, soğuk, sıcak, nem, yiyecek ya da barınağa erişmekte rekabetin ortaya çıkması gibi yaşam koşullarında meydana gelen değişikliklere bazı türler direnemezken bazıları daha iyi direnç gösteriyor. Sizin kadar berrak bir biçimde izah etmemiş olsa da, Darwin'e göre de "Doğanın üzerinde, ona üstün başka herhangi bir otorite yoktur".¹

Ancak, insanlığın tarihöncesini geriye doğru yeniden kurarken büyük ölçüde yararlanmış olsam da, esas olan "evrim" meselesi değil. Esas olan, tek bir dünyanın olduğu ve buna bağlı olarak, bu dünyada var olan her şey için aynı davranış kurallarının geçerli olduğu. Öte yandan, "beden ve zihin tek ve aynı şeydir" ya da "zihnin buyrukları bedenin iştahlarıdır" dediğinizde ve bunlara benzer diğer ifadelerinizde ne kastettiğinizi tam olarak anlamakta zorlanıyorum. Hatta *Ethica*'da III. bölümün sonlarında dikkatimi çeken şu cümlecikten hareketle sizin de kesinkes emin olmadığınız hissine kapıldım: "Ayrıca titreme, solgunluk, hıçkırık, kahkaha gibi bed-

1. Freud'un *TPI*'yi de ilk mektubunu da yeniden okumadığını görmek çok ilginç, zira yaptığı alıntı iki önermenin birleştirilmiş hali: "Doğadan üstün bir ıskık, insanın dışında bir otorite yoktur." Spinoza'nın bakış açısına göre doğaya üstün hiçbir otorite yoktur, insanın otoritesi her bakımdan doğanın sadece bir parçasıdır.

nin dışarıdan gözlemlenen etkilenmeleri üzerinde durmadım, çünkü bunlar Zihin ile herhangi bir bağlantısı olmaksızın yalnızca Beden ile ilişkilidir.”² Her ikisinin de doğanın içinde olduğunu kabul ediyorum, bence zaten bütün itkiler, duygular, düşünceler organik bünyeden, biyolojik bedenden kaynaklanır. Zihin (*mens*) yerine daha ziyade kullandığım psişizm (*psükhe, anima, ruhsal yaşam*) terimini ele alırsak, psişizm bedenden ayrı düşünülemez, burada size katılıyorum, ancak belli bir özerkliğe de sahiptir, aksi halde insanın yaşamı boyunca davranış değişikliği göstermesi mümkün olmazdı. Dolayısıyla, III. bölümün başında sözünü ettiğiniz insanın güçsüzlüğü ve değişkenliğinin zihinden mi, bedenden mi, yoksa ikisi arasındaki ilişkiden mi kaynaklandığını size sormak isterim. Kırk beş yıldır mütemadiyen önüme çıkan bir sorun bu ve her ne kadar *anima*'ya, yani ruha dair olanın bedensel olana indirgenemeyeceğine kani olsam da, bugüne kadar bulduğum çözümlerin hiçbiri tam olarak içime sinmiş değil.

Bir de, pek çok kişiye çok çarpıcı geldiği için vaktiyle kulağıma çalınan bir cümleniz var, orada şöyle diyorsunuz: “Her şey varlığında sebat etmek için elinden gelen çabayı gösterir.”³ Bu sebatın sonlu ya da sonsuz bir süreye yayılmadığını, insanın ölümlü olduğunu bilip ne zaman öleceğini bilmemesinden ötürü belirsiz bir sürede cereyan ettiğini belirtiyorsunuz. “Varlığında sebat etme” arzusunun herkes için geçerli evrensel bir olgu olduğuna dair en ufak bir şüpheniz yok ve bunu genel bir yasa olarak ileri sürüyorsunuz. Hatta şu noktaya varıyorsunuz: “Dışsal bir neden olmaksızın hiçbir şey tahrip edilemez.”⁴ Eğer doğru anladıysam, ister canlı varlık, ister cansız bir nesne olsun kendi kendini yok etme diye bir şey yoktur diyorsunuz. Cansız şeyler için buna katılıyorum, çünkü bir “içleri” yok, dolayısıyla da bir iç çatışma söz konusu olamaz. Fakat

2. *Ethica*, III. bölüm, 59. önermenin notunun sonu. Spinoza okurlarının çoğu zaman üzerinde durmadığı bu cümle, anlaşılması güç bir şekilde, beden ile zihin birlikteliği fikriyle bağdaşmıyor. Burada, Freud'un karşısındakinin ruhsal işlemlerindeki çatlakları yakalamada ne denli talimli olduğunu da görüyoruz.

3. *Ethica*, III. bölüm, 6. önerme.

4. *Ethica*, III. bölüm, 4. önerme.

canlı varlıklar için durum farklı, en azından üstün hayvanlar ve esas olarak da insanlar için. Köpeklerin ve kedilerin şüpheye düştükleri, hangi yöne gidecekleri konusunda tereddüt geçirdikleri, sahipleri öldüğünde ya da terk edildiklerinde yemeden içmeden ke-sildiklerini görürüz. Koşum öküzü ya da atlarının da uzun süreli eş-leri öldüğünde bir deri bir kemik kaldıklarını çok görmüşüzdür. İn-sanlara gelince, intihar bu konuda şüpheye yer bırakmıyor, keza kendi uzvunu kesme, acı verecek biçimde kendini yoksun bırakma ve hayatını kısıtlama davranışları, fazlasıyla tehlikeli riskler alma gibi teşebbüsler de hiç şüphesiz bilgisizliğe, dikkatsizliğe ya da ih-malkârlığa bağlanamaz. Bana ve yetiştirdiğim psikanalistlere göre, *ruhsal çatışmanın insan bireyine içsel olduğu* konusunda bir şüphe yok. Bu çatışma çoğu zaman birbirine zıt arzuların sonucu olsa da, tespitime göre, *kimi zaman* –“ölüm dürtüsü” adını verdiğim– her canlı varlığı hayata gelmeden önceki haline, yani inorganik hale dönmeye yönelten “ölüm arzusu”nun varlığı göz önünde bulundurulmadan da açıklanamaz. Orada insanın ulaşmayı amaçladığı şey zorlukların, çatışmaların, sınanmaların olmadığı gerilimsiz bir varoluş, bir tür “ebedi istirahat”tır. Birçok dinde, ölümden sonraki hayatın, muhtemelen kusursuz mutluluk haliyle birleştirilen, bir tür daimi huzur olarak tahayyül edilmesinin sebebi de bu olmalı. “Ölüm dürtüsü”nü bugüne kadar hiç doğrudan gözlemleyebilmiş değilim, ancak, bazı hastalarda tespit ettiğim çok güçlü kendine zarar verme eğilimini ve savaş gibi, çoğu insanın –örneğin kıt kaynaklara erişme mücadelesinin aksine– herhangi bir hayati gerekçe-si olmadığı halde felaketlere sürükleyen büyük ölçekli hadiseleri açıklama çabası beni bu dürtünün varlığını düşünmeye sevk etti. “Ölüm dürtüsü”nün etkisiyle, ne pahasına olursa olsun kendine ve başkasına zarar verme isteği uyandıran, saldırganlığa yönelik bastırılmaz, çok temel bir eğilimin varlığına inanıyorum. Nefretimiz-nin nesnesi ortadan kalktığında bile duyduğumuz sevincin kederle

5. *Ethica*, III. bölüm, 47. önerme: “Nefret ettiğimiz bir şeyin yok olduğunu ya da başka bir kötülüğe uğradığını hayal ettiğimizde doğan Sevince mutlaka ru-hun Kederi de eşlik eder.”

karışık olduğunu⁵ yazmakta tereddüt etmemenize bakılırsa, siz dürtülerin (sizin deyişinizle “iştahın”) bu ikiliğine inanmıyorsunuz. Aynı şekilde, *Ethica*'nın sonraki bölümlerinde sık sık Doğa sevgisinin tamamen olumlu olduğunu, insanlara ve Doğadaki diğer her şeye yönelik davranış kurallarının yoksunluk getirmediği gibi, tam tersine, Yüce Mutluluğa götürdüğünü ileri sürüyorsunuz. Oysa bana göre, yıkıcı dürtülerin hiçbir zaman tam olarak gerçekleştirilemeyen ve aşırı çaba gerektiren reddine her zaman cebir, hatta zalimlik eşlik eder. Bilhassa Hristiyanlığın verdiği insanlığın tamamını sevme öğüdü bu evrensel sevgiyi gerçekleştirmek için önerilen yolu paylaşmayanlara duyulan nefretle her zaman el ele gider. Bir Assisili Francesco'ya karşılık binlerce Tomás de Torquemada çıkar karşımıza! Büyük kültür ülkesi Almanya'da son birkaç yıldır yaşananlar beni her şeyden çok korkutan bir nefret dalgası yaratmakta. Bana kalırsa, bütün Doğa birleştirici güçler ile ayrıştırıcı güçlerin ezeli savaşının tutsağı. Şeytanı Tanrı'nın yarattığı söylenir, Tanrı ile eşit olmak istediği için kovulmuş bir melektir. İnananlar sonunda Tanrı'nın galip geleceğini düşündüklerine göre, bu esasen, ezeli savaş görmekten gelmenin bir biçimidir.

Avrupa'da yirmi milyon kişinin canını alan son Büyük Savaş'ın hemen öncesinde, *Totem ve Tabu* adını verdiğim kitapçıkta insanlardaki bu denli güçlü nefret duygusunun nedenini anlamaya çalıştım. İnsanlığın tarihöncesine dair birçok yazarın düşüncelerini bir araya getirerek şu hipotezi kurdum: Binlerce yıl boyunca, insanlar her biri güçlü bir erkeğin hâkimiyetindeki küçük göçebe kabileler halinde yaşadı. Bu zalim hâkim erkek kabiledaki bütün kadınların ve kızların sahibiydi; kadınları elde etmeye kalkan erkek evlatlar ya öldürülüyor ya hadım ediliyor ya da sürülüyordu. Topluluktan kovulan erkek evlatlar sonunda bir araya gelip babalarını öldürerek kudretini kendi bünyelerine katmak için onu çiğ çiğ yediler.⁶ Yani,

6. Totemik yemek –babayı ve sonra onu simgeleyen totem hayvanı yiyen oğullar– fikrinin kaynağı Robertson Smith* (1846-1894, Özgür İskoç Kilisesi papazı, İbranice öğretmeni ve *Encyclopædia Britannica*'nın editörlerinden). *Lectures on the Religion of the Semites, Fundamental Institutions*. İlk fasiküller, Londra, Adam & Charles Black, 1889. Bu tez sonradan tamamen hayal ürünü ka-

ondan hem nefret ediyor hem de hayranlık duyuyorlardı. Babanın yerini almak için bitmek tükenmek bilmez kavgalara girdiler. Sonunda bir toplum sözleşmesi etrafında birleşmek, karşılıklı yükümlülükleri kabul ederek ve bunlara uymayı sağlayacak kurumlar oluşturarak saldırgan dürtülerinden vazgeçmek gerektiğini anladılar. En başta da anneye ve kız kardeşlere sahip olmak için savaşmaktan vazgeçtiler; enstestin yasaklanarak dışarıdan evlenmenin zorunlu kılınmasıydı bu. Ve bu anlaşma çeşitli dönüşümler geçirerek tek Tanrı'ya kadar geldi, yani hem korkulan hem sevilen kadiri mutlak babaya dönüldü.⁷

Arzuların kökenine ve bunların uygarlığımızda geçirdiği dönüşümlere dair görüşlerime burada noktayı koyarken İsa hakkında söylediklerinize cevap vermemiş olduğumu fark ediyorum. İsa'yı öğretisinin bilgeliğinden ziyade simgelediği şeyden (Tanrı'nın oğlu'nun ölümü ve yeniden dirilişi) ötürü dikkate değer buluyorum. Fakat bu konuya başka bir sefer değinirim. Cinsellikle, özellikle de çocuklarda cinsellikle ilgili teorime dair ne öğrenmek istediğinizi tam olarak bilmiyorum. En doğrusu, “nevrozların cinsel etiyojisi”ne nasıl vardığımı, bireyler kadar toplumların da ruhunu ele alan genel bir psikoloji ve ruh hastalıklarının tedavi yöntemi olarak psikanalizin nasıl oluştuğunu özetlediğim *Otobiyografik Yazılar*'ı⁸ size göndermem olur. Sizi fikirlerime “giriş” yapacak biri olarak

bul edildi, örneğin antropolog Edward Evans-Pritchard şöyle bir değerlendirme de bulunacaktı: “R. S.'nin bütün yaptığı hakkında hemen hemen hiçbir şey bilmediğimiz Sami tarihi üzerine tahmin yürütmek.” “Bu teoriye dayanak gösterilebilen olgular anlam taşıyor.” (*Theories of Primitive Religion*, Oxford University, 1965.)

7. Spinoza'ya gönderdiği *Otobiyografik Yazılar*'da böyle özetliyor (bkz. sonraki dipnot). Yayım-lama niyetiyle kaleme almadığı *Musa, Kavmi ve Tektanrılı Din*'de de kelimesi kelimesine bunu yazmıştı. İngiltere'ye gidince kitabı yayımlama konusunda fikrini değiştirdi.

8. *Otobiyografik Yazılar (Selbstdarstellung)* 1925'te Leipzig'de yayımlandı. Muhtemelen Freud Spinoza'ya 1936'da Viyana'da yayımlanan, gözden geçirilmiş ve 1935'teki İngilizce çeviri vesilesiyle bir ek bölümle genişletilmiş baskıyı göndermiştir. (Türkçeye İngilizceden çevrilen kitap *Otobiyografik Yazılar* adıyla yayımlandı: çev. Ayşegül Demir, İstanbul: Pinhan, 2016. —ç.n.)

görmek beni çok tedirgin etse de, benden rica ettiğiniz “giriş” kitabı işini görebilir bu. Ayrıca, iki dürtünün “ezeli ve ebedi savaşı” ve bunun dinin ve genel olarak kültürün oluşumundaki rolüne dair düşüncelerimi bir araya getirdiğim *Uygarlığın Huzursuzluğu*⁹ kitabımı da yolluyorum.

Anılara, rüyalara, hayal gücü, etkin ve edilgin haller, sevgi ve nefrete bakışınıza dair daha pek çok şey söylemek isterdim... Ama bir dahaki sefere.

Size gönülden bağlı,

Prof. Sigmund Freud

4. BENEDICTUS DE SPINOZA'DAN SIGMUND FREUD'A

Lahey, 2 Nisan 1676

Sayın Profesör,

Mektubunuz o kadar tafsilatlı ki, gönderdiğiniz iki metnin zihnimde uyandırdığı soruları sormayı unutmadan cevabıma nereden başlayacağımı bilemiyorum. İkisinin epey ortak noktası var, *Otobiyografik Yazılar*'ınız ise insan ruhu ile dinler arasında kurduğunuz tarihsel bağı anlamama yardımcı oldu.

Bireysel tarihle başlayayım; zira bütün diğer çalışmalarınız ona dayanıyor. Siz de zaten psikanalizin antropologların eksik ya da yanlış biçimlerde ele aldığı konuları aydınlatma imkânı verdiğini söylüyorsunuz. Size daha ziyade sorularım var, çünkü sözünü ettiğiniz hastalıklarla ilgili pek fikir sahibi değilim.

Önce, *histeri*'nin sebepleri. Histerinin esas olarak geçmişte yaşanmış, insanı korku, acı ya da utanmaya sürükleyen üzücü cinsel tecrübelerden kaynaklandığını söylüyorsunuz, öyle ki, bunlar bilinçdışına itilerek unutulur ve hafızanın yüzeyine yeniden çıkarılır.

9. 1930'da Viyana'da yayımlandı. (Türkçesi: *Uygarlığın Huzursuzluğu*, çev. Haluk Barışcan, İstanbul: Metis, 6. Basım, 2018. -ç.n.)
Ücretsiz PDF Kitap Arşivi: <https://mahfey.org>

maları çok zordur. Daha ileride, bu tecrübelerin çocuklukta yaşanmış cinsel uyarımlar olması halinde, histerinin ya daha şiddetli olduğunu ya da –tam kavrayamadım– sadece o durumda ortaya çıktığını belirtiyorsunuz. Pek tıbbi metin okumuşluğum yok, fakat histeriyle ilgili birbiriyle uyuşmayan şeyler söylendiğinden haberdarım. Eskiler histeriyi rahim ya da daha genel olarak cinsel organların bir hastalığı olarak görürken, günümüzün hekimleri histerinin beyin¹ ya da sinirlerin² hastalığı olduğu görüşünde. Hatta içlerinden biri histerinin vücudun herhangi bir organını ya da kısmını etkileyebileceğini söylemeye vardırdıyordu işi, çünkü belirtileri bu hastalığın bildik sebepleri arasında bulunmayan pek çok farklı hastalığın belirtileriyle benzerlikler gösteriyor.³ Yakın zamana ait gözlemler eğer dayanaksız değilse, siz neden histerinin ruhun bir hastalığı olduğunu düşünüyorsunuz? Neden nahoş cinsel tecrübelerden kaynaklansın? Nahoş oldukları için neden unutulsun bu tecrübeler? Ayrıca, “bilinçdışı”na” itilmiş olmaları ve bilince çıkarılmaları tam olarak ne demek?

Aydınlatıcı açıklamalarınızı beklerken sorularımın anlamını daha iyi açmak için şunu söylemek isterim; benim açımdan, *yeteneklerimi azaltan her etkilenme* –bedensel ya da ruhsal, bir bütün– na-

1. Fransız hekim Charles Le Pois (1563-1633) histerinin beyindeki bir düzensizliğin sonucu olduğunu ileri sürmüştü.

2. Thomas Willis (1621-1675) histerinin rahimdeki bir sorundan kaynaklanmayıp sinir sistemi hastalığı olduğunu teyit ederken bir yandan da kadınlardaki histerinin erkeklerdeki hipokondriye (hastalık hastalığı) karşılık geldiğini ileri sürüyordu. Bu duygu durumunun kadınlara özgü olduğunu savunuyordu. *Medical Observations*, Londra 1670, Leiden 1671.

3. Thomas Sydenham (1624-1689): “Histerik bozukluk (*affection*) sadece çok sık rastlanmakla kalmaz, aynı zamanda sayısız farklı biçimde de görülür, insan türüne ait hemen hemen bütün hastalıkları taklit eder. Vücudun hangi kısmını yakalarsa derhal o kısma özgü belirtiler üretir. ... Bir kadın hastayı muayene ettiğimde, bilinen hastalıklara uyan herhangi bir şey bulamadığımda, yakalandığı rahatsızlığı histeri olarak değerlendiriyorum. ... Histerik bozukluğun belirtileri o kadar farklı ve hatta birbirine zıttır ki, burada hepsini saymaya kalksam asla sonunu getiremem. Bu hastalık binbir şekle bürünen bir Proteus, renkten renge giren bir bu kalemundur.” (*Medical Observations*, 1682.) Spinoza birkaç yıl öncesinden Robert Boyle aracılığıyla Sydenham’ın düşüncelerinden haberdar olmuş olmalı.

hoştur; dolayısıyla, nahoş bir cinsel tecrübe, örneğin gururumun kırılmasından, beni kibre sürükleyecek aşırı iltifatlardan ya da insanlara el açmak zorunda bırakacak büyük bir sefaletten ne daha az inciticidir ne daha çok. Ama belki de aşağı yukarı aynı şeyden bahsediyoruzdur, zira bir başka yerde –*Cinsellik Teorisi Üzerine Üç Deneme* adlı benim de okumayı çok arzu ettiğim çalışmanıza atıfla– şefkat ve dostluk da dahil zevk veren her ilişkiyi cinselliğe kattığınızı söylüyorsunuz. “Aşağı yukarı” diyorum, çünkü her şeyin cinsellikle başladığını da ekliyorsunuz. Bana göre, tekrar ediyorum, arzu bedenin esenliğini artırabilecek her şeyle ilintilidir, bu da kesinlikle sadece cinsellik değildir.

Anladığımı kadarıyla öğretinize göre, *histeri* öteki kişilerle yaşanmış üzücü bir ilişkiden kaynaklanıyor. Bizi aşağı çekme, bize zarar verme ihtimali olan şeyleri zihnimizden uzaklaştırmaya, dolayısıyla hafızamızın en ücra köşesine itmeye gayret ettiğimizi biliyorum, ancak, bilinçli bir şey nasıl olur da bilinçdışı hale gelebilir? Benim açımdan “bilinçdışı” olumsuz bir şey değildir; bilinçdışı, hakkında fikir sahibi olmadığımız şeyin bize tesir etmesidir. İşte bu nedenle *iştah*’tan söz ettim ve arzu dediğimiz şey kendisinin bilinciyle birlikte iştahtır diye de ekledim. Bu tabii kendimi daha iyi açıklayabilmek için başvurduğum bir ifade biçimi, çünkü iştah kesinlikle hep aynı zamanda kendisinin fikridir; ama arzudan, bu bilinç daha güçlü ya da daha açık olduğunda ya da insan iştahlarının söz konusu olduğunu belirtmek için söz ederiz.

Cevabınızı beklerken, bir yandan da sözünü ettiğiniz “bilinçdışı hale gelme”ye yol açan iştahlar (içgüdüden, eğilim, çaba, iştah ya da arzudan söz etmek aynı yere varıyor) arasındaki çatışmaları anlamaya gayret edeceğim. “Bastırılan”ın üzücü tecrübelerden kaynaklandığını belirttikten sonra, kişinin nevrotik olup olmamasına göre sonuçları değişiklik gösteren “ruhsal çatışma”dan söz ediyorsunuz. Yalıtılmış bir eğilimden ve diğer eğilimlerin buna karşı gelmesiyle, hep birlikte bunu bertaraf etmeyi başarabileceğinden; böylece bu eğilimin “tasfiye” edilmiş olacağından söz ediyorsunuz. Yalıtılmış eğilim başka eğilimler de barındıran o kişiden mi kaynaklanıyor? Yoksa bu, kişinin kendisinde var olan, ona has eği-

limlere karşı dışarıdan mı dayatılıyor? Ya da kişinin içinde bulunan, benim keder veren etkiler diye adlandırdığım ve kişinin yeteneklerini azaltmaya yönelik bir olumsuz içsel eğilim mi söz konusu ve kişinin yeteneklerini artırmaya yönelik olumlu eğilimler (sevinç veren etkiler) galip gelebilir mi? Daha ileride, cinsel ayartmaya maruz kaldığını sadece *tahayyül etmiş* olabilecek çocuklarla ilgili söyledikleriniz buna işaret ediyor gibi görünüyor. Her ne kadar zaman zaman hakiki istismar vakalarının olduğunu inkâr edemeyecek olsak da, çocuğu babayı bertaraf etmeye (hatta onu öldürmeye) yönelten annesine duyduğu enstest arzudan, yani “Oidipus kompleksi”nden kaynaklanan bir tahayyül bu.

Bence ruhun *rahatsızlıkları* ya da *hastalıkları* ancak kişinin istemediği halde *maruz kaldığı* tecrübelerden kaynaklanabilir, zira hiçbir birey eksilmek istemez; şayet başına böyle bir şey gelmişse, bu, ondan daha güçlü ve onun eksilmesinden beslenen başkalarının kudreti altında olduğu içindir. Hatta bazen hiç farkında olmadan gerçekleşir, tıpkı sevdiklerinin üzerine aşırı düşerek onlara boğuntu verenler gibi. Çatışma halindeki güçlerin dengede olması kararsızlığa ya da ruhun bu eğilimler arasında gelgitler yaşamasına yol açar. Eğer, örneğin, aynı insanlar geçmişte nedenini anlamadığım bir şekilde bana hem iyi hem de kötü davranmışlarsa (zarar veren hareketlerimden ötürü cezalandırılmayı, cömert hareketlerimden ötürü de ödüllendirilmeyi anlayabilirim) yanıma geldiklerini gördüğümde sevinç ve keder arasında tereddüt geçiririm ve onları hem sever hem de aynı zamanda onlardan nefret ederim.

Yıkıcı eğilimden sıyrılan ve onu “bastıran” (daha sonra mı? Aynı zamanda mı?) yani onu bilincin ve hareketin dışına çıkaran bu “ben”i anlayamıyorum. Ama acaba bilincin geri çekilmesi sadece “bastırmanın” sonucu mu, zira bir de şöyle diyorsunuz: “Ruhsal olan her şey önce bilinçdışıydı, bilincin niteliği buna daha sonra eklenebilir de eksik olarak kalabilir de.” Yani o halde iki çeşit bilinçdışı mı var?

“Cinsel işlev”in gelişim evrelerinin ne olduğunu da hiç anlayabilmiş değilim; bir “nevroz” tipi olarak bir evrede takılıp kalma; “latans dönem”, yani gizil dönem; kadının yalancı “hadım edilme-

si". Bütün bu zincirleme bağlantıların *birincil nedenini* kavrayamadığım gibi, affınıza sığınarak, burada bir mantık da göremediğimi söylemeliyim. Yanılıyor olabilirim ama, bana öyle geliyor ki, ruhun ne olduğuna dair açık seçik bir görüş sahibi olmadan gözlem, anlatı, spekülasyon ve teorileri iç içe geçiriyorsunuz. Ve belki de bütün fikriyatınızın temelini oluşturan "ruhsal aygıt" fikrine hiç aklım yatmıyor. Bütün bu hususlara dair aydınlatıcı açıklamalarınızı bekliyorum.

Bireysel tarih ile kolektif tarihi eklemleyebilme imkânı verdiği için büyük önem verdiğiniz "babanın katli" meselesine dönüyorum. Mektubunuzda bahsetmiştiniz ve belirttiğiniz gibi *Otobiyografik Yazılar*'ınızda da bir özetini veriyorsunuz. Genel olarak dinin "baba kompleksi zemininde yer aldığı ve bu alana hâkim olan çift-değerlilik üzerinde yükseldiği" ve sonuçta "Tanrı modeli"ni sunduğu yolunda bir değerlendirme yaptığınıza göre, bu çok önemli bir konu. "İlkel baba"nın öldürülmesinin, biçim değiştirmiş halde çeşitli dinlerde karşımıza çıktığını söylüyorsunuz: İbranilerde Âdem'in hatası ve Tanrı'ya karşı peş peşe ihanetlerle, Hristiyanlarda komünyon ayini ve aynı zamanda Baba olan Oğul'un öldürülmesiyle, diğer pek çok dindeyse kutsal bir hayvanın kurban edilmesiyle. Bu bende ilginç bir intiba uyandırdı: kişileştirilmiş Tanrı'nın Aklın ışığı ile yok olması (Epikuros'tan sonra, benim de düşündüğüm gibi) ve bunun Hristiyanlıklarından vazgeçemeyen kimi âlimlerde yarattığı huzursuzluk; dolayısıyla da bu yok oluşu cinayet anlatısına dönüştürerek çok daha uzak bir geçmişe kaydırma çabaları. Kısacası, ilk insanların tarihine dair hiçbir bilgiye sahip değiliz. Lucrétius'un büyük ölçüde, despotluğun zararlı olduğuna dair Romalılardaki yaygın fikirden yola çıkarak ileri sürdüğü üç çağ da tamamen felsefi bir spekülasyondan ibaret. İlk insanların ne kadar süre var olduklarını dahi bilmiyoruz. Nasıl oluşular,⁴ neye inanırlardı,

4. Spinoza burada tam açıklamıyor, ama ilk mektuplarından birinde bu konudaki görüşünü çok net dile getiriyor: "İnsanlar yaratılmamış, türemişlerdir; ... bedenleri başka bir biçim altında da olsa daha önceden mevcuttur." (Henry Oldenburg'a 4. Mektup, Ekim 1661, *Correspondance*, Paris: Flammarion, 2010.)

neleri bilirlerdi, nelerden korkar, ne ümit ederlerdi? Hikâyecilerin ve Kitabı Mukaddes'in aktardığı ilkçağ halklarına dair birtakım efsaneler haricinde onlardan bize kalan hiçbir iz yok. Kitabı Mukaddes'e gelince, bin yıl ya da daha yakın tarihli olaylarla bile ilgili anlatılanların çoğunun tasvirden ziyade hayal gücünün ürünü olduğunu ortaya koymuştum. Bilebildiğimiz tarihten ise fazlasıyla şiddet ve her türden cinayet sayabiliriz; öldürülen yakınlar ya da düşmanlar gırla gider, ama babaların katli diğerlerinden daha fazla değildir. Bir halkın başka bir halkın tamamını ortadan kaldırmaya kalktığı da olmuştur. Yunan trajedileri binbir bahaneyle işlenen cinayetleri aktarır; anneler ya da babalar evlatlarını öldürür, kardeşler ve eşler birbirini öldürür; dostlar, kuzenler, herkes birbirini öldürür. Kitabı Mukaddes anlatıları da tecavüz, kaçırma, ihanet ve diğer cürümler bakımından hiç fakir değildir. Shakespeare, Corneille ve Racine gibi günümüz yazarlarının trajedileri de bu konuda hiç aşağı kalmaz. Ancak, hiçbirinde "baba katli" en sık işlenen cürüm olarak çıkmıyor karşımıza. "Akraba katli" denen ise, evlilik yoluyla kurulan yakınlık da dahil, bir yakının öldürülmesidir. Siz babasını öldüren Oidipus'tan söz ediyorsunuz ve onu arkaik babanın öldürülmesinin açıklayıcı bir örneği olarak görüyorsunuz (ama aynı zamanda, "Oidipus kompleksi" insana içkindir diyerek bunun tersini de söylemiş oluyorsunuz). *Oresteia*'yı seçmiş olsaydınız örneğin, şöyle peş peşe gelen bir dizi cinayetle karşı karşıya olacaktınız: Baba kızını öldürür (tanrıların inayetini elde etmek için), karısı kocasıyla âşğını (bir askeri sefer sırasında tanışmıştır) öldürür, oğulları annesini ve annesinin âşğını (kocanın yeğenlerinden biridir; amcasının yokluğundan istifade ederek vaktiyle babasına yapılmış menfur haksızlığın öcünü almak istemektedir) öldürür. Oğulların çeşitli nedenlerle kimi zaman babalarını öldürdüklerini inkâr etmesem de, şu "baba katli" dayanaksız kalınca hikâyenin gerisi çöküyor. "Kudretli bir erkeğin" kabilenin üzerinde hâkimiyet kurduğu doğru olsa bile, işi öldürmeye mecbur kalma raddesine vardırımadan, kız ve oğullarının kurnazlıkla onun boyunduruğundan kendilerini sıyrabileceklerini düşünebiliriz. Ayrıca, başlangıçta hepsi aynı doğa güçlerine tabi olsalar dahi bütün "surülerin" aynı şekilde örgütlen-

diğinden nasıl emin olabiliriz? Burada, bana öyle geliyor ki, Kitabı Mukaddes anlatısının etkisinde kalmışsınız: Nuh Tufanı'nın ardından insanlar Babil Kulesi'ni dikerek topluca "göğe erişme"ye kalktıklarında, Tanrı insanların dillerini "karıştırıp" onları darmadağın ederek ihtiraslarını yere indirdi. Anlatınızın Darwin'den ve onun insanın tarihöncesine dair söylediklerinden esinlendiğini belirtiyorsunuz. Sizi bu kadar etkileyen bu mümtaz şahsın yazdıklarını okumak isterim.

İnsanlık tarihinin şiddetle dolu olduğunu inkâr ediyor değilim, içinde yaşadığım dönem de kısa bir süre önce uzun bir iç savaşa, İngiltere'de bir kralın (kendisi despot olsa da), Hollanda'da ise özgürlük dostu iki cumhuriyet yöneticisinin öldürülmesine tanık oldu. Dostlukları ve husumet ilişkilerini en geniş anlamıyla aldığımızda dahi, "cinsel" saiklerin burada bir rol oynadığına şüphe yok, ancak gıda konusundaki rekabetler, güvenlik kavgaları, yabancılara karşı duyulan gayrı ihtiyari kuşku, tamahkârlık, dizginsiz şan şöhret arzusu, ve dahası, ortada hiçbir kötü niyet yokken bizi ezip geçebilecek felaketlerin nedenlerine dair en akıl almaz faraziyeler... – bütün bunlar şiddeti doğurur. Bizi eksiltebilecek şeye karşı duyduğumuz nefret, özellikle de kör ve nesnesini şaşırmış bir nefretse, karşı nefrete yol açar; Doğanın bağrındaki insanın gücünün sınırlı olduğunu hiç akıldan çıkarmadan, bu duyguların nereden kaynaklandığını ve kişilere nasıl tesir ettiklerini anlamaya gayret göstermediğimiz sürece bu böyle sürer gider. "Doğanın üstün gücü"nden ve organizmamızın "geçici bir oluşum" olmasından, dolayısıyla bunun bir acı kaynağı olmasının kabul edilebilirliğinden, hatta kimi zaman harekete geçmemize katkıda bulunduğundan söz ettiğinize göre,⁵ siz de benim görüşüme katılıyorsunuz. İnsanı eksiltlen ve onu yok eden her şeyi işte bu sınırlılık (beden ve zihnin sonlu olması) körüklüyor bana kalırsa. Kişinin iç çatışmaları olsa da, bunların istisnasız hepsi, maruz kaldığı ve onunla hiç alakası olmayan dış güçlerden ya da kendi arzusuna karşı çıkan diğer kişi-

lerin güçlerinden kaynaklanır. Üçüncü bir acı kaynağından daha bahsediyorsunuz: “Aile, devlet ve toplum içinde insanların birbirleriyle ilişkilerini ayarlayan düzenlemelerin yetersizliği” ve arkasında “alt edilemez doğanın bir parçası, bu kez kendi ruhsal bünyemizin bir parçası” gizlendiği için bu acı kaynağını kabullenemediğimizi ekliyorsunuz.⁶ Yanlış anlamadıysam, kafamı epey kurcalayan şu “ruhsal aygıt”ı kastediyorsunuz. Benim görüşüme göre, Doğanın içinde “insanlar arasındaki ilişkileri ayarlayan düzenlemelerin” hiçbir özelliği yoktur; köpeklerin, karıncaların ve bitkilerinki nasılsa insanlarınki de öyledir. Bu düzenlemelerin “yetersiz” olduğunu söylemek onların mükemmelleştirilebileceği anlamına gelir, fakat niçin üzerimizde hâkimiyet kursunlar ve tahammül edilmez hale gelsinler, bunu anlayamıyorum doğrusu. Şeytanın, meşhur Descartes’ın deyişiyle “kötü cinler”in kendilerini ayarttığına inananlardan birçok kişi kendi kusurlarını üstün güçlere atfeder. Siz, aklın dışında bir kılavuz kabul etmeyen bir zihin, bir doğa uzmanı olarak, nasıl olur da bu cinleri insanların bütün şedit yanını çağdan çağa aktaracak şu “bilinçdişi” adı altında insana yerleştirirsiniz, buna inanamıyorum. Daha önce de söylediğim gibi, bana göre, şiddet mutlak Kötülüğün, “Kötülük yapmaya” yatkınlığın sonucu değildir, zira kötülük, kurbanları kadar o kötülüğü yapana da zarar verir. Buna karşılık, aynı şeye yöneldikleri için birbirleriyle zıtlaşabilen arzuların karşı karşıya gelmesinin sonucudur şiddet; nefret de bundan doğar, ama bütün ilişkinin önüne geçecek *radikal bir nefreti* artırmaz.

“Yaşayan her varlığı hayata gelmeden önceki hale, yani inorganik hale kavuşmaya” yönelttiğini söylediğiniz “ölüm dürtüsü” üzerine yazdıklarınızı tekrar okumamış olsaydım bu konuda söyleyeceklerimi burada sonlandırırdım. Organik halin öncesinde inorganik hal vardı belki, ama bunun olması yaşayan varlıklar açısından neyi değiştirir? Organik olsun olmasın bütün varlıklar *kendi varlığında sebat etme* eğilimindedir; şayet dediğiniz doğru olsaydı, aynı şey inorganik varlıklar için de geçerli olurdu, yani bileşenlerine ay-

nışmak için her şeyi yaparlardı. Bütün bireyler en küçük parçalar halinde bölünür, dört bir yana savrulan atomlardan başka hiçbir şey kalmazdı. Bana öyle geliyor ki, dini görüşler söz konusu olduğunda eleştirdiklerinizle aynı ihtiyacı paylaşıyorsunuz, yani insanların işledikleri dehşet verici kötülükleri değiştirilemez bir kadere bağlayarak haklı çıkaracak bir hayalî neden bulmaya çalışıyorsunuz. “Ölüm dürtüsü” dediğiniz şey varoluştan yoksun, doğaüstü bir şekilde etki eden bir tanrı, *aklın yarattığı bir varlık*.

Ayrıca, insanın kendisine duyduğu sevgi dürtüsü (narsist) ile başkalarına duyduğu sevgi dürtüsünü niçin *karşıtlık* içinde görmek gerektiğini de anlayabilmiş değilim. Kendimi tanıdıkça başka şeyleri de tanırın, zira onlarla sürekli bir alışveriş halindeyim ve karşılıklı olarak birbirimizi, özellikle de diğer insanları besleriz. Eğer sadece kendimi dert ediyor olsaydım ya da kendim hakkında tefekküre dalsaydım yalan yanlış tasalanır ve tefekkür edecek pek bir şey bulamazdım, çünkü kendimi inceleyecek, değerlendirecek ve yargılayacak sağlam araçlar olmazdı elimde.

Bu fazlasıyla uzun mektubu burada noktalıyorum. Umarın sizi gücendirmemiştir, ama benim için hakikat arayışı her şeyden önce gelir, çünkü ancak o sayede pişmanlık duymadan birbirimizle yakınlaşabilir, ihanete uğrama endişesi duymadan birbirimizi sevebiliriz. Ayrıca, sizin zamanınızda edinilen bilgilerin kimi uyarılarını geçersiz kılması da pekâlâ mümkün.

Sadece çok küçük bir kısmını yorumladığım iki kitabınızda, çok önemsedığınız ve belli ki gurur duyduğunuz başka bir kitabınızın, *Totem ve Tabu*'nun adını anıyorsunuz. Onu ve “ilkel sürü” teorinize kaynaklık ettiğini söylediğiniz ve çok saygı duyduğunuz Charles Darwin'in kitaplarını da okumak isterim.

Size gönülden bağlı ve ziyadesiyle sadık,

Benedictus de Spinoza

5. SIGMUND FREUD'DAN SPINOZA'YA

Berggasse 19,¹ IX. Viyana

1 Mayıs 1937

Saygıdeğer Üstat,

Her şeyden önce, yazdıklarınızı okurken en ufak bir kırgınlık hissetmediğimi belirtmek isterim. Her ne kadar değerlendirmelerinizi sert bulsam da, düşüncelerimi hor gördüğünüz ya da şahsıma yönelik bir karalamada bulunduğunuz izlenimine kapılmadığımdan sözleriniz incitici gelmedi. Son kırk yıl boyunca o kadar çok vasat saldırı ve hakaret yağmuruna tutuldum ki, böylesi keskin bir zihnin teorilerimde bazı kusurlar bulması karşısında üzüntü duymam mümkün değil; zaten teorimin spekülatif kısmının vazgeçilebilir ve hiçbir hasara uğramadan değiştirilebilir olduğunu söylemeye her zaman dikkat etmişimdir.

Pratikte karşı çıktığınız ya da sizi şüphede bırakan hususla başlayayım: Ruhsal rahatsızlıklarda cinselliğin önemi ve bu rahatsızlıklara karşı koyabilmek için geliştirilen savunma mekanizmaları. Fazla iddialı bir ifade olsa da “ruh doktoru” tecrübeme dayanarak açıklayacağım.

Buradan beni en çok eleştirdiğiniz ve duyarsız kalamayacağım hususa geçerek sizin “akıl yarattığı varlıklar” ya da “kurmaca var-

1. Esasen o yıl, 1934'ten itibaren her sene yaptıkları gibi, Freud ve ailesi (Martha, Minna, Anna) nisan ortasından ekim ortasına kadar yılın altı ayını Viyana'nın kuzeybatısındaki sayfiye banliyösünde kiraladıkları bahçeli villada geçirir. Freud burada olmaktan çok büyük zevk alır: “Grinzing'deki evimizi ve bahçemizi bir türlü görememiş olmanıza çok üzülüyorum. Bugüne kadar sahip olduğumuz en hoş yer, tam bir gündüz rüyası, üstelik Berggasse'ye otomobille sadece on iki dakika mesafede.” (Hilda Doolittle'a [H. D. diye tanınır] yazdığı 19 Mayıs 1935 tarihli mektuptan, *Visage de Freud* içinde, H. D., Denoël, 1977). 1937'de 24 Nisan'dan 16 Ekim'e kadar Freud burada kalır; mektupları ikametgâh adresine gider.)

lıklar” olarak adlandırdığınızı benim gerçek şeyler olarak ele aldığım konusuna değineceğim. Örneğin, ruhsal aygıt ve bilinçdışı, ilkel sürü, ölüm dürtüsü gibi. Bunun tıbbi pratiğin sonucu değil spekülasyon bir boyut olduğunun farkındayım, ama bu çok karanlık konuyu aydınlatmamda bana yardımcı oluyor.

CİNSELLİĞİN ÖNEMİ

Histeri ve zorlanma nevrozu (arzu etmediği şeyleri yapmaktan ve yinelemekten kendini alamama) hastalarıyla ilgili daha ilk çalışmalarımından itibaren cinsel etkenlerin rolünü tespit ettim ve bu bulguya hem şaşırdım hem de ihtiyatla yaklaştım.

Başlangıçta, ıstırap veren herhangi bir duygunun, herhangi bir “ruhsal örselenme”nin kişi ne kadar hassassa o denli şiddetli bir sarsıcı etki yarattığı ve korku, kaygı, utanma ya da aşağılanmaya yol açtığı kanısındaydım. Bu örselenme hakkında duygusunu dışa vurarak konuşabilirse, dikkatle dinleyen kişilerin yanında o ânı yeniden yaşayabilirse, sinsice yayılarak bütün ruhuna bulaşmasına izin vermek yerine ortaya dökülebilirse, kişinin iyileştirilebileceğini düşünüyordum.² O zamanlar, “bilincin çözülmesi”nin “birbirlerini etkilemeksizin yan yana var olan” iki bilinç hali yaratarak histeri belirtilerine yol açtığı kanısındaydım. Dostum ve büyüğüm Joseph Breuer’in* 1880’lerin başlarında tedavi ettiği bir kadın hastası böyle bir vakaydı. Hastasının kendisinden hamile kaldığını ileri süre-

2. Freud ve Breuer’in 1893’te, daha sonra *Histeri Üzerine Çalışmalar*’ın birinci bölümünü oluşturacak *Histerik Görüngülerin Ruhsal Düzenekleri Üzerine, Ön Bildiri* başlıklı makalede öne sürdükleri görüş de hemen hemen buydu. Bu yaralanma “belirmesinden uzun süre sonra dahi aktif bir rol oynamaya devam eden yabancı bir cisim gibi” etki eder. Harekete geçiren olayın anısına duygular eşlik ettiğinde belirtiler kaybolur. “Başlangıçta rol oynayan ruhsal süreç olabildiğince canlı bir biçimde yinelenmeli, *status nascendi*’sine [doğuş ânındaki durumuna] geri götürülmeli ve ardından sözel anlatıma dökülmeliydi.” Başka bir deyişle, “belirleyici hadise yıllar boyunca etki etmeye devam eder; üstelik, ara nedensel halkaların zinciriyle dolaylı olarak değil, tıpkı manevi bir acının aradan uzun zaman geçtikten sonra bile uyanık bilinç halinde hatırlandığında gözyaşlarının akmasına yol açması gibi, tetikleyen bir neden olarak doğrudan işler: *Histerikler esas olarak geçmişin izlerinden dolayı acı çeker.*”

cek raddede bir aşk saplantısı geliştirmesi üzerine Breuer tedaviyi bırakmıştı (açıkçası bu, bizi konunun cinsel boyutuna daha önce yöneltmeliydi).

1890 ile 1900 arasında, kendi imzamlı on beş kadar makale, Joseph Breuer'le birlikte *Histeri Üzerine Çalışmalar*³ adlı bir kitap yayımladım. Bu çalışmalara epey mesafeli yaklaşıldı. Ben de henüz tam olarak ikna olmuş değildim, örneğin o zaman “bilinç yırılması” ve “konversiyon”⁴ olarak adlandırdığımız mekanizmalar arasında tereddüt ediyordum; “kaygı nevrozu”nun ket vurulan cinsellikten (cinsel perhiz, *coitus interruptus* [dışarı boşalma], cinsel liğin reddi vb.) kaynaklandığını, ancak kalıtsallığın da (cinsel bakımdan zayıf bünye)⁵ bunda rol oynadığını düşünüyordum. Kısa süre sonra, çok büyük bir adım olduğuna inandığım bir ilerleme kaydettim: Histeri iki ile sekiz yaşları arasında maruz kalınıp sonra unutulmuş ve güncel rahatsızlıklar nedeniyle sanki yeni olmuş gibi belleğe geri gelen cinsel münasebetlerden kaynaklanıyordu. Bu durumu “cinsel travmanın gömüldükten sonraki etkisi”⁶ olarak adlandırmıştım. Bu fikirleri ilk olarak Nisan 1896'daki bir konferansta⁷ Viyana Psikiyatri ve Nöroloji Topluluğu'ndan meslektaşlarımla paylaştım. Bu tür toplantılardaki alışıldık nezakete rağmen, o kadar soğuk karşılandı ki, o günü bir türlü unutamıyorum. Bu keşfin “nöropatoloji açısından bir *caput Nili*”[#] olduğunu söyleyerek böbür-

Nil'in kaynağı, zor, çözümsüz bir problem karşısında kullanılan Latince *Caput Nili quaerere*, yani “Nil'in kaynağını aramak” deyiminden geliyor. –ç.n.

3. *Histeri Üzerine Çalışmalar*, Sigmund Freud - Josef Breuer.

4. Burada Freud 1894'te yayımlanan “Savunma Psikonevrozları” başlıklı makalesine atıfta bulunuyor. Bu makalede tereddüt etmiyor; psikanalitik teori ve klinik uygulamalarında çok önemli sonuçlar doğuracak bir seçim yapıyor, “yarılma”yı bir kenara bırakarak “konversiyon”a (yönünü değiştirme, dönüştürme) dönmeyi tercih ediyor.

5. 1895'te yayımlanan “Kaygı Nevrozunun Eleştirisi Üzerine”.

6. 1896'da yayımlanan “Nevrozların Etiyolojisi ve Kalıtsallık” başlıklı makale. Alıntı birebir aynı.

7. Aynı yıl, *Histerinin Etiyolojisi* başlığıyla *Nevroz, Psikoz ve Sapkınlık*'in içinde yayımlandı. Daha sonra pek ciddiye almasa da Freud'un en önemli metinlerinden biridir; nitekim kırk bir yıl sonra sevkle hatırlıyor ve metnin en canalıcı bölümünden bu alıntıyı yapıyor.

lenmekle hata ettiğimi kabul ediyorum, hatta içlerinden bazılarının bıyık altından gülmesine neden oldu bu. Ayrıca, maruz kalınan örselenmelerin ciddiyetini ısrarla vurgulamam, hele bunu çocuğun yetişkin tarafından baştan çıkarılmasına bağlama cüreti göstermem onları irkiltti sanıyorum. Yaptığım bu tasvirle onları çok rahatsız etmiş olmalıyım:

Cinsel bakımdan normal bir insanın hassasiyeti açısından çocukluğa ait cinsel sahnelerin kabul edilmesinin zor olduğu aşikârdır. Bu sahneler kendini dizginleyemeyen ya da iktidarsız kişilerin cinsel maksatla rektum ve ağız boşluğunu istismar eden bilinen bütün tecavüzlerini içerir. ... Eşitsiz olarak oluşmuş çiftin (bir yanda, muhakkak bir cinsel ilişki sonucu olarak, karşılıklı bağımlılıktan kendini alamayan, ama mutlak otorite ve cezalandırma yetkişiyle donanmış ve hevesini serbestçe tatmin etmek maksadıyla rolleri değiş tokuş edebilen bir yetişkin; diğer taraftaysa, bütün duyuları vaktinden çok evvel uyarılmış, kendisinden beklenen cinsel edimleri yerine getirirken doğal ihtiyaçlara dair becerisinin yetersizliği nedeniyle sık sık durdurulan, hayal kırıklıklarına açık, bu zorba otoritenin insafına kalmış, çaresiz çocuk) sevişmelerinin cereyan ettiği bütün yadırgatıcı şartlar, bu garip ve aynı zamanda trajik münasebetsizlikler kişinin kendisinin ve nevrozunun gelecekteki gelişiminde en ufak ayrıntısına kadar incelenmesi gereken sayısız kalıcı etkinin izini bırakır.

Meslektaşlarımı ikna etmek için, genel olarak derinlemesine tetkik olmaksızın varsayılan, *ağır travmalar*'ı ve kalıtsallığın etkisini kesin olarak ortaya çıkardığım on sekiz histeri vakasını dayanak olarak gösterdim. Şüphelerini –ve belki sizinkileri de– yenmek için onlara hastaların ancak analiz sayesinde bu istismarların farkına vardığını ve bunun üzerine gizlemeye çalıştıkları şiddetli duygulara kapıldıklarını açıkladım. Kimi zaman, hastalar konunun uzmanı bir kişiyi dehşete düşüren sahneleri hiçbir duygu göstermeden ve belli ki bunların ne anlama geldiğini kavramadan tasvir ederler.

Bu can sıkıcı oturumdan sonra, cinselliğin önemine değinen ilk kişinin ben olmadığımı, ancak zamanımızın, bilhassa da hekimlerin, edep anlayışının konu hakkında konuşmaya mani olduğunu vurguladım. Bu durumun yarattığı sonuçlar da vahimdi: Ruhsal hastalıklar organik hastalıklar olarak ele alınıyor, dolayısıyla tahmin edilebileceği gibi olumlu sonuç elde edilemiyordu. O dönemde, hepsi “cinsel örselenmeye uğramış” iki yüz kayıtlı vaka vardı elimde. Zar zor da olsa bunu kabul edenler, hiçbir kanıt olmasa da nevrozları genel bir yozlaşmanın işareti olarak görmek istiyordu. Bense cinselliğin gündeme getirilmesinin kamuoyunun ilgisini uyandırarak bu konunun kamusal alanda tartışılır olmasını ve böylece cinsel yaşamın tam ve dolu dolu yaşanabilmesini sağlamasını diliyor, günün birinde doğum sayısının azaltılmasının cinsel münasebetin kısıtlanması dışında bir yolla gerçekleştirilir olmasını hayal ediyordum. Ancak, bundan hayli uzaktık, zira hekimlerin çoğu – toplumun “kültürlü” kesimlerinin diğer üyelerini saymıyorum bile– çocuk cinselliği, hele hele çocuklara yönelik cinsel istismarlar⁸ olabileceği fikrini kabullenemiyordu. Halbuki bunu kabul etmek şarttı, çünkü çocukluk anılarının insan ruhunda ne denli silinmez izler bıraktığını biliyoruz ve ancak bunların nereye uzandığını bilirsek –duyguların bastırılmasını ve uğradıkları değişiklikleri, nele ri temsil ettiklerini anladıktan sonra ancak– tedavi mümkün hale gelebilir.

Açıkçası, bugüne kadar hâlâ tereddütte kaldığım nokta, nevrozun ortaya çıkışının iç kaynaklı mı dış kaynaklı mı olduğu. *İç kaynaklı*: Cinsel gelişimin evreleri ve “Oidipus kompleksi” bu evreleri aşma kapasitesinin daha sonra yetişkinlikte, hangi evrede kalındığına göre değişiklik gösteren çeşitli rahatsızlıklara yol açtığını düşündürüyor. Burada da yine bazı sorular ortaya çıkıyor: Farklı türlerde nevroz belirtileri gösteren bir hastanın durumunu nasıl sınıflayacağız? Peki psikozları nasıl açıklayacağız? *Dış kaynaklı*: Nevrozlar ve diğer rahatsızlıklar farklı niteliklerde, fakat mutlaka kü-

8. “Nevrozların Etiyolojisinde Cinselliğin Yeri”, 1898, *Œuvres Complètes*, III. cilt içinde, PUF, 2002.

çok çocuklukta maruz kalınan ve cinsel nitelikteki istismarlardan kaynaklanıyor. Ancak, burada da büyük bir soruyla karşı karşıya kaldım: Bazı hastaların anlattığı istismarlar uydurmaydı; belki çok küçükken anlam veremedikleri kimi şeyleri gördükleri ya da işittikleri içindir;⁹ evet, böyle olabilir, ama bu kesinkes herhangi bir istismara maruz kalmadıkları anlamına gelir mi? Ya da bizzat bu bir istismar sayılabilir mi? Ya da uydurdukları şeyler maruz kaldıkları gerçeklerle iç içeyse?¹⁰ Bu konuda çok duraksadım ve sanırım kendi kişisel hikâyem de bu tereddütlere¹¹ sebep oldu, zira babamın cinsel tavrına dair kafama takılan pek çok şüphe vardı.

Bütün bunlarla birlikte, dışsal ve içsel kaynakları kısmen de olsa bağdaştıran başka bir şey buldum. Hastaların annesababalarına karşı düşmanca dürtüler beslediklerini fark ettim. Annesababaların ölümü üzerine, çoğu zaman kendini suçlama şeklinde, kimi zaman da onların hastalıklarını taklit ederek histerik bir biçimde kişiye dönen eziyet görme sanrıları (biz “paranoya” olarak adlandırıyoruz) da bunu ortaya koyuyor. Çok büyük bir emekle ortaya çıkan ve sonucundan memnun olduğum¹² *Rüyaların Yorumu* adlı kitabımı

9. “Histerinin çözümünde bir türlü yakalayamadığım nokta keşfettiğim başka bir kaynakta yatıyordu, bilinçdışının ürünü yeni bir unsur bu kaynaktan çıkıyor. Histerik fantezilerin, sık sık gördüğüm üzere, çocukların istisnasız çok erken bir yaşta kulaklarına çalınan ve ne anlama geldiğini ancak ileride anadıkları şeylere yöneldiği fikri aklımda. İlginç olan, bu türden verilerin zihinlerine altı-yedi aylık bebeklik döneminde yerleşmesi.” (Wilhelm Fliess'e 6 Nisan 1897 tarihli mektuptan, *Lettres à Wilhelm Fliess* [1887-1904], PUF, 2007.)

10. “Amaç olabildiğince eski –cinsel– sahnelerle ulaşmak gibi görünüyor. Birkaç vakada bu doğrudan gerçekleşiyse de diğerlerinde ancak fanteziler dolaşımıyla oldu. Zira fanteziler anılara erişimi engellemek üzere üretilen ruhsal kabuklar. Eşzamanlı olarak fanteziler anıları inceltme, yüceleştirme eğilimine de hizmet ediyor. İşitilmiş şeyler aracılığıyla üretiliyor ve sonradan kullanılıyorlar, böylece yaşanmış şeylerle işitilmiş şeyleri, geçmişin olaylarıyla (annesababalar ya da büyük ataların hikâyelerinden) bizzat görülmüş olanları iç içe geçiriyorlar. Nasıl ki rüyalar görülmüş şeylerle bağlantılıysa, fanteziler de işitilmiş şeylerle bağlantılı.” (Wilhelm Fliess'e 2 Mayıs 1897 tarihli mektuba iliştilirilmiş “Histerinin Mimarisi” başlıklı *Elyazması L*.)

11. Freud burada Wilhelm Fliess'le 1887 ile 1904 arasındaki içlerinde “Noel Masalları” diye bilinen meşhur *Elyazması K*'nin de yer aldığı A'dan N'ye elyazmalarını içeren mektuplaşmalarına değinmiyor.

yayımladığım 1899 yılında buna iyiden iyiye kani oldum. Yıllar boyunca benim ve kardeşlerimin babamın istismarına uğradığımız korkusunu yaşadktan sonra, o tarihte, kendi üzerimde uyguladığım psikanaliz sonucunda, daha en erken çocukluğumda cinsel heyecanlara sahip olduğumun¹³ ve babama karşı beslediğim düşmanca duygular yüzünden onu haksız yere suçladığımın farkına vardım. İncelediğim bütün vakalardan şu sonuca vardım:

Oldukça çok sayıdaki gözlemlerime göre, ileride psikonevroza yakalanacak bütün çocukların ruhsal yaşamında annesabalar çok temel bir rol oynuyor. Birine karşı duyulan sevgi, diğerine karşı duyulan nefret o çağda oluşmuş dürtülerin değişmez birikimine bağlıdır ve ilerideki nevrozun belirtilerinde çok önemli bir yere sahip olacaktır. Ancak, nevropatların (sinir hastalarının) bu bakımdan normal kişilerden farklı olduklarını sanmıyorum, burada hiçbir yeni oluşum, onlara has bir durum söz konusu değil. Bu daha ziyade, normal çocuklar üzerindeki gözlemlerin de doğruladığı gibi, çocukların birçoğunun zihninde belli belirsiz ve daha zayıf bir biçimde var olan, annesabalara duyulan sevecen ya da düşmanca arzuların bir anlamda şişmesinden ibaret gibi görünüyor.¹⁴

Bütün bunlar, biraz önce de söylediğim gibi, dışsal ve içsel kaynakları bağdaştırmamı sağladı. Psikanalizin de açığa çıkardığı üzere, bütün çocuklar annesabalarına yönelik çok yoğun cinsel hislerle yüklü; işte bu kültür-ötesi ve hatırlanamayacak kadar eskiye dayanan miras içsel kaynağı oluşturuyor. Ailelerin durumlarının fark-

12. Freud 1931'de şöyle yazacaktır: "Bugünkü yargılanma göre de [bu kitap] bana nasip olmuş keşiflerin en değerlisini içermektedir. Böyle bir kavrayış insana hayatı boyunca bir kere nasip olur." *Rüyaların Yorumu*, Gözden Geçirilmiş İngilizce Üçüncü Basıma Önsöz.

13. "'Küçük çocuklukta ne olmuştu?' sorusunun cevabı: 'Hiçbir şey, ancak cinsel dürtülerin tohumları o zamandan mevcuttu' olacaktır. Hoş ve rahat olurdu şimdi sana anlatmak, ama yazması sekiz sayfayı bulur, onun için ilk yıllarımın hikâyesine açıklık kazandıracak başka unsurlarla birlikte bunu Paskalya toplantımıza saklıyorum." (Wilhelm Fliess'e mektup, 3 Ocak 1899).

14. *Rüyaların Yorumu*, V, IV. bölüm.

lılık göstermesi, duygusal-ve-cinsel yaşamın aile içindeki (yakınlar da dahil) ilişkilere bağlı olarak gelişmesi ise dışsal kaynağı oluşturuyor.

Bu vesileyle şunu da söyleyeyim: Gerçek yaşamda aileler içinde ve aileler arasında her türden tutku cinayetini gözlemlediğimiz gibi, muhayyel yaşamda da psikanaliz *bütün çocuklarda* annelerine karşı düşmanca itkilerin varlığını tespit etti; bu durumun değişmezliği, bunun kökü çok eskiye giden bir miras olduğunu düşündürdü bana. Önceleri “düğüm-kompleks” adını vermiştim buna, daha sonra Sophokles’in trajedisinden hareketle “Oidipus kompleksi” adını uygun buldum, orada da Oidipus karakteri erken çocukluğa ait bilinçdışı arzuları dışa vurur.¹⁵

SAVUNMA MEKANİZMALARI

Histeri, zorlanma nevrozu (“saplantılı” nevroz da deniyor), paranoya, sapkınlık hepsi erken çocukluk ile yetişkinlik arasında normal gelişme seyri izlemeyen cinsel dürtülere gösterilen çeşitli tepkilerdir.

Bu konuyu da tarihsel süreci içinde anlatmam yerinde olur, zira insan ruhunun maruz kaldığı şiddete ve “Oidipus kompleksi”yle bağlantılı iç çatışmalara gösterdiği tepkileri incelerken farklı açıklama biçimleri arasında –yine aynı nedenlerle– tereddütte kaldım.

Çocuklukta vuku bulan *nahoş bir cinsel tecrübeye karşı savunma* olarak dört nevroz türünü daha en baştan tespit ettim. Histeri benim için o zaman da bugün de tespiti ve tarifi en kolay savunma biçimlerini gösteriyor. O dönemde (1895 sonu), “ben” çok şiddetli bir hoşnutsuzlukla karşı karşıya kaldığında, ruh *dehşete* kapılır ve burada, sanki bir kısmı çıkarılıp alınmış (bir uzvun kesilmesi) gibi, bir *oyuk*, bir boşluk meydana gelir diye yazmıştım. Ancak bir süre

15. Freud lise son sınıfta, Sophokles’in *Kral Oidipus*’u da dahil, çok sayıda Yunan ve Latin yazarın eserlerini okumuş, olgunluk sınavında *Oidipus*’un otuz üç dizesinin tercümesiyle Yunanca dersinden “iyi” derecesi alan tek öğrenci olmuştu. Bkz. Emil Fluss’a Mektuplar, 17 Mart ve 16 Haziran 1873 (*Lettres de jeunesse*, Gallimard, 1990).

sonra bu incinmeyle bağlantılı anının bastırılması meydana gelir. Çok karmaşık bir süreç bu, zira hafızada yer eden şey, travma yaratan ilk (ya da hakiki) anıyı kaydırılmış bir biçimde temsil eden bir “yaklaşık-fikir”dir.[#] Kimi zaman hiçbir fikir belirmez ve motor sistemi etkileyen dışavurumlar açığa çıkar; kimi zamansa bunların ikisi birden görülür. Fakat hepsi sözünü ettiğim “ruhtaki oyuktan”¹⁶ kaynaklanır, ve ardından *iş işten geçtikten sonra* zihinsel ve/veya bedensel simgeselleştirme gelir. “İş işten geçtikten sonra” diye vurguluyorum, çünkü ilk dehşet önce *görünür* bir etki uyandırmaz, sanki “ben” donakalmıştır ve ancak bir süre sonra “kendine gelir”, tıpkı çok şiddetli bir fiziki darbe üzerine insanın bayılması gibi. Buradan hareketle, çocukluktaki bu simgeselleştirmenin buluş çağına kadar uykuda kaldığı, ergenlikle birlikte semptomlarla gümbür gümbür açığa çıktığı varsayımına vardım. Şöyle yazmıştım:

Ergenliğe bağlı değişim sayesinde, olayın geçtiği esnada tamamen eksik olan güçlü etkiyi onun anısı açığa çıkaracaktır; *anı sanki güncel bir olay gibi işleyecektir*. Buna *cinsel travmanın hortlayan etkisi* diyebiliriz. ... *Anının bilinçdışında kalmasının nedeninin de olay ile anının ruhsal etkisi arasındaki bu ters ilişkide yattığını* kavradığımı sanıyorum.¹⁷

Freud “yaklaşık-fikir”, “algısal-fikir” diye belki karşılayabileceğimiz *idée-limite* terimini sadece Fliess’e mektuplarından birinde kullanıyor ve burada da kavramla ne kastettiğini açık olarak tarif ediyor. –ç.n.

16. *Elyazması K’nın* bir özeti (Freud’un Wilhelm Fliess’e mektuplarından birinin eki): “Bastırma son derece güçlü bir karşıt fikrin oluşmasıyla değil, sonradan zihne çıktığında bastırılan anıyı temsil eden bir yaklaşık-fikir yoğunlaşmasıyla ortaya çıkar. Buna *yaklaşık-fikir* diyebiliriz, çünkü bir yandan ben’e aittir, diğer yandansa travmaya yol açan anının çarpıtmaya uğramamış kısmını oluşturur. Böylece, bir kez daha, bir uzlaşmanın sonucudur. Bununla birlikte, bu uzlaşma mantığın hükmettiği bir düzlemde temelli bir ikame olarak değil, eşzamanlı bir dizi düşünceyi izleyerek ilginin yer değiştirmesi şeklinde kendini gösterir. Travmaya yol açan olay kendine davranışsal bir çıkış bulursa, bu bastırılan malzemenin birincil simgesi haline gelir ve yaklaşık-fikre dönüşür. Dolayısıyla, ilk saldırının her tekrarında herhangi bir fikrin silindiğini varsaymak şart değil; öncelikle ruhta oluşan oyuktur söz konusu olan.”

17. “Kalıtsallık ve Nevrozların Etiyolojisi”.

Bu “hortlayan” etki bir haznenin aşırı dolmasına benzetilebilir: Belli bir seviyeyi aşan su taşar ve dışarı akar; ya da aşırı basınç altında bir barajın çökmesi gibi. Yavaş yavaş oluşan birikim ani bir patlama kadar tahripkâr etkiye yol açabilir. Bununla birlikte, ilk başta çok şiddetli bir (ruhsal) sarsıntının var olabilmesini mümkün kılan mekanizmayı anlamakta hâlâ zorlanıyorum, zira (ruhsal) organizmayı daha zayıf hale getiren bu sarsıntı sonradan tekrarlanacak, yetişkinlikte bir kırılmaya kadar varacaktır (bu da intihar teşebbüsleri, felçler, hezeyanlı düşünceler vb. şeklinde tezahür eder).¹⁸ Bu analojinin bir homoloji olup olmadığından emin değilim.

Bu cümleleri bugün yeniden okuduğumda, belki de sizin kultyutmaz bir okur olduğunuzu düşündüğümünden, yetersiz buluyorum. O zamanlar *yaklaşık-fikir* dediğim şey hemen “ruhtaki oyuğun kıyısı” olarak şekilleniyor. Bu “oyuk” var olmayan bir şey (eksiklik) gibi değil, var olmak isteyeceği halde var olması engellenen bir şey (kürtaj) gibidir, çünkü duyguların gelişiminde ana unsurdur. Burada bastırmadan mı baskılamadan mı söz edebiliriz? Yaklaşık-fikir ya da hareketler –ruhsal örselenme esnasında olanlar– yavaş yavaş, çağrışımlarla, başka fikir ve hareketleri peşinden getirecek ve bunların anısı/unutulması uzun zaman sürüp gidecektir.

Bir ara, travma esnasında yaşanan şeyi “kökensel bastırma”, (cinsel bakımdan) yetişkin dönemde birden acının yeniden ortaya çıkmasının ardından bilinçdışına itileni ise “bastırma-sonrası” olarak adlandırmıştım. O dönem, bilinçli dışavurumlar göstermekle birlikte, *asla* bilince çıkamayacak olan bilinçdışı birincil (iç kaynaklı) dürtülere –muhtemelen gereğinden de fazla– ağırlık verdiğim için pek önemsemediğim *başlangıç evresini nasıl adlandır-*

18. “Histeri hastalarının en ufak bir aşağılanma emaresinde sanki ölümcül bir saldırıya uğramış gibi tepki vermelerine yol açan ve çok yaygın olan ruhsal ‘hassasiyetlerini’ hatırlarsınız. ... Neden ile sonuç arasındaki orantısızlık bir yana, ağlama krizlerini, umutsuzluğa gömülmeyi, intihar girişimini doğuran, kendi içinde küçük de olsa, maruz kalınan son incinme değildir; bu güncel küçük incinme çok sayıdaki ve çok daha yoğun önceki incinmelerin anısını uyandırmış ve harekete geçirmiştir. Bütün bunların da arkasında çocukluk çağından kalma, asla aşılamamış çok daha ağır bir incinmenin anısı gizlidir.” (“Histerinin Etiyolojisi Üzerine”).

*mak gerektiğini bugün bilemiyorum.*¹⁹ Bu durum dürtüler arasında-ki çelişkilerin üzerine daha da ısrarla gitmem ve “ruhtaki oyuklar” dan kaynaklanan *körelmeyi* nispeten ihmal etmem gibi –teoriye da-ir– bir sonuç doğurdu. Halbuki sevgili öğrencim ve dostum Sándor Ferenczi* beni bu hususta uyarmıştı, fakat öte yandan öylesine aşır-ıya kaçıyordu ki (hasta ile hekimin birbirini analiz etmesini istiyordu), onun görüşlerini pek kaale almadım. Dört yıl önce, henüz 60 yaşındayken vefat etmesi de beni şüphesiz onun fikirlerinden uzaklaştırdı. Şüphesiz diyorum, çünkü çok müteessir oldum, yine de zihnimden atamıyorum önerilerini. Ayrıca, itiraf etmem gerekir ki, kırk yıl önce cinsel istismarlar ve etkilerini keşfettiğimde bu ba-na öylesine acı vermişti ki, araştırmalarımı ve tıbbi uygulamalarımı daha ziyade hasta ile hekim ilişkileri, antropolojik spekülasyon ve savunma mekanizmalarının analizi doğrultusunda geliştirmeye yö-nelerek “teorisyenin ruhundaki oyuk” misali teorinin bu kısmını *körelmeye* bıraktım. Bütün bunları şimdi size yazıyor olmama hay-ret ediyorum; doğrusu, bu denli içimi dökme alışkanlığımı epeydir kaybetmiştim.

Buraya kadar benden aydınlatmamı istediğiniz hususlara değin-dim, umarım yeterince açıklık getirebilmişimdir. Sert eleştirilerini-ze geçiyorum nihayet.

19. Bu konunun Freud’un kafasını hakikaten kurcaladığı kesin. Aynı yıl şöy-le yazıyor: “Bazı analizlerde bana en çarpıcı gelen, açıkça isabetli bir insanın ile-tilmesinin hastalarda ilk başta anlaşılmaz görünen şaşırtıcı bir durumu tetikleme-siydi. ‘Aşırı derecede net’ diye tarif ettikleri bazı anıların çok canlı bir şekilde su yüzüne çıktığını hissediyorlardı. Buna karşılık insanın içeriğini oluşturan olayın kendisi değil de, insanın bilmesinin elbette mümkün olmadığı yan unsurlardı son derece net bir biçimde gözlerinin önüne gelen; olayda yer alan kimi kişilerin yüz-leri, benzer bir şeyin geçmiş olabileceği birtakım mekânlar, ya da daha dolaylı olarak, bu mekânlarda bulunan nesneler gibi esas içeriğin etrafındaki kimi ayrın-tılardı. ... Bu anılar başka hiçbir şeyi peşinden sürüklemiyordu; dolayısıyla bura-da bir uzlaşmanın sonuçlarını gördüğümüz düşüncesine varıyorduk. İnsanın ile-tilmesiyle ‘bastırılanın yukarı doğru itilmesi’ hafızadaki açıklayıcı kimi izleri bi-lince taşımaya çalışmış, fakat bir direnç bu hareketi durdurmayı başaramasa da birincil derecede önemi olmayan yan nesnelere doğru kaydırılmayı başarmıştı.” (“Analizde İnşalar”, 1937.)

BİLİNÇDİŞİ VE RUHSAL AYGIT

Yaptığım üç tespit beni zorunlu olarak şu düşünceye götürdü: Birincisi, histeri ve savunma nevrozları ruhsal rahatsızlıklardan kaynaklanıyorsa ve bunlar da çoğunlukla cinsel kökenliyse; ikincisi, rahatsızlıkların bir kısmı kalıtsal, diğer kısmı ise maruz kalınan şiddetli olaylara bağlıysa; üçüncüsü, bu rahatsızlıkların büyük bir kısmı, çeşitli yöntemlerle hastaların onları tanımasına yardım edilene kadar onlar tarafından bilinmiyorsa, ruhun bir “bölümünün” bilinçdışı, diğer bölümününse bilinçli olduğunu kabul etmekten başka yapabileceğim bir şey yoktu. Bunu düşünen ilk kişi ben değilim, 19. yüzyılın en ünlü Alman filozoflarından Schopenhauer²⁰ şöyle yazmıştı: “Kendinde bir şey olarak irade insanın yok edilemez, hakiki ve mahrem özünü oluşturur; ancak kendisi kendinin bilincinde değildir.” Bu genel düzeydeki fikri çakışmaya rağmen, ondan esinlenmiş değilim, zira daha sonra söyledikleri nörolojiden bihaber olduğunu gösteriyor: “Zira bilinç, özümüzün basit bir arızasından ibaret olan idrak (*intellect*) tarafından belirlenir: İdrak beynin basit bir işlevidir; beyin ise çevresel sinirler ve omurilikle birlikte organizmanın bir ürünü, bir meyvesi, hatta geri kalanı üzerinde bir parazittir diyebilirim, çünkü organizmanın en derin çarklarıyla doğrudan iç içe geçmez ve sadece dış dünyayla münasebetini düzenlediği için ben’in muhafazasına yarar.”²¹ Bana kalırsa, bilinç idrak tarafından “belirlenemez”, “içeriği” ise duygular arasındaki ilişkilerin işlenmesinden oluşur. Sinir sisteminin “organizmanın paraziti” olduğuna dair sözleriyse tamamen manasız. Üniversite ortamındaki bazı meslektaşlarımın ne kadar kifayetsiz muhteris olduklarını bildiğimden, bu hususu Schopenhauer’in benden önce dile getirdiğini yine de çeşitli defalar belirttim.²² Ben kendimi baş-

20. Arthur Schopenhauer, doğumu 22 Şubat 1788 Danzig (Prusya), ölümü 21 Eylül 1860 Frankfurt am Main (Almanya).

21. *İrade ve Tasarım Olarak Dünya, II. Kitap, 19. Bölüm Ek (Die Welt als Wille und Vorstellung)*, Freud’un Schopenhauer’den yaptığı yayına alıntı. Yayınlarında alıntılanmadan söz etmiştir hep Schopenhauer’den. (Bkz. sonraki dipnot).

ka bir filozofa, yeri geldiğinde size anlatacağım Nietzsche'ye daha yakın hissediyorum.

Neticede, ruhun *neden* ve *nasıl* bilinç ve bilinçdışı diye ikiye bölünebildiğini anlama zorluğuyla karşı karşıyaydım. Dolayısıyla ruhun ne olduğuna dair daha kesin bir fikre sahip olmam gerekiyordu. Fakat ne tıp ne de felsefe bu konuda yardımcı olabiliyordu, çünkü birileri ruhu bedenın adeta kılavuzu olarak görüyor ya da bedenın dünyasından farklı bir yere koyuyorken, diğerleri bedenın bir kopyası olarak görüyor, kimileriye onu bir yanılsamaya indirgeyerek varlığını inkâr ediyordu. Ayrıca, ruhun “melekeleri” de söz konusuydu; anlama, muhayyile, hafıza, duygulanım, arzu gibi... Bütün bunlar tamamen *tasvir* düzeyinde kalıyor ve çoğunlukla bedenın maddi dünyası ruhun manevi dünyasına karşıt olarak konuyordu. Benim içinse, şüphesiz fizyolojist Ernst von Brücke'nin yanında aldığım bilimsel eğitimin de etkisiyle, organik ve ruhsal olanın doğal bir bütün oluşturduğu tek bir dünya vardı ve Darwin bunun kökenlerini ortaya koymuştu. Demokritos ve Epikuros'tan bize miras kalmış bir yaklaşım. Ve bir de tabii Spinoza'dan!

22. Schopenhauer göndermelerinin bazıları:

“Schopenhauer'den bu yana ölüm meselesi her felsefenin girişinde yerini almıştır.” (*Totem ve Tabu*, 1913.)

“Bastırma teorisine gelince, bunun mümkün olduğu fikrine hiçbir etkinin telkini olmadan kendi araçlarımla vardım hiç şüphesiz. Çok uzun süre, ta ki bir gün [1906] Otto Rank *İrade ve Tasarım Olarak Dünya*'dan Schopenhauer'in deliliğe açıklama getirmeye çalıştığı bir pasajı gösterinceye kadar, bu teorinin özgün olduğunu düşünüyordum. O bölümde, gerçekliğin acı veren bir yanını kabul etmeye yanaşmayışımız konusunda filozofun söyledikleri benim tasavvur ettiğim şekliyle bastırma kavramıyla öylesine uyuşuyordu ki, keşfimi okumalarımın yetersizliğine borçlu olduğumu bir kere daha söyleyebilirim.” (*Psikanaliz: Hareketi Tarihine Bir Katkı*, 1914.)

“Bilinçdışı ruhsal süreçler hipotezinin hayatta ve bilimde attığı adımın hatırı sayılır neticelerini çok az kişi açıkça görebilmiştir. Fakat bu adımı ilk atanın psikanaliz olmadığını da derhal ilave edelim. Başta Schopenhauer olmak üzere ünlü filozofları öncel olarak zikretmeliyiz; bu büyük düşünürün bilinçdışı ‘irade’si psikanalizdeki ruhsal dürtülere denk olarak değerlendirilebilir. ... Unutulmaz etkileycilikte ifadelerle bugün hâlâ önemi küçümşenen cinsel isteklerin rolünü insanlara hatırlatan da yine Schopenhauer’dir.” (*Psikanaliz: Giriş Dersleri*, 1917.)

Ücretsiz PDF Kitap Arşivi - <https://arxiv.org>

Sekiz yıl sonra aşağı yukarı aynı cümleyi tekrarlayacaktır: “Filozof Schopenhau-

1890'ların başlarındaki daha ilk araştırmalarımın itibaren, bilinçdışının dürtülerden, esas olarak da, en yoğun hali cinsel birleşmenin verdiği haz olan, hoş giden bedensel gevşeme arayışına yönelik erotik dürtülerden oluştuğunu düşündüm. Canlı varlıklara has olan bu dürtüler doğuştan gelir ve onlara çeşitli tavırlar ve abartılı temsiller verme araçlarına sahip olan insanda daha da önem kazanır. Dürtü bedensel bir ihtiyacı tatmin etmeye çalışır. Bunların belli başlı ikisinin açlık ve cinsel iştah olduğunu görüyordum. Dolayısıyla ruh bedenden doğuyor, ama ondan tamamen ayrı bir şeye dönüşmüyordu. Tanım aşamasına varmayan bu ruh tasviri hiçbir zaman beni tam olarak tatmin etmedi, çünkü sonuçta, değişen yoğunluklarda önceden şekillenmiş (kalıtsal) yollarda ilerleyen enerjiyle ilgili –dolayısıyla da bedensel– bir süreci tarif ediyordum. Bunların nihai saiki bireyin varlığının beslenme ve cinsellik üzerinden korunmasıydı. Ve cinselliğin bütün insanlarda türün üremesinden bariz bir biçimde ayrıldığının fark ediyordum. Beni bilinçdışı ile bilinci karşılıklı ilişki içinde anlatmaya mecbur bırakan da bu oldu.

Saikin –ya da amacın– varlığı koruma olduğunu söylemek yeterli görünmüyordu, çünkü, biraz önce de söylediğim gibi, bu çok uzak geçmişten miras alınan biçimlere bürünüyordu. Dolayısıyla,

er cinsel yaşamın başka hiçbir şeyle kıyaslanamaz açıklayıcı anlamını unutulmaz etkileycilikte ifadelerle vurgulamıştı.” (“Psikanalize Karşı Dirençler”, Fransızca, *La Revue Juive*, 1925.)

“Çok zaman önce, filozof Arthur Schopenhauer insanlara faaliyetlerinin ve isteklerinin ne ölçüde –kelimenin yaygın anlamıyla– cinsel eğilimleri tarafından belirlendiğini göstermiş ve elbette böylesine çarpıcı bir önerme çok sayıda okurunun zihninde silinmeyecek bir şekilde yer etmişti!” (*Cinsel Teori Üzerine Üç Deneme*, dördüncü baskıya önsöz, 1920.)

“Gizleyemeyeceğimiz bir şey varsa, o da hiç farkında olmadan, ölümün ‘asıl netice’ ve hayatın amacı, cinsel içgüdünün ise yaşama isteğinin tecessümünün bir temsili olduğunu öne süren Schopenhauer felsefesinin limanına süzüldüğümüzdür.” (*Haz İlkesinin Ötesinde*, 1920.)

“Psikanaliz ile Schopenhauer’in felsefesi arasındaki derin örtüşmeler –insanın duygusal tesirlere açıklığının (*affectivité*) temel önemini ve cinselliğin ağırlığının açıklayıcılığını savunmakla kalmamış, bastırma mekanizmasının varlığını da ileri sürmüştü– onun öğretisini önceden bildiğim anlamına gelmez. Schopenhauer’i hayatımın çok geç bir döneminde okudum.” (*Selbstdarstellung*, [Oto-biyografik Yazılar], 1925.)

tam olarak anlamını kavrayamasam da, şöyle cümleler yazacak bir noktaya varmıştım: “Bilinçdışı ruhsal yaşamın kendisi ve esas gerçekliğıdir; en derin doğası bizim için dış dünyanın gerçekliğı kadar bilinmezdir ve duyu organlarımız dış dünya hakkında bizi ne kadar bilgilendirirse, bilinç de aynı şekilde bilinçdışı hakkında bizi eksik olarak bilgilendirir.”²³ Demek istediğim şuydu: “Dış dünyanın” gerçekliğini kavramaya “dış duyu” ne kadar yeterliyse, ondan daha fazla yeterli olmayan bir “iç duyu” aracılığıyla, ancak dolaylı ve eksik bir biçimde tanıyabiliriz “iç dünyamızı” (kendimizi).

Burada duramazdım elbette, çok belirgin bir hatta girmiştim: *Ruh dürtüsel süreçlerden oluşuyor*, bu süreçler de önceden var olan bir gerilimin rahatlatılmasını sağlamayı hedefliyordu. *Bu dürtüler* duyu organlarının, kasların ve iç organların çalışması, zihinsel faaliyet ve daha pek çok şeyle bağlantılı olarak *envai çeşitti*. Sizin deyişinizle söyleyecek olursak, “bedenin yatkınlıkları” ne kadarsa dürtüler de adeta o kadardı. Ama bu sayısız çeşitliliğın kavranamazlığı bir türlü içime sinmiyordu, hele hele 1895 ile 1905 arasında bütün dürtülerin fiilen cinsellikle bağlantılı olduğunu keşfettikten sonra. Benimkilerin yanı sıra diğer psikanalist, psikiyatr ve nörologların çalışmalarının da yaklaşımımı sürekli olarak doğruladığını gördükçe 1924’e kadar gözden geçirdiğim ve genişlettiğim *Cinsellik Üzerine Üç Deneme*’de bunu bütün yönleriyle ortaya koydum. Bu aynı zamanda *bilinçdışı süreçlerin daimi varlığını* da doğruluyordu, zira farklı dürtülerin cinsel saikini öznelere genelde idrak edemez, ancak kaygı, fobi, histeri belirtileri, hezeyanlı düşünceler, istem dışı sözel ve fiziksel ifadeler (biz buna “dil sürçmesi” veya “sakar eylem” diyoruz) gibi yakınmaları ortaya çıktığında –çoğu zaman da bir psikanalistin yardımıyla– keşfederler. Temsillerimizi denetleyemediğimiz ve cinsel temaların kimi zaman doğrudan, kimi zamansa hafifçe kılık değiştirmiş şekilde (esasen çoğunlukla rüyayı hatırlama ya da anlatma esnasında yapılır bu kılık değiştirme) kendini gösterdiği rüyalar da apaçık biçimde bunu ortaya koyuyordu. Ancak eksik kelime ve cümleleri yerli yerine oturtarak ve şif-

relerini çözerek anlamını kavrayabileceğimiz sansürlenmiş ya da şifrelenmiş bir metin gibidir bunlar. Sözümlü ettiğim, yaygın olarak “bilinçdışı” diye adlandırılan ve belli bir anda bilinç düzeyinde olmayıp ihtiyaç hasıl olduğunda kâh net kâh bulanık bir şekilde – sandıktan ya da depodan çıkar gibi– beliriveren şey değil.²⁴ Dikkatimizi çekmeyen ve ancak zorlandığımızda bilinç düzeyine çıkan bedensel hareketleri (soluk alıp verme, gözlerin hareketleri, sindirim gibi) de kastetmiyorum. Sözümlü özü, “Ben, kendi evinin efendisi değildir.”²⁵ Bu da beni çeşitli aşamalardan geçerek “ruh aygıtı”nın varlığı üzerine düşünmeye yöneltti. Üç “bölüm”den oluşan bu ruh aygıtını yaklaşık yirmi yıldır²⁶ coğrafi bir mecaz yardımıyla tasvir ediyorum:

1. En eski “yerleşim”in adı “id”; bedensel düzenlenişini ifade ettiği bütün dürtüsel mirası “barındırıyor” (“bu mirastan oluşuyor” demek daha doğru olabilirdi). Onu ancak dolaylı olarak tanıyabiliyoruz. Dış dünyayı asla hiçbir düzeyde kaale almıyor, bu nedenle de hayatı tehlikeye atabilir. Dürtülerinin değişimlerinden başka hiçbir şeye kulak asmıyor, akıl, gelecek, şartlar hiçbiri umurunda değil.

2. Dış dünyayla karşı karşıya gelen “id” beynin korteksini ve sinir uzantılarını kullanarak yeni bir bölge “üretir”, buna “ben” adını veriyorum. Ben’in yerine getirmesi gereken pek çok görev vardır: Bir yandan, iradi hareketleri yönetir, dışsal uyarımları saptar, hafızaya alır ve uygun davranışı benimser: kaçmak, uyum sağlamak, ortamı değiştirmek gibi. Öte yandan, idin dürtüsel taleplerine biçim verir. Dolayısıyla, iki uyarı kaynağı arasında gerilim halindedir. Haz verdiği için gevşeme haline ulaşmaya çalışır.

3. Çocukluk boyunca, annesinin etkisiyle, yavaş yavaş başka bir bölüm daha şekillenir. Bunu da “üstben” olarak adlandırıyorum, çünkü dürtüleri frenlemeye yönelik taleplerini ben’e dayatır.

24. Burada söz konusu olan “önbilinç”.

25. Bu cümle yirmi yıl önce, 1917’de, *Uygulamalı Psikanaliz Denemeleri*’nin içinde *Psikanalizin Bir Güçlüğü* başlıklı denemede yazılmıştı.

26. Bu özet Freud’un kısa süre önce (1935 ?) yazdığı, daha sonra, 1946’da tamamlanmadan yayımlanacak olan *Psikanalize Toplu Bakış* (*Abrégé de psychanalyse*) adlı kitabının birinci bölümüyle örtüşüyor.

Bu talepler çok eski kökenli olabilir, çünkü annbabalar –ve eğitimler, din adamları gibi onların muadilleri– aile, toplum, ırk, milliyet kaynaklı bir mirası aktarırlar.

“İd”in, “üstben”in ve dış dünyanın taleplerini bağdaştırdığında “ben” rahatlar (iyi durumda kalır). “İd” ve “üstben” geçmişin (kalıtım, gelenek) temsilcileri iken “ben” rastlantısal ve güncel olan tarafından belirlenir.

Bu tasvirin bizi doğrudan “gerçeklik”le buluşturmadığının, “tanınmayan” süreçlerin temsilinden ibaret ipuçları ve gözlem araçlarına dayandığının farkındayım, fakat diğer bilim dallarında da aynı durumdayız. En azından, bu türden temsillerle süregiden bulanıklığın ve konunun sadece ahlaki yaklaşımla ele alınmasının dışına çıkıyoruz. Dolayısıyla, tam tasvir etmekte yetersiz olsalar da bilinçdışı ve ruhsal aygıtı “akıl yarattığı varlıklar” olarak değil, gerçek varlıklar olarak görüyor ve kazanım olarak önemsiyorum. Unutmayalım, fiziğin dünyayı büyümlü bir yaklaşımla ele almaktan tamamen kurtulması asırlar sürdü.

Neyse, bu anlattıklarımın dair eminim siz yeni eleştiriler dile getireceksinizdir; onun için şimdilik bu konuda bu kadarı yeter.

İLKEİ SÜRÜ

Bu konudaki görüşlerimi ayrıntılarıyla ortaya koyduğum *Totem ve Tabu* kitabımı size ayrıca yolladığım için bu bahsi hızlı geçeceğim. Darwin, Atkinson, Robertson Smith, Frazer ve daha başkalarının geliştirdiği fikirlerden hareketle yeni bir kurgu yaptığım kesin, ancak bu çok çarpıcı bir bireysel tarihe tekabül ediyor. Şöyle açıklayabilirim: Katil oğulların suçluluk duygusu binlerce kuşak boyunca bilinçdışı bir şekilde çağdan çağa aktarılmıştır. Bu kitapta anlattığım da işte bu:

Hiçbir kuşak belli bir düzeyde önem taşıyan ruhsal süreçleri kendinden sonra gelenden gizleyebilecek durumda değildir. ... her insan bilinçdışı zihinsel etkinliğinde ötekinin tepkilerini yorumlamasını sağlayan, yani hislerinin ifadesine ötekinin naklettiği çarpıtmaları yeniden yok etmeyi sağlayan bir aygıtı sahiptir. Sonraki

kuşaklar söz konusu duygusal mirası muhtemelen kökensel babayla ilkel ilişkinin arkasında kalan bütün töre, tören ve kuralların bu bilinçdışı biçimde kavranışı aracılığıyla elde edebilmiştir.

Dikkatinizi çekerim; “muhtemelen” diyorum, çünkü bunun kanıtlanması çok zor bir açıklama olduğunun farkındayım, bilinçdışı süreçlere doğrudan erişimimizin olmadığını baştan kabul ediyorum. Dolayısıyla, kültürlerin çeşitliliğinden kaynaklanmayan en temel insan davranışlarının değişmezliğinin, her ne kadar düzeneklerini henüz tam anlayamasak da, tıpkı anatomik özellikler ve fizyolojik nitelikler gibi *arkaik bir miras* olduğunu *varsaymak* zorundayım. Bu aynı zamanda, ruhsal travmalara verilen karşılıkların, hayvanların içgüdüsel tepkilerine benzer şekilde, *tekdüzeliğini* de açıklıyor. Her insanın Oidipus kompleksinden geçtiğine, bunun evrensel olduğuna inanmayı –ve tespit etmeyi– ısrarla sürdürmemin nedeni de bu, çünkü kalıtımla önceden belirleniyor.²⁷ Tarih içinde en uzak atalarımıza kadar uzanan bu sıçramayı yapma hakkını da bu *evrensellikten* aldım.

Totem ve Tabu'dan kısa bir süre sonra, ilkel sürünün oluşumundan da önce, tarihöncesinde yaşanmış tecrübeler üzerinden ruhun çeşitli hastalıklarını açıklayabilecek başka bir düşünceye yöneldim.²⁸ Ondan beri de bu hattı terk ettim, çünkü her bir insanın on-

27. “Oidipus kompleksi çocukların çoğunda bireysel bir seyir izlese de, kalıtsallığın etki etmediği bir olgu değildir; yine kalıtsallık tarafından önceden belirlenir ve belli bir programa uygun olarak, gelişimin önceden belirlenmiş bir sonraki aşaması başlarken zorunlu olarak geçmesi gerekir. ... Bununla birlikte, doğuştan gelen bu programın nasıl gerçekleştiğini, beklenmedik kimi zararlı etkilerin bu programın işleyişini ne yollarla bozduğunu görmeye çalışmak ilginç olacaktır.” (“La disparition du complexe d'Œdipe” [“Oidipus Kompleksinin Yok Olması”, 1924], *Œuvres complètes*, XVII, PUF, 1992.)

28. “Aktarım Nevrozlarına Toplu Bakış” (1915) başlıklı yazısında, Freud nevroz türlerini insanlığın buzul çağında yaşadığını ileri sürdüğü şeylerle bağlantılandırıyor. Yoksunluklar insanlığı gerçeklik karşısında kaygılı kılmıştır (kaygı histerisi). Sonra, kadınları daha da çok etkileyen cinsel ilişkinin kısıtlanmasına yol açmıştır (döndürme/*conversion* histerisi). Daha sonra insan kendisine düşman dünyaya hükmetmeyi ve konuşmayı öğrenmiştir: animizm ve büyü. İşte o dönemde “insan türü her biri hoyrat, güçlü ve baba olarak bilge bir adamın hük-

togenezinden hareketle insanlığın bütünü için geçerli bir tarihsel sürekliliğe ulaşmak *ihtimalleri fazlasıyla zorlamayı* gerektiriyordu.

ÖLÜM DÜRTÜSÜ

Geliştirdiğim fikirler içinde en yadırgatıcı gelenin bu olduğunu kabul ediyorum, ne var ki, çeşitli gözlemlerden sonra bundan vazgeçmem mümkün değildi. Birinci gözlemim, ruhsal sahnede eski travmaların nasıl da durmadan “tekrar tekrar oynandığı”ydı (eski savaşçılarda çok sık gözlemlenen bu durumu “yineleme zorlantısı” olarak adlandırdım). İkincisi, acı isteğinin nasıl da haz kadar yoğun olabileceği (bunu “birincil mazoşizm” olarak adlandırdım). Üçüncüsü, ruh içi çatışma ve yarılmaların ne kadar yaygın ve üstesinden gelmenin zor olduğuydu. Dördüncüsü, müşterek yaşamda en ufak bir bahaneyle, kimi zaman küçük bir tatsızlığın abartılmasıyla nefretin nasıl da alevlenebildiği.

İnsanları nefreti sevgiye tercih edecek ya da bir felaketten kaçarken daha beterine atılacak derecede kendilerine zarar veren hallerle yönelenin doğuştan gelen âcizlikleri ve bilgisizlikleri olduğunu söyleyebilirsiniz elbette. Faillerine de mağdurları kadar zarar veren her türden istismarı, bedeli yüksek şerefleri, zehirli zenginlikleri tercih ettiren de cehalettir. Korku insanı ıstıraba ya da ölümlere yol açabilecek tutarsız hareketlere, aşırı tepkilere sürükleyebilir. Öç alma arzusu kimi zaman kuşaklar boyu tekrarlanan şiddete yol açar. Yüreksizlik insanı maruz kalmaktan kaçınmak istediği acıları başkalarına çektirmeye yöneltir. Bütün bu görüşler anlamlı, ama her şeyi açıklamıyor.

Histerik hastalarım ve küçük çocuklar (bunlardan biri benim yakınım) üzerindeki gözlemlerimden annelerinin öldüğünü

mettiği ayrı sürüler halinde dağılmaya başlamıştır” (zorlanma nevrozu). Narsisist nevrozlar bu babaların oğullarının maruz kaldığı durumla açıklanabilir. Önce hadım edilirler (*dementia praecox*, erken bunama). Sonra, babaya karşı birleşirler ve eşcinsel bir topluluk oluştururlar (paranoya). En sonunda, babayı öldürüp buna sevinir ve yasa boğulurlar (melankoli-mani). Freud’un yayımlamadığı bu metin 1983’te Ferenczi’nin şahsi eşyaları arasında bulundu.

görme arzusunun hakiki ve defalarca tekrarlanan bir arzu olduğunu tespit etmiştim. Bir de, gerçek hayatta ya da kurguda, sürekli olarak hep benzer bir biçimde yakınlarını kaybeden (ayrılıklar, ölümler) insanlar vardır. Dolayısıyla, tatmin arayışıyla açıklanamayacak bir *yineleme* arzusu (bizim dilimizle söylersek “yineleme zorlantısı”) var. Bu yineleme her yaşayan canlıya içkin olan, dış dünyayla karşı karşıya kalmaktan ötürü uğradığı rahatsızlıklardan önceki hale dönme eğilimiyle açıklanabilir. Kendini korumayı, yani önceden var olan hali yeniden üretmeyi hedefleyen organizmanın esnekliğinin bir ifadesi olabilir. İlk canlı varlıklar değişmeden kalmayı isterlerdi herhalde, ama jeolojik değişimlerin etkisiyle –var olmayı sürdürürebilmek için– dönüşmek zorunda kaldılar. Geldiğimiz noktada şunu söyleyebiliriz: “Her yaşamın gittiği son ölümdür; ve, tersinden, yaşamayan yaşayandan önce gelir.” Henüz bilmediğimiz bir güç yaşamı tetikledi, ama ilk canlı varlıklar çok kolay ölüyordu. Sonra dış etkenler onu yön değiştirmeye zorladı ve bu vaktinden evvel yok olmaya karşı korunma üstün geldi. En karmaşık canlıları oluşturan basit canlıların bu basit ve hızlı yaşam biçimini sürdürmelerine engel değil bu. Biyoloji bu görüşü desteklemeye de çürütmeye de imkân vermiyor. Psikanalizse erotik içgüdülerin varlığını kanıtlamaktan ileri gidemedi, fakat –sadizmi işaret ederek– yaşam içgüdüleriyle sıkı sıkıya bağlantılı bu ölüm dürtüsünün varlığından şüphelenmeye başladı. Belki günün birinde fizyoloji ve kimya bu görüşü bir spekülasyon olmaktan kurtarır.

Cinsel Teori Üzerine Üç Deneme adlı kitabımda ortaya koyduğum üzere, cinsel olgunluğun birleştirmeyi sağladığı şeyi nevroz hastalarının çözme eğiliminde, yani başka bir deyişle, üreme cinselliğine yönelmesi gereken kısmi dürtüleri kendi haline bırakma eğiliminde olduklarını da gözlemliyoruz.²⁹ Sözümleri ettiğim “ölüm dürtüsünün” bir tür tanrısallık olduğunu söylüyorsunuz. Bu düşünceye soğuk baktığımı söyleyemem, ama eğer bir tanrısallık varsa,

29. Bu paragraf Freud'un 1920'de yayımlanan “Haz İlkesinin Ötesinde” adlı makalesinin bir özeti. Bkz. *Haz İlkesinin Ötesinde - Ben ve İd*, çev. Ali Nahit Babaoğlu, Metis, 2001.

tamamen doğal olduğuna inanıyorum: Birleştiren ve dağıtan, kuran ve yıkan güçler arasındaki daimi gerilimden başka bir şey değildirdi bu. Kendini sevme ile ötekini sevme arasındaki karşıtlığa gelince, bu o kadar derin bir karşıtlık değil, ama uzun mektubumun sonunda, bu konudaki çeşitli düşüncelerimle size eziyet etmek istemem. *Cinsellik Üzerine*'yi okumanızdan sonra, yaşam içgüdüleri, bilinçdışı ve insanın gelişiminde cinselliğin –hiçbir zaman apayrı bir yeri olduğunu söylemediğim– rolü üzerine daha derinlikli bir tartışma yapabileceğimizi düşünüyorum.

Cinsellik Üzerine'nin³⁰ yanı sıra bu mektupla birlikte 1913'te yayımlanan *Totem ve Tabu*'yu da yolluyorum. Ayrıca, Darwin'in ikimizi de ilgilendirebilecek ve en önemli eserleri olan *Türlerin Kökeni*³¹ ile *İnsanın Türeyişi*'nin³² Felemenkçe baskılarını da bulmayı başardım.

Mektubumun kısmen soru ve eleştirilerinizin çeşitliliğinden, kısmen de psikanaliz teorisinin bütününe derli toplu ve basit bir biçimde açıklamaktaki³³ –ne yazık ki artık aşamayacağım– yetersizliğimden kaynaklanan uzunluğunu ve karışıklığını mazur görün lütfen. Psiko-analiz hakkında konuşmaya istekli olduğum halde psiko-sentez'den asla bahsetmememin nedeni iddialara ve zayıf kanıtlara dayanan genel fikirlere son derece şüpheyle yaklaşmamdır.³⁴

Size gönülden bağlı hayranınız,

Sigmund Freud

30. Spinoza'nın altıncı mektubundaki uyarılardan 1905 tarihli birinci basımı değil, çok sayıda ekleme yaptığı 1925 tarihli altıncı basımı yolladığını anlıyoruz.

31. Hugo de Vries ve E. & M. Cohen'in katkılarıyla Eva de Vries'in gözden geçirdiği ve önsözünü yazdığı T. E. Winkler çevirisi, Amsterdam, 2 cilt, 1913.

32. Çev. H. Hartogh Heijs van Zouteveen ve T. C. Winkler, E. & M. Cohen, Arnhem-Nijmegen, 1909.

33. O sırada üzerinde çalıştığı *Psikanalize Toplu Bakış (Abrégé de psychanalyse - Abriss der Psychoanalyse)* adlı kitapla yapmaya çalıştığı tam da buydu.

34. Lou Andreas-Salomé'ye yazdığı bir mektupta (25 Mayıs 1916) nükteyle tarif ediyor bu durumu: "Çalışırken etrafımı suni olarak karartıyorum ki, bütün ışık 'o' karanlık noktaya teksif etsin. Tek bir tecrübenin sonucunda, bu yöndeki

Hamiş: Yollamadan önce mektubu tekrar okuduğumda, sizin kitaplarınızdan bahsetmekten ziyade, eleştirilerinize cevap verme gayretiyle savunma pozisyonuna girdiğimi fark ettim. Sonraki mektubumda bu kusurumu telafi etmeye çalışacağım.

6. BENEDICTUS DE SPINOZA'DAN SIGMUND FREUD'A

Lahey, 10 Haziran 1676

Çok saygıdeğer Profesör,

Öncelikle, mektubunuzun hamişinde değindiğiniz konuya cevaben kısaca, insan ruhunun ne olduğuna dair müşterek arayışımızın birinin yüceltilmesi, diğerinin aşağılanması ve “ben”, “siz” meselelerini aştığını söylemek isterim.

Mektuplaşmamızdan büyük zevk alıyorum ve bana böyle uzun uzun ve kusursuz cevap verme zahmetine katlanmanızı derin bir takdirle karşılıyorum. Görüyorum ki, siz de benim gibi, boş lakırdıyla vakit kaybetmekten hiç hoşlanmıyorsunuz. O kadar çok konuya değinmişsiniz ki –gerçi buna ben çanak tuttum– nereden başlayacağımı bilemiyorum. Henüz bitirememiş olsam da –sizin dört kitabınızdan bahsetmiyorum bile– Darwin'i okumak beni önce “ilkel sürü” bahsine yöneltti. Ama oraya gelmeden önce, Darwin'in bana düşündürdüklerini aktarayım. Bu aynı zamanda, fikriyatını doğru kavrayıp kavrayamadığımı sınamak için de bir fırsat olur, ne de olsa yüzyılınızın bilimlerini ve onlara yön veren haletiruhiyeyi tanıma konusunda telafisiz bir şekilde özürlüyüm.

her iddianın, beraberinde sadece –daha iyiye doğru da olsa– çarpıtılmış olanda kabullenilmesi gerekeni görme tehlikesini getirdiğinden endişelenerek tutarlılığı, ahengi ve derin bakışı feda ediyorum. ... Yine de daha aydınlık ve daha geniş zihinlerde ansızın çıkagelen sezgilerin zevkine varamayacak ya da en azından onların varlığını inkâr edecek kadar ‘köstebekleşmedim’.” (L. Andreas-Salomé, *Correspondance avec Freud, 1912-1936*, 1966, Gallimard, 1970.)

Darwin titiz ve tatbiki bir gözlemci, siz buna “deneysel bilim” diyorsunuz. Doğal seçim sonucu “nesilden nesile değişerek türeme” teorisi, sunduğu çok sayıda gözlemden ötürü sağlam temeller üzerine kurulu görünüyor. Epey uzun bir zamandır, Tanrı’nın Doğadaki her şeyi ve her türü tek tek yarattığı fikri bana bir masal gibi geliyor. Kitabı Mukaddes’in insanın Tanrı’nın suretinde yaratıldığı sözünü ise insanları mükemmelliğe teşvik etmeye yönelik simgesel bir anlatım olarak görmek lazım: İnsan *yaratılmadı*, başka varlıklardan *türedi*; hiçbir şey Tanrı’ya benzeyemez, çünkü Tanrı’nın başı sonu olan bir varlığı, herhangi bir sınırı, bir biçimi yoktur. Üçgenlere kalsa onlar da Tanrı’nın büyük bir üçgen olduğunu söyleyebilir, diğer herhangi bir sonlu varlık benzer bir iddiada bulunabilirdi. Türlerin ve canlı ya da cansız bütün diğer varlık kümelerinin birbirini izleyişini ve bir arada varoluşunu düzenleyen mekanizmalar ne olursa olsun, Darwin’in yazdıkları içinde en önemli olan insanın – elbette kendine has nitelikleriyle– diğer varlıkların yanı sıra Doğanın bir parçası olduğu, yani başka bir deyişle, bir imparatorluğun imparatoru olmadığı. “Organik her varlığın daima çoğalma gayretinde olduğunu unutmamak gerekir”¹ diye yazıyor. “Varlığında sebat etme” fikrinden biraz farklı bu, çünkü şöyle açıklıyor: “Bütün organlı varlıklar sürekli olarak geometrik bir artışla çoğalma gayretindedir.” Geometrik artışın açıklamasını yapmadığı için, burası karanlık kalmış!

Doğanın hiçbir amaç gütmemediğini ileri sürme konusunda daha mütereddit geldi bana, çünkü insanın da aralarında bulunduğu “üstün varlıklar” a diğerlerinden daha çok önem atfediyor. İnsanın, yakın kuzenleri olan maymunlardan çok daha “uygar” olduğunu, ama bunun bir doğa farkı değil, sadece bir derece farkı olduğunu düşünüyor.² Ben o kanıda değilim, çünkü insan maymuna maymun da insana dönüşseydi ikisi de kendilerine has doğalarını kaybederdi.

1. *Türlerin Kökeni*, IV. Bölüm.

2. *İnsanın Türeyişi*’nin şu bölümünü kastediyor: “Kimi doğabilimciler, insanın zihinsel ve ruhsal yeteneklerinden aşırı etkilenecek canlılar dünyasının tamamını İnsan, Hayvan, Bitki olmak üzere üç âleme ayırmış, böylece insana ayrı bir âlem bahşetmiştir. Doğabilimci ruhsal yetenekleri karşılaştıramaz ya da sınıf-

Ayrıca, galip gelenin varlığını daha iyi sürdürebilmesine olanak sağladığı gerekçesiyle, çatışmayı değişimlere yön veren en önemli güçlerden biri olarak görüyor. Gerçi aksiliklerin ve genel olarak zorlukların muzaffer olabilecekleri de seçilime uğrattığını belirterek (burada bir mantık hatasının döngüsel akıl yürütmenin ortaya çıktığını söylemeliyim) ve yaşayan varlıklar arasındaki ilişkilerin daima "gittikçe karmaşıklaşan halkalar halinde" örgütlendiğini kabul ederek bu tespiti inceltiyor. Bu bana *Ethica*'da, en basit bireyden hareket edip Doğanın bütününe varan, bireylerin bireyleri konusunda yazdıklarını hatırlattı.

Herhangi bir etik önermemesine rağmen, "toplumsal güdüler" den (bizi hemcinslerimize yönelten iştahları kastettiğini varsayıyorum) söz ederek etiğin doğal olduğunu düşünüyor ve bu güdülerini bana pek açık gelmeyen bir şekilde hafızaya ve muhayyileye bağlıyor.³ Bence önemli olan, sizin için de öyledir herhalde, kastettiği "toplumsal güdülerin" tanrısal buyrukların uygulaması olmaması.

Darwin hakkında söyleyecek daha pek çok sözüm var ama, *bizi* karşı karşıya getiren konuya, insanın *ilkel arzuları* meselesine yoğunlaşayım. Şu cümleyi yazarken onu dayanak gösteriyorsunuz: "Darwin'in varsayımına göre insanlar kökensel olarak her biri güçlü, saldırgan ve kıskanç tek bir erkeğin hâkimiyeti altındaki sürüler halinde yaşıyordu." Diğer referanslarınızla da birleştirerek buradan şu görüşe varıyorsunuz: "Kökensel sürünün dizginsiz bir despot olan babası bütün kadınlara sahip çıkmış, rakip olarak tehlikeli gördüğü bütün oğulları sürüden kovmuş ya da öldürmüştü. Fakat, günün birinde, oğullar bir araya geldi ve..."⁴

layamaz; ama, benim yaptığım gibi, insanın ve daha aşağı hayvanların zihinsel yeteneklerinin, arada büyük bir düzey farkı olmakla birlikte, doğaları bakımından farklı olmadığını göstermeye çalışabilir." (Éditions Honoré Champion, 2013, s. 302-3.) Ve belki bir de şu bölümü: "İnsan kendisinin sınıflayıcısı olmasaydı, sırf kendisini konuk edecek ayrı bir Sınıf kurmak asla aklından bile geçmezdi." (A.g.y., s. 205.)

3. *İnsanın Türeyişi*, XXI. Bölüm.

4. *Autoprésentation* [Otobiyografik Yazılar], *Œuvres complètes*, XVII, PUF, 1992, s. 116.

İnsanın Türeyişi'nin insanlarda cinsel seçimle ilgili olan üçüncü ana bölümünü büyük dikkatle okudum. Son bölümün ikinci kısmında Darwin şöyle diyor:

Bundan ötürü, zamanın akışı içinde yeterince geriye bakarsak, ve günümüz insanının toplumsal alışkanlıklarıyla değerlendiresek, edinebileceğimiz en muhtemel kanaat şudur: İlkel insan kökensele olarak, her erkeğin bir tek kadınla, ya da kudretli ve kuvvetliyse, öbür erkeklerle karşı kıskançlıkla korumak zorunda olduğu birkaç kadınla birlikte olduğu küçük topluluklar halinde yaşamıştır. Ya da insan toplumsal bir hayvan olmamış, ama yine de, goril gibi, birkaç kadınla birlikte yaşamış olabilir. Bütün yerliler şu konuda uyuşuyor: “Her grupta sadece tek yetişkin erkek görülür. Genç erkekler geliştiklerinde, bir iktidar mücadelesi verirler ve en kuvvetli olan öbürlerini öldürerek ya da kovarak topluluğun başına geçer.”⁵ Bu şekilde kovulan ve ortalıkta dolaşan genç erkekler, sonunda bir eş bulmayı başarırlar, böylece aynı ailenin sınırları içinde aşırı yakın çaprazlanmalar önlenmiş olur.

Darwin'i kendi amacınız doğrultusunda biraz eğip büküyorsanız gibi geldi bana, çünkü o *kesin bir hükümde bulunmadan* bir alternatiften söz ediyor: Ya insanlar sosyaldir ve küçük topluluklar halinde, kadın-erkek çiftleri ve birden fazla kadınla beraber olan erkekler şeklinde yaşarlar; ya da asosyaldirler ve tek bir erkek birden fazla kadınla birlikte yaşar, tıpkı genç yetişkinlerin eş bulmak için dolanıp durduğu gorillerde olduğu gibi. Darwin'in “varsayımı” dediğiniz esasında sizin kendi varsayımınız!

Darwin ilkel ailelerle tek bir açıdan ilgileniyor: “doğal seçim”de “cinsel seçim”in rolü. Ve XX. bölümün bu ikinci kısmına şu başlığı koyuyor: *Yabanılarda Doğal Seçim Eylemini Engellenen veya Yavaşlatan Sebepler*. Bu sebeplerden ilki –rasgele cinsel ilişki ya da kolektif evlilik olarak adlandırıyor bunu– tartıştığımız konuyla doğrudan bağlantılı.

5. Darwin'in metninde dipnot: Dr. Savage, *Boston Journal. Nat. Hist.*, V, s. 423, 1845-1847. Bu dipnot Freud'un alıntısında (*Totem ve Tabu*) parantez içinde aktarılmış. Geri kalan her şey Darwin'in metniyle örtüşüyor.

Besbelli, bu konuda ne düşüneceğini bilemiyor ve uzak geçmişle kısa zaman öncesinin olaylarını iç içe geçirerek, niteliklerini göz önünde bulundurmada çeşitli tanıklıkları harmanlıyor. Kesin bir hükümde bulunmayarak, hatta aynı topluluk bünyesinde birden fazla ailevi ilişki biçiminin bir arada ya da dönem dönem değişiklik göstererek var olabileceğini düşünerek tedbiri elden bırakmaması şaşırtıcı değil.

Görüldüğü gibi, Darwin'e göre, rasgele cinsel ilişki belki ilkel bir ilişki biçimiydi ya da belki de çeşitli koşulların sonucunda ortaya çıkmıştı. Maymun aileleriyle karşılaştırmak pek bir işe yaramıyor, çünkü onların alışkanlıkları da oldukça çeşitlilik gösteriyor. Sonunda şöyle yazıyor: "Bugün, çokeşli ya da tekeşli evlilik biçimini benimsemiş yabanlıların bu âdeti eski çağlardan beri sürdürüp sürdürmedikleri ya da rasgele cinsel ilişki aşamasından sonra bir evlilik biçimine dönüp dönmedikleri konusunda herhangi bir tahminde bulunmak istemiyorum." Ve şöyle bağlıyor: "Bundan ötürü, zamanın akışı içinde yeterince geriye bakarsak..." *Bunlar hiçbir şeyi kanıtlamayan alelade cümleler.* Değişmezliğine inandığı tek şey—kendi toplumunda da gözlemliyor aynı şeyi— var: "en güçlü kuvvetli ve dinç erkekler ... genellikle en çekici kadınları seçebilmiş olmalı." Bu "seçim"in usulüne gelince, erkeklerin kadınları kimi zaman esaret altında tuttuğunu, kimi zamansa böyle bir şey olmadığını ve bazen de seçimi yapanın kadınlar olduğunu gözlemliyor! Sonuç: "İnsan türünde, özellikle de uzun tarihinin ilk dönemlerinde, bu iki seçim biçimi eşzamanlı olarak ya da farklı farklı zamanlarda hâkim olmuştur." Erkeklerin sakalları, kadınların tüylerinin kaybolması, güzellikleri ve seslerinin hoşluğuna dair söyledikleri de aynı cinsten; tahayyül etmekten öteye gitmiyor. Onun için önemli olan insan ırklarının çeşitliliği, bu çeşitliliğin cinsel seçim sonucu olduğu ve ortak atalardan hareketle çok eskiye dayandığı. Şu cümleden de görüldüğü gibi, aynı zamanda çok da ihtiyatlı: "Cinsel seçilimin insanın tarihinde oynadığı role dair burada ileri sürülen düşünceler bilimsel kesinlikten yoksundur."

Bense buradan şu sonuca varıyorum: *Uzak atalarımıza dair hemen hemen hiçbir şey bilmiyoruz* ve birkaç bin yıl öncesine daya-

nan olayların geçmişini fazla uzağa götürüyor da olabiliriz (anladığım kadarıyla, sizin döneminizde insanın on binlerce, hatta yüz binlerce yıldır var olduğu tahmin ediliyor). Aynı şekilde Kitabı Mukaddes'in yazarları da kendi zamanlarının –ya da iki-üç yüzyıl öncesinin– inanç ve törelerini bin yıl önce yaşamış kavimlere isnat ediyor.

Fakat Darwin'de olduğu kadar sizde de beni en çok rahatsız eden, göstergeler, söylentiler (seyyahların anlatıları) ve müphem tecrübeler üzerinden edinilen bilgiye fazla önem vermeniz. Doğrulama çabanızı görmüyor değilim, bunu başaramadığınızdaysa "tahmin yürüttüğünüzü" belirtiyorsunuz, ama bu spekülasyonlar da sonuçta öğretinizin bir parçası. Tümdengelim ve tümevarım yöntemlerini de uyguluyorsunuz, ama tahminlere fazla ağırlık veriyorsunuz. Bense, gerekirse bildiklerimiz arasında büyük boşluklar olduğunu kabul etme pahasına, çok sağlam halkaları uç uca ekleyerek *adım adım* ilerlemek gerektiği kanısındayım.⁶ Hikâyelere, anlatılara dayanan bilgiler ne kadar belgelenmiş olursa olsun bana göre şeylerin özünün algılanmasına dayanan bilgiyle aynı düzeyde olmazlar. İnsanın özünün bilgisi ancak insanları gözlemleyerek edinebilir, ama bu insanların kendileri hakkında anlattıkları her şeyin güvenilir olduğu anlamına gelmez. *Böyle olduğunu siz de gayet iyi biliyorsunuz.*⁷ Öncelikle insanın Doğanın sadece bir parçası oldu-

6. Freud'un matematiksel bilgiyi sorgulaması üzerine, Spinoza onuncu mektubunda daha derinlemesine ele alarak bu konuya dönecek.

7. Freud gerçekten de *Totem ve Tabu*'daki uzun bir dipnotta da ortaya koyduğu gibi, güçlüklerin farkındadır. "Belki öncelikle okuru bu alanda kesin bilgiler elde etmeye çalışırken üstesinden gelmek zorunda kalınan güçlüklerden haberdar etmek yerinde olur. Bir kere, gözlemleri toplayanlar ile bunları düzenleyip tartışanlar farklı insanlardır; birinciler seyyahlar ve misyonerler, ikinciler ise araştırmalarının nesnelerini belki de hiç görmemiş biliminsanlarıdır. Yabancı insanlarla anlaşmak da kolay değildir. Gözlemcilerin hepsi onların dilini doğru dü-rüst bilmediğinden ya tercüman kullanmak ya da '*pidgin-English*' denen kırık dökük bir dille anlaşmak zorunda kalıyorlar. Yabancı insanlar da, özellikle kültürlerinin daha mahrem yanlarıyla ilgili konularda konuşmaya çok istekli olmuyor. ancak uzun süre aralarında yaşamış yabancılara açılıyorlar. Çok çeşitli nedenlerle ... sık sık yanlış veya yanıltıcı bilgiler veriyorlar. Bu arada, ilkel toplulukların da genç topluluklar olmadığını, en uygar topluluklar kadar yaşlı olduklarını unut-

ğunu ve Doğadaki diğer her şeyle aynı yasalara tabi olduğunu kabul etmek gerekiyor. Sizin emeliniz de sanırım bu; “Oidipus kompleksi”nin evrensel olduğunu, her insanın aynı temel dürtüleri muhafaza eden bir “ruhsal aygıt” sahip olduğunu söylerken, evrensel bir simgeler dünyası olduğunu ileri sürerken ve dahası, tek tek her birimizin yaşamını ve insanlığın tamamının evrimini koşullandıran belli cinsel gelişim evrelerinden her insanın geçtiğini söylerken yaptığınız başka bir şey değil.

İşte bu nedenle, sıkı sıkıya birbiriyle bağlantılandırıdığınız iki konuya, “Oidipus kompleksi” ve “ruhsal aygıt”a dönüyorum.

İki cinsiyetten de çocukların, en azından yaşamlarının başlarında, annelerinin özel ilgisini arzuladıklarını kabul etmeye hazırım. Benim şahsen böyle bir anımın olmaması bu ihtimali geçersiz kılmaz, çünkü bunun hafızamda yer etmemiş olabileceğini de kabul ederim. Çocukların çok az etkinlikleri olduğu ve dolayısıyla da kendilerine dair bilinçleri çok zayıf olduğu için, anneleri tarafından okşanmayı, kucakta sallanıp uyutulmayı, beslenmeyi, kollanmayı, temizlenmeyi, korunmayı sevmeleri bana son derece doğal geliyor. Peki ama, niçin özellikle anneleri? Ve niçin baba illaki ortadan kaldırılması gereken bir rakip olsun? Çocuklar annebabaları olmadan yaşayamazdı; annebabalar da korunmak, beslenmek ve hiçbir amacı olmadığı için insanları korumak gibi bir amacı da olmayan Do-

mamak gerek. O nedenle, fikirlerinin ve ilkel kurumların en ufak bir değişikliğe uğramadan günümüze kadar hiç değişmeden gelmiş olmasını beklemek yanlış olur. Esasen kesin olan, ilkel toplumlarda her yönde derin değişimlerin yaşanmış olduğudur; öyle ki, bugünkü fikir ve görüşlerinde neyin adeta fosilleşmiş bir şekilde ilkel geçmişi yansıttığını, neyin bu geçmişin çarpıtılmış ya da dönüşmüş bir hali olduğunu kesin olarak söylemek mümkün değildir. İlkel kültürlerin özgün niteliklerinden hangilerinin birincil, hangilerinin ikincil oluşum olarak değerlendirilmesi gerektiği konusunda yazarlar arasındaki sonu gelmez tartışmanın nedeni de budur. Görünen o ki, ilkel halin canlandırılması hâlâ yapım aşamasında duruyor. Ayrıca, ilkel zihniyetin gözüyle bakmaya çalışmak da bizim için kolay değil. Çocukları ne kadar anlayabiliyorsak, onları da en fazla o kadar anlayabiliyoruz, dolayısıyla hareketlerini ve duygularını mecburen kendi ruhsal yapımıza göre yorumlamaya kalkıyoruz.”

ğanın bağrında, yapıp edebilme kudretlerini artırmak için çoğu zaman geniş aile toplulukları kurma ihtiyacı duyuyordu. Kıskançlık ve çekemezlilikler ya da iştahların (sizin deyişinizle, “dürtüler”) bürünebileceği bütün ilginç biçimler, iç uyumsuzluklar bir yana, bana kalırsa aile içinde ağır basan, ailenin kuşaklar boyunca varlığını sürdürmesidir.

Diyelim ki bir “düğüm-kompleks” var, yine de küçük çocuğun duyduğu en temel *korunma ihtiyacına* kıyasla tali bir şey olur bu. Bana göre hastalıklı olan, korunma ihtiyacının çocuksu bir biçimde yetişkinlikte de sürmesidir. Tanrı’dan ya da tanrılardan, kadirimutlak (ve hayırhah) şeflerden, ruhani rehberlerden ya da başka herhangi bir otoriteden ihsan beklemek gibi. *TPI*’yi okuyanların çoğu, Musa, rahipler, hahamlar ve kabalistler hakkında sarf ettiğim, halkı çocukluğa mahkûm ettiklerine ve kendilerine anlamsız hikâyeler anlattıklarına dair sözlerimi yanlış anladı. Özgür zihinlerin çocukluğu aşmasının, batıl inançlardan kurtulmasının, aklın hükmü altında ahenkle yaşamasının yollarını bulmak ve önermek için on beş yıl önce başladım *Ethica*’yı yazmaya. Bu olgunluğa erişmenin önündeki zorlukları hafife aldım muhtemelen. Uzak atalarımızdan miras kalan korkuların, insanlığın şüphesiz çok büyük bir kısmının tanıdığı ve hâlâ da tanıdığı güvencesizlik halinin başta ilk eğitmen olan aile içinde, sonra da siyasi ve dini kurumlar aracılığıyla kuşaktan kuşağa aktarılmış olması çok muhtemel. Bir yandan insanın hayal gücü bütün tehlikeleri hesaba katarken, korkunun tamamen ortadan kalkmamışsa bile en azından sınırlandığı bir dünyada gelişip hareket etme ve kendini rahat hissetme arzusu insanı hatalı hareketlere sürükler, öyle ki hakiki nedensellik ilişkilerini anlamayı engelleyerek bizzat bunlar tehlike kaynağı haline gelir. Bunun bilinçdışı hale gelmesini, yani etkiler olmaksızın teessürler⁸ üretmesini anlarım, bunun bilinçdışı bir şekilde aktarılmasını da anlarım; peki ama, ailevi, toplumsal, siyasi koşullar durmadan de-

8. Spinoza’ya göre, etkilenmeler/duygulanmalar Doğadaki her bedene tesir eden şeylerdir; tesirler/duygular ise bu etkilenmelerin/duygulanmaların bilincidir (temsil, tasavvur, his, düşünce).

gişirken bu aktarım niçin *değişmez* kalsın?

Oidipus, evet, hakikaten babasını öldürüyor, ama öte yandan babasının katili değil de, çünkü kendisiyle ilgili kehaneti öğrendiğinde babasının Korinthos kralı olduğuna inanır ve onu öldürme ihtimalini ortadan kaldırmak için uzaklara gider. Bütün yaptığı, yoldan çekilmesi için arabasının üzerinden onu kamçılایan tanımadığı yaşlı adama karşı kendini savunmaktan ibarettir. İkisinden biri diğerine karşı suç işlemişse, o da Oidipus'a hayat vermiş ve sonra da delik deşik ayakları birbirine bağlı şekilde bir tepede onu ölüme terk etmiş olan babasıdır. Oysa daha bu çocuk ana rahmine düşmeden önce, eğer bir oğlu olursa günün birinde kendisini öldüreceğini kâhin ona söylemiştir. Oidipus'un elinde kılıçla (annesini öldürmek için mi?) saraya girip annesini asılı halde bulunca gözlerini oyması işlediğini düşündüğü suç nedeniyle kendisini cezalandırmak için değil (İokaste Oidipus'un kim olduğunu gayet iyi biliyordu, enstetten sorumlu olan oydu!), hayat katlanılmaz hale geldiği ve artık hiçbir şey hissetmek istemediği içindir. Şoku atlattıktan ve kızıyla birlikte uzun süre yollara düştükten sonra, masum olduğunu fark edecek ve Atinalılar tarafından da öyle kabul edilecektir: “Anne ve babamın yaptıklarını hatırlatmama izin verilirse, görülecektir ki, eylemlerimin faili ben değilim, ben onlara maruz kaldım.”

Nevrozlu hastalarınızın hepsinin önceki hayatlarında cinsel istismar mağduru olduğuna inanmaya başladığınızı ve sonra bunun mümkün olmadığını, buna karşılık, erkek çocukların hepsinin, bilinç dışında, anneleriyle birleşmeyi ve bu amaçla babalarını öldürmeyi hayal ettiğini saptadığınızı yazıyorsunuz. Ben meselenin bu kadar basit olmadığını düşünüyorum.

Kendi ailemi örnek verirsem, babama karşı en ufak bir düşmanlık duygusu beslemem için hiçbir neden yoktu. Şayet annemle “birleşmeyi” arzu etmişsem de, beni koruması ve bana ihtimam göstermesi dileğinden öte bir şey değildir bu ve bunu elde etmem de hiç kolay değildi, zira şefkat ve ilgisini önce benden büyük iki kardeşimle, sonra da iki küçüğümle paylaşmak zorundaydım.

Babam işiyle ve cemaat içindeki mesuliyetleriyle çok meşguldü ve sık sık seyahate çıkıyordu. Olsa olsa yokluğundan –annemin ve

sonradan da üçüncü karısının yanı başında olmamasından— üzüntü duymuş olabilirim, beni bu iki kadının şefkatinden hiçbir şekilde uzaklaştıramayacak olan mevcudiyetinden değil. Hepsi bir yana, babamın ihmalkârlığı ve kötü muamelesi yüzünden mağdur olduklarını bilsem ya da tahayyül etsem —ki böyle bir şey kesinlikle söz konusu değildi— peş peşe üç karısını kaybetti diye ona acıyabilir miydim? İlk karısından olan üç çocuğu da dünyaya gelmelerinden birkaç gün ya da birkaç hafta sonra ölmüşken, ona yaşayan beş çocuk verdiği için anneme müteşekkirdi. Zaten dört çocuğu varken kendisinin olmayan beş çocuğun da bakımını üstlenen ve ilk zamanlar ablam Miriam ile ağabeyim Isaac'ın düşmanca tavırlarıyla karşı karşıya kalan üçüncü karısı Esther'e büyük saygı duyardı. Küçük kardeşim Gabriel'in doğumundan bir yıl sonra annemi kaybettiğinde, henüz altı yaşındaydım, ama belki benden de daha fazla kederlenip çöktüğünü çok iyi hissetmiştim. Çektiğimiz acıya rağmen, Portekiz'e gidip kendini tamamen bize adayacak olan üçüncü eşini almasını ise şükranla karşılamıştık. Besbelli kendisine bir eş bulmaktan ziyade bize yeni bir anne getiren bu adamın ölmesini nasıl dileyebilirdim ki? Annesine çok benzeyen Miriam'a gösterdiği ilgiyi de pekâlâ görüyordum! Babamı kıskanmak şöyle dursun, ona hayranlık ve saygı duyuyordum.

Aile içindeki hayatımın elbette ilerideki şekillenmemde büyük etkisi olmuştur, ama burada cinselliğin “yüceltilmesi” diye bir şey göremiyorum. Çok erken yaşta okumaya yönelmem sanırım birden fazla nedene bağlı: Öncelikle, çok meraklı bir kafam vardı, her konuda her şeyi bilmek istiyordum; sonra, Yahudi cemaatinde üstlendiği önemli mesuliyetlere rağmen fanatik olmayan babam büyük bir entelektüel hoşgörüye sahipti; ve art arda gelen vefat ve matemlerin bende insan hayatında istikrarlı ve *ölümlü olmayan* şeyler arama arzusu uyandırdığını söyleyebilirim herhalde.

Yedi yaşındayken sinagogda din eğitimine başladım, İbrani inançlarına dair sorular sormaya başladığımdaysa sanırım on yaşındaydım. Hocalarımın hepsinin hakkımdaki yargısı aynıydı: “küstah, ama vaatkâr”, çünkü sorularıma verdikleri cevaplarla pek yetinmiyordum. Esas olarak da, en sık sorduğum soru şuydu, ma-

dem Tanrı kadirimutlak ve müşfik, öyleyse niçin insanların başına, çoğu zaman iradeleri dışında, bunca bedbahtlığın gelmesine razı oluyordu? Cevapların hiçbirisi aklıma yatmıyordu: insanları sınamak, iyi ile kötü arasında ayırım yapma özgürlüğü tanımak, biz insanların aklımızın almayacağı birtakım sebepler, meşum güçlerin müdahalesi, insanlığın o kadar da önemli olmaması, Yaratıcısı kadar mükemmel olması mümkün olmayan bir yaratımda bir parça telefatin kaçınılmazlığı gibi... Bu gelişigüzel açıklamalar beni en içten kanaatim olacak yola sevk etti: Hahamlar ve diğer din adamları Tanrı'yı insanla hem kıyaslanabilir hem kıyaslanamaz, hem mevcut hem namevcut gibi herhangi bir sonlu varlığa atfedilebilecek niteliklerin verilebildiği bir *kişi olarak* görüyordu. Paradoksları, nükteli sözleri, bir yere varmayan faraziyeleri ve meselleri ustalıklı kullanmayı çok seviyor, bütün bunlara itiraz edenlere budala ya da cahil muamelesi yapıyorlardı. Biraz parlak zekâlı ve hafızası kuvvetli oğlan çocuklarını gözlerine kestirdiklerinde hemen onları devşirmeye çalışırlar; çocukların zekâsını pohpohlayarak, cemaat içinde yükselip nüfuzlu bir yere geleceklerini, hızla aralarından biri olabileceklerini ve kimbilir belki de onlarca yıl sonra ya da gelecek çağlarda ismi anılacak büyük bir şahsiyet olabileceklerini vaat ederek çoğu zaman yanlarına çekmeyi başarırlardı. Ben de kıvrak zekâlı olduğumdan, kısa sürede bana çocukça gelen bu eğitime beni de yönlendirmek istediler. Öteki çocuklar da aslında aptal değildi, ama çoğunlukla çok kurnazca yöntemlerle ödüllendirildiklerinden kafalarını kurcalayan şüpheleri sonunda ya unutuyor ya da en azından kendilerine saklıyorlardı.

İşte bu şekilde, önce hocalarına, sonra kendilerine, daha sonra da haleflerine yabancıların inkâr etmeye cüret edemeyeceği bir *büyüklik* atfediyorlardı. Bu kadar mümtaz şahsiyeti doğuran cemaatin kendisi de bu sayede büyüyeceği için Yahudilerse zaten menfaatleri icabı onların büyüklüğünü kabul etmek durumundaydı.

Zaman zaman hakikaten bunaltıcı hale gelen devşirme teşebbüsleri –giderek tehditkârlaştıkça– beni daha da soğutup onlardan iyice uzaklaştırmaktan başka bir işe yaramadı. 1656'da, bu teşebbüslerin fazlasıyla ısrarcı sonuncusu tam manasıyla kötü bitti. Üze-

rimdeki bitmek tükenmek bilmez baskı beni öylesine çileden çıkar-mıştı ki, İbrani dininin geneline dair şüphelerimi ortalıkta açık açık dile getirir olmuştum. Bunun üzerine, o güne dek eşi benzeri görül-memiş sertlikte ifadelerle cemaatten aforoz edildim. Gerçi bunun da beni Tevrat talebeleri saflarına döndürmek için bir kurnazlık ol-duğunun farkındaydım. Böylece büyük bir elemle —çünkü benimle görüşmeleri yasaklanan çok yakın dostlarımı ve bu yasağı delmeye cesaret edemeyen kardeşim Gabriel'i kaybetmişim—, ama aynı za-manda da bir tür rahatlamayla —çünkü sinagog ve okula dair bütün zorunluluklardan kurtularak özgürleşmişim— onlar için şan şöhet ve kudretin her şeyden değerli olduğunu öğrendim. Bu aynı za-manda, taptıklarını iddia ettikleri Tanrı'ya nasıl roller biçtiklerini de daha açık seçik kavramamı sağladı: cemaatlerini korumaya ya da ıslah etmeye niyetlendiklerinde adeta bir büyücü gibi müdahale etsin diye ortaya çıkardıkları bir Tanrı. Bu şekilde, tefsirler ve yeni hikâyelerle sürekli çoğalttıkları, cemaate buyruklar vermek için kullandıkları bir masal yığını oluşturmuşlar. Bu işi çoğu zaman bü-yük ustalıklarla yapıyorlar, çünkü insanların gönlüne hitap etmeyi ga-yet iyi biliyorlar, esas tehlikeli olan da bu zaten.

En az bu kadar önemli bir başka hadise cemaatten ve önderle-rinden uzaklaşmama katkıda bulundu. 1654'te babamın vefatıyla, evin en büyüğü olarak ticari işlerinin sorumluluğu üzerime kalmıştı. Ağabeyim Isaac 1649'da ölmüştü, ablam Miriam ise Talmud Tevrat okulunun öğrencilerinden Samuel de Casseres'ten bir erkek evlat doğurduktan bir yıl sonra hayatını kaybetmişti. Benden dört yaş bü-yük olan ve başhahamın himayesinde onun yerini almak üzere ye-tiştirilen Samuel'i iyi tanıyordum. Samuel beni hiç sevmezdi, kız kardeşim Rebecca'yı da benden uzaklaştırmış, sonra da onunla ev-lenerek üç çocuk sahibi olmuştu. Bu arada, Gabriel ve ben cemaate karşı bütün yükümlülüklerimizi yerine getirmeye devam etmemize rağmen ve herkes babamın, kendisine olan borçlarını ödemeyen in-sanlara para verdiği için zor duruma düştüğünü bildiği halde, cema-at bize en ufak bir yardımda bulunmadı. Bu da durmadan sevgi ve dayanışma vaaz edip iş uygulamaya gelince tamamen ayrımcı dav-

ranan insanlardan beni uzaklaştıran başka bir sebep oldu.⁹

Hangisi olursa olsun, bir itkinin o kuşaklar tarafından doğrudan *tecrübe* edilmeden kuşaktan kuşağa aktarılabileceğine inanmıyorum. Bugün babamı düşündüğümde, onun hayatını en derinden etkileyen tecrübe ailesindeki art arda gelen ölümlerdi: doğar doğmaz kaybedilen üç bebek, genç yaşta kaybedilen iki eş, on yedi yaşındaki büyük oğlun ve yirmi iki yaşındaki büyük kızın vefatı. Sizin psikanalitik görüşünüzü benimsemiş olsam, mali kayıplarının aslında hayatındaki insan kayıplarının dışa vuran bir tezahürü olduğunu söylemem gerekirdi. Fakat bu bana fazla basit geliyor.

Evlenip bir aile kurmayı tercih etmemem benim vakitsizce onların arkasından ağlayacağım ya da beni vakitsiz bir şekilde kaybedecek insanlara bağlanmaya duyduğum peşin korkunun sonucu olabilir. Annem veremliydi ve sert iklim şartlarına maruz kalmamaya çalışıp sade bir hayat sürdürerek ilerlemesi yavaşlatılsa da tedavisi hâlâ bilinmeyen bu hastalığı bana da geçmişti. Yine de bu açıklama bana tatminkâr görünmüyor. Yakınlarını kaybetme kaygısı duymayan kimse yoktur, ama insanların çoğu çocuk sahibi olur. Her ne kadar onları çok genç yaşta kaybetmiş olmanın acısını ve hüznünü silemesem ya da hafifletemesem de –genç, olgun ya da yaşlı– yaşayanlarla yakınlaşıyorum. Bir dost çevrem var, onlardan hiçbir şey talep etmiyorum, hele hele benim öğretimi incelemelerini ya da uygulamalarını asla. İlgi duyarlarsa ne âlâ, yoksa başka şeyler hakkında konuşuyoruz. Ölümlere gelince, öte dünyada anlaşılmaz bir hayat tahayyül etmek yerine, onları vaktiyle yaşamış insanlar olarak düşünmeye gayret ediyorum. Ölümlerini ve genel olarak

9. Spinoza 1630'larda, Otuz Yıl Savaşı nedeniyle Hollanda'ya gelen yoksul ve eğitimsiz Aşkenaz göçmenlere "Portekizlilerin" (İspanya kökenli Yahudiler) uzak durmasından bahsetmiyor bile. Tefeci, rehinci, ulak, hizmetçi, kâhya olarak çalışırlardı. Hapse düştüklerinde Sefaradlardan en ufak bir yardım görmezlerdi. "Portekizliler" onlarla evlenmezdi. 1648'de, Polonya'da on binlerce Yahudinin –ve aynı zamanda çok sayıda Polonyalının– Kazaklar tarafından katledilmesi üzerine, yeni bir göç akını olur. 1674'te, Amsterdam bankalarında açılmış olan iki bin otuz bir hesaptan iki yüz altmış beşi Sefaradlara, sadece üçü Aşkenazlara aittir. (Akt. Henry Méchoulan, *Etre juif a Amsterdam au temps de Spinoza*, Albin Michel, 1991.)

ölümü ne rahmet ne de lanet olarak görüyorum; sadece kaçınılmaz bir doğal olgu.

Özel mevzuları ortaya dökmekten hiç hoşlanmadığım halde bu kadar uzun uzun bahsettiğim için beni bağışlayacağınızı umduğum bu aile hayatı, “Oidipus kompleksi”nin, örtük dahi olsa, varlığını kabul etmeye götürmüyor beni. Belki de, sizin deyişinizle, bilinçdışı bir şekilde din babalarımı “öldürmek” istemişimdir, ama bu durumda her özgür düşünür katildir, çünkü insan kaynaklı olduğunu ve itiraz edilebilir olduğunu kabul etmeye yanaşmadan üstün bir otoriteye sıkı sıkıya tutunanlar karşısında, onlarla çarpışmaktan başka bir şey gelmez elinden. Dini “öldürmeye” ise niyetlenmedim bile, çünkü ebedi hakikatleri, başka bir deyişle şeylerin özünü arayacak cesaret ve azimden yoksun olanlara diğerkâm ve iyi bir hayat sürdürmeleri yolunda doğru davranış kurallarını göstermekle yetindiği takdirde, dinin çok kullanışlı olduğu kanısındayım.

Buradan “ruhsal aygıt”ınızın varlığını kanıtladığını ileri sürdüğünüz tarihle ilgili spekülasyonlarınıza dönüyorum. Büyük bir cesaretle “babanın katli” vakaları arasında İsa’nın ölümünü de ele alıyorsunuz. Bana göre, bu ölüm ne doğaüstü bir niteliğe (ölen ve yeniden dirilen bir Tanrı anlatısının hiçbir anlamı yok, çünkü Tanrı insan değildir) ne de “babanın katli”nin tekrarı niteliğine sahip, çünkü Roma İmparatorluğu’nda yurttaş olmayan katil ve isyankârların çarınıha gerilmesi gayet yaygındı. İnciller İsa’nın ölümünden epey sonra yazıldı, uyuşmaları doğru yolu gösteren anlatılar değil de sıradan tarihsel belgeler olduklarını hiçbir şekilde ispatlamaz, hele ki vakanüvisler tarafından değil de havariler tarafından yazıldıkları düşünülürse. Öte yandan, havarilerin kendileri bile İsa’nın dirildiğini açık açık söylemiyor, bütün söyledikleri mezarının boş bulunduğu. Farazi yeniden dirilişinden sonra görüldüğüne dair tanıklıklarıysa kendilerinin doğrudan tanıklığına değil, hep başkalarının ifadelerine dayanıyor. Geçenlerde bir dostumla hortlakların olup olmadığı hakkında tartışıyorduk. Asla kimsenin kendi gözüyle hayalet gördüğünü söylemediğini, hep başkalarının anlattıklarını aktardıklarına dikkatini çekmiştim.¹⁰ Ölülerin geri gelmesi hikâye-

lerinin hepsi aynı şeye dayanıyor: Sevilen yakınları tekrar yaşarken görme arzusu ya da hayattayken haksızlık yapılan bir ölünün geri geldiğini görme korkusu veya ikisi birden. Aynı şekilde, İsa'yla birlikte "oğulun dininin babanın dininin yerini aldığı" sözü de Hristiyanlar için anlamsız, çünkü onlara göre Oğul Babayla aynı tözendir, Baba ve Oğul adlandırmaları bir nesep ilişkisini değil, Tanrı'nın temsil biçimlerini ifade eder. Yahudiler ve Müslümanlar içinse İsa öyle ya da böyle yüce bir peygamberdir sadece, asla "Tanrı'nın Oğlu" değildir. İncilleri ve Hristiyanların diğer eski metinlerini okumuş biri olarak İsa'nın şeylerin özüne nüfuz edebilmiş ve ilahi gerçekliğin ne olduğunu keşfetmiş kâmil bir insan olduğu kanısındayım. Din adamlarının ("yasa vaizlerinin") nefretini çekiyordu, çünkü onların açgözlülüğünü, ikiyüzlülüğünü, ezoterizmini ortaya seriyordu: "Örtülü olup da açığa çıkarılmayacak, gizli olup da bilinmeyecek hiçbir şey yoktur" (Luka, 12:2). İşte bu yüzden ölmesini istediler; bunun "babanın katli"nin kılık değiştirmiş bir tekrarıyla hiçbir alakası yok. Şöyle söylüyorsunuz:

Psikanaliz bize öncelikle, insanın bilinçdışı zihinsel faaliyetinde diğer insanların tepkilerini yorumlayabilmesini sağlayan bir aygıt sahip olduğunu gösterdi, yani bu aygıt hemcinslerinin duygusal hareketlerinin ifadesine damgaladıkları çarpıtmaları doğrultmaya, düzeltmeye yarıyor. Sonraki kuşaklar kendilerinden önce gelenlerin duygusal mirasını babaya yönelik ilkel tavırdan sonra ayakta kalan örf ve âdetlerin, törenlerin, ahlaki kuralların bu bilinçdışı kavranışı sayesinde özümseyebildi.¹¹

Ve ekliyorsunuz:

Çok eski geçmişteki bir hataya dayandığı için insanların bir noktadan sonra anısını artık hafızalarında koruyamadıkları, kuşaktan kuşağa aktarılan bir sorumluluk duygusu binlerce yıl boyunca süregitti.

10. Hollandalı hukukçu Hugo Boxel'le mektuplaşma (no. 51-54). Bkz. *Correspondance, a.g.y.*

11. Yine *Totem ve Tabu*'dan.

Öyleyse, insan toplumlarını oluşturan farklı bireylerin yaşadıkları tecrübelerin çeşitliliğine rağmen, edilgen ya da etkin olarak yaşadıkları etkilenmeler ve içinde bulundukları koşullar ne olursa olsun, hayat tarzları nasıl olursa olsun herkesin aynı davranış biçimini benimseyeceğini varsayıyorsunuz. Aradan geçen süre ne kadar uzun olursa olsun, bu aygıt bütün duyguları –duygulanma fikirlerini– her birimizin başkalarının (ve kendimizin) arzularının *özünü* kavrayabileceğimiz şekilde *yeniden düzeltiyor* demektir. Yanlış anlamadıysam, ruhsal aygıt bütün duyguları kusursuz bir şekilde düzenliyor. Peki ama, hangi amaç doğrultusunda? Ya da bir amaç doğrultusunda değilse, ne yüzünden? Bu aygıt Doğanın bugüne kadar bilinmeyen bir başka sıfatı mı? Eğer dediğiniz doğruysa, nasıl oluyor da başkalarının duygularını yanlış yorumlayabiliyoruz? Nasıl oluyor da birbirinden bunca farklı felsefi ve dini sistem kurabiliyoruz? Kimileri reenkarnasyona inanırken diğerlerinin bedenini yeniden dirilişine, birileri ruhun ölümsüzlüğüne inanırken diğerlerinin ölümden sonra insanların başka gizemli varlıklara dönüştüğüne inanmasını tek ve aynı bilinçdışı zemin açıklayabilir mi? Ya da dünyamızın yaratıcısı veya yaratıcılarına dair bu kadar farklı tasavvurun bulunması nasıl açıklanır? Bu iki cümleyi okudukça anlamaktan daha da uzaklaşıyorum. Şayet bir arzu evrenselse, yani her birey kategorisi (örneğin insanlar) için ve her koşulda geçerliyse, bu arzu o bireylerin özüdür. Kendini muhafaza edip devam ettirme arzusu –ben bunu “varlığında sebat etme” olarak adlandırıyorum– dışında evrensel olabilecek başka bir arzu düşünemiyorum. Bunun için mümkün olduğunca çok çocuk sahibi olmak da dahil, tasavvur edilebilecek her yol geçerlidir. Neredeyse tüm insanlar arkalarında bıraktıkları torunların kendilerini devam ettirmelerinin bir biçimi olduğunu anlar. Bunun kuşaktan kuşağa bilinçdışı bir biçimde aktarılmasına ihtiyaç yoktur, kesin ve aşikâr bir zorunluluktur. Başka bir deyişle, bunun *bilincinde olup olmamak tamamen talidir*. Tercihe şayan olan, bu muhafazanın yollarının bilincinde olmaktır ki, onlardan daha iyi yararlanılabilsin. Babanın öldürülmesinin ya da öldürme isteğinin kendini devam ettirmenin bir gereği olması bana hiç akla yakın gelmiyor. Bu ancak bütün babalar oğullarının gele-

ceği önünde engel teşkil etseydi anlaşılabilirdi, ama o da son derece aptalca olurdu, çünkü böyle davranarak kendi varlıklarının devamını ciddi bir biçimde sınırlamış olurlardı. İleri yaştaki annebabaların çoğu zaman yetişkin evlatlarının yardımına güvenmekten memnuniyet duyduğunu hatırlatmaya bile gerek yok. Ayrıca, babanın katli hikâyenizde her şeyin baba ile oğullar arasında geçmesi, anne ve kız kardeşlerin tamamen edilgen¹² olması benim açımdan çok şaşırtıcı, çünkü her ne kadar kadınların aklına pek güvenmesem de varlıklarında sebat etme arzuları erkeklerinkinden daha zayıf değildir, dolayısıyla onlar da kendi tarzlarında etkindir. Yine gözde örneğinize başvurursak, örneğin İokaste, yeni doğmuş bebeğini Kiteron dağında terk ederken kocasının arzusuna boyun eğmiş olabilir, ama Oidipus kral olduğunda, onun öz oğlu olduğunu gizlemeye tamamen kendi isteğiyle karar vermiştir. Daha yeni kaybettiği kocanın ardından vaktiyle öldüğünü sandığı oğlu da kaybetmek istemediği için böyle davranmıştır muhtemelen. Ama belki başka çocuklarının olmasını da istemiştir. Ya da ölüm ile mecburi bir göreve karşı gelme arasında seçim yapan Antigone... – hiç kimse, kendisinden başka hiç kimse, kardeşine verdiği sözü tutmak zorunda bırakamazdı onu. Örnekleri Kitabı Mukaddes anlatıları ve Yunan efsaneleriyle sınırlı tuttuğumuzda dahi kadınların iyilik yapmada da cürüm işlemede de erkekler kadar etkin olduğunu görüyoruz (Medea, Pandora, Deianira, Amazonlar, Sirenler, Artemis, Athena, Hera, vd.).

İnsan ruhunu ahlaki varsayımlardan ya da dini sistemlere göre oluşturulmuş fikirlerden hareketle değil de başka yollardan araştırıp keşfetme arzunuzu anlıyorum. Ruhu, her biri belli bir düzeyde bilinçdışı olan üç “yerleşim” yerine ayırmanızı ve kişinin selameti temin edecek yolları bulmada “ben”e verdiğiniz merkezi rolü çok ustaca buldum. Bununla birlikte, beden ve zihni *birbirinden ayrı görmememden* kaynaklanan birkaç itirazım var:

12. Spinoza için edilgenliğin “edilgen” olma hali olmadığını, duyguların insanın kendisinden başka bir şey tarafından belirlenmesi anlamına geldiğini unutmayalım.

1) Dürtülerin deposu olan “id”in “dış dünya” ile hiçbir irtibatı yoktur: Bu kesinlikle mümkün değil, çünkü bütün dürtüler (“iştahlar”) dış dünyaya yöneliktir. Kastettiğim toptan bir dış dünya değil, sizin “otoerotik” olarak adlandırdığınız dürtüler de dahil, bütün dürtüleri tatmin edecek başka bedenlerden oluşan bir dış dünya. İnsanın kendi bedeniyle kendisini tatmin etmesi bedenini kendisinden “başka bir şey” olarak görmesidir; o yüzden anlaşılma-
z değildir, zira iştahını, evet ilkel ve biraz kaba bir şekilde dışa vuruyor olabilir, ama *dışa vuruyor*.

2) İnanç ve kanaatlerin (şeylerin özünün bilgisinin değil) sonucu olarak kültürel mirasın toplamı diyebileceğimiz “üstben” de şüphesiz kısmen bilinçdışı, ama (size göre) idin bilinçdışılığı anlamında bir bilinçdışılık değil bu. Buradaki daha ziyade sorgulanmayan bir bilginin muğlaklığından gelen bilinçdışılık. Bunu “sakat ve bulanık” bilgi olarak adlandırıyorum, sanki tesadüf eseri ortaya çıkar, ama yine de upuygun bir bilgi tarafından yeri doldurulmadığı sürece kuşaklar boyunca varlığını sürdürebilir, sayısız batıl inanç ve mesnetsiz âdet örneğinde gördüğümüz gibi. Ayrıca, bu “üstben” illaki muhafazakâr ve yüzü geçmişe dönük de değildir; müstakbel annababaların gençliklerinde yeni bir dinin, yeni yaşam tarzlarının cazibesine kapılarak yaşamak için yeni bir ülkeye gitmesi ve orada annababalarından edindikleri örf ve âdetlerle yeni gittikleri ülkenin yerel âdetlerinin buluşmasından oluşan bir karışımı benimsemeleri pekâlâ mümkündür.

3) “İd” ile “ben” arasında kurduğunuz ilişkiyi ise kesinlikle anlayamıyorum, çünkü ikisini birbirinden ayırt etmekte çok zorlanıyorum. Bana göre, *Ethica*’nın III. bölümünde kısaca tasvir ettiğim gibi, çok sayıda etki ve duygu söz konusudur, insan bedeninin diğer bedenlerle girebileceği ilişki sayısı ne kadarsa o kadar da etki ve duygu vardır ve onları yöneten bir “efendi” yoktur; etki ve duygular beden hareketlerine verilen *doğrultudur* ve *bu hareketlerden ayrışamazlar*. “Ben” bu etkilerin bir bütünüdür, ama dediğim gibi, burada bilincin düzeyi iştahların varlığına hiçbir şekilde etki etmez. Ya da sizin “ben” diye adlandırdığınız, benim “anlama yetisi” dediğim şeydir ve o da tanımı gereği bilinçli ve düzenleyicidir.

Anlama yetisi zihninin (siz “ruh” diyorsunuz) bir “bölümü” ya da “yerleşimi” değil, “nedenini bilerek” bir eyleme biçimidir. Neticede, çok özgün olmakla birlikte, ruhun üç aşamalı yapısı teoriniz bana Aristoteles’inkini hatırlatıyor.

“Ben’in kendi evinin efendisi olmadığı” değerlendirmeniz ise ruhun bir bölümünün diğerleri üzerinde hâkimiyet kurması gerektiği gibi bir anlama geliyor. Oysa bana kalırsa, zihninin bölümleri değil, *çok büyük çeşitlilik gösteren yatkınlıkları* vardır, bunlar bedeninin yatkınlıklarıdır ve bir ölçüde berraklık ve sebatla onları kendi yararımıza olacak şekilde yönlendirmeye, yani yaşamımızı mümkün olan en büyük sevinç içinde sürdürebilmemize uyarlanmış tutku ve eylemlere dönüştürmeye gayret ederiz. Bu büyük sevince, bildiğiniz gibi, Yüce Mutluluk adını veriyorum. Hiçbir birey Doğanın geri kalanından ayrı, inzivada yaşamadığına göre, her türden birey ona katkıda bulunur, bunların kiminin bilincine varırım, kiminin varmam. Bu bireyler arasında annesabablarımızın ve dostlarımızın önemli bir rolü olduğuna şüphem yok, ama soluduğumuz havadan, yediğimiz besinlerden, bizi üzerinde taşıyan sağlam topraktan, vb. daha önemli değildir sonuçta. Her birimizin kendi içindeki edilgenlik ile etkinlik arasındaki ilişki, bana göre, bilinç ile bilinçdışı arasındaki ilişkiden çok daha önemlidir, zira kişinin kendi kendini belirlemekten yoksun olması demek olan cehalete edilgenlik yol açar. Etkinlik ile edilgenlik arasında yaptığım ayrımı kavramanın pek kolay olmadığını çok sık duydum. Bana komik gelen bir örnekle bunu açıklamaya çalışmıştım birkaç kere. Miguel de Cervantes’in *Novelas ejemplares* (İbretlik Hikâyeler) kitabındaki “Köpeklerin Sohbeti” hikâyesini bilirsiniz belki. Günün birinde köpekler hayretle, konuşabildiklerini fark eder (“Tanrı’nın bize aynı anda bahşettiği bu olağanüstü lütuf”), nedenini anlayamazlar, üstelik muhakeme de ediyorlardır, halbuki “yabani hayvanlar” olarak “irrasyonel” olmaları gerekirdi. Sırayla birbirlerine hayat hikâyelerini anlatmaya karar verirler, ilk akşam biri, Berganza, ertesi akşam diğeri, Cipión. Berganza’nın başından o kadar çeşitli, öylesine zengin ve öğretici, verimli ve geliştirici maceralar geçmiştir ki, bir insana kolay kolay nasip olmaz böylesi. Binbir türlü efendisi olmuştur; Çingenelerle, çobanlarla, bir

kasapla, öğrencilerle, bir büyücüyle, bir cambazla, bir Berberi'yle, oyuncularla beraber yaşamıştır. Onları tasvir edişindeki canlılık ve ustalık onu insan âdetlerinin mükemmel bir gözlemcisi ve hikâyecisi kılmıştır. Hikâyesinin sonunda yine de şöyle der: “Bu insanların âdetleri, yaşantıları, alışkanlıkları, işleri güçleri, aylaklıkları, cehaletleri ve hünelerine dair gözlemlediklerime kıyasla bütün bu anlattıklarım anlatabileceklerimin yanında hiç kalır...”¹³ Efendilerinin eline bakmasına rağmen, bana göre Berganza etkindir, çünkü bir ke-re, onları mümkün olduğunca kendisi seçmiştir; sonra, en büyük belaları savuşturmayı becerir ve ötekilerle, insanlarla ve hayvanlarla uyuşup anlaşmayı bilir. Ayrıca, çok az kişinin hayat boyu bilip göreceği envai çeşit faaliyete girer.

Farkında olmama –tam olarak sizin “bilinçdışı”nız değil– etkin olabileceğim yerde edilgin olmak kadar beni huzursuz eden, kederli ve kararsız kılan “içsel düzensizlik”le aynı şeydir. “Olabileceğim yerde...” diyorum, çünkü sahip olduğum güçler diğer bireylerinkine ve hele hele Doğanın bütününün güçlerine kıyasla sınırlı olduğundan, her bakımdan beni aşan şey karşısında etkin olmam zordur.

Sizin deyişinizle, rüyalar “gerçekleşmemiş arzuları” açığa çıkarıyorsa, bunun sebebi rüya esnasında edilgin olmamızdır. Rüyalar hakkında size soracak ve söyleyecek daha çok şey var aklımda, ama başka bir sefere artık, zira fazlasıyla uzayan ve sabrınızı zorlayacak olan bu mektubu burada sona erdirmek istiyorum.

Ölüm dürtüsüyle ilgili bir görüşümü ekleyerek bitireyim: Ölüm dürtüsü zalimliği, yani kimilerinin başkalarına kötülük yapmaktan aldığı zevki açıklamıyor.

Tüm bağlılığım ve sadakatimle,

Benedictus de Spinoza

13. Miguel de Cervantes, *Köpeklerin Sohbeti* (*El coloquio de los perros*, çev. Sinan Okan, Kolektif Kitap, 2015). Spinoza'nın kütüphanesindeki kitaplardan.

7. SIGMUND FREUD'DAN BENEDICTUS DE SPINOZA'YA

Berggasse 19, IX. Viyana

25 ve 26 Haziran 1937

Çok saygıdeğer ve sevgili üstat,

Bugüne kadar ya fazla hürmetkâr hayranlarım ya da kimi fazlasıyla vasat, kimi kötü niyetli aleyhtarlarım oldu hep. Dolayısıyla, hipotezlerimi ve savlarımı birkaç cümleyle çökerttiğinizde dahi yazdıklarınızı okumak daha önce tatmadığım bir sevinç (sizin kastettiğiniz anlamda) kaynağı.

Köpeklerin Sohbeti'yle ilgili satırlarınızı okumaksa ayrı bir sevinç yaşattı. Yakın çevremden, Martha¹ hariç, hemen hiç kimse, dostum ve sınıf arkadaşım Eduard Silberstein'la* ilkgençlik yıllarımızda, bir kısmı yetersiz İspanyolcamızla olmak üzere, mektuplaştığımızı² bilmez. Daha geveze olan ben olmama rağmen sık sık, o

1. Martha'ya 7 Şubat 1884 tarihli mektuptan: “[insanın beraber yaşamak için bir dosta ihtiyacı olduğu bir dönemde] birbirimizle çok yakınlaşmıştık, ... okuldaki ders saatlerinden sonra da birbirimizden ayrılmazdık. ... İspanyolcayı beraber öğrendik, Cervantes'in bir hikâyesindeki diyalogdan aldığımız isimlerle kendimize ait gizli bir efsane kurmuştuk. İspanyolca ders kitabımızda, bir düşkünlerevinin kapısı önünde dinlenen iki köpek arasında geçen mizahi bir konuşma çıkmıştı karşımıza, biz de bunların isimlerini takmıştık kendimize. Mektuplarımızda ve sohbetlerimizde o Berzanga, bense Cipión'dum. Ona kimbilir kaç kere *Querido Berganza!* (Sevgili Berganza) diye hitap edip *Tu fidel Cipio* (aynen böyle!), *perro en el Hospital de Sevilla* (Sevilla Bakımevi'ndeki sadık köpeğin Cipio) diye imzalamışımdır. İkimizden oluşan *Academia Castellana* adında tuhaf bir okul cemiyeti kurmuştuk, bir yerlerde eskiden kalma evraklarımın arasında muhtemelen hâlâ duran çok sayıda mizahi çalışmamız vardı.” [Hastalandığında onun doktorluğunu üstlendim. Aramızdan ayrıldığında ise şöyle demiştim] “gençliğimi de kendisiyle birlikte götürdü”. [Daha geçen sene teknesi Tuna'daydı. Akılsız ve zengin bir kızla evlenmeye kalktığında karşı çıktığım için aramıza bir soğukluk girmişti. Genç kadınlara çok kur yapardı.] “Bense bugüne kadar hiç âşık olmamıştım, şimdi âşığı, tek bir kadına.”

2. Aralık 1871 (Freud on beş yaşındayken) ile Ocak 1881 arasında Freud'un

Berganza, bense Cipión diye imza atardık. Cervantes'in bu hikâyesinin sadece bir bölümünü okumuştuk –İspanyolca olarak– ve çok hoşumuza gitmişti. Bunun üzerine Academia Castellana adında iki üyeli gizli bir cemiyet kurup birbirimize “dâhiyane” mektuplar göndermeye başladık, muhtemelen son derece harcîâlem şeylerdi. Sizin anlattığınızdan okuduğumuzun çok kısa bir alıntı (ah okul kitapları!) olduğu anlaşılıyor; sonra da tamamını okumamıştım... ta ki geçen haftaya kadar! Bu vesileyle sizinle Cervantes hakkında da sohbet etmek isterim.

Oidipus: Her yerde cinsellik görüyor olabilirim, ama cinsellikten her söz ettiğimde, daima, *bütün sevgi ilişkilerini* buna dahil ettiğimi mutlaka belirtiyorum. Öyle ya, hangi şefkat, hangi sevgi annenin “canından çıkan can” olan evladına –kız ya da erkek– duyduğundan daha güçlü olabilir? Anne hiçbir şeyle kıyaslanamaz eşsiz bir bağ içinde çocuğuyla birlikte var olmuştur, karnında onun şekillendiğini, büyüdüğünü hissetmiş, sonra da ona ihtiyaç duyduğu bütün ihtimamı göstermiştir. Her ne kadar baba ya da onun yerini alan bir erkek de çocuktan ilgi ve sevgisini esirgemese de ikinci roldeki bir karakter gibidir onun varlığı. Erkek ile kadın arasındaki, üreme işlevi –ki çok sık gerçekleşmez– haricindeki cinsel birleşme bence bu ilk bağın bir arayışıdır: Erkek, eşiği aşamayacak olsa da, kadının karnına (rahmine) girmeye çalışır, kadın da onu içine almak ister. Psikanalistler arasında “dişi cinsten” Oidipus kompleksi, geniş bir annesizlik ilişkisi içinde ya da “Batılı” denen modelden farklı aile biçimlerinde çocuk yetiştirmenin ortaya çıkardığı sorunlar, Ödipal duyguların ortaya çıkmasında annesizliğin rolü gibi konularda sayısız tartışma olmuştur. Bunların hepsi son derece değişkenlik gösteren *toplumsal* gerçeklikle alakalı. Benim sözünü ettiğimse başka bir şey: anneye duyulan delicesine bir bağlanma arzusu ve buna bağlı olarak, anneyle ister istemez doğacak çocuklarından önce ilişkisi olan başta baba olmak üzere, annenin

Silberstein'a yazdığı yetmiş beş mektup bulunup yayımlandı. Mektupların yirmi yedisi tamamen İspanyolca.

ihdimamından yararlanan diğer herkesin bertaraf edilmesi. Anne ile oğul (ve baba ile kız) arasındaki bu son derece güçlü ve şüphesiz *kopmaz* bağı bizim açımızdan ortaya koyan şeylerden biri de eş seçiminin, her zaman değilse de çoğu zaman, karşı cinsten annesibabaların bariz bir özelliğıyle (fiziksel ya da kişilik) bağlantılı olmasıydı. Analiz sırasında annesibabalara aşırı bağılılığın kimi zaman ciddi rahatsızlıklara yol açtığına ortaya çıktığı nevroz vakalarının sayısı bu durumu ruhun hastalıklarının *yegâne sebebi olmasa da başlıca sebebi* olarak değerlendirmeme –daha sonra başka psikanalistlerin de– yetecek kadar çok. Doğruyu söylemek gerekirse, bu ilişkilerin doğasına dair bilgi sahibi annesibabaların dahi doğru ölçüyü tutturabilmeleri hiç kolay değil; öyle ki annesibabaların ne fazla yakın ne fazla uzak, ne fazla katı ne fazla müsamahakâr, ne fazla şefkatli ne fazla “soğuk” davranması gerekiyor...

Oidipus vakası epey uzun zamandır seyircileri ve okurları cezbediyor, çünkü Sophokles'in gösterdiği, sizin de gayet iyi belirttiğiniz gibi, Oidipus her ne kadar açıkça annesibabasının kurbanı olsa da, ne yaparsa yapsın babasını öldürmenin ve annesiyle yatmanın *kaderi* olmasını engelleyemiyor. Bu dehşet yetmiyormuş gibi, daha sonra, aynı zamanda kardeşleri de olan oğullarını birbirlerini öldürmeye, büyük kızınıysa gencecik yaşında kılavuz ve yardımcı olarak kendisine hizmet etmeye mahkûm ederek pek de özenilme-yecek bir akıbeta sürüklüyor. Seyirciler bunun kendilerinin de hikâyesi olduğunu bilmeden bu dehşet hikâyesinden büyüleniyor... Bilinçdışı arzularına gelince; tamamen masumane bir şekilde babalarını öldürüp anneleriyle evlenmek isterler. Bunu asla bir cürüm olarak görmez, sonra da bütün bunları unuturlar.

Bununla birlikte, benim “ilkel baba” hipotezimin bir tecrübe ürünü değil, inşa olduğunu kabul etmek zorundayım. Özellikleri bir yana, “ilkel baba” fikrinin kendisi de bir kurmaca, zira primat atalarımızın ne zaman insan olduklarını, tek bir insan kökü olup olmadığını, kültürel farkların hemen mi, yoksa çok kısa sürede mi ortaya çıktığını tespit edebilecek araçlara sahip değiliz. *Gerçekte “Oidipus kompleksi”nin herhangi bir filogenetik temele ihtiyacı yoktur, doğrudan insanın meydana geliş tarzının tetiklediği bir şey-*

dir bu kompleks. Her insan yavrusu, organik bakımdan sınırlı olsa da, yoğun bir cinsel uyanıklıkla doğar ve ilk cinsel nesnesi –başlangıçta organik iştah ile cinsel iştah karıştırıldığı için– bütün iştahlarını tatmin eden annesidir. Oğlanlar annelerine takılıp kalır ve babalarını bertaraf etmek isterler. Kızlarsa kısa sürede anneleriyle özdeşleşir, bir yandan anneye bağılılıklarını sürdürürken bir yandan da babanın nezdinde annenin yerini almak isterler. Kadın cinselliğinin bana her zaman problemli geldiğini kabul ediyorum, çünkü –belki erkek olduğum için– kız çocuğunu annesinin hem rakibi hem de onu arzulayan konumuna koyan bu ikili bağı anlamakta zorlanıyorum. “İlkel babanın katli” gibi iz bırakan çarpıcı bir olay hiçbir zaman olmamış olsa bile, kadınları elde etmek için erkeklerin aralarında birbirlerine uyguladıkları şiddetin, fiilen ortaya konsa da konmasa da, bütün ruhsal ve dolayısıyla kültürel etkinliklerin *zeminini* oluşturduğuna hâlâ kaniyim. Bu, insanların bütün arzularının bu mücadeleyle sınırlı olduğu anlamına gelmiyor elbette, ama söz konusu mücadele her an her yerde mevcuttur ve başka arzuların var olmasına ve yayılmasına katkıda bulunur, çünkü insanın “varlığında sebat etmesinin” başlıca tavrı budur. “Korunma ihtiyacı”nın büyük önem taşıdığını inkâr ediyor değilim, ama “tahakküm/sahiplenme ihtiyacının” sadece bir boyutudur korunma.

Velhasıl, her ikimizin de evrensel bir eğilim olan –sizin terimlerinizi kullanırsam– “varlığında sebat etme çabası”nın siz “iştah” ve “arzu” diye adlandırarak, bense “cinsel arzu” ve “Eros” diyerek farklı yönlerini vurguladığımızı sanıyorum. İnsanın ciddi bir “kültürel” işlemden geçmediği müddetçe, bir kişinin arzusunun diğerlerinininkiyle illaki uyuşmayacağını, hele insanlar gelip geçici, önemsiz, vazgeçilebilir ya da var olmayan şeyleri arzulamalarına neden olan kimi yanılsamalar içinde yaşıyorsa, bu uyuşmanın daha da ihtimaldışı hale geldiğini kabul ediyorsunuz. Ya da şu veya bu mala müstesna bir şekilde sahip olmanın –insan başkalarının mahrum olduğu bir şeye sahipse ancak, bunun zevkini çıkarabileceğini sanır– varlığında sebat etme arzusunun en yüksek nişanesi olduğuna kani olmuşlarsa. Bence, zıt görüşlerde olmasak da farklılaştığımız husus, siz bütün bu kör arzuları aynı düzlemde ele alırken, be-

nim cinsel arzunun savrulmalarını arzunun başına gelen diğer bütün tersliklerin prototipi ve zemini olarak görmem.

Karşıt görüşlerde olduğumuz nokta, bana öyle geliyor ki, *ölüm arzusu* (dürtüsü) bahsi. Hiçbir bireyin kendisini yok etmeye ya da azaltmaya, genel olarak “kendisine zarar vermeye” çalışmayacağını, çünkü herkesin her zaman kötülükten kaçmaya ve –her nasıl tasavvur ediyorsa– iyiliğin peşinden gitmeye çalıştığını iddia ediyorsunuz. Size göre, bir insanı kötünün peşinden gitmeye yönelten tek sebep Aklın değil, tutkuların (korku, heves, haset, gibi) yolunu tutmaktan kaynaklanan bilgisizlik ve kötüyü iyi sanma yanılgısı olabilir. Bu görüşü “Kötülüğün bilgisi upuygun olmayan bilgidir” diyecek kadar ileri götürüyorsunuz ve şuraya varıyorsunuz: “Buradan şu sonuç çıkar ki, eğer Zihninde sadece upuygun fikirler olsaydı, insan hiçbir kötülük mefhumu oluşturmazdı.” Keza iyilik mefhumu da oluşturmayaacağını ekleyerek şöyle devam ediyorsunuz: “İnsanlar özgür doğmuş olsaydı ve özgür oldukları sürece, hiçbir iyi ve kötü kavramı oluşturmazlardı.”³ Yürüttüğünüz mantığı kavrayamadığımı itiraf etmem gerek, üstelik aynı bölümde daha önce şöyle yazıyorsunuz: “İnsanın Doğanın bir parçası olmaması ve yalnızca kendi doğasıyla açıklanabilecek ve kendisinin upuygun nedeni olduğu değişimler dışında hiçbir değişime maruz kalmaması imkânsızdır.”⁴ Bizzat siz söylüyorsunuz, bu değişimlerden bazıları “varlığında sebat etme isteği”nden yana, bazılarıysa onun aleyhinedir. Dolayısıyla insanların koşullarından, yani sonlu olmaktan, ölümlü olmaktan, tutkuların etkisine açık olmaktan azat olmalarının mümkün olmadığını teslim ediyorsunuz ve ruhun ölümsüzlüğü, ruhun bedenden ayrılması, kişileşmiş (var olmayan) bir Tanrı'yla mistik bir yekvücut olmanın mümkün olduğu türünden kaçamak kurtuluş yollarını –benim gibi– reddediyorsunuz. Yani dolayısıyla kötülüğün varlığını, maruz kalınan yıkımı, “eyleme kudretinin” azalmasını kabul ediyorsunuz; size göre bütün bunlar tutkunun alanına giriyor. Şayet hastalarımda, kendi varoluşumda, yakınlarımda

3. *Ethica*, IV. bölüm, 64. önerme ve önerme sonucu; 68. önerme.

4. A.g.y., 4. önerme.

ve çok daha geniş topluluklar ölçeğinde –Alman halkı gibi– kimi zaman uykuya yatmış ya da örtük olsa da, başkalarına ya da kendine *kötülük yapma* arzusunun her daim var olduğunu gözlemlememiş olsam, sizinle tamamen aynı fikirde olabilirdim. Yakınlarımda ve hastalarımda kendine zarar vermeye (mazoşizm diyoruz buna) ve başkalarına zarar vermeye (buna da sadizm diyoruz) –ki bunların ikisi çoğu zaman birbiriyle bağlantılı– yönelik edimleri defalarca gözlemledim: örnek gösterilecek başarılarla rağmen güçlü bir kendini değersizleştirme ve bunun sürüklediği hiçbir şey yapamama; kendinden yaşça küçüklere yönelik zalimlik (bilhassa çocuklarda); sadece ötekine acı vererek ulaşılan cinsel haz; ötekileri sürekli aşağılama, alçaltıcı bir korku içinde yaşayan köleler haline getirme, hükmetme arzusu. Bu davranışlar hastalarımın ve yakınlarımdaki gibi eğitilmiş ve kültürlü çevrelerde ham haliyle görülmüyor genellikle; açıkça yanıltıcı biçimlere bürünüyor ve belli bir noktaya kadar bastırılıyorlar. Gözden düşme ya da cezalandırılma korkusu olmasa bu şiddetin çok daha dizginsiz bir biçimde boşalacağına eminim.

Sadist cürümlerin failleri ya da (19. yüzyılın önde gelen psikiyatrlarından Richard von Krafft-Ebing’in⁵ nitelemesiyle) “canavar cinsel sapkınlar” çoğu zaman alt sınıfların üyeleri arasından çıkıyor. Bunların Almanya’daki en ünlülerinden “Düsseldorf vampiri diye bilinen” Peter Kürten çok çocuklu, yoksul bir aileden geliyordu, çocukluğundan beri evden kaçıyor, suç işliyordu. Cinayet nedeniyle otuz yıla mahkûm edilmiş, sekiz yılın sonunda serbest bırakılmıştı. 1929 ile 1930 yıllarında bıçakla, çekiçe, tecavüz ederek ya da etmeyerek, beş yaşında kız çocuklarından yetişkin erkeklere kadar, onlarca cinayet işlediğini itiraf etmişti. Tecavüz ettiği bir genç kadını saldıktan sonra –cezalandırılmak için belki de– yakalanmıştı. Bir diğeri, Karl Denke, yemek, konserve yapmak ya da yerel pazarda satmak üzere küçük parçalar halinde kestiği otuz kurbanının kaydını tutmuştu; nazik ve iyi bir komşu olarak biliniyordu. Karl Grossmann ise elliye yakın genç kadını, tecavüz ettikten sonra öl-

dürüp parçalamış ve kaçak et olarak satmıştı. Ancak, varlıklı sınıflar da öyle mutlak sadizmden muaf değil; kırk küsur yıl önce ortaya koyduğum gibi, küçük çocuklara tecavüz edenler bu sınıfların saygın üyeleri arasından da çıkıyor.

Bir gerekçesi (özsavunma, intikam, panik, yanlış insanı hedef alma, zihinsel bulanıklık gibi) olmaksızın ve *en ufak bir pişmanlık ya da vicdan azabı belirtisi göstermeden* insanları yok etme arzusu bence ölüm dürtüsünün varlığından yana en güçlü karinelerden biri. Belki günün birinde kimyacılar sadizmin sinir sistemindeki ya da hormonlardaki bir bozukluğun sonucu olduğunu kanıtlar, ama şüpheliyim. “Ölüm dürtüsü”nden söz etmemin sebebi başka bir açıklama bulamamam. Haçlı seferleri sırasındaki katliamlar, ortaçağdaki sayısız Yahudi pogromu, Amerika yerlilerinin çoğunun İspanyollar tarafından katledilmesi, Fransız Devrimi sırasındaki (1792 ile 1794 arasında) bütün o kıyımlar, 1915 ile 1924 arasında Ermeni, Süryani ve Rumların Osmanlılar tarafından kitlesel olarak yok edilmesi, bütün bu katliamlar, Hindistan, Çin ve Arabistan'daki daha niceleri anlaşılır gerekçelerle tam olarak açıklanamaz. Tarihin her döneminde nefret taşkınlığının ve ona eşlik eden son derece büyük zalimlikle girişilmiş dehşetten başka bir şey uyandırmayan eylemlerin olduğu anlar var, bunları açıklamak mümkün değil. Tek açıklama bunları işleyenlerin kurbanlarını insan olarak görmedikleri olurdu, ama bu da çok saçma bir fikir, çünkü karşılarındaki tam da insan olduğu için böylesine zalimce muamele yapıyorlar; bu kötü muameleyi gören hayvanlar olsaydı faillerine aynı yoğunlukta bir haz vermezdi. Aklıma *Kızılderililer Nasıl Yok Edildi*⁶ adlı kitap geliyor, eminim siz de okumuşsunuzdur. Las Casas* İspanyolların fethi sırasındaki ölü sayısını ciddi bir biçimde abartsa da (“bin milyon kişi” diyor, halbuki yerlilerin nüfusu o zaman elli ila yüz milyon), kuzu gibi yumuşak başlı halkı “uzun süredir aç kalmış, çok zalim” İspanyol kurtları, aslanları ve kaplanları tarafın-

6. Bartolomé de Las Casas, *Brevísima relación de la destrucción de las Indias*, Sevilla, 1552; Türkçesi: *Kızılderililer Nasıl Yok Edildi*, çev. Meryem Ural, Şule, 2015.

dan mideye indirilen Hispaniola'dan başlayarak upuzun bir dua gibi tek tek sayıp döktüğü tasvirlerin doğruluğundan şüphe etmek mümkün değil. “Her gün daha da zalimleşerek” hamile kadınların karnını yarıyor, bir adamı ortadan ikiye biçiyor, insanların ellerini, dilini ya da burnunu kesiyor, onları canlı canlı ateşte kızartıyor ya da köpeklere atıp parçalatıyor, şeflerin gözü önünde kadınlarına tecavüz ediyor, bütün bir köy ahalisini bir eve kapatıp ateşe veriyor, onları aç bırakıyor, madenlerde çalıştırırken öldürüyor, kilometrelerce dağ gibi yükler taşıtıp eziyor, inci avcılığı yaptırmak için suya daldırıyorlar (öyle ki, sonunda ağızlarından kan geliyor). Durmadan yalan söylüyor (“süslü sözler”), binbir yolla onları habire aldatıyorlar. Bütün bunlar altın için, “bir sıçrayışta çok yüksek mertebelere çıkma” maksadıyla; Kızılderililerin altın ve mücevheratla dolu sandıkları göstererek “İşte Hristiyanların Tanrısı” demeleri boşuna değil. Onlarca yıl boyunca tekrarlanan ve hiçbir şeyin dizginleyemediği bu aşırı zulüm sadece açgözlülükle açıklanamaz. Üstelik, böyle davranarak “altın yumurtlayan tavuğu da öldürüyorlardı”. İnsanın kendisine yönelik olmaktan çıkıp ötekine çevrilen ölüm dürtüsünün bir türevi olarak “yıkım dürtüsü”nün varlığı, kolay kolay anlaşılır gibi olmasa da, bana mesnetsiz gelmiyor.⁷

Dolayısıyla, hiçbir yorum yapmadan, bunun zalimliği açıklayamayacağını söylemeniz beni şaşırttı. Bu konuda *sizin* açıklamanızı daha enine boyuna öğrenmek isterim.

7. Freud iki dürtü arasında ayrım yapıyor: canlı olmayana (yaşamın öncesi-ne) yönelik *mutlak* eğilim olan ölüm dürtüsü ve kendinden başkasına yönelik kısmi eğilim olarak yıkıcı dürtü. “Tekhücreli organizmaların birleşerek çokhücreli canlıları oluşturmasıyla, tekhücrelilerin ölüm dürtüsünü etkisizleştirmek ve yok edici uyaranları belli bir organ aracılığıyla dış dünyaya yönlendirmek mümkün olmuştur. Bu organ kaslardır ve ölüm dürtüsü kendisini artık –muhtemelen yalnızca kısmen– dış dünyaya ve diğer canlılara yönelen bir *yıkıcı dürtü* olarak da ifade etmektedir.” (*Le Moi et le ça*, IV, “Les deux especes de pulsions”, *Essais de psychanalyse* içinde, Payot, 1981; Türkçesi: *Ben ve İd*, IV, “İki Dürtü Türü”, *Haz İlkesinin Ötesinde - Ben ve İd* içinde, çev. Ali Nahit Babaoğlu, Metis, 2001, s. 100, küçük bir değişiklik. –ç.n.)

Aileniz ve sosyal çevrenizle ilgili paylaştıklarınız beni çok etkiledi. Bunları “Ödipal” açıdan okumaya kalkmayacağım. Yine de bütün bu vakitsiz yasların sizi insan yaşamında ve Doğada, zamanın açtığı yaraların işlemeyeceği şeyi aramaya yöneltmiş olabileceğini ve bunca üzüntüye karşı bir sevinç etiği oluşturmanızı anlıyorum. Bütün bu kayıpların babanızı melankolik biri haline getirip getirmediğini açıkça söylemiyorsunuz, ama öyle olduğunu tahmin ediyorum. Ona çok hayranlık duyduğunuzu ve sık sık uzakta olmasının sizi kederlendirdiğini söylüyorsunuz, ama bu nedenle babanıza karşı husumet duymuş olmanız da mümkün; örneğin, annenizi, üvey annenizi, abla ve abilerinizi “kaybettiği” için, hayatta olmaları sanki onun iradesine bağlıymış gibi *bilinçdışı* bir kızgınlık duymuş olabilirsiniz. Bu durumda, onun sizin için, tıpkı bütün çocuklar için olduğu gibi, incelemelerimde çok sık karşıma çıkan ve sık sık sözünü ettiğim o kadirimutlak baba olduğunu düşünmekten kendimi alamayacağım. Ve belki de, yine *bilinçdışı* bir şekilde, onunkinin zıddı bir yol tutturarak bu babayla mücadele ettiniz: o çok çocuk sahibi olmak istemiş (ilk üç çocuğunu kaybetmiş oluktan yılgınlığa kapılmadan) ve sahip olmuşken, bekârlığı seçerek; o dini cemaatin ileri gelenlerinden biriyken, cemaatten uzaklaşarak; o –sanırım– büyüklerinin dinini benimsemişken sizin tümünden inançsızlığınız. Bu son konularla ilgili açıklamalarınızı anlıyorum, fakat Yahudi dinine ve din adamlarına karşı görüşlerinizdeki radikalliğin –*kimi zaman kindarlık düzeyindeki şevki* kastediyorum; ama bu, çağınızın özgür filozoflarından esinlenmekle birlikte, hepsinden daha ileri götürdüğünüz ve derin bir düşüncenin ürünü olan içeriğe dair değil– kısmen babanızın dünyasını reddedişinizden kaynaklanıyor olması da mümkün.

Ciddi biçimde kafamı kurcalayan bir başka konu da çocukluktan tamamen azat olmak istemeniz ve dine bağlılığı çocuksuluk olarak değerlendirmeniz. Bu görüşü daha ileri götürüyor ve bilgeliliğin zamandan ve ona bağlı edilgen etkilerden tamamen kopmaya, aklın bir dileği olarak değil de fiilen mümkünmüşçesine, *sub specie aeternitatis* (ebediyetin bakış açısından) yaşama ulaşmaya bağlı olduğunu yazıyorsunuz. Üçüncü tür bilgiyi –sezgisel bilgi– tatbik

etmenin bu “ebedi” hayata götürdüğünü söylüyorsunuz. İtiraf etmeliyim ki, bu hiç mi hiç kavrayamadığım ve bana müşfik vb. bir Tanrı’ya inanmak kadar aldatıcı gelen bir şey. Siz mistik bir tecrübenin söz etmediğinizi, kastettiğinizin ilahi güçle “yekvücut olma” ya da Doğanın bütününde eriyip gitme olmadığını söylemeniz de, yine de Akli kullanma ya da ondan faydalanma biçimi her ne olursa olsun, Aklin nasıl olup da beni bu zamandışı yaşama götürebileceğini göremiyorum – daha kesin bir ifadeyle, hissedemiyorum. Gerçi, zihnin ancak beden üzerinden kendini idrak edebileceğini, zihnin yaşamının bedenin yaşamından ayrılamayacağını, zihnin bedenin varoluşundan önceki ve sonraki yaşamının tahayyül edilemeyeceğini belirterek ihtiyatlı davranıyorsunuz. Ama sonra şöyle diyorsunuz: “İnsan Bedeni mutlak olarak yok edildiğinde Zihin de Bedenle birlikte mutlak olarak yok edilmiş olmaz, ondan ebedi bir şey baki kalır.”⁸ Bunu anlama yetisinin erişebildiği ve ebedi olduğunu söylediğiniz Bedenin özüne bağlıyorsunuz. İşte burada kafam karıştı: Her ne kadar “ebediyet” diye adlandırdığınız şeyin örneğinin matematik ispatlarında bulunduğunu anlasam da neden söz ettiğinizi kavrayamıyorum. İnsanlığı yöneten “ebedi ve değişmez yasalar”dan (Sophokles’in *Antigone*’indeki gibi) metaforik manada söz edilmesini anlayabiliyorum, ama bunlar bize *tarih* ve tarihin bize dayattığı sınamalar üzerinden görünür. Öte yandan, ben de bilinçdışının tıpkı iyiyi kötüyü, karşıtlıkları tanımadığı gibi, zamanı da tanımadığını yazmıştım. Benim açımdan bu, ruhun bir kısmının, en eskiye uzanan kısmının, anda yaşadığı, anlık tatminde, ölümün inkârında vb. yaşadığı için, zamanı, çelişkileri kaale almadığı anlamına geliyor. Zamanın bu yokluğu esasen ebedi bir şimdide, yani derinliği olmayan bir zamanda yaşamak demek. Sizin tasavvur ettiğiniz gibi bir ebediyet olduğunu sanmıyorum. Bununla birlikte “korkunç” bir şüphem var: Ya sözünü ettiğiniz ebediyet bilinçdışının zamandışılığından başka bir şey değilse? Bunun bir tasviri Yahudi dininde de karşımıza çıkıyor: “Ben Ebediyim, seni Mısır’dan çıkaran Tanrın, Rab benim.” (*Mısır’dan Çıkış*, 20-2). Ebedi Tan-

rı'nın bir ekstrapolasyon olduğunu ve bilincimizin her yanından ta-
şan, hâkim olunamayan, bilinmeyen bilinçdışımızı aydınlatma (ke-
limenin birinci anlamıyla “aydınlığa kavuşturma”) çabası olduğu-
nu varsaymaktan yanayım. Dolayısıyla bunun, bilincin berisinde-
kinin ötesine bir yansıtma olduğuna inanıyorum.

Bu yoruma itiraz edeceğinizi tahmin ediyorum, bana sizin Tan-
rınızın Kitabı Mukaddes'in tanrısıyla alakası olmadığını, Doğa ile
eşanlamlı bir terim olarak ihtiyaten kullanmaya devam ettiğinizi ve
Doğayı var olan her şeyin bütünü olarak tasavvur ettiğinizi söyle-
yeceksiniz muhtemelen: “sonsuz sayıda sıfatı haiz mutlak olarak
sonsuz bir töz.” Ve insanların Tanrı'yı kişileştirmelerinin sebebinin
bu her bakımdan sonsuzluğu havsalarlarının alamaması ve ona hâ-
kim olma ya da hiç değilse, ancak kişileşmiş bir Tanrı'dan ümit edi-
lebileceği üzere, onun teveccühünü kazanma isteği olduğunu da
söyleyeceksinizdir. Peki ama, aynı şey bilinçdışı için de geçerli de-
ğil mi?

Sizin ebediyet tasarınıza aşına olduğumu kabul edelim. O
durumda da başka bir zorluk çıkıyor karşıma: Herhangi bir şey be-
denimi etkilemeden zihnimi etkileyemeyeceğine göre, zihnin salt
muhakemeden, anlama yetisinin faaliyetinden müteessir olması
mümkün mü? Üçüncü türden bilgi daha da soyut ve bedeninin etki-
lenmelerine akılla işleyen bilgiden (ikinci türden bilgi) daha da
uzak değil mi? Bu sorular başka bir soruya, ikinci ve üçüncü tür
bilgi ayrımını nasıl yaptığınıza götürüyor. Kendi muhakeme tarzı-
ma baktığımda şunu gözlemliyorum: Bir muhakeme zincirine aşı-
nalık ya da bir tecrübenin defalarca tekrarlanması fikirleri ve imge-
leri algılayışımı yoğunlaştırmamı sağlıyor, öyle ki bütün bunlar ba-
na tek bir manzara, bütünsel bir bakış olarak görünüyor. Bu “ens-
tantane” beni üçüncü derecede bir bilginin var olduğu fikrine gö-
türmüyor. Önceden üzerinde düşünmeden, “sezgisel” bir şekilde
yeni bir fikrin bir anda aklıma gelmesi de mümkün. O fikrin boş-
lukta doğmadığının da farkındayım: Öncülleri, önşartları, bütün bir
işleme çalışması –çoğu zaman benzer fikirlerle karşılaştırmalı ola-
rak– vardır ve belli bir süreden beri büyük bir ilgiyle üzerine yo-
ğunlaştığım fikirler bütününün bir parçası olmasa bu fikrin aklıma

gelemeyeceğini de biliyorum. Herhangi birinin kendisine yabancı bir alanda yenilik yaratabilecek bir “sezgi” sahibi olduğunu kabul edelim; böyle bir sezgiden hiçbir şey anlamayacağına ve bir sonuç çıkaramayacağına eminim. Neticede sezgisel bilgi ya yanlış bilgidir (muhayyilenin savruluşlarından ileri gelen) ya da akıl yürütme esnasındaki işlemlerin bir yoğunlaşmasıdır. Daha önce galiba size kendisinden söz etmişim,⁹ Nietzsche¹⁰ düşüncelerin ve rasyonel bilginin sürekli değişim halindeki şeylerle temasımızın bizde uyardığı duyumların basitleştirilmesinden ibaret olduğunu ileri sürüyor. Nietzsche’nin öz diye bir şeyin olmadığını, değişmez özellikler anlamında hiçbir şeyin bir öze sahip olmadığını düşündüğü kanaatindeyim. “Töz”, “varlık” gibi düşüncelerin kendisinin, daimi değişim halindeki, sonsuz dalgalanmaların olduğu bir dünyada, hayatı kolaylaştırmak için kendimize sabit bir dünya tasavvuru sunmanın bir biçiminden ibaret olduğunu ileri sürüyor.¹¹ Bu düşünceler, zaman zaman aşırılığa kaçarak kendisinin bir karikatürü haline gelmekten ve onu deliliğe sürükleyen sabit fikirler (ya da deliliğinin neticesi olan fikirler, bilemiyorum) geliştirmekten alıkoymadı. Nietzsche’nin aksine, yaşça büyüünüz Descartes ise zihnin bedenle bağlarının tetiklediği bütün yanılsamalardan kaçarak, başka bir deyişle duyumların sonucu olan her tür bilgiden uzak durarak zihnin mutlak kesinliklere, kendi deyişiyle “ebedi hakikatlere” ulaşacak

9. 1 Mayıs 1937 tarihli mektubunda Nietzsche’nin adını zikretmişti Freud.

10. Friedrich Nietzsche, doğumu 15 Ekim 1844 Röcken (Prusya), ölümü 25 Ağustos 1900 Weimar (Almanya).

11. Örneğin: “İnsan ‘hakikati’ arar: Kendi kendisiyle çelişmeyen, aldatıcı olmayan, değişmeyen, hakiki bir dünya – acı çekmenin olmadığı bir dünya. Çelişki, yanılsama, değişim: acının kaynakları! ... Görünen o ki, buradaki hakikat istenci sabit olanın dünyasında bulunma arzusundan başka bir şey değildir” (*Fragments posthumes*, Güz 1887 - Mart 1888, Gallimard, s. 38). “Oluş halindeki bir dünyada, ‘gerçeklik’ gündelik pratik amaçlara yönelik bir basitleştirmeden ya da organların kabalığına dayanan bir yanılsamadan veya oluşun temposundaki bir değişiklikten öte bir şey asla değildir.” (a.g.y., s. 42.) “Öznenin, tözün, aklın vb. kurgusal dünyası zorunludur –: bize musallat olan bir güç düzenler, basitleştirir, tahrif eder, suni olarak ayırır. “Hakikat – duyumların çoğulluğunun efendisi olma istenci.” (a.g.y., s. 52.)

kadar arınabileceğini ispatlamak istemişti. Bana öyle geliyor ki, bedensel duyular (madem zihin bedenin fikrinden başka bir şey değil) ile şeylerin özlerinin *sub specie aeternitatis* –ebediyen taşıyacakları anlam açısından– görülmelerini birleştirmeye çalışarak imkânsızı zorluyorsunuz.

Ruh konusunda (ebedi olmasa da) sağlam ve kalıcı “hakikatler” bulmayı umduğum için benim de zihnimi ciddi bir biçimde meşgul eden bütün bu bilgi teorilerinin ötesinde, bir psikanalist olarak, mutlak kesinliklere ulaşma arzunuz ilgimi çekiyor. Bana kalırsa bu arzu varoluşun bütün belirsizlikleri karşısında bir güven arayışı. Bununla birlikte, bizzat bu arzu tehlikeli olabiliyor, ulaştığınız kesinlikleri dile getirmeniz sizi Yahudi âleminden olduğu gibi Hıristiyan âleminden de koparmış ve anladığım kadarıyla, *Teolojik-Politik İnceleme*’nin basılmasından sonra hayal kırıklığından başka bir şey yaşamamışsınız ve *Ethica*’yı yayımlamaya yanaşmamışsınız.¹² Hülâsa, üçüncü tür bilgi ve bunu anlayabilmek için de beden/zihin faaliyeti hakkında daha çok açıklamaya ihtiyaç duyuyorum. Ayrıca, bilen (bizim içimizde) *kim* olduğunu öğrenmek isterim: Beden mi? Zihin mi? Eşzamanlı olarak ikisi birden mi?

Ruhun düzenlenişine gelince; id, ben, üstbenden oluşan üç bölümlü şemamın basitleştirici bir yapı olduğu konusunda size katılıyorum. “Yapısal model (*topique*)” ifadesini kullanan talebelerimin ise benim için o zamanlar –bugün de– ruhu biraz fazla uzamsal boyuta taşısa da kullanışlı bir tasarımdan ibaret olan şeyi yücelttiklerinin farkındayım. Her halükârda, siz bana diyeceksiniz ki, esas

12. Freud bir yandan Spinoza biyografilerine atıfta bulunmaktan kendini alamıyor, bir yandan da Spinoza’nın ölüm tarihini de verdikleri için onları adlı adınca zikredemiyor, –uzak gelecekte de olsa– mektuplarında bu konuya değinmesi mümkün değil elbette. Mektupları etkileyici ve ilginç kılan yanlardan biri de bu: Biri olgular bakımından diğeri hakkında daha çok şey biliyor, diğerininse muhatabıyla ilgili tek bilgilenme kaynağı mecburen muhatabının kendisi. Fakat Spinoza’nın sınırlı süre ile ebediyet ilişkisine dair bakışı dikkate alınırsa ve onun gözünde mektuplaşmalarının zamandışı olduğu düşünülürse, bu durum onu pek etkilememiştir diyebiliriz.

olan, kendini pek tanımayan bir zihnin (kabaca, benim “id” olarak adlandırdığım) karmakarışık çalkantılarının başta kurbanı olan duyguların insanın kendi üzerindeki ciddi bir çalışma yoluyla kişinin yararına olacak şekilde düzenli hale getirilebileceği (“ben”in üstlendiği şey) fikridir. Belki de yapmam gereken aşama, bölge gibi şeylerden söz etmek yerine, daha dinamik terimler kullanmaktır: anlama yetisinin eylemi sayesinde etkin hale gelebilen (“ben”in ayarlayıcı, düzenleyici etkisi ve “yer”siz oluşuyla) birincil duyguların çalkantılı ruhu gibi. “*Wo Es war, soll Ich werden*”¹³ düsturum –biraz esrarengiz olduğunu itiraf ediyorum– sizin şu sözlerinize o kadar da uzak gelmiyor bana: “Doğamıza aykırı etkilerin eziyeti altında olmadığımız sürece, Bedenin etkilenmelerini anlama yetisine uygun bir düzende tasnif edecek ve birbirine bağlayacak güce sahibizdir”¹⁴ ya da “Zihin Bedenin bütün etkilenmelerini yani şeylerin bütün imgelerini Tanrı fikriyle ilişkilendirebilir”.¹⁵ Bütün mesele doğamıza aykırı etkilerden uzak durmak; bir yandan da, benim görüşüme göre, bunların bir kısmının *kuşaklar boyu aktarılan bir enfeksiyon misali bizim içimizde olduğunu* da unutmamak.

Bu upuzun mektuba dikkat çektiğiniz bütün hususlara cevap veremeden ve fikirlerinizle ilgili arzu ettiğim bütün yorumları yapmadan burada son veriyorum. Bu arada, cevap vermediğiniz bir sorumu da tekrarlıyorum: Birçok yerde, beden olmaksızın zihnin yaşamından söz ediyorsunuz; halbuki zihin ve bedenin tek ve aynı şey olduğunu ileri sürüyorsunuz. Bu ikisi birbiriyle bağdaşabilir mi?

26 Haziran

Mektubumu tekrar okuduğumda, size aile hayatımdan da bahsetmeyi arzu ettiğim halde, bilgi türleri hakkındaki düşüncelerimin peşine takılıp gittiğimi fark ettim. Dolayısıyla, fikirlerimi değilse

13. 31. konferans, *Psikanalize Giriş Konferansları*. 1932. (İd/O neredeyse, Ben orada olmalı. –ç.n.)

14. *Ethica*, V. bölüm, 10. önerme.

15. *Ethica*, V. bölüm, 14. önerme.

de en azından sosyal ve mesleki hayatımda tutturduğum yolu tayin ettiğine inandığım için size bu konuda birkaç kelam etmek istiyorum.

1815 Galiçya (o zamanlar Avusturya'ya ait olan Galiçya bugün Polonya topraklarında) doğumlu olan babam Jakob* hep orta halli bir hayat sürmüş mütevazı bir yün tüccarıydı. Benim doğumumdan önce, kendisinden yaşça büyük olan ilk karısıyla (Sally Kanner, babamın dediğine göre 1810 doğumluymuş, 1852'de de ölmüş) evliliğinden iki çocuğu olmuş: Emanuel (1833'te doğmuş, 1914'te öldü) ve Philipp* (1836-1911). Annem Amalia Nathansohn'la* (1835-1930) 1855'te evlenmiş. Evlendiklerinde annem yirmi yaşındaymış, yani ağabeylerimle neredeyse akran! Babam o zamanlar, Avusturya İmparatorluğu'na ait Moravya eyaletinde, Freiberg¹⁶ şehrinde yaşıyormuş, ben de 6 Mayıs 1856'da orada doğmuşum. Annemin sekiz yıl içinde yedi çocuğu daha olmuş, benden hemen sonra dünyaya gelen Julius sadece sekiz ay yaşamış. Ardından, beş kız ve benden on yıl sonra da küçük kardeşim Alexander* doğdu. Kız kardeşlerimin en büyüğü Anna'nın doğumundan (31 Aralık 1858) kısa bir süre sonra, babam Leipzig'e taşınıyor, sonra da kati olarak Viyana'ya yerleşiyor. 1860 ile 1865 arasında epey bir ev değiştirdikten sonra, nihayet bugün de hâlâ çoğumuzun yaşadığı Yahudi mahallesine geliyor.

Belki de doğduğumda "ileri" yaşta olmasından ötürü mesafeli duruşuna rağmen ona büyük hürmet beslerdim. Küçüklüğümde onu dedem, ağabeyim Philipp'i ise babam sanırdım.¹⁷ Önce çok

16. Bugün Çek Cumhuriyeti'nde Pribor.

17. Freud bu sözde-soy zincirini pek önemser görünmüyor. 1901'de *Günlük Yaşamın Psikopatolojisi*'nde— bundan çok sakın ve etkilenmemiş bir edayla bahsediyor, halbuki "tarihsel malzemenin tahrifi" açısından konu çok ilgisini çekiyor. Bu bağlamda kendisinin yaptığı üç apaçık yanlış'ı örnek gösteriyor, "yanlışlar, ölmüş babamla ilgili bastırılmış düşüncelerin çeşitli şekilleriydi". İsim karıştırmayla (Schiller'in doğduğu şehirle babasının bir arkadaşının adı) ilgili "düşüncelerin baba[ma] yönelik nahoş bir eleştiriyi içerecek yöne kayması üzerine analizi yarıda kestiği"ni kabul ettiği birinci örnekten sonra, başka düzeyde iki örnek daha veriyor: "Babamla ilişkim babamın ilk evliliğinden olan ve İngiltere'de yaşayan üvey ağabeyimle [Philipp] tanışmamı sağlayan İngiltere seyahatiyle değiş-

genç (on yedi ve yirmi yaşlarında) sonra da iyice ileri yaşta (Alexander doğduğunda elli bir yaşındaydı) çocuk sahibi olması hep kafamı kurcalamıştır. Yahudilerde erkeklerin kendilerinden yaşça küçük kadınlarla evlenmesi âdet olsa da, o kadar genç bir karısının –annem– olması daha da şaşırtırdı beni. Otuz yaşına geldiğimde, yirmi beş yaşındaki Martha’yla evlendim; sekiz yılda altı çocuğumuz oldu: Mathilde (doğumu 1887), Jean-Martin (doğumu 1889), Oliver (doğumu 1891), Ernst (doğumu 1892), Sophie (doğumu 1893) ve Anna* (doğumu 1895).

Annem onun rekorunu kıramadı diye karıma takılırdı arada. Ayrıca, Jakob’un Sally’den dört çocuğu olduğunu, ama sadece ikisinin hayatta kaldığını da hatırlatırdı. Üstünlüğünün bir diğer kanıtı da buydu!

Babam öncelikle yaşı, sonra da cüssesiyle, her bakımdan azametli bir adamdı. Bilhassa yaşlılığındaki kendine has yüz hatları nedeniyle onu birçok siyasi mücadeleye girmiş ünlü İtalyan şahsiyet Giuseppe Garibaldi’ye benzetirdik. Büyük bir adam olmasa da belli bir asaleti vardı. Yetmiş sekiz yaşında hayli güçten düşmesine (kalp hastalığı sebebiyle) rağmen, son senelerini neşesini ve zihni melekelerini koruyarak, hiç şikâyet etmeden, büyük bir vakarla geçirdi. Günden güne dermanını yitirse de (kalbi, mesanesi, bağırsakları ve son olarak da ciğerleri artık çalışmaz olmuştu) son ayları hu-

ti. Ağabeyimin büyük oğlu benimle yaşıttır; onunla akran olmamız babamın değil de ağabeyimin oğlu olarak dünyaya gelmiş olsaydım her şeyin ne kadar farklı olabileceğine dair fanteziler geliştirmemi de kolaylaştırmıştır.” (Baba ve oğul Hannibal’in isimlerini karıştırmasıyla bağlantılı olarak); o ziyaret sırasında aynı üvey ağabey Freud’a şöyle der: “Hayatının yönünü belirlerken şunu unutmadan da fayda var: sen babamdan sonraki ikinci değil, üçüncü kuşağa aitsin aslında.” (Bu da Olympos’un hükümrân tanrısının iğdiş edilişini bir kuşak öteye kaydırmasıyla bağlantılı.) Philipp ne demek istemişti? Belki çok sıradan, önemsiz bir sözdü, belki de değildi. Belki sahte para hikâyesinden sonra onunla görüşmek istemeyen babasını kardeşinin gözünde değersizleştirmek istemişti. Ya da belki Freud Philipp’in yaşlarında bir babası olmasını arzu etmiştir. Öte yandan, Philipp’le on dokuz yaşındayken tanıştığını söylemesi şaşırtıcı, çünkü Sigmund dört yaşına gelene kadar Philipp Viyana’da kalıyor ve küçükken onu babası sandığını anlattığına bakılırsa, Philipp’i tanıdığını gayet iyi hatırlıyor.

zurluydu. Gençliği ve ilk evliliği hakkında bana hiçbir zaman hiçbir şey anlatmadı, benimse ölümlerinden sonra, bugün bile hâlâ, daha ziyade amcalarım gibi gördüğüm üvey ağabeylerimle bu konuyu konuşma fırsatım hiç olmadı. O sıralar iki çocuk babası olan Emanuel ben üç yaşındayken İngiltere'ye gitmişti; arada sırada bizi ziyarete gelirdi, on dokuz yaşındayken ben de bir defa Manchester'a gittim. İngiltere'yi çok sevdim ve sık sık oraya yerleşme hayalleri kurdum.¹⁸ Henüz bekâr olan Philipp ertesi yıl Emanuel'in yanına gitti ve bir daha hiç Viyana'ya dönmedi. Daha önceden İngiltere'ye yerleşmiş olan Josef amcam (doğumu 1825, ölümü 1897) 1866'da, kendisine on yıl hapis cezasına mal olan bir kalpazanlık işine bulaştırdı iki ağabeyimi. Kanunlara ve Tevrat'a saygılı namuslu bir Yahudi olmakla övünen babam bu hadiseden öylesine etkilenmişti ki birkaç hafta içinde saçları ağarmıştı.¹⁹ Yine de hiç değilse iki ağabeyimin onunla birlikte hapsi boylamamasına seviniyordu! O günden sonra babam iki büyük oğlundan uzaklaştı ve sınıırım bütün umudunu bana bağladı. Bu utanç verici ve talihsiz hadise vuku bulmamış olsaydı, belki o da ailenin İngiliz "koluna" katılma kararı alır ve ben de... kimbilir ne olurdu! 1908'de on beş günlüğüne tekrar gittim İngiltere'ye. En küçük oğlum Ernst 1934'te

18. Dönüşünde yakın arkadaşı Eduard Silberstein'a bu yolculuğu coşkuyla anlatır: "Viyana'da ikamet etmektense bu ülkede yaşamayı tercih ederdim ... Küçük bir okur ve meslektaş topluluğundan ziyade geniş bir kitleyi etkilemekse arzum, böyle bir emel için en isabetli memleket İngiltere olurdu. Basın ve varlıklı kesim tarafından desteklenen itibarlı bir adam, şayet yeni tedavi yollarını benimseyecek kadar araştırmacıysa, fiziki acıları dindirebilecek mucizeler gerçekleştirebilirdi." Aynı mektupta, ailesini, yani iki ağabeyini ("onlara itibar getiren bir mevkiye erişmeyi başarmışlar"), yengelerini ve yeğenlerini görmekten bahtiyar olduğunu da söyler (9 Eylül 1875 tarihli mektup). Altmış dört yıl sonra, kısa süre içinde İngiliz vatandaşlığı elde etmesini sağlamaya çalışan H. G. Wells'e de vaktiyle yaptığı bu yolculuktan bahseder: "Bana büyük bir sevinç yaşatmaya niyetlisiniz. Halbuki on sekiz yaşında İngiltere'ye yaptığım ilk seyahatten bu yana, İngiliz vatandaşı olma ve buraya yerleşme arzusuyla hep bunun hayalini kurduğumdan haberdar olmuş olamazsınız." (16 Temmuz 1939 tarihli mektup.)

19. "Kederden birkaç günde [1866] saçları ağaran babam sık sık şöyle tekrarlamayı alışkanlık edinmişti: Joseph amcanız aslında hiç kötü bir adam değildi ama, zayıf karakterli çıktı işte."

karısı ve üç oğluyla²⁰ birlikte oraya yerleşti. Almanya'da nasyonal ve sosyalist olduğunu iddia eden, ama en berbat ırkçı ve antisemit klişeleri [*metinde Fransızca*] yayan, hukuku hiçe sayarak gücü yücelten bir partinin iktidara gelmesinin biz Yahudi aileler için ciddi bir tehlike oluşturacağından haklı olarak endişeleniyordu. Yaşım müsait olsaydı, Martha'yla ben de onların peşinden giderdik, ama o takdirde kız kardeşlerimi, diğer çocuklarımı ve torunlarımı da bizimle gelmeye ikna etmem gerekirdi.

Çocukluğuma dönersek; anneme tek başıma sahip olmanın zevkini çıkarmak için babamı ortadan kaldırmayı arzu ettiğimi sanmıyorum. Aksine, gözde oğulları, hatta her ikisinin de gözde evladı olmaktan ötürü kendimi mutlu addedebilirdim. Küçük kardeşim Julius'u bir ihtimal kıskanabilirdim, lakin daha sekiz aylıkken öldü... Bunda benim sahiden bir suçum yok! Annemle babam sık sık beni Viyana'daki büyük Prater parkına gezintiye götürürdü. Bu gezintilere kız kardeşlerimin de çağrıldığını hiç hatırlamıyorum. Babam orada benimle siyasi ve dini yaşam hakkında, bazen işleri, nadiren de ailesi ve ataları hakkında sohbet ederdi. Yahudi olmakla çok gurur duyardı, gençliğinde maruz kaldığı aşağılanmalara rağmen, XIX. yüzyıl sonlarının Avusturyası'ndaki yaşam şartlarından esasen memnundu. Din, siyaset ya da bilim alanında yüksek bir mevkinin alınma yazılı olduğuna inanıyordu. Otuz beşinci doğum günüm için bana çifttdilli ve açıklamalı bir Kitabı Mukaddes imzalayıp hediye etmişti. Hekim olduğumu ve uzun zamandır nörolojide uzmanlaştığımı gayet iyi bildiği halde, İbrani teoloji eğitimine dönmemi ümit ediyordu herhalde. Tamamen isabetsiz davranmış da denemez, zira 1890'dan bugüne, onun murat ettiği manada olmasa da siyasi ve dini konularla giderek daha çok meşgul oldum. Kısa süre önce Musa –neredeyse otuz yıldır kafamı kurcalayan bir karakter– hakkında yazdığım kitap belki de onun beklentisine çok uzak sayılmaz. Bu arada, birkaç yıl boyunca, uygunsuz bir cinsel davranışı olduğunu sandığım için epey azap çekmiştim. Ruhun bütün hastalıklarını yetişkinlerin, özellikle de birinci dereceden erkek

20. Sırasıyla 1921, 1922 ve 1924 doğumlu Stephen, Lucian ve Clement.

yakınların cinsel baştan çıkarmasına bağladığım dönemdi. Daha sonra, *Rüyaların Yorumu*'nda enine boyuna anlattığım otoanalizim onu temize çıkardı. Anneme gelince, bana çok kıymet verdiğini her zaman göstermiş, hep çok koruyucu olmuştur. Daima sınıf birincisi olduğum ortaokul, lise yılları boyunca, küçük erkek kardeşim ve kız kardeşlerim tek bir odayı paylaşıırken benimse çalışabilmem için –annemin talimatıyla– kendime ait odam vardı. Bu imtiyaza karşı çıkma ya da gelip beni rahatsız etme cüretini gösterenince vay haline! Psikanalizde neyi araştırdığımı hiçbir zaman tam olarak anlayamadı, ama benimle çok gururlanırdı. Oysa Martha ve kız kardeşlerim hiçbir zaman nazik bir ilgisizliğin ötesinde bir şey sergilememiştir.

Ailem hakkında bu yazdıklarım Oidipus kompleksinin lehine kanıtlar ileri sürmüyorsa da onu hiçbir şekilde çürütmüyor da. Yine de babamı kötülüklerin en beteriyle suçladım, annemi hayranlıkla iltifatlara boğdum. Babamın ölümü beni ciddi olarak sarstı, ama ölümünden kısa süre sonra ona yönelttiğim suçlamalar bu rakibi ortadan kaldırma arzusunun belki de fazlasıyla gecikmiş ve hükmü kalmamış tezahürüydü. Anneme gelince, kalbimdeki ritim bozukluğu sorunu ve çene kanseri nedeniyle ondan önce ölmekten hep çok korktum, bu da onu kaybetme korkumun ne derece güçlü olduğunun bir kanıtı olmalı. Doksan beş yaşında öldüğünde hâlâ benim için hayatta olduğuna inanmak istiyordum.

Gönülден bağlı hayranınız,

S. Freud

Hamiş: Bu mektupla birlikte en sevdiğim kitabımı da yolluyorum: Otuz yıl boyunca defalarca elden geçirdiğim *Rüyaların Yorumu*. Bu kitapta epeyce kendimden ve ailemden bahsediyorum; böylece burada size anlattıklarımın eksik kalan hususlar tamamlanacaktır. Sadece tarihsel bakımdan ilginç olabilecek ilk bölümü atlayabilirsiniz.

8. BENEDICTUS DE SPINOZA'DAN FREUD'A

Lahey, 10 Temmuz 1676

Sevgili Sigmund Freud,

Sizin şu “Oidipus kompleksi”ne hâlâ aklım yatmış değil. *Kral Oidipus*’un seyircileri büyülediğini ve bunun sebebinin de anlatılanın kendi bilinçdışı arzularının hikâyesi olduğunun farkına varmadıkları bu hikâyeyi dehşet verici bulmaları olduğunu söylüyorsunuz. Buradan şu sonuca varıyorsunuz: “Tamamen masumane bir şekilde babalarını öldürüp anneleriyle evlenmek isterler. Bunu asla bir cürüm olarak görmezler ve sonra da bütün bunları unuturlar.” Bu tiyatro oyununa dair yorumlarının kendi tecrübelerine ve, eğer Yunanca bilmiyorlarsa, çevirinin niteliğine bağlı olduğu düşünülürse, seyircileri büyüleyen ne olduğunu hakikaten anlamak isterdim. Ben ilk defa yirmi dört yaşında, Cizvit rahiplerinin yanında eğitim gördükten sonra kilise karşıtı bir liberal olan Van den Enden’den* Latince öğrendiğim¹ dönemde Latincesinden² okumuştum bu oyunu. 1660’ta metin Hollandacaya çevrildiğinde,³ daha rahat anlayarak tekrar okumuş ve insanların nasıl olup da bu kendilerine anlatılanlara, gördüklerine, tahayyül ettiklerine güvenip inandıkları üzerine düşünmüştüm. Kreon’un danıştığı kâhin Thebaililerin başı-

1. İbranice ve birçok modern dili gayet iyi bilmesine karşın Spinoza’nın Latince bilmemesini arkadaşları eleştiriyordu. Bunun üzerine, 1653’te bir Latince okulu kuran Van den Eden’den 1654 ya da 1656’da Latince dersleri almaya başlar.

2. XVI. yüzyılda İtalya’da eserin çok sayıda Latince çevirisi mevcuttur. Spinoza muhtemelen Giovanni Battista Giabia’ninkini (1543) ya da oyunu İtalyancaya da çevirmiş olan Pietro Angeli Da Barga’ninkini (1589) okumuştur. *Kral Oidipus* 1585’te Vicenza’da (İtalya, Veneto) *Teatro Olimpico*’da sahnelenmiştir. Elia Borza –*Sophocles Redivivus*, Levante Yayınevi, 2007– XVI. yüzyılda Sophokles hakkında ve ona ait yaklaşık yüz elli eser (eserlerinin baskıları, çevirileri, yorumlar) tespit etmiştir. Anlaşılan, Freud’dan çok önce *Kral Oidipus* yeniden ilgiye mazhar olmuştur.

3. Joost Van den Vondel, *Koning Edipus, uit Sofokles, treurspel* (Sophokles’in *Kral Oidipus*’u, trajedi), Amsterdam, A. de Wees. 1660. İlgi görmüş olmalı ki. 1661’de ve 1698’de tekrar basılmış.

na gelen talihsizliklerin Laios'un katilinin bulunup cezalandırılmasıyla sona ereceğini söylediğine göre, çözülmesi gereken mesele, on beş-yirmi yıllık gecikmeyle, Laios'un katilini bulmaktır. Seyircilere dehşet verici gelen, bu soruşturmayı yürütenin kendisinin katil olduğunun ortaya çıkmasıdır; ama sonuçta o da gençleri yutan canavarı kovduğunu hatırlatıp yaptığıнын meşru müdafaa olduğunu söyleyebilirdi. Oidipus'u perişan edense, annesiyle evlendiğini ve onunla dört çocuk/kardeş sahibi olduğunu keşfetmek olmuştur. Sfenksi alt ettikten sonra Thebai'ye geldiğinde İokaste'nin onu daha ilk anda tanıdığını öğrenmek ise bedbahtlığının zirvesi olur. Bunun üzerine, dünyadan elini eteğini çekmek ister, gözlerini oyması bunun en kestirme yoludur. Oyundaki bir başka karakter, kâhin Teiresias her şeyden haberdar olmasına rağmen uzun süre suskun kalmıştır, ama Oidipus soruşturmaya başladığında bildiklerini açıklar. Doğumundan kısa süre sonra öldürmekle görevlendirildiği bu “şişik ayaklı”nın (Yunanca *oidipus*) kraliyet çocuğu olduğunu anlayınca saraydan uzaklaşmayı tercih eden çoban da. Sahnede önde görünen, kralın katli ve ensest hikâyesidir, ama *Kral Oidipus*'ta esas mesele insanın hakikatle ne yapacağıdır; önce hakikat nasıl bilinecek, sonraysa gizlenecek mi yayılacak mı, çarpıtılacak mı inkâr mı edilecek? Kimin kör olduğu ya da olmadığı, kimin yalan söyleyip söylemediği hakkında Oidipus ile Teiresias arasındaki tartışma görme, *aydınlığa çıkarma* yoluyla bilmeyi öne çıkarır.

Koriphaïos'un öğüdü üzerine Oidipus danışmak için Teiresias'a başvurur: “Geleceği Phoibos kadar açık seçik okur” ve “yüce tanrı gibi hakikati kimin bildiğini”[#] gösterir. İkisi arasındaki konuşma Oidipus'un yalvarışlarıyla (“kurtar bizi”) başlar, lanet okumalarıyla (“fitneci nankör, ağgözlü çıkarıcı”) son bulur. Teiresias daha en baştan konuşmasının nafîle olduğunu biliyordur: “Bilmek ne kadar korkunç, değiştiremeyeceğin bir şeyi bilmek ne kadar dehşet verici! Biliyordum bunu, ama aklıma gelmedi. Keşke hiç gelmeseydim.” Teiresias Oidipus'a yavaş yavaş aradığı katilin kendisi olduğunu açık-

[#] Fransızca metinde Jacques Lacarrière'in çevirisine başvurulmuş, *Œdipe* (*Œdipe roi, Œdipe à Colone, Antigone*), Editions du Félin, 1994. –ç.n.

ladıkça, üstü kapalı olarak annesinin ve babasının kim olduğundan söz ettikçe Oidipus giderek şiddetlenen bir öfkeye kapılır, küfürler savurur, Teiresias'ı suçlar. Diyaloglarında en çarpıcı olan, Teiresias'ın ağzından hakikati almak isteyen Oidipus'un hakikate ulaştıkça inkâr etmesidir. Oidipus'un böylesi ruhi çalkantılara sürüklenmesi için elbette bu kadar korkunç cinayetlerin, cürümlerin işlenmesi gerekiyordu, ancak bana göre asıl önemli olan, sizin terimlerinize söylersek, Oidipus'un ona acı veren kendi sıkıntılarını Teiresias'a "yansıttığını" tespit etmektir. Teiresias ona binbir yolla anlatmaya çalışır: "Ne kendime ne de sana acı çektireceğim," der, çünkü olcıkları biliyordur: "Görüyordu, artık göremeyecek; zengindi, yoksul olacak; yollara düşecek, yabancı topraklarda el açacak, kendi çocuklarının babası ve kardeşi olduğu, karısının kocası ve oğlu olduğu, babasının katili olduğu ortaya çıkacak." Tekrar ediyorum, *Kral Oidipus*'un ana teması hakikat arayışıdır (ya da hakikatten kaçış), duyguları yönlendiren, etkin ya da edilgen kılan, soyut olmayan bir hakikat. Teiresias'ın Laios'un katilinin Oidipus olduğunu açıklamasını izleyen bu diyalog bunu gayet iyi gösteriyor:

OİDİPUS: Daha ne kadar bu üslupla konuşabileceğini sanıyorsun?

TEİRESİAS: Hakikati hiçbir şey durduramaz.

OİDİPUS: Hangi hakikati? Ruh ve kulakları da gözleri kadar kapalı bir körün hakikatini mi?

TEİRESİAS: Zavallı Oidipus! Bu sözler ne de yakışıyor sana!

OİDİPUS: Sen karanlıkta yaşıyorsun. Bize, ışığı gören bizlere, senin ulaşabilmen mümkün değil.

Oidipus açısından korkunç olan, herkesin (İokaste, Teiresias, hizmetkârlar) o kadar uzun süre hakikati kendisinden gizlemiş olmasına inanamamasıdır. Dolayısıyla, giderek biriken tanıklıklar Laios'la İokaste'nin oğlu olduğunu şüpheyi yer bırakmayacak şekilde kanıtlayana kadar, yıkılmakta olan dünyasını ayakta tutmak için bu hakikati inkâr edecektir. Oidipus her şeyden önce, en iyi niyetlerle örülebilen bilgisizliğin yol açtığı talihsizlikleri göz önüne serer. Buradan her çocuğun içinde küçük bir Oidipus'un gizli oldu-

ğu sonucuna varmıyorum; ya da evet, bir çocuğun kendisi, diğer herkes ve etrafını çevreleyen dünya hakkında hiçbir şey bilmemesi anlamında, her çocukta bir Oidipus'luk vardır. Anlık arzusu şeyleri tam olarak olduğu gibi bilmenin önüne geçtiği için, iyiliğini isteyen yetişkinlerin (Teiresias) sözlerine inatla kulak tıkayan bir çocuktur. Yunan seyirciler de bu çocuklar gibi miydi? Bilmiyorum, öngörü ve basiret sahibi olduğu belli olan Sophokles izleyicilerine hakikate dair düşüncelerini mi aktarmaya çalışıyordu, yoksa maksadı kahramanının başına gelen bedbahtlıkların uyandıracağı güçlü duygularla oynamaktan mı ibaretti; onu da bilmiyorum. Bu oyunu ya da diğer trajedileri okurken Thebaililerin kurucusu Kadmos'tan başlayarak, bütün bu sülaleyi vuran bedbahtlıklar silsilesini tetikleyen ne olduğunu öğrenemiyoruz. Oidipus niçin baba katili olmaya ve enseste yazgılı? Oidipus'un soyuna dair eksik bilgileri tamamlayacak bir çalışma bizi aydınlatabilirdi belki, ama bu ailenin gerçekten var olmuş olduğunu kabul etsek bile, böyle bir inceleme yapmaya yetecek kadar bilgi yok elimizde.

Biliyorum, şimdi bana muzipçe "Ensest, baba katli ve bunlardan bihaber olmak onun *doğasındaydı*" diye cevap vereceksiniz. Böyle diyerek bu trajedinin altında yatan ilk sebebi unutmuş oluyoruz: Thebai şehri vebanın pençesindeydi (bütün ciddi salgınlara eskiler "veba" derdi ama biliyoruz ki dişilerin çocuğunu düşürmesi, tahılların çürümesi vebadan değildir) ve kralın katili bunun kefareti ödemeliydi (ilk başta bunun aynı zamanda bir baba katli olduğunu –bu bilgiyi gizlemenin çıkarlarına olduğunu sananlar haricinde– kimse bilmiyordu). Oidipus kral olmasaydı ve öldürdüğü bir kral değil de sadece kendi babası olsaydı, şehrin başına bütün bu belalar gelmeyecekti. Oidipus'un gizleyeceği bir kötülük, ortadan kaldırması gereken tanıklar olmayacak, annesiyle suç ortaklığına, Teiresias'ın sözünü ettiği kişinin kendisi olduğunu anlar anlamaz onu suskunluğa zorlamaya mecbur kalmayacaktı. Fakat şehrin sağlığına karşılık, içindeki *adalet arzusu* her şeye üstün gelir. Sophokles'in birinci kaygısı şudur: Asla hiçbir şeyi –bilerek ya da bilmeden yapılan en berbat kötülükleri dahi– düzeni sağlamak gerekçeyle gizlememek. İokaste'nin her şeyi gizlemeye, kâhini yalancı-

lıkla suçlayacak kadar ileri giderek Oidipus'u hakikati aramaktan vazgeçirmeye çalıştığı sırada koronun şarkısı şu sözlerle biter: "Hakikat tanrısı Zeus, böyle şüphelerin kudretine halel getirmesine izin verme. İhtiyar kâhinlere karşı çıkılıyor, Apollon'a sırt çevriliyor, tanrılara itaat edilmiyor." Koro yalan yanlış düşüncelerle ölçüsüzce hareket ederek uçuruma sürüklenen ve "ihlal edilmemesi gerekenleri ihlal eden" kibirliyi kınar. Sophokles'in vebadan söz ederken site içindeki anlaşmazlıkları kastettiğini düşünebiliriz; bu uyuşmazlıkların kaynağı benim deyişimle "keder veren etkiler"dir: haset, kibir, kof şöhret gibi. Bir cürümü gizlemek cürümün kendisinden daha kötüdür, çünkü insan yolunu kaybeder muhayyilesinde, kuruntulara kapılır ve sonunda bu vehimlerin gerçekten var olduğuna inanır hale gelir. Sophokles'in algıları gayet açıktır ve, tıpkı Musa gibi, insanlara göstermek istediği şeyi zamanının Yunanlarının bilgisine, âdetlerine, duygularına uyarlayarak söyler. Doğanın mahiyetine ve bilhassa insanın özüne dair belirgin bir bilince sahip olduğunu sanmıyorum, ama sitenin selameti adına yurttaşların kaçınması gereken mutsuzluk veren eylemler hakkında onları uarmak için – uzun süre kamusal görevlerde bulunmuş biri olarak – elinden geleni yapıyor. Psikoloji yapmıyor, ne sizin tarzınızda ne de benim tarzımda. İokaste'nin Sfenks'i yenen oğlunu hemen tanıdığı halde ilk başta niye sustuğu sorusu gelebilir akla. Merhum kralın oğlu olduğu için tahtı iki kere hak ettiğini söyleyebilirdi pekâlâ. Ama o zaman da bu oğulun niçin bunca yılın sonunda ortaya çıkıverdiğini ve niçin Korinthos kralı tarafından evlat edinildiğini açıklaması gerekirdi. İokaste'yle ilgili daha pek çok soru sorulabilir, ataları kimdi, Laios'la, Kreon'la ilişkisi nasıldı? Sadece Oidipus'a yoğunlaşacağınıza, bu kadını, İokaste'yi anlamak esas olarak size düşer. Şimdi de ben sizi bazı şeylerin üzerini örtmekle itham ediyorum: O kadar keskin kavrayışınıza rağmen, neden İokaste hakkında da Antigone ve erkek kardeşleri hakkında da tek kelime etmiyorsunuz?

Bu arada, Hamlet'in⁴ tavrıyla ilgili yorumunuza da katılmam mümkün değil. Metin şu anda elimin altında değil,⁵ fakat Hamlet'in içini kemiren tereddütler, (aynı adı taşıdığı) babasının ölümü

–ve tabii ölme şekli (kardeş katli)–, sonra annesinin hemen amcasıyla evlenmesi (ensest) karşısında perişan olması bana çok sarsıcı gelmişti. Oidipus'la aralarındaki tek ortak nokta bence şu: Hamlet'in annesi kayınbiraderinin kocasının katili olduğunu biliyor muydu? Böyle bir ihtimal var, ama kesin değil, zira oğlunun karşısında ruhundaki kötülüğü kabul etmek zorunda kaldığında, içindeki o dizginlenemez kraliçe kalma arzusunu ele veren bu evliliği kastediyordu belki de sadece. Hamlet de zaten annesini cinayetle değil, amcasının cinsel arzusuna teslim olmakla suçlar. Hayaletin kardeşine yönelttiği suçlama da zinadır; peki, zina kralın ölümünden önce mi, sonra mı olmuştu?⁶ Bunlar açık değil, ama şurası kesin ki, annesinin bu beş para etmez adamla çiftleştiğini görmek Hamlet'in midesini bulandırır. Hamlet'in zayıf ve mütereddit bir karakter olmadığını söylüyorsunuz. Size katılıyorum. Buna karşılık, nasıl olur da amcasıyla özdeşlik kurarak encest arzularından ve buna bağlı olarak babasını öldürme isteğinden (bilinçdışı dahi olsa!) suçluluk hisseder, bunu anlayamıyorum. Aklıma, anneyle encest ilişkiye gir-

4. Freud *Hamlet*'in köklerini *Kral Oidipus* ile “aynı toprakta” görür: “Ama aynı malzemenin ele alınışındaki değişim, uygarlığın bu birbirinden çok ayrı iki döneminin ruhsal yaşamları arasındaki tüm farkı da ortaya koyar: insanlığın duygusal yaşamında bastırmanın yüzyıllar içindeki ilerleyişini. *Oidipus*'ta, çocuğun örtük dilek fantezisi tıpkı rüyada olabileceği gibi gün ışığına çıkar ve gerçekleşir. *Hamlet*'te ise bastırılmış olarak kalır ve onun varlığını –nevroz olgularında olduğu gibi– ket vurucu sonuçlarından anlarız. ... Hamlet her şeyi yapabilir – babasını ortadan kaldırıp annesinin yanında babasının yerini alarak kendisine çocukluğundaki bastırılmış dileklerinin gerçekleştirilmesini gösteren adamdan öç almak hariç.”

5. Spinoza 1626'da Dresden'de sahnelenen *Hamlet*'i çevirmeni bilinmeyen Almancasından okumuş olabilir. Oyunun bilinen ilk çevirisi Sierra Leone kökenli Lucas Fernandez'in 1607'de Portekizceye yaptığı çeviri. Bu metin Kaptan Keeling'in mürettebatı tarafından *Kızıl Ejder* adlı gemide sahnelendi. *Hamlet*'in İspanyolcaya ilk çevirisi ise 1772 tarihli. Çevirmen ismi belirtilmeyen ilk Almanca ve Hollandaca çeviriler 1611 ve 1621 tarihli. Shakespeare'i Fransızca okumak içinse Voltaire'in 1731'de *Julius Caesar*'ı çevirmesini beklemek gerekecekti.

6. Hayalet: “Evet, o haram arzulara susamış hayvan, / Sihirbaz oyunlarıyla, şeytanca hediyelerle / –Ah ne korkunç bir aldatma gücü varmış / O hediyelerin, o şeytan tuzaklarının!– / İğrenç emellerine çeldi yüreğini / O melek görünümlü kraliçemin!...” (*Hamlet*, I. perde, 5. sahne, çev. Sabahattin Eyüboğlu.)

mek için –her durumda– babayı öldürmenin *şart olmadığı* fikri geliyor: Babanın haberi olmadan, annenin rıza göstermesi yeterlidir. Esas mesele şurada: Bir anne oğlunu arzulayacak hale nasıl gelebilir? Ya da baba kızını? Ya da her biri aynı cinsiyetten çocuğunu? Bunlar ilk kitaplarınızda bahsettiğiniz ve sizi dehşete sürükleyen konular. Amcasını öldürme imkânına sahipken tereddüt ettiğini söylüyorsunuz. Ama Hamlet bunu kendisi açıklıyor ve ona inanamamız için bir sebep yok: Oyunun geçtiği dönemde (bugün benim yaşadığım dönemde de hâlâ), prensler dahi günahlarını itiraf etmenin onlara cennetin kapılarını açacağına inanırdı.⁷ Hamlet’in hikâyesi bana Oidipus’unkinden ziyade Oreste’nin hikâyesine (kesinlikle aynı olmamakla birlikte) daha yakın geliyor. Bu bahis için bu kadar yeter!

Fakat annebabalarımız ve onlarla ilişkili duygular konusunda daha söylemek istediklerim var. Babamla ilgili bahiste, çocuk olarak onun kadirimutlak bir adam olması gerektiğini düşünürken çok kıymetli altı ya da yedi kişinin vakitsiz ölümüne⁸ engel olamadığı için hayal kırıklığı yaşadığımı ileri sürerek ona *bilinçdışı* düşmanlık beslediğimi varsayıyorsunuz. Babam hayata olumlu bakan bir adamdı: Ailevi ya da mali kayıplar için ağlayıp sızlanarak geçirmezdi ömrünü; ticari hayatında olduğu gibi kişisel hayatında da müteşebbisti. Annemin, sonra da kız ve erkek kardeşimin ölümü üzerine büyük kedere kapıldığını, Esther’in –elli iki yaşında– 1653’

7. Hamlet: “Tam sırası, dua ederken... Bitirelim bu işi. / Ama cennete gider bu halinde öldürürsem; / Öcümü almış sayılır mıyım? İyi düşünmeliyim. / Bir alçak babamı öldürüyor, buna karşı ben, / Biricik oğlu babamın, cennete yolluyorum / O alçağı... / Olmaz, öç almak olmaz bu, / Bir kurtarış, canına bir minnet olur bu!” (a.g.y., III. perde, 3. sahne.)

8. Yadırğatıcı bir gerekçe. O dönemde erken yaşta çocuk ölümlerinin yaygın olduğunu, yetişkinlerde ortalama ömrün çok uzun olmadığını hatırlamakta fayda var. Ortaçağda ve XVII. yüzyıla kadar, nüfusun üçte birinin bir yaşına gelmeden, üçte birinin yirmi yaşından önce ve diğer üçte birininse yirmi ile doksan yaş arasında hayatını kaybettiği kabul ediliyor. Fransa Ulusal Nüfus İncelemeleri Enstitüsü’ne göre, XVIII. yüzyılın ortalarında, çocukların yarısı on yaşına gelmeden ölüyordu ve ortalama ömür yirmi beş yaşın üzerinde değildi. Ancak XX. yüzyılın başına gelindiğinde ortalama ömür elli yaşı geçmiştir.

teki ölümünün ise zaten pek iyi olmayan sağlık durumunu daha da kötüleştirdiğini anlatmıştım size, ama her defasında hayattakilere döndü yüzünü. Portekiz'e bize yeni bir anne getirmeye gitmesi gayretinin ve yaşama isteğinin bir kanıtıydı. Hayatını kaybettiğinde (1654'te) altmış altı yaşındaydı ve çok hasta –fazla kilo kaybetmiş, soluk alamaz ve zorlukla yürür– olmasına rağmen, son âna kadar işi, ailesi ve cemaatiyle gerektiği gibi meşgul olabilmek için zihni etkinliğini, iyilikseverliğini ve ilgisini korudu. Benim daha o zamandan cemaatin dışında durduğumu, benden talep edildiği gibi ortodoksiye, en azından umumun önünde, teslim olmayacağımı biliyordu. *Asla* fikirlerimi değiştirmeye kalkmadı; aksine, gönülden inançlı olduğu halde, din adamlarının kutsal metinleri yorumlayışına karşı çıkmamı anlayışla karşılıyordu. Ağabeyim Isaac'ın ölümü (1649'da, on dokuz yaşında) üzerine önce tek başıma –henüz on yedi yaşındaydım!–, daha sonra da kardeşim Gabriel'le birlikte ticari işlerini⁹ devraldığım için bana müteşekkirdi; aslında öğrenimime devam etmeyi çok daha fazla arzu ettiğim halde aniden bırakmak zorunda kaldığımı gayet iyi biliyordu. Cemaatten atıldığımda hayatta olsaydı, eminim beni desteklerdi; gerçi yine de bu tatsız hadiseyi görmediğine memnunum. Vefatından sonra, görüşlerimi dile getirirken kendimi çok daha serbest hissettim, çünkü sağlığında, bana beslediği derin sevgi ile cemaate duyduğu sadakat arasında kalmasını istemiyordum. Sarsılmaz güveni bana büyük cesaret verdi. Bütün bunların sonucunda, hiçbir konuda onun “karşısında” olmadım. Bendeki “düşmanlık” duygusunun cemaatten dışlanmamı engellemek için hiçbir şey yapmamamla kendini gösterdiği ileri sürülebilir, çünkü kovulmamla birlikte, Gabriel de dahil en yakınlarımla görüşmem mümkün olmadığından, aile şirketini de bırakmak zorunda kalacaktım. Öte yandan, yedi yıl boyunca kendimi bu işe vakfettim ve 1656 Temmuzundan sonra da kardeşime tavsiyelerde bulunmaya ve 1660'ta Amsterdam'dan ayrılıncaya kadar giz-

9. Esas olarak şeker (Brezilya'da 1575'te altmış, 1629'da dört yüz otuz altı şeker fabrikası vardı, bunlar 1630'dan 1654'e kadar Hollandalıların elindeydi), Brezilya ağacı, zencefil şekeri, fıçıyla kuru üzüm, kuru limon, Cezayir'den fıçıyla yağ ithalatı.

lice yardım etmeye devam ettim. Gabriel artık yirmi iki yaşına gelmişti ve işleri bensiz yürütebilirdi.¹⁰ Beş yıl sonra, şeker ticaretine atılarak Britanya Antilleri'ne, Bridgetown'a¹¹ gitti. Onlarca Yahudi aile evvelce oraya yerleşmişti. Ardından, 1671'de Jamaika'ya taşındı ve bir daha geri dönmedi. Britanya vatandaşlığına geçtiğini, üç çocuğu olduğunu ve Yahudi cemaati içinde nispeten mutlu bir hayat sürdürdüğünü biliyorum. Yılda bir kere mektuplaşıyoruz ama, araya giren mesafenin de etkisiyle birbirimize anlatacak pek bir şeyimiz yok maalesef.¹² Bir başımıza kaldığımız için işleri beraber yürüteceğimizi ümit ettiğinden cemaatten kovulduğumda bana çok öfkelenmişti.

Bekârlığı tercih etmeme gelince, birkaç sebebi var: Bünyemin zayıf olduğunun farkındaydım ve arkamda erken yaşta yetim kalmış çocuklar bırakmak istemiyordum (annemin ben altı yaşındayken ölmesi de caydırıcı bir rol oynamış olabilir, fakat bu kaybı telafi etmek için çok sayıda çocuk yapmayı da arzulayabilirdim – pek çok kişinin yaptığı gibi). Kadınlarla yakınlaşma konusunda hiçbir zaman en ufak bir tereddüdüm olmadı, ama cinsel haz peşine düşmenin de mal mülk ya da itibar hevesinin de beni başkalarına bağımlı kılacağını ve bunun benim için her şeyden önemli olan bilgilene çabasıdan beni uzaklaştırabileceğini erken yaşta anladım. Kadınlarla birkaç mahrem tecrübem oldu; beni ne hayal kırık-

10. Bkz. *De Firma Bento y Gabriel de Spinoza*, Abraham de Mordechai Vaz Dias ve Willem Gerard van der Tak, Leiden, 1934. *Spinoza Merchant & Autodidact, charters and other authentic documents relating to the philosopher's youth and his relations* (1932), A. M. Vaz Dias ve W. G. Van der Tak, Studia Rosenthaliana, cilt 16, no. 2, Kasım 1982, s. 109-95.

11. Antiller'de küçük bir ada olan ve 1643'ten bu yana büyük miktarda şeker üretimiyle öne çıkan Barbados'un başkenti. 1654'ten itibaren Brezilya ile Hollanda arasında şeker ticaretinin azalması üzerine Gabriel'in buraya gittiği düşünülebilir.

12. Bu mektuplaşmadan hiçbir iz kalmış değil. Spinoza fuzuli bulduğu gerekçesiyle kendi eserleri de dahil, bütün yazılı metinleri imha ederdi. Sonradan bulunan ve müsveddeler sayesinde büyük ölçüde korunmuş olan mektuplarının sayısı kırk sekiz olduğuna göre, daha fazlasının olduğunu tahmin edebiliriz, fakat karşı tarafın mektupları da kaybolduğu için, araştırmanın yürütülebileceği bir alan mevcut değil.

lığına uğrattılar ne de heyecanlandırdılar, ama letafetleri onları benim gözümde vazgeçilmez kılmadı. Doğrusunu isterseniz, bir kadına derinden ve kalıcı bir biçimde bağlanmayı iki kez yürekten istedim. Ama o zaman da özgürlüğümün bir kısmını kaybedeceğimi hissettim –cemaate sadakatim istendiği zamankinden farklı, ama aynı şiddette– ve vazgeçtim. (Bu durumu anlayamayan bir arkadaşım, hocam ve dostum Van den Eden'in kızına âşık olduğumu ve onun tarafından reddedildiğimi sanarak bu efsaneyi yaydı. Ben de üstüme alınmadığım için yalanlamaya kalkmadım. Clara Maria'yı seviyordum tabii, ama ben yirmi dört yaşındayken o daha on dördündeydi ve o kadar küçük bir kızın cazibesine kapılmam mümkün değildi.) Nihayet sonuncusu ve belki de asıl önemlisi, yalnız kalmak ve yalnız yaşamak hiçbir açıdan bana ağır gelmiyordu. Aletlerim çok az yer kapladığı ve kolayca taşınabilir olduğu için dileğim yerde çalışabilme imkânına sahip olduğum optik mercekleri kesip perdahlama işiyle kimseye muhtaç olmadan ihtiyaçlarımı karşılayacak kadar para kazanmanın dışında hiçbir mecburiyetim olmadığından engin özgürlüğümün tadını çıkarıyordum. Bununla birlikte, yalnızlığı sevdiğim söylenemez ve arkadaşlığı zevkli, çoğu çocuklu, beraber olmaktan keyif aldığım insanların yanında yaşamaya gayret ettim hep.

Cemaatten uzaklaşmama gelince, bunu daha önce de açıklamıştım, babam görüş ayrılıklarımı pekâlâ kabul ediyordu.

Benim “tümünden inançsız” olduğumu söylemişsiniz. Bunu hangi manada söylediğinizi anlıyorum, ama ben olsam kendimi “inançlı” ya da “inançsız” diye nitelemezdim. Epey bir süredir tespit ettiğim ve yazdığım gibi, inanç bence, genel olarak, birinci tür bilgiden, yani “sakat ve muğlak” bilgiden kaynaklanır. “İnançsız” olduğumu söyleseydim, dini inançların içerdiği ahlaki dersleri reddettiğim anlamı çıkardı bundan; halbuki bu doğru değil. Kutsal metinleri incelerken, yazarların hayal gücünün, törelere bağlılıklarının, dönemin dilinin gereklerinin, kaleme alma sırasındaki ekleme ve hataların payını eledikten sonra geriye kalan hakikat çekirdeğini çekip çıkarmamı sağlayan bir yöntem buldum. Tanrı'nın insanlara vahiy yoluyla ifşa ettiği sözde hakikatleri benimsemeyi kastediyorsak,

evet o anlamda “inançsızım”. Ancak, ebedi hakikatlere ulaşmada, Aklın yeterliliğine “inanıyorum”, bu hakikatlerin bazılarını *ispatlanamaz olmalarına rağmen* apaçık görebiliyorum. Ve aksine, bunlar bütün ispatlanabilir önermelerin temelini oluşturuyor. *Ethica*’nın beş bölümünün de tanım, aksiyom ve postülalarla başladığını fark edeceksiniz. Hasımlarım bunların benim *kendi inançlarımın* ifadesi olduğunu ileri sürebilir, ki bazıları yazılı olmasa da bunu bana söylediler. Bu konuda verecek bir cevabım yok, hiçbir zaman da olmadı. Tek söyleyebileceğim şu: “Benim felsefem hiç şüphesiz en iyi felsefe değildir, ama hakikidir.”¹³ Zira hakikat kendisini dayatır; işte bunu üçüncü tür bilgi olarak adlandırıyorum. Görüldüğü gibi, “vahiy”[#] diye bir şeyi kabul ediyorum, ama bu vahiy bir tarikat, Kilise ya da kişisel bir “vahyin” gönderildiği birtakım peygamberlerin değil, Aklın titiz ve sürekli çalışmasının bir ürünüdür ve her insan ona erişebilir. Bu bilgi, insanları herkesin ortak iyiliğini, yani her tür endişe ve ümitten azade bir şekilde ruhsal sebat ve yüce gönüllülüğü arzu etmeye sevk ettiği sürece, dini amelleri kabul etme ve gerekirse, teşvik etmeme imkân veriyor. Bu hususta da hiçbir açıdan babama, hatta atalarımın dinine ya da başka bir dine karşı çıkmış değilim. Benim mücadelemler bizi edilgen kılan ve eyleme kudretimizi azaltan saçmalıklara güvenip kanmamıza yol açan teslimiyetçiliğe karşı. İsa’yı kâmil bir insan olarak gördüğümü defa-

“Vahiy” diye karşıladığımız *révélation* kelimesinin “ifşa etme, ortaya çıkarma, aydınlatma ve aydınlanma” gibi anlamları da var. —ç.n.

13. 1676 yılının başında, o güne kadar Descartesçi düşüncüyü benimsemişken birden aşırı bir şevkle Katolikliğe geçen genç Albert Burgh’a şöyle yazmıştı: “‘Bugüne kadar dünyada öğretilen, halen öğretilmekte olan ve gelecekte de öğretilecek olanlar arasında en iyisinin benim felsefem olduğunu nereden bildiğimi’ soruyorsun bana. İşte asıl benim sana sormam gereken soru bu. Çünkü, kendi adıma, en iyi felsefeyi bulduğum gibi bir iddiam yok, tek bildiğim anladığım şeyin doğru olduğu. Şimdi, ‘bunu nereden biliyorsun?’ diye soracaksın. Sen üçgenin üç açısının iki dik açıya eşit olduğunu nasıl biliyorsan, ben de bunu öyle biliyorum derim. Ve bu cevap yeterlidir, hastalıklı bir beyne sahip olmayan ya da yanlış fikirleri doğruymuş gibi bize telkin eden şeytanlıklar peşinde koşmayan hiç kimse bunu inkâr edemez. Çünkü neyin doğru, neyin yanlış olduğunu doğrunun kendisi gösterir.” (76. Mektup, B.d.S.’den soylu genç adam Albert Burgh’e, 1675 sonu/1676 başı, *Correspondance*, a.g.y.)

larca söyledim ve yazdım, bu da bir “inançsızlık” işareti olmasa gerek. Fakat sanırım, esas olarak “inançsız” olduğumu –ki bu sizin için olumlu bir nitelik– düşünmenizin nedeni, Tanrı’nın, çoğu kişinin sadece maddi bir şeyle eş tuttuğu Doğanın ta kendisi olduğunu ileri sürmem. Oysa bunu söyleyerek, gözden kaçan bir şeyi daha dile getirmiş oluyorum: *Doğa Tanrıdır*, yani her anlamda sonsuz ve bitimsiz bir bilme ve eyleme kudretidir. Babam büyük ihtimalle bunu tam olarak anlamamıştır, ama bu nedenle “inançsız” olduğumu düşündüğünü de sanmıyorum.

Bana öyle geliyor ki, bu konuda esasen *kendi* babanızla *ilişkinizden* bahsediyorsunuz. *Rüyaların Yorumu* kitabınızın sadece küçük bir kısmını okuyabildim, ama ricanız üzere, ailenizle ilgili yazdıklarınıza özel bir dikkat gösterdim. Daha önsözde (1908 tarihli) yazdığınız bir şey bana kalırsa Oidipus kompleksi fikrini çürütüyor: Bu kitap aynı zamanda “benim otoanalizimin bir parçası, babamın ölümüne, yani bir insanın hayatına etki eden en radikal kayba, en anlamlı hadiseye gösterdiğim tepki” diyorsunuz. Eğer bu öyle bir kayıpsa, nasıl oluyor da kadınları elde etmeyi yasaklayan kadirimutlak babayı ortadan kaldırma arzusuyla bağdaşabiliyor? *Totem ve Tabu*’da ve *Musa ve Tektanrıçılık*’ta, mealen söylüyorum, babanın katlinden sonra pişmanlık öylesine güçlüdür ki, keder nefrete ağır basar diye anlatıyorsunuz. Demek ki bu öylesine önemli bir kayıp ki, öldürmeyi ya da öldürme arzusunu perdeliyor. Öte yandan, babanızla ilgili söylediğinizin bu kurguyla bir alakası yok. Anneniz de babanız da size candan sevgi gösteriyormuş ve babanız, tıpkı benimki gibi, sizin önemli biri olmanızı temenni ediyormuş, siz de bu dileği umduğunun da ötesinde gerçekleştirmişsiniz! Belli ki dürüst, namuslu, dinine bağlı ve mütevazı bir adammış, kardeşinin yolsuzluğa bulaşması onu derin bir acıya gark etmiş olmalı. Size fikirlerini, zihnini meşgul eden konuları, hatta zaaflarını (kürk kalpak hikâyesi) anlatıyormuş ki, bu bir baba için pek alışıldık sayılmaz. Küçük çocukluğunuza dair anlattıklarınız onun seviyesine ulaşma, hatta onu aşma arzusu kadar ona yardımda bulunma arzunuzu da ortaya koyuyor; nitekim, göz ameliyatı geçirdiğinde ona yardımcı olmuşsunuz. Göz bahsine gelince, babanızı toprağa

vermeden hemen önce gördüğünüz “bir gözü kapama” ve “gözleri kapama” ifadelerinin geçtiği rüyanın neyle ilgili olduğunu anlayamadım. Niçin bu iki ifade geçiyor, neden sadece biri değil? Gözleri kapamak neye delalet ediyor? Bütün bunlar benim için muğlak ve karanlıkta kalıyor. Babanız söz konusu olduğu için, bu kadar meraklı ve patavatsız olmam sizi rencide etmezse, bunun onun ima ettiğiniz “cinsel açıdan uygunsuz davranışıyla” mı ilgili olduğunu sormak isterim. Ona seçkin bir siyasi rol verdiğiniz ve önde gelen bir devlet adamı olan Garibaldi’yle kıyasladığınız rüyaya bakılırsa babanıza büyük bir takdir beslediğiniz anlaşılıyor. Bu konuda aklıma, Martha’yla nişanlandığınızı haber verdiğinizde babanızın, diğer pek çok gözlemin yanı sıra, fedakârca ve zarifçe davrandığını söylediğiniz rüyanız (belediye meclisinin mektubu) geliyor.

Bu rüya aynı zamanda rüyaları yorumlayışınıza dair hafızanın ve hayal gücünün özelliğine bağladığım pek çok soru uyandırdı zihnimde. Ama bu mevzuya kitabınızın tamamını okuyup inceledikten sonra değineceğim.

Madem “zalimliği bir tek ölüm dürtüsünün açıklayabileceği” konusunda bu denli kararlısınız, bu açıklamanın hiçbir şeyi açıklamadığını, hatta saçma olduğunu size ispatlamaya çalışacağım. *Ethica*’nın III. bölümünde zalimliği (ya da yırtıcılığı) “sevdiğimiz ya da merhamet duyduğumuz birine kötülük yapmaya bizi kışkırtan arzu”¹⁴ olarak tanımlamıştım. Bu tanımlı bütün diğerlerinden ayrı olarak ele alırsam, arzunun, sizin “ölüm dürtüsü” olarak adlandırdığınıza çok benzer, tahripkâr bir bileşeni olduğunu kabul etmek zorunda kalırım. Benim anladığıma göre, zalimlik, nefret ettiğim birisi beni sevmeye başladığında (ya da zaten sevdiğinde) ve ben nefret ile sevgi arasında bocaladığımda ortaya çıkan rahatsızlıktan doğuyorsa, ona kötülük yapmak istemem için nefretin, hafifçe de olsa, ağır basması yeterli olacaktır. Onun davranışlarıyla benim nefretimi körükleyecek bir şey yapmaması beni daha da zalim kılacaktır.¹⁵

14. *Ethica*, III. bölüm, duyguların tanımı, 38.

15. A.g.y. Önerme 41, önerme sonucu ve not.

Bunun açıklaması şu olabilir: Nefret her zaman bir tutkudur, asla bir eylem değildir, zira bizim eyleme kudretimizi azaltır.

Benden nefret eden birinden nefret ediyorsam ya da beni seven birinden nefret etmem için sağlam bir gerekçem varsa (çünkü, o farkına varmasa da belki sevgisi beni kuşatıp bunaltıyordur ya da istemeden de olsa bana zarar verecek bir sakarlıkta davranıyordur), o durumda nefretim kendimi korumaya yönelir veya nefret nesnesinden uzaklaşmakla yetinirim ya da –bir nedenle orada kalmaya mecbursam– onu uzaklaştıracak veya zarar veren hareketlerini savuşturacak hamlelerde bulunurum.

Ondan nefret etmek için herhangi bir neden bulamadığım halde, nefretimi körüklüyorsa, bu nefreti gözümde haklı çıkarmak için şu ya da bu biçimde onu zayıflatmak, *eksiltmek* ya da *yok etmek* zorunda kalırım. Bu nefret tesadüfen, *beklenmedik bir şekilde*, sırf nefret etmek için geçerli sebeplerim olan birini andırdığı için ya da herhangi bir başka benzerlik ya da çakışma nedeniyle, veya beni hedef almadığı halde söylediği ya da yaptığı bir şey beni vaktiyle incitmiş olan kimi sözleri ya da hareketleri çağrıştırdığı için ortaya çıktığından beni huzursuz eder ve eyleme kudretimi eksiltten bu rahatsızlıktan kurtulmak isterim. Yine de durup dururken, hiçbir gerekçe olmaksızın zalim olunabileceğini sanmıyorum. Dolayısıyla, kurbanı çeiktirilecek “cezaı” haklı gösterecek gerekçeler *yaratmak gerekir*. Tarihteki sözünü ettiğiniz bütün büyük katliamlar –bu arada, benim dönemimden beri hiç de azalma olmadığını görüyorum– faileri tarafından haklı görülür: kâfirleri imana getirmek, Şeytan'ın ordularına savaş açmak, her türlü sapkınlığın yakıştırıldığı barbarları imha etmek, ilahı öldürenleri cezalandırmak (II. yüzyıldan beri suçlanan Yahudiler gibi), “aşağı” ırkları ortadan kaldırmak ya da evcil hayvan gibi kullanmak. Bütün bu katliamlar sırasında gözlemleyebileceğimiz çok büyük şiddete rağmen, bunlar için zalimlik kelimesi uygun düşmüyor, çünkü bu şiddet, *haklı olmasa da*, gerekçelendiriliyor.

Sizin deyişinizle “psikoseksüel canavarlar”ın durumuna ise ne diyeceğimi bilemiyorum. İtiraf etmeliyim ki, onları anlamakta zorlanıyorum, çünkü anlattığınız gibi, mantıksız bir biçimde, tanıma-

dıkları yabancıları hedef alıyorlar. Bunlardan ikisinin kurbanlarını pazarda sattıkları yiyecek et haline getirdiklerini okuduğumda hayretten donakaldım. İnsan açlıktan ölmek üzereyse ya da düşmanını yediğinde onun meziyetlerini veya ruhunu ele geçireceğine inanıyorsa veya kafasından geçen kimbilir nasıl bir fanteziye kapılmışsa, bu gibi durumlarda yamyamlığı anlayabilirim. Ama tanımadığı kişilerden insan nasıl bu denli nefret edebilir ve böyle eziyetler çektirebilir? İşte bu benim kavrayışımı aşan bir şey; hastalarınızda karşılaştığınız kendine ve başkalarına zarar verme vakalarından edindiğiniz tecrübeyle bu konuyu biraz daha anlatırsanız sevinirim. Bedenin anlama yetimi aşan şeyler yapabileceğini kabul ediyorum, buna gerçekten ikna olmuş durumdayım, zira kendi kendimi yaratmış olmadığım gibi, kimi filozof ve ilahiyatçıların aksine, ne olduğumuzu bize –hangi Tanrı olursa olsun– bir Tanrı’nın açıkladığına inanmam da mümkün değil.

Üçüncü türden bilgiye çok sert bir şekilde karşı çıkıyor ve bu konuda işi fanatizme vardırıldığını düşünüyorsunuz; bu fanatizmin beni inatçı bir yanılısamaya, yani, ebediyete, bir başka deyişle şeylerin özüne erişme yanılısamasına sürüklediğini ileri sürüyorsunuz. Bunun çok zor bir mevzu olduğunu kabul ediyorum, ama belli bir açıdan bakınca da her şey çok aşikâr görünüyor. Biraz önce de söylediğim gibi, *Ethica*’nın her bölümü ispatlanmamış ve sanırım hiçbir zaman ispatlanamayacak ve ispatlanması da gerekmeyen beyanlarla başlıyor. Doğanın var olduğundan şüphe edemem; dört bir yandan ve binbir biçim ve hareketle bana *kendisini dayatıyor*. Ayrıca, temel matematiksel özellikler (doğruların paralelliği, üçgenin iç açılarının toplamı, orantı kuralı, dairenin yarıçapı ile çevresi arasındaki ilişki ve daha pek çok teoremi sayabiliriz), René Descartes’ın¹⁶ ortaya koyduğu yansıma ve kırılma kanunları, Galileo’nun¹⁷ keşfettiği düşen bir cismin ivmesi gibi bazı şeyler üzerinde zama-

16. *Dioptrique* adlı denemesinde, 1637.

17. 1602’de Galileo düşen bir cismin ivmesinin ağırlığından bağımsız olduğunu göstermişti.

nın etki etmediğinin de farkındayım. Bu aynı zamanda, tözün (nedeni kendinde olarak) tanımı-ve-varlığı, gerçekliğin ve mükemmelliğin niteliği, Doğanın mutlak sonsuzluğu ve Doğadaki verili her şey için onu yok edebilecek daha güçlü bir şeyin de var olması için de geçerli. Doğada şeyler ne tür değişimler geçirirlerse geçirsinler, bu tespitler, değişmez bir biçimde, doğruluklarını korur. Başka bir deyişle, bunlar “ebedi hakikatlerdir”, çünkü ne başlangıçları ne de sonları vardır; bunları zihnin kurguları olarak kavramak, insan zihninin Doğanın dışında var olduğuna ve uzamda (daireler, çizgiler, açılar) ve düşüncede (kendi kendinin nedeni olma, eyleme kudreti, denklik) zihnin kendisinin şeyler yaratabildiğine inanmak anlamına gelir. Neden-sonuç ilişkilerini inceleyerek şeylerin bir özü olduğunu ve bu özün de süreden bağımsız olduğunu görürüz – tabii Doğada her şeyin rastlantısal olarak evrildiğini kabul etmiyorsak (öyle olsaydı hiçbir şey düşünemez, hatırlayamaz, tahayyül edemezdik). “Tanrı, başka deyişle, Doğa” derken bütün kastettiğim, nedenlerle sonuçların aynı düzlemde olduğunu, yani Doğaya kendi değişken iradesi (nasıl ki herhangi bir özel irade değişkense) doğrultusunda boyun eğdirecek –Doğanın dışında, üzerinde ya da ötesinde– Birinin var olmadığını tespit etmektir ki Doğanın bir parçası olan aklımı kullanıyorsam, başka türlü yapamam.

Ebediyet tam da Tanrı ile Doğanın bu birliğidir ve bunun bir parçası olan insan zihni bu sayede şeylerin zorunlu varlığını –hiçbir zaman bütünüyle olmasa da bazı bakımlardan– anlar. Anlama yetisinin bedenden kaynaklandığını, bedenden başka hiçbir esin kaynağının olmadığını (örneğin, Descartes’ın öne sürdüğünün aksine) bıkmadan usanmadan tekrar etmeye gayret ediyorum. Zihnin ebediliğini öne sürebilmiş olmam zihnin bedenden uzun ömürlü olduğu (zaman içinde) anlamına gelmiyor, çünkü zihin bedenden ne önce ne de sonra var olabilir, benim kastettiğim insan zihninin şeylerin özünün bilgisine erişebilir olduğu. Ancak *bilmekle* zihin bir tür ebediyeti idrak eder; bu ebediyet Doğanın sınırlı bir parçası olduğumuz için tözün ebediliğinden elbette farklıdır. Zihin bilgilerinden hareketle duygulanmaları ve etkilenmeleri düzenlemeyi başarsa da, ancak kendisini duygulandıranı ve kendisine etki edeni bilir, hissetme-

diği şeyi bilmez. “Tanrı’yı bilmek” diye adlandırdığım da budur. İşte bu nedenle şöyle yazmıştım: *Qui Corpus ad plurima aptum habet, is Mentem habet, cujus maxima pars est aeterna*. (Her kim ki çok sayıda yeteneği olan bir bedeni vardır, büyük bölümü ebedi olan bir zihne de sahiptir.¹⁸) “Değişmez ve ebedi hakikatler”den söz etmem kesinlikle mecazi anlamda ya da belagat olsun diye değil, gerçekliğin zihinsel kavranışı gereği, zorunluluk icabıdır. Şeylerin özlerinin bütünü Doğayı oluşturur, bunu Tanrı olarak da adlandırabiliriz. Bedenin yetenekleri ya da yatkınlıkları derken etkin haldeyken yaptıklarını kastediyorum, yani nedensellikleri bilerek ve bunun kendisine verdiği sevinç (eyleme kudretinin artması) içinde yaptıklarını. Etkinlik tanımı gereği, hiçbir zaman kederli değildir, çünkü bizi şeylerin özülle temasa geçirir. Sözelimi, bir köpeğin bedeninin yeteneklerini (koku alma, işitme duyuları, vb.) akıllıca kullanırsam, bu sayede şeylerin kokularını seçebilmekte kendi yeteneklerimi artırmış olurum. Örneğin, gemi kullanıyorsam, gemi vasıtasıyla rüzgârın, denizin hareketlerinin bilgisini, bu yüzen cismin özelliklerini ve bunların sonucunda deniz, rüzgâr ve gemi tarafından etkilenmiş olan bedenimin yeteneklerini edinirim. Bu yetenekler insanı şeylere, dolayısıyla kendine (bütün öteki şeylerden biri olarak) ve Tanrı’ya (şeylerin özünün bütünü) yönelik daha bilinçli kılar. Bizi yetişkinliğe, yani Doğayı, her daim olmasa da sıklıkla, alıştığımız fantezilerin dışında anlayabilme haline götürür. Bu ebediyet bilgisinin gizemli, büyümlü ya da esrarengiz bir yanı yoktur. Yerleşik önyargılardan, “manevi” ve “fani” rehberlerin anlattığı masallardan, duyularından edindiği izlenimlerden, özellikle de kendisini zayıf, Doğanın zorluklarına maruz kalmış hissettiği ya da başka insanların boyunduruğu altındayken edindiği izlenimlerden kurtulma gayreti gösteren her insanın erişebileceği bir bilgidir bu. Yeterince açık anlatabildiğimi umuyorum.

18. *Ethica*, V. bölüm, 39. önerme. Şöyle de tercüme edebiliriz: “Bir beden etkinliklerini ne kadar çeşitlendirirse, ebediyet duygusunu da o kadar tadar”. bu da beden ve zihni iki farklı şey olarak görmeye devam etmenin önüne geçer.

“Bilinçdişi” adını verdiğiniz şeyi bir türlü yeterince anlayabilmiş değilim, ama bilinçdişinin zamandışılığından söz ederken, – tam da– kendisinin ve başkalarının bilincinde olmadığı için iştahlarının şimdi-ve-buradalığını esas olarak anlatıyorsunuz. Her ne kadar bu kökten bir bilinçsizlikse de, bilinçdişi ile bilinç arasında bir duvar yükselse de, bilinçdişinin önemli bir kısmını bilince taşımak mümkün olmasa da, bilinçdişi zamanın dışında değil; basitleştirilmiş, kısaltılmış, muhtemelen tutarsız bir zamanın içinde, kendi varlığından habersiz ve iştahının gözü hiçbir şey görmeyen varlıkların zamanındadır. “Ebedi şimdi”den bahsediyorsunuz; bu zamanın dışında olmak değil, delilerin ve küçük çocukların tasavvurundaki gibi zamanı çarpıtmaktır. Benim söz ettiğim ebediyet, tabiri caizse “gerçek” ebediyet, gerçekliğin çarpıtılmış bir imgesi değil, muhayyilenin bir ürünü de değil, bilinçli ya da bilinçsiz iştahlarımızın bir sonucu da olmadığı gibi, içimizdeki bir şey (siz buna “id” diyorsunuz) de olamaz, benim sözünü ettiğim ebediyet şeylerin özüdür. Zamanın içinde yaşıyoruz, bedenlerimiz doğuyor, geliyor ve ölüyor. Ebediyet tecrübemiz bedensel değildir, ama beden-ötesi de olamaz; sadece anlama yetisinin duyabileceği bir tecrübedir bu. Anlama yetisinin şeylerin özünü, yani her tür etkilenmeye direnç gösteren, muhtemel bütün dönüşümlerden geçse de varlığını sürdüren özünü “gördüğünde” duyduğu bir tecrübedir bu, öyle ki, beden yok olduğunda (eninde sonunda vuku bulur bu) özü anlama yetisinde kalmaya devam eder. Bu konuda kendimi daha iyi anlatabilmem mümkün değil, çünkü –belli bir zaman içinde olup biteni tasvir etmek için yaratılan, dolayısıyla imgenin imgesi olan– kelimeler ebediyeti tasvir etmek için uygun değil. “Ebedi olduğumuzu hissediyor ve biliyoruz”¹⁹ diye yazmamın nedeni de buydu. Bu

19. A.g.y., V. bölüm, 23. önerme, not. Spinoza şöyle devam eder: “Zihin anlama yetisinin bir edimiyle tasavvur ettiği şeyleri hafızasındakiler kadar güçlü bir şekilde hisseder. Zira şeyleri görmesini ve gözlemlemesini sağlayan zihnin gözleri kanıtın kendisidir. Öyleyse, bedenden önce var olduğumuzu hatırlamıyor olsak da, bedenin özünü ebediyetin bakış açısından kapsayan zihnimizin yine de ebedi olduğunu ve zihnin varlığının zamanla tanımlanamayacağını, yani süreyle açıklanamayacağını hissederiz.”

ebediyetin, kendisine kılavuzluk edilmesini bekleyen bir halkın kudretli koruyucusu olduğu farz edilen Yahudilerin “Tanrın olan ebedi Rab” dediğiyle hiçbir alakası yok. Bilinçdışı dileklerin bilinçli bir temsili olabilir bu, mümkündür, ama öyleyse de bunun şeylerin, bizim ve Doğanın tamamının özünde neyi değiştireceğini anlayamıyorum doğrusu. Üçüncü türden bilginin varlığını kabul etmeyebilirsiniz, çünkü zihniniz sizi kesin beyanlardan ziyade sorgulamaya yöneltiyor ve yazdıklarınızı okudukça, kuşkuyla dolu olduğunuzu görüyorum. Öte yandan, bilimsel yöntem “idmanlı” olduğunuzdan daima ikinci tür bilgiyi uyguluyorsunuz. Ve bana öyle geliyor ki, arzuların ifadesi olarak rüya ya da ruhun örselenmelerinin sebepleri veya toplumların yaşamında dinin rolü gibi konulardaki bazı fikirleriniz, uzun ve derin düşünme süreçlerinin sonucunda ortaya çıkmış olsa dahi sanki bir anda belirmiş gibi. İleri sürdüğünüz spekülasyonlara dair ihtiyatlı tavrınız, bazı fikirlerinizden emin olduğunuzu gösteriyor, aksi takdirde bu spekülasyonlara mesafeli durmazdınız.

Üçüncü tür bilgi soyut fikirlerden (bunlar hayal gücünün ve kelimelerin tesadüfi kullanımının ürünüdür) değil, şeylerin özünün, eşsizliklerinin, neden öyle değil de böyle olduklarının kavranmasından oluşur. Soyut olmaktan o kadar uzaktır ki, bir şeyin özünü tasvir etmek çok zordur, çünkü diğer şeylere göre o şeyi birlik halinde tutan bütündür öz. Halbuki soyutlamayla bir şeyin herhangi bir niteliğini alır ve bunun o şeyi tanımladığına karar veririz. Mesela, insanın tüyleri olmayan bir iki ayaklı olduğunu ya da düşünen bir hayvan olduğunu veya herhangi bir ayırt edici özelliğini belirtmek bir soyutlamadır. Üçüncü türden bilgi ise zihnin tek bir bakışıyla bir şeyi başka bir şey değil de o şey kılan bütünü, başka bir deyişle o şeyin özünü kavrama yeteneğidir. Bu yetenek ise ancak bu şeyin bana çok çeşitli bakımlardan etki etmesiyle mümkündür. Diyelim ki, resimle örneğin çok tecrübem olmamışsa, büyük ustaların tablolarına dair sadece soyut bir bilgi sahibi olabilirim, çünkü o tabloları o tablolar yapan şeyin, yani tuval, renkler, ışıklar, biçimler gibi unsurların bir araya gelmesiyle ortaya çıkan bedenlerin hareketleri ve heyecanlarının, benim üzerimde pek bir tesiri olmamış-

tır. Çoğu düşünür için, özellikle de Aristoteles ekolünden yetişmiş filozof ve ilahiyatçılar için “öz” kelimesinin varoloğun dışında ya da öncesinde olanı çağrıştırdığını biliyorum. Benim içinse, bir şeyin özü, o şeyin varlığında sebat etmek için ürettiği çabayla kendini ifade eder, yani kavranabilir olur. Bu çaba olmadığı takdirde şeyler yok olup gideceği için çabanın biçimi, yoğunluğu, doğrultusu şeyin özünü upuygun şekilde açığa çıkarır. “Arzu insanın özüdür, bu öz, kendisindeki herhangi bir duygulanmayla bir eylemi gerçekleştirmek üzere belirlenmiş olarak oluşur”²⁰ diye yazmamın nedeni de buydu. Bunun pek kesin bir tanım olmadığını kabul ediyorum. Ama, “eylem” derken bedenın, duygulanmalarını ve etkilennemelerini anlama yetisine göre düzenleme, yani kendisine zarar verebilecek duygulanmaları engelleme ya da giderme kapasitesini kastettiğimi hatırlamak yeterli olacaktır. Evet gördüğünüz gibi, “*Wo Es war, soll Ich werden*” diye ifade ettiğiniz düsturunuz bence, anlama yetisine göre fikirleri zincirleme birbirine bağlama kapasitesine o kadar da uzak değil. Öyle sanıyorum ki bunun ancak zıt duygular zafer kazanmadığı sürece mümkün olduğunu siz de –benim gibi– unutmuyorsunuz.

Nietzsche'den “olmak/varlık” ile “oluş”u karşıtlık halinde gören ve –idraktan daha güçlü, etkili ve çeşitli olduğunu düşündüğü– duygulanımlara muhakemeden daha çok eyleme kudreti atfeden biri olarak söz ediyorsunuz. Bu karşıtlık bana yapay geliyor, zira bıkmadan usanmadan tekrarladığım gibi, bedenın etkilenme ve duygulanmalarından başka bir şey yoktur, anlama yetisi bunları kavrayıp düzenleyebilir, ama yaratamaz ve yok edemez. Bedenler sonsuz özellikleriyle var olur ve bu özellikleri asla tüketemeyiz. Doğa mutlak olarak sonsuzdur derken, çoğunu tanıyıp bilmediğim sonsuz sayıda özellikten oluştuğunu kastediyorum, varlığı basit, sabit, hatta hareketsiz olarak telakki etmiyorum. En basit olanın en temel olduğunu düşünen Aristoteles'in görüşü bu olabilir, fakat Doğadan (ya da Tanrı'dan) sonsuz sayıda bireyin bileşimini anlayan benim görüşüm değil. On beş küsur yıldır sürekli olarak geliş-

tirmeye çalıştığım bu görüşü kavramak hiç de basit değil. “Beden-
sel duyumsamalar ile şeyleri özleriyle, *sub specie æternitatis*, kav-
ramayı birleştirerek” imkânsız bir şeye yeltendiğimi söylüyorsu-
nuz. Doğrudur, ama buna ulaşmak imkânsız değil, sadece çok zor-
dur ve dini dogmalar, siyasi bağnazlık, çocuksu her şeye kolay kan-
ma saflığımız ve, nihayet, bedenin bütün etkilenme ve duygulan-
malarından azade olacağımız daha iyi bir dünya endişesi ve umudu
içinde kaybolmuş bizlerin düşünce alışkanlıklarına zıttır. Halbuki
bu “azad olma” ebedi bir yaşam değil, ölümün ta kendisidir. Varlık
hareketsiz bir şey değil, bütün şeylerin ve onların yol açtığı etkile-
rin bütünüdür. “Mutlak” hissettiğim bir “ihtiyaç” değil, her bakım-
dan beni aşan bir gerçekliktir. Ve azla yetinseydim, mutlak’ı üstün
bir kişi, manevi bir varlık, doğanın bir gücü olarak, bir başka deyiş-
le muhayyilemin bir ürünü olarak kavrardım. Bu arada, skolastik
felsefeden edindiğimiz kelimelerin bizi Yunan, Yahudi ve Hristi-
yanların Doğa görüşlerine yönelttiğini teslim etmek zorundayım.
Bu engelin nasıl aşılabileceğini bilmiyorum doğrusu; kelimelerin
şeylerin imgesinin imgesi olduğunu ve upuygun fikirleri birbirine
bağlamak demek olan bilmenin ise baştan sona bedenlerin faaliye-
tinin (edilginliğin zıddı olarak ele alıyorum) bir ifadesi olduğunu
durmadan kendime hatırlatmaktan başka bir yol gelmiyor aklıma.

Bu upuzun mektubu burada sonlandırırken önceki mektuplarda
olduğu gibi benimle tartışma sabrını göstereceğinizi ümit ediyor-
um.

Bütün kalbimle,

Benedictus de Spinoza

Hamiş: Az kalsın unuttuyordum; sizi bunca endişelendiren nas-
yonel sosyalistlerin kim olduğunu bana anlatabilir misiniz?

9. SIGMUND FREUD'DAN BENEDICTUS DE SPINOZA'YA

Berggasse 19, Viyana IX
25 ve 27 Temmuz 1937

Çok sevgili ve saygıdeğer Benedictus de Spinoza,

Yine çok güzel ve bizi biraz daha yakınlaştıran bir mektup. Biriyle bu kadar açık sözlü bir şekilde konuşmayalı kimbilir ne kadar uzun zaman geçmiş ve ne yazık ki hiçbir zaman sizin kıratınızda bir muhatabım olmadı. Gençliğimde çok sevgili bir dostum vardı, onunla fizyoloji ve psikolojide devrim yaparak insanların hastalıklarına, en azından en kitlesel ve ortak hastalıklara son verecek eksiksiz bir insan bilimine ulaşma hayali kurardık. Maalesef, tartışmaya yanaşmadığı ve “sabit fikir” haline getirdiği eril ve dişil “periyodlar” ve burun ile cinsel organ benzerlikleri gibi zırvallıkları diline dolayarak araştırmalarımı nahoş bir şekilde gözden düşürmeye girişti. Daha sonraysa, hepsi benden genç olan –genellikle bir sonraki kuşaktan– bazı yakın arkadaşlarım, ben ünlendikçe, ister istemez bana hürmetle yaklaşır oldu.¹ Tek istisna, çok erken yaşında Kant'ın ve sizin eserlerinizi okumuş, deliliğe sürüklenmesinden önce Nietzsche'yle ve daha sonra Rilke'yle (çok ünlü bir şair) yakınlaşan Lou Andreas-Salomé'ydi.* Andreas-Salomé'yle 1911'de tanıştık ve o günden beri yazışmayı hiç bırakmadık. Kızım Anna'yla da yakın dost oldular. Kısa süre önce aramızdan ayrılması beni kedere boğdu.² Benden biraz daha gençti. “Çarşamba toplantıları”na (on kü-

1. Örneğin: 1902'de başlayan “Çarşamba toplantıları”nın ilk üyelerinden Max Kahane (1866-1923) ve gençliğinden beri tanıştığı Rudolph Reitler (1865-1917); Wilhelm Steckel (1868-1940), Alfred Adler (1870-1937), Oskar Pfister (1873-1956), Sandor Ferenczi (1873-1933), Carl Gustav Jung (1875-1961), Karl Abraham (1877-1925), Victor Tausk (1879-1919), Ernst Jones (1879-1958), Stefan Zweig (1881-1943), Hanns Sachs (1881-1947), Max Eitingon (1881-1943), Otto Rank (1884-1939), Max Schur (1897-1969). Yaşça en yakını Lou Andreas-Salomé'ydi (1861-1937).

2. Freud'un Lou Andreas-Salomé'nin cenazesinde yaptığı konuşmadan:

sur yıl boyunca sürdürülen arkadaş toplantıları) katıldı ve büyük bir şevkle psikanalize atıldı. Kimi zaman benim göze alamayacağım kadar ileri gitmesini sağlayan olağanüstü sezgileri ve normalde erkeklere yakıştırılan bir sentez kafası vardı. Çoğu zaman olduğu gibi yine gecikmeli bir şekilde onun görüşlerine daha çok kulak vermem gerektiğini fark ediyorum, halbuki ben razı olanlarla, yani aşağı yukarı diğer herkesle birlikte “binayı” sağlamlaştırmayı tercih ettim.

Almanya'nın yeni hükümeti hakkında size her şeyi olduğu gibi anlatabileceğimi sanmıyorum. 1933'ten bu yana bu ülkenin başında –1889'da Avusturya'da doğan Adolf Hitler adında– bir diktatör bulunuyor; bu “kadirimutlak” ama heybet yoksunu “baba” Almanlara onları yeniden “dünyanın efendisi” yapmayı vaat ediyor ve özleri itibariyle üstün oldukları için aslında bu konumu hiçbir zaman kaybetmemiş olmaları gerektiğini anlatıyor. 1926'da, Ari ırkın (yani “katışksız” Cermen ırkının) “insanlığın Prometheus'u olduğunu, bütün zamanların ilahi kıvılcımının onun ışıklı alnından saçıldığını” yazmıştı. Dolayısıyla, bu ırkın saflığı her türlü karışıma karşı mutlaka korunmalı, “doğal seçilim”le gücü artırılmalıydı, çünkü “her kim ki sağlam vücutlu, namuslu ve sarsılmaz karakter sahibi, karar almayı seven, güçlü iradeyle donanmışsa ulusal topluluk için, hangi entelektüel yeteneklere sahip olursa olsun, bir sakattan daha yararlı bir üyedir”. Varlıklarıyla insanlığı kirleten, başta Yahudiler olmak üzere, Ari ırktan olmayanlara boyun eğdirilmeli, mümkünse bunlar yok edilmelidir. Aynı şey hastalar, güçsüzler, eşcinseller için de geçerli. Almanya'nın 1918'deki yenilgisinin sorumlusu Yahudi-

“Onun çalışma arkadaşlarımız ve mücadele yoldaşlarımız arasında yer almasından hepimiz şeref duyduk derken hiç abartmıyorum ve onun bu atılımı bizim için psikanaliz teorisinin doğruluğunun yeni bir sağlaması oldu. ... Kişiliği hep gölgede kalıyor. Eşi görülmemiş derecede tevazu sahibi ve ketumdu. Şiirsel ve edebi üretiminden asla söz etmezdi. Hayatın hakiki kıymetlerini nerede arayacağını bildiği aşikârdı. Onunla yaklaşma fırsatı bulan herkes varlığının ahenginden ve içtenliğinden derinden etkilenir, kadınlara has zaafların hiçbirinin, hatta insani zaafların da pek çoğunun onda olmadığını ya da hayatı boyunca bunları aşmış olduğunu hayretle fark ederdi.”

lerdir, çünkü “ulusun kitlesel olarak zehirlenmesinin” arkasında onlar vardır.

Hitler “Ari” ırkı korumak üzere Nazi partisini (Nasyonal Sosyalist Alman İşçi Partisi) kurdu ve devleti ele geçiren bu parti tek parti haline geldi. 1920’den bu yana, partinin programı yurttaşları sadece “kanı” Alman olanlardan (eğitim, iş bulma, tedavi görme vb. konularda öncelikli) oluşan, yeni göçlere kapalı, tamamen “Cermen” bir basına sahip Büyük Almanya’yı “talep ediyordu”. Yahudilerle mücadele edecek olan partinin “pozitif Hristiyanlığı” destekleyeceğini vurgulayarak din özgürlüğünü talep ediyor.³ Ve güçlü bir merkezi devlet talep ediyor. Dolayısıyla, daha 1920’den itibaren Almanlar partinin niyetlerini bilme imkânına sahipti ve nitekim ne lere yol açacağını tam olarak bilemeden seçimlerde kitlesel bir destek vermediler.

Başlangıçta, Hitler’in ve rejiminin uzun ömürlü olmayacağını sanıyordum. Ama Berlinli arkadaşlarım halkın desteğinin giderek arttığını söylüyorlar. 1934 referandumunda oyların tam yüzde 88’ ini alarak hem şansölye hem de cumhurbaşkanı oldu (başbakan ve hükümdarın eşdeğeri)!⁴ Ve 34’ün başından beri, yeni bir dört yıllık dönem için tam yetkiyle donanan terör ve şef kültü rejimi muhte-

3. Nasyonal Sosyalist Alman İşçi Partisi Programı Madde 24: “Parti, belirli bir mezhebe bağlanmaksızın, pozitif Hristiyanlığı savunur. İçte ve dışta Yahudimateryalist zihniyetle mücadele eder. Parti, ulusumuzun sürekli iyiye gitmesinin ‘ortak yarar kişisel yarardan önce gelir’ esasına bağlı kalarak başarılabilceğine olan kesin inancını ifade eder.” Parti gazetesi *Völkischer Beobachter* daha da açık sözlüdür: “Bütün *Ostjuden*’i (Doğu Avrupa Yahudileri) ve genel olarak Yahudi haşeratını acilen demir süpürgeyle süpürmek gerekiyor.” “Her semt ya da şehirde Yahudilerin listelerinin hazırlanması. Yahudilerin derhal kamu görevlerinden, basın bürolarından, tiyatro, sinema vb.’den uzaklaştırılması” gibi tedbirler alınmalı. [İşsiz kalan Samilerin bize zarar vermesini engellemek için] “toplama kamplarına yerleştirilmeleri” icap eder. (No. 20, 10 Mart 1920, akt. *Documents on the Holocaust*, Yad Vashem, 1988).

4. Reich Başkanı şansölyeyi ve hükümeti atama ve görevden alma, yargıçları, kamu görevlilerini atama yetkisine sahipti, yurtdışında Reich’i temsil ediyordu ve ordunun başkomutanıydı. Olağanüstü hal gerekçesiyle Reichstag’ı lağvedebilir. temel yasaları askıya alabilir, güvenlik ve düzenin tesisi için gerekli düzenlemeleri yürürlüğe koyabilirdi.

melen 1933'tekinden de güçlü bir hamleye kalkıyor. Partinin müstakbel kadrolarını yetiştirmek üzere "Adolf Hitler" okulları açılıyor. Ocak sonunda, bir şahsına biat (!) kanunu çıkardı, bu kanunla gülünç bir selam da getirildi: "Heil Hitler" diye bağırarak kol ileri doğru uzatılıyor. Nisan ayından beri, üzerinde kendi resminin basılı olduğu ve "Halkı kurtarmak isteyen kahraman olmak zorundadır" yazılı pullar dolaşımında.

"Halk Eğitimi ve Propaganda" Bakanı (en azından açık seçik) Temmuz 1935'te Yahudilerin "pire ve tahtakurusu gibi kökünün kazınacağını" ilan etmişti. Yine 1935'te çıkarılan yasalar Alman Yahudilerinin yurttaşlığını kaldırıyor, "Alman kanından ya da asimile" kişilerle evlenmelerini ya da cinsi münasebete girmelerini yasaklıyor. Naziler 1933'te halk düşmanları, yani sosyalistler, komünistler ve diğer siyasi muhalifler için toplama kampları kurdular, sonra eşcinselleri ve diğer "hastaları" da kamplara kapadılar. Bu konuda ayırım görmeyen Yahudiler de buralara hapsedildi. Kamplardan çıkabilmeyi başarmış bir-iki Yahudiden öğrendiğime göre, gardiyanlar Yahudileri tespit ettikleri anda onlara diğer tutuklulardan daha kötü muamele etmeye ve daha fazla aşağılamaya başlıyormuş.⁵ Bu yıldan itibaren Yahudiler gayrimenkullerini kaydettirir-

5. Dachau toplama kampı 22 Mart 1933'te açıldı. Freud, önce iki yıl Lichtenburg'a, sonra Dachau'ya kapatılıp Mayıs 1937'de serbest bırakıldıktan sonra Flistin'e göç eden Ludwig Bendiks'in tanıklığından haberdar olmuş olabilir. Kamptan sağ çıkan bir başka kişi, Hugo Burkhard da Yahudilere yapılan aşırı eziyeti anlatıyor. Dachau'da, kuyu kazmak, kenef temizlemek gibi en ağır işlere zorlandıkları "ceza birimleri"ne diğer tutuklulardan daha sık gönderiliyorlar. "Entelektüeller" mesleklerini gizlemeye çalışıyordu, çünkü çoğu köylü gençler olan SS'ler onlardan daha da fazla nefret ediyordu. Kamplarda olan bitenlerle ilgili duyumlar ortalıkta dolaşmaya başladığında Naziler bütün kararsızlar ve muhalifler üzerinde estirmek istedikleri dehşet duygusu açısından bunun gayet iyi bir propaganda olduğunu hemen anladılar. Ekim 1936'dan itibaren, kamplardaki Yahudilerin akıbeti daha da vahim hale geldi. Bir tanık şöyle yazıyordu: "Hepimizde bir tımarhanede yaşadığımız hissi vardı, delilerin sağlıklıları çekip çevirdiği bir tımarhane." Bu dipnottaki bilgiler için bkz. Leni Yahil, "Jews in Concentration Camps in Germany Prior to World War II", *The Nazi Concentration Camps* içinde, Dördüncü Uluslararası Yad Vashem Tarih Konferansı'nın Bildirileri, Ocak 1980.

mek zorunda ve bütün ekonomik faaliyetlerden uzaklaştırıldılar, şirketlerini sudan ucuza satmak zorunda kaldılar. Bundan böyle Yahudi hekimler Yahudi olmayanları tedavi edemiyor, Yahudi avukatlar ise artık mesleklerini icra edemiyor. Adım adım kamu görevlerinden, bilhassa üniversitelerden ihraç edildiler. Rejimden yana olmayan biliminsanları, sanatçılar, yazarlar, filozoflar ya susturuluyor ya da izleme altında tutuluyor. Alman basını en büyük yazarlarından Thomas Mann'ın⁶ öykülerini ve makalelerini basamıyor. Ünlü bir fizikçi Yahudi meslektaşlarından birinin en temel teorilerinden birini desteklediği için saldırıya uğradı.⁷ Kitaplarım –çok kıymetli başkalarıyla birlikte⁸– 10 Mayıs 1933'te Berlin'in Opera Meydanı'nda Yahudi olduğum için yakıldı! Hiç kimse tepki göstermiyor, en azından açıktan açığa, çünkü Naziler son derece sertler, tamamen keyfi biçimde önlerine geleni tutukluyorlar. Babamın gençliğinde gördüğü aşağılamalar bugün estirilen dehşetin yanında hiç kalır.

Berlin Psikanaliz Enstitüsü⁹ 1936'da Matthias Heinrich Göring (Hitler'in yakın çevresindekilerden birinin kuzeni) adlı bir psikiyatrin yönetiminde Göring Enstitüsü'ne “dönüştürüldü”. Bastırma ve yüceltmenin benim değil Leibniz'in keşfi olduğunu, serbest çağrışımın da yine onun buluşu olduğunu ileri sürüyor! Daha 1933'ten beri, “psikanaliz” kelimesinin ortadan kalkması gerektiğini buyuruyor. Kimi psikanalistler,¹⁰ avanaklık derecesinde saflıklarından

6. Thomas Mann tam da Freud teorilerini açıkça desteklemekle ve Nobel edebiyat ödülünü almasından bir yıl sonra, 1930'da, faşist rejimlerin tehlikelerini, entelektüellerin yüreksizliğini anlattığı *Mario ile Sihirbaz* öyküsünü yayımlamakla suçlanmıştı. 1936'da Alman vatandaşlığından çıkarıldı.

7. Söz konusu fizikçi Einstein'ın görelilik teorisini destekleyen Nobel ödüllü Werner Heisenberg.

8. Voltaire, Karl Marx, Heinrich Heine, Albert Einstein, Heinrich ve Thomas Mann, Franz Kafka, Bertholt Brecht, vd.

9. Enstitü Berlin Psikanaliz Cemiyeti'nden on yıl sonra, 1920'de, Karl Abraham (Freud'un çok yakın arkadaşı), Ernst Simmel ve Max Eitingon tarafından kuruldu. 1925'te Abraham'ın ölümünden sonra, yönetimi diğer ikisi sürdürdü. Simmel 1934'te ABD'ye gitti. Eitingon enstitünün “Aryenleştirilmesine” engel olmaya çalıştı.

ya da yüreksizliklerinden, Yahudi olan Eitingon'un yönetimi Yahudi olmayan birine bırakmasını istediler. Eitingon, benim tam desteğimle, enstitünün Aryenleştirilmesine boyun eğmektense kapatılmasını tercih ederek bu teklife karşı çıktı. Nazilerin psikanalizi yasaklayacaklarına emindim; onlardan önce davranarak bu zorbalığı yapma zevkini onlara vermek istememiştim.

Hitler Almanya'nın yeniden bir dünya gücü olduğunu ilan etti ve şimdi de topraklarını genişletme politikasına hazırlanıyor. Bu doğrultuda, Avusturya'yı ilhak etmekle tehdit ediyor. Avusturya ise direniyor; Nazilerin hükümete katılmasına karşı çıkıyor, Nazi partisinin dergisi *Völkischer Beobachter*'i (Halkın Gözlemcisi) yasaklıyor, halk ise sessizliğe mahkûm edilmiş vaziyette. "Reich" Avusturya çelik fabrikalarının kendisi için çalışmasını talep ediyor.

Bütün bunlarla birlikte dil dolayısıyla, sevdiğim yazarlar dolayısıyla, Berlinli hekimlerle ve kimi önde gelen kişilerle kurduğum yakın bağlar dolayısıyla kendimi Alman kültürüne ait hissetmeye¹¹

10. O aralar psikanalizin tamamen tıbbi bir alan, dolayısıyla da apolitik olduğunu ileri süren İngiliz Ernest Jones* gibi. Berlin Enstitüsü'nde ders veren ve Alman Psikoloji ve Psikoterapi Araştırma Enstitüsü'nü kuran Felix Boehm ve Carl Müller-Braunschweig gibi. Boehm 17 Nisan 1933'te Viyana'ya giderek Freud'u -durumu kabullenen- Eitingon'un istifasını desteklemeye ikna etmeye çabalamıştı. Alman radyosunda övgülere mazhar olmasının ardından, 1936-1940 arasında Göring Enstitüsü'nün başkanlığını yapmayı kabul eden Jung gibi. 26 Haziran 1933 tarihli radyo programından: "Pozitif psikolojik doktriniyle Sigmund Freud'un yıkıcı psikanalizine karşı çıkan Zürihli meşhur psikolog Dr. Carl Gustav Jung'a* kulak verin."

11. Freud bu hissinde yalnız sayılmaz. Dili Almanca olan pek çok Yahudi aynı hisleri taşıyordu. "1933'e kadar, ve en azından bütün bir yüzyıl boyunca, Alman Yahudileri kendilerini Alman olarak ve sadece Alman olarak görüyordu. 'Yarım Yahudiler'in, 'çeyrek Yahudiler'in, 'Yahudi soyundan gelenlerin' vb. sayısının çokluğu Alman yaşamının her alanında en ufak bir pürüz olmadan bir işbirliği ve bir yaşam geliştirmiş olmanın kanıtı. Çok uzun geçmişi olan Yahudi düşmanlığı hiçbir bakımdan bunun tersinin kanıtı olamaz. Zira 'Aryenler' ile Yahudiler arasındaki uzaklık ve aralarında meydana gelebilecek sürtüşmeler, örneğin Protestanlar ile Katolikler arasındaki uzaklıktan ya da işverenler ile çalışanlar, ya da Doğu Prusya ile aşağı Bavyera, ya da Berlinliler ile Ren bölgesinde yaşayanlar arasındaki uzaklıktan daha büyük değildir. Alman Yahudileri Alman halkının bir parçasıydı, tıpkı Fransız Yahudilerinin Fransız halkının vb. bir par-

devam ediyorum. Ayrıca, Almanya'da yaşanan alçakça rezilliklerin Avusturya'da da yaşanacağını sanmıyorum. Viyana'dan ayrılmaya-
cağım ve başta Katolikler olmak üzere dini yetkililerin antijudaiz-
me¹² karşı çıkacaklarına inanıyorum. Kimi teşebbüslere rağmen,
Avusturya hiçbir zaman Almanya ile tek bir ülke olarak birleşmeye
yanaşmamıştır.¹³

Yüzyılların kültürünü siliveren bu kitlesel gerilemeye bir açık-
lama getirmekte psikanaliz zorlanıyor. Bana öyle geliyor ki, “ben’
in nihayet ortaya çıktığı yerde, İd daha güçlü geri dönüyor”. Bir
başka deyişle, nispeten iyi kötü bütünleşmiş olan çözülüp dağılı-
yor, o âna kadar yeterince bastırılan dürtüler tıpkı bir barajın yıkıl-
ması gibi şiddetle fışkırıyor, çünkü bütün o süre boyunca eğitilme-
miş, sadece zaptedilmişler. Doğrusu, “çözülme”nin “gerileme”den
daha isabetli bir adlandırma olduğuna inanıyorum, zira hiçbir şey
geriye dönmez: Nazilerin ortaya koyduğu bu barbarlık hali yeni bir
şey. Ayrıca, bunların kendini tahrip eden davranışlar olduğu da
açık: Hiçbir halk Almanların egemenliğine girmeyi kabul etmeye-
cektir, göz göre göre tahtakurusu gibi ezilmeyi de Yahudiler asla
kabul etmeyecektir. Bunların arkasında yatanın ölüm dürtüsü oldu-

çası olduğu gibi. Alman yaşamının içinde yerlerini almışlar, hiçbir durumda
onun aleyhine olmamışlardı. ... Entelektüeller ve okumuşlar çoğunlukla Alman-
dılar ve Alman olarak kalmaya devam ediyorlar.” V. Klemperer, *Mes soldats de
papier; journal 1933-1941*, Seuil, 2000, 10 Ocak 1939. “Ben Almanım, ve Al-
manların geri gelmesini bekliyorum; bir yerlerde saklanıyorlar.” (A.g.y., 30 Mayıs
1942.) Spinoza da Yahudilerin İspanya'dan kovulmasına rağmen kendisini İspan-
yol kültürüne ait hissettiği için bu durumu iyi anlıyordur. (Bkz. Henry Méchou-
lan, *Être juif à Amsterdam du temps de Spinoza* [Spinoza'nın Zamanında Ams-
terdam'da Yahudi Olmak], Albin Michel, 1991.)

12. Freud'un bu terimi kullanması isabetli, çünkü antisemitizmden farklı ola-
rak, antijudaizm, İsa'nın ilahiliğini tanımayan bir dine inananlar olarak Yahudi
karşıtlığına işaret ediyor. Antijudaizm Lutherçilerde çok şiddetli, Katoliklerde
değişen dozlarda, Kalvinistlerdeyse daha ılımlıdır.

13. Freud Avusturya'nın ilhakını haber veren öncü belirtilere “gözünü kapı-
yor”. 11 Temmuz 1936'da imzalanan bir anlaşma Avusturya'nın bağımsızlığını
yeniden teyit etse de Avusturya “ikinci Alman devleti” olarak tanımlanıyor ve
“Pancermen çıkarlara uygun dış politika yürütmeyi” ve Nazi partisinin faaliyet-
lerine izin vermeyi taahhüt ediyor.

ğunu düşünüyorum, çünkü her ne kadar Alman subayları öç alma duygusuyla yanıp tutuşsa da (1914-1918 arasındaki Büyük Savaş sonrasında Almanya çok aşağılanmıştı), 1919-1923 arasında zaten ciddi olarak kendini hissettiren ekonomik durgunluk 1929'da dünya çapındaki mali krizle daha da ağırlaşarak 1932'de milyonlarca kişinin işini kaybetmesine yol açıtıysa da, "Cermen ruhu"nın üstünlüğü birkaç yüzyıldır kimi Alman düşünürler tarafından şişirilip dursa da, kendi propagandalarına sahiden inanıyor olamazlar. Fiziksel ırki özellikleri yücelterek bütün bir halkı fanatikleştirmek trajik sonuçlara sürüklüyor; güçsüzler, ayrıksılar (örneğin eşcinseller), hastalar, yaşlılar (silah taşıma ve sivil şiddet açısından elverişsizler) ortadan kaldırılıyor ve herkes en kaba yalanlarla, korku altında tutuluyor.

Yahudilerden nefretlerini anlamaksa daha da zor. Sizin ailenizin de önce İspanya'dan, sonra Portekiz'den kovularak sonuçlarına maruz kaldığı bu nefretin uzun bir tarihsel geçmişi olsa da, açıklaması kolay değil. Luther'in *Yahudiler ve Yalanları* adlı rezil kitabını biliyorsunuzdur muhakkak. Naziler yeniden çok sayıda basarak bu kitabı unutulduğu köşeden çekip çıkardı.¹⁴ Musa hakkında yazdığım üçüncü ve son metinde¹⁵ (hâlâ tam olarak içime sinmediği

14. 1543 tarihli bu kitap çok kaba ve şiddet yüklü tasvirlerle doludur; özetle şöyle der: Yahudilere göre bizler zavallı kurtçuklarız; peygamberleri onları kınadı: onlar dikbaşlılık etti; Mesihleri gelse, onu da kovarlar; Tanrı'ya yalancı muamelesi yaparlar; aynı kökenden, Hz. İbrahim'den geldiğimiz halde, üstün olduklarını iddia ederler; sünnet olmadığımız için pis olduğumuzu ve kötü koktuğumuzu ileri sürerler, halbuki Kitabı Mukaddes'in de söylediği gibi esas olan kalbin ve ruhun sünnetidir; amaçları Hristiyanları yok etmektir; iman etmeden vaftiz görevini icra eden Katolik papazlar gibi dinin sadece sathi yanını önemserler. (*Des juifs et de leurs mensonges*, Honoré Champion, 2015.)

15. Üçüncü bölümün taslağı muhtemelen 1934 yılında ortaya çıktı. Freud bunu Arnold Zweig'a bir "din teorisi" olarak anlatıyor ve "gemiye karaya oturttuğunu" da eklemeyi edemiyor (30 Eylül 1934). "Dinin içerdiği tarihsel hakikat algısının görkemli doğası gözümü kamaştırmaya devam ediyor, ama bunu başkalarına gösterme hamlem felce uğradı." (Marie Bonaparte'a yazdığı 10 Eylül 1937 tarihli mektuptan). 1938'de Ernest Jones'a şöyle yazıyor: "Günde bir saat de 'doğuramayacağım bir hayalet' gibi benim için azap haline gelen *Musa* üzerine çalışıyorum. İçsel ve dışsal zorluklarına rağmen bu üçüncü bölümü acaba bir gün

halde onu da bu mektupla birlikte size yolluyorum) dediğim gibi, Yahudiler Tanrı'nın seçilmiş kavmi olduklarını söyleyerek kendi kendilerini çekilmez kıldılar. Erkek çocukların sünnet edilmesi insanları korkutuyor (arkaik hadım edilme korkusunun su yüzüne çıkması); üzerindeki ince cilayı kaldırıncı "Cermen Hıristiyanları" altından çoktanrılı barbarlar çıkar. Hitler ve katiller sürüsü uygun an geldiğinde daha iyi "mideye indirmek için" Katolikleri şimdilik idare ediyor, Hıristiyanlığın aslında hâlâ bir "Yahudi hikâyesi" olduğunu gayet iyi biliyorlar. Esasen, kendi zaafı, açmazı, iç çelişkileriyle yüzleşmek yerine bütün felaketlerin nihai sebebi olan bir düşman yaratmayı tercih ediyorlar ve bu talihsiz Yahudilerin aslında o kadar da güçlü ve zararlı olmadıklarını bildikleri için de onları kötülüklerin müsebbibi olarak ilan ediyorlar. Aksi takdirde onlara böyle saldırmaya cesaret edebilirler miydi? Hitler'in *Siyon Bilgelerinin Protokolleri*'ne¹⁶ dayanarak inandığı gibi, Yahudiler hakikaten "dünya çapında bir komplo"nun başında olsaydı, daha 1926 yılında *Kavgam* adlı kitapla niyetlerini açık açık ilan eden Hitler'den kurtulmaları hiç de zor olmazdı herhalde.

Yahudilerden nefretleri aslında kendilerinden nefretlerinden başka bir şey değil; fakat bu nefret katışıksız bir gaddarlık üzerine kurulu dünyaya hâkim olma arzusu kılığına bürünmüş, halbuki Al-

bitirebilecek miyim sorusu kafama takılıyor. Şu an için buna inanmam mümkün değil. Ama *quien sabe?* [kim bilir?]" (28 Nisan tarihli mektup) Kitap nihayet 1939 Mart'ında yayımlanır. Bunun üzerine Hanns Sachs'a şöyle yazar Freud: "*Musa* hiç de yüz kızartıcı bir veda olmaz."

16. Avrupa ve Rusya'da XX. yüzyılın başlarında çok ünlene bu metin Rus İmparatorluğu gizli polis servisine bilgi veren bir muhbir tarafından 1901'de Paris'te kaleme alınmıştı. III. Napoléon'un dünyayı fethetme planını hicveden kurgusal bir mizah öyküsünden intihal olan kitap bir Yahudi bilgiler konseyinin dünyaya hâkim olmak ve Hıristiyanlığı yok etmek için geliştirdiği planı anlatıyor. Yazar, modern hayata kayıtsız şartsız methiyeler düzmeleriyle bilinen Yahudilerin önünün İmparatorluk'ta fazla açılmasının getireceği zararlara çarı ikna etmeye çalışır. Dünya çapında Yahudi iktidarını kurmak için şiddete, hilelere, savaşlara, devrimlere başvuracak ve kapitalizm ile endüstriyel modernleşmeye dayanacak bir dünya hâkimiyetini ele geçirme planının geliştirildiği gizli toplantıların sözde raporlarından oluşur metin.

manlar edebi, bilimsel, sanatsal alanlardaki fevkalade kültürleriyle hakiki bir etki yaratabilirlerdi. Eski travmaların güçlenerek uyanmasına bağlı bir toplu gerileme söz konusu herhalde diye düşünüyorum, ama kendi geliştirdiğim ruhsal bozukluklar teorisini bu ölçeğe uygulamakta zorlanıyorum.

Epey uzun süredir, muhtemelen 1896'dan beri, zihnimi kemiren bu inatçı şüpheler yüzünden “üçüncü türden bilgi”nin size sağladığı o büyük kesinliğe imreniyorum. Ve dönüp dolaşıp bir kere daha *Kral Oidipus* meselesine geliyorum. Teiresias'ın “bildiği” şey iki düzeyde: Bir yandan, apaçık bir şekilde geçmişteki hadiseleri biliyor (bu kadar ileri yaşta olduğunun belirtilmesi ailenin tarihini iyi bildiğini söylemenin de bir yolu). Öte yandan, ve bu bilgi sayesinde, geleceğe dair tahminlerde bulunuyor: erkek kardeşlerin birbirleriyle ölümüne savaşacağı, İokaste'nin intihar edeceği, Oidipus'un kör olacağı gibi. Biz psikanalistlerin de bunu yapabilmesini isterdim. Pek çok davranışın travma yaratan bir geçmiş tarafından üst-belirlenmiş olduğunu gözlemlemiş olsak da, tersine, geçmişi nasıl olursa olsun, kişinin önünde her zaman birden çok yol ve seçim ihtimalinin olduğunu en azından biliyoruz. Başka bir deyişle, öngörülebilir olan kendiliğindenliğe ve kişilerin, toplumların yaratıcılığına engel olur, dolayısıyla geleceği bilmek pek de dileyebileceğimiz bir şey değildir, çünkü bunu istemek bu hastalıklı hali sürdürmeyi istemek anlamına gelir. Şimdi bana, zaman içinde olup biten şeylerden başka bir şeyle ilgilenmediğimi, peşinde olduğum hakikatlerin –çoğu kasten olmayan– yalan, gizleme ve çarpıtmaların tersi olduğunu söyleyeceksiniz. Bu durumda, bilmemek duygu bozukluklarından kaynaklanan bilememe haliyle, bilinmezle, bilinçdışıyla alakalı değildir, sadece henüz bilinmeyen olduğu için, bilmek ile bilmemek karşıtlık halinde düşünülemez. Ve Teiresias'ın yakınmasını canı gönülden paylaşıyorum: “Bilmek ne kadar korkunç, değiştiremeyeceğin bir şeyi bilmek ne kadar dehşet verici!” Burada söz konusu olan, bilmeyenin ulaşamayacağı bilgi değil, işitilmek istenmeyen bilgi. Şöyle ki, günümüzün fizik bilgisinden neredeyse hiçbir şey anlamadığım halde, benim bu bilgisizliğimin “korkunç” bir yanı yok, çünkü fizikçi olmadığımı göre, bunun kim-

seye bir zararı da yok. Psikanalistler olarak sık sık “hiçbir şey bilmek istemeyen” hastalarla karşı karşıya geliriz, çünkü zaten biliyorlardır, daha doğrusu ancak bilincin ışığına çıkardıkları takdirde işlerine yarayabilecek bu açık ve berrak olmayan bilginin kaynağının kendileri olduğunu bilirler. Oysa bu bilgi yaşadıkları duygulardan (dehşet, utanç, suçluluk, hor görülme, vb.) ayrı düşünülemez, dolayısıyla bilginin bilinçte açığa çıkmasının yeni bir acı kaynağı olmasından korkarlar. Bu acıyı alt etmelerine hangi “ebedi hakikatin” yardımcı olabileceğini ben sizin gibi göremiyorum; tabii, “ifşa olan” hakikatlerin uyuşturucu ya da coşku verici bir etki yapması ihtimali hariç. Bu da bana dine bağlanmadaki toplu nevrozun bireysel nevrozun yerini aldığını düşündürüyor. Fakat, şu ya da bu nedenle, din eğer yetersiz kalırsa, çöküş kaçınılmazdır, çünkü bireysel nevrozların –bedeli çok yüksek olsa da– koruma duvarları örmek gibi bir avantajı var.

Yine Oidipus'a geliyorum. Şayet bu trajedide önemli olan, sizin dediğinize göre hakikat arayışıysa, Sophokles'in yaptığı gibi, esas olarak Oidipus'a yoğunlaşırmım, annesi bizi ancak ikinci derecede ilgilendirir. Ensest duygularının oğlunu ne pahasına olursa olsun koruyacak kadar güçlü olduğu doğrudur. Onu tanısaydı, ya acımasız bir cezaya ya da idama göndermeyecek miydi? Çünkü o dönemde kocasının genç bir adam tarafından öldürüldüğünü bildiğine göre, onu tanıması, aynı zamanda babasını öldürdüğünü de kabul etmek demektir. Fakat bunun meşru müdafaa olduğunu kanıtlamanın zor olmadığı ve hemen ardından da Oidipus'un siteye büyük bir iyilik –Sfenks– yaptığı karşılığı verilebilir. Bu durumda annesiyle evlenmesi, bizi yine annesinin ensest duygularına götürüyor. Acaba İokaste bilinç dışında Laios'un ölmesini mi arzu ediyordu? Yeni doğmuş oğlunu terk etmesinin cezasını mı çektirmek istiyordu? Düşüncelerim beni önce babaların, sonra da oğulların suçluluğuna getirdi, kadınlar bütün bu olup bitenlerde, sadece ikincil rollere sahipti, belki de en ağır huzursuzlukları tetikleyebileceklerini, ensest arzularının başlatıcısı olabileceklerini akıl edemediğim için. Bunu kabul etseydim, bütün “psikanalitik romanı” (ilkel baba, Musa, Oidipus, Leonardo, Dostoyevski, vd.) baştan sona gözden geçirmem

gerekecekti. Buna kalkışacak cesaretim yok artık. Hamlet'e gelince, 1898'den sonra o konuya döndüysem de, üzerine düşünmeyi bıraktığımı itiraf etmeliyim.¹⁷ Ernest Jones –ilk İngiliz takipçim– Hamlet üzerine uzun bir inceleme¹⁸ yayımlamanın bu konuyu doğru yorumladığımı göstermek açısından iyi olacağını düşündü, ama bu çalışma artı bir katkı sağlamadı.

Uyarılarınız, genel olarak, cinsel istismarların (bütün müşfik ve düşmanca duyguları da kapsayacak şekilde en geniş anlamıyla) gerçekliği meselesini deşiyor. Bu da, benim için pek kolay olmasa da, babamın toprağa verilmesinden önceki rüyamla ilgili sorunuzu cevaplamaya yöneltiyor doğrudan. Uzun bir dönem boyunca, bedensel bir nedene bağlanamayan ruhsal rahatsızlıkların (özellikle de histeri, zorlanma nevrozu,¹⁹ paranoya ve sapkınlık) çoğu zaman çocuklukta gerçekten maruz kalınan cinsel istismarlardan kaynaklandığını düşündüm.

Babamın da, özellikle küçük kardeşim Alexander'e²⁰ yönelik,

17. Freud 1898'deki yorumunu bir daha değiştirmedii. 1938 tarihli *Psikanaliz-e Toplu Bakış*'ta önceki görüşlerini olduğu gibi korumuştı: "Diğer psikanaliz taraftarları bir başka dram karakterinin, Shakespeare'in kararsız kahramanı Hamlet'in ortaya koyduğu muammanın da Oidipus kompleksi üzerinden kolayca çözümlenebildiğini kısa süre sonra gözlemleyecektir. Genç prens kendi Ödipal arzularına denk düşen şekilde başkasını cezalandırma yoluna gitmez. Edebiyat dünyasının genelinin bu yorumu anlamadaki yetersizliği insanların çocukluk bastırmalarına ne kadar tutunduğunu gösteriyor." 1897 ile (Fliess'e mektuplar) 1938 arasında yirmi kere bu konuya değindiğine bakılırsa, *Hamlet* yine de kafasını kurcalamaya devam etmiştir.

18. "The Œdipus-Complex as an Explanation of Hamlet's Mystery: A Study in Motive", 1 Ocak 1910, *The American Journal of Psychology*. c. 21.

19. Saplantı nevrozu da denir.

20. Freud 1897'de yazdıklarından Spinoza'ya söz etmiyor: "Maalesef kendi babam da bu sapkınlardan biri çıktı; kız kardeşlerim ile erkek kardeşimdeki (ondaki bütün belirtiler birer özdeşleşme) histerinin sorumlusu da o. Bu durumların sıklığı beni şaşırtıyor. Her halükârda Prag'a beraberimde payıma düşen tuhaf bir malzeme götürceğim." (Fliess'e 11 Şubat tarihli mektup.) Yine Fliess'e 31 Mayıs tarihli mektubundaysa şöyle diyor: "Yakınlarda, Mathilde'e [o sıralar on yaşında olan büyük kızı] aşırıya kaçan sevgi hisleri beslediğimi gördüm rüyamda ... Şüphesiz bu rüya nevrozların başlatıcısı olarak bir *Pater* [baba] yakalama ve böylece sonu gelmez şüphelerime bir son verme arzusun gerçekleşmesini gösteriyor."

bu istismarcılardan biri olduğuna inanıyordum. Çocukluğunda Alexander'ın tuhaf tavırları vardı: Saatlerce bir koltukta oturup sallanır dururdu, kafasına dokunulmasından hoşlanmazdı, babasının kucağına oturmayı istemezdi (zaten babasını dedesi gibi görüyordu²¹), ama bir yandan da onun mimiklerini ve zaman zaman da Galîçya şivesini taklit ederdi. Babamızın vefatında, üzülmüşten ziyade rahatlamış gibi bir hali vardı. Yetişkinliğinde çok uzun süre cinsel ketlenmişliği devam etti; evlendiğinde kırk üç yaşındaydı. Bütün bunlardan baba ile oğul arasında bir tür özdeşleşme²² olduğu ve bunun oğulun babanın mağduru olduğunu “kanıtladığı” sonucunu çıkarmıştım. Alexander'e yönelttiğim fazlasıyla dolaylı birkaç ima iki tür tepkiye yol açmıştı: imayı kavramayı mutlak surette reddetme, “kötü niyetli” fikirlerimi şiddetle yadsıma. Kardeşimle aramız her zaman iyi olmuştur (birlikte epey seyahat ettik, temasımızı hiç koparmadık²³). Öte yandan, ağabeyinin meşhur bir insan olmasıyla gurur duysa da psikanalistlik yapmamı hiçbir zaman takdir etmedi. Daha sonraları, istismar sahnelerinin pek çoğunun hastalarım tarafından kısmen ya da tamamen uydurulduğunu keşfettim. Bunun üzerine, babamın bütün bu dehşet verici durumlarla alakası olmadığına, tamamen masum olduğuna –hızla ve hiçbir pay koymadan–

21. Bkz. geride s. 93-94, n. 17.

22. *Rüyaların Yorumu*'nda Freud özdeşleşmeyi şöyle açıklıyor: “Histeri belirtilerinin işleyişi bakımından özdeşleşme son derece önemli bir etkindir; hastaların belirtileriyle yalnızca kendi deneyimlerini değil, pek çok başka kişinin de yaşadıklarını dışa vurmalarını, bir anlamda bir yığın insan yerine acı çekmelerini ve sahnedeki oyunun tüm rollerini tek başlarına kendi imkânlarıyla oynamalarını sağlar. ... Özdeşleşme basit bir taklit değildir; benzer bir etiyolojik talep temelinde ‘kendine mal etme’dir; ‘aynılığı’ ifade eder ve bilinçdışındaki ortak bir unsurla ilişkilidir. Özdeşleşme çoğu zaman histeride bir cinsel ortaklığı ifade etmek için kullanılır. Histeri hastası belirtilerinde –sadece değilse de– esas olarak cinsel ilişkide bulunmuş olduğu kişilerle ya da kendisiyle aynı kişiyle cinsel ilişkiye girmiş olanlarla özdeşleşir.”

23. İngiltere'ye göç etmesinin hemen öncesinde, 19 Nisan 1938'de kardeşine yazar: “Yetmiş ikinci doğum günün uzun yıllar süren ortak hayatımızın sonunda ayrılığın arefesine denk geldi. ... Yıl boyunca evde biriken iyi puroları almanı rica ediyorum, sen hâlâ bu zevki çıkarabilirsin; benim için artık mümkün değil. Gerisi – beni kolayca anlayacaksınız: Sessizlik.”

karar verdim.²⁴ Fakat bu istismarların ruhsal yaşamda nasıl bir yer tutabileceği konusundaki tereddütlerim kırk yıl boyunca kesintisiz sürdü. Bugün, istismarların vaktiyle sandığım kadar yaygın olmadığı ve etkilerinin şiddetinin bireysel ve (bulaşıcı olduklarından) kolektif yatkinliğe bağlı olduğu düşüncesi ağır basıyor. Ayrıca, babam eğer istismarcı olsaydı, annem mutlaka şöyle ya da böyle bir tepki gösterirdi diye içimden geçirip duruyordum. Bu istismarın kardeşimin başına iyice küçüklüğünde geldiğini kabul edersek, benim o sıralar on bir ile on beş yaşları arasında olmam lazım, o yaşta, annemle babam arasındaki bir geçimsizlik ya da herhangi bir anormallik gözümünden kaçmazdı. Annemin babamın suç ortağı olmuş olabileceği ise aklımdan dahi geçmez. Annemle babamın, bildiğim kadarıyla, normal bir cinsel hayatları vardı, babamdan yirmi yaş genç olan annem otuz beş-kırk yaşlarında (kardeşimin çocukluk dönemi) olduğundan muhtemelen henüz cinsellikten vazgeçmek üzere değildi. Biri (Esther) hariç, bütün kız kardeşlerim evlendi ve çocuk sahibi oldu. Ben kendi çocuklarımı “istismar” etmedim; yanlarından da hiç ayrılmadım, onları her zaman, özellikle mali açıdan, destekledim, karşılaştıkları çeşitli sıkıntılı durumlarda tavsiyelerimi esirgemedim. Pederşahi düzene derinden bağlıyım, bayramlarda ve doğum günlerimde bütün ailenin etrafımda toplanmasına çok kıymet veririm.

24. Flies'e yazdığı 3-4 Ekim 1897 tarihli mektubunda, dört gündür otoanalizinden edindiği kıymetli kanıt ve bilgilerin kendisini sevindirdiğini söyler. En önemli olanı da şudur: “İhtiyar benim durumumda hiçbir aktif rol oynamamış, halbuki kendimle bir analogi kurarak ona yönelik çıkarsamada bulunmuştum.”

25. “İhtiyarın ölümü resmi bilincin gerisindeki karanlık yolların birinde beni derinden etkiledi. Ona büyük kıymet verir, onu iyi anlardım, kendine has derin bilgeliği ile gönül insanı halinin ilginç karışımının hayatım üzerinde belirleyici etkisi olmuştur. Aslında uzun süredir hayattan adeta uzaklaşmış durumda olmasına rağmen, ölümüyle zihnimin derinlerinde bütün geçmiş canlanıverdi. Şu anda kendimi köklerimden koparılmış hissediyorum.”

Bunun üzerine Freud babasının toprağa verilmesini izleyen gece gördüğü “hoş rüyayı” anlatır: “Bulunduğum yerdeki bir tabelayı okuyordum: “Gözleri kapamanız rica olunur.” Mekânı hemen tanıdım, her gün gittiğim berber dükkânıydı. Defin günü sıramı beklemek zorunda kaldığım için cenaze evine geç varmıştım. Ailem sade ve sakin bir cenaze organize ettiğim için bana zaten kızgındı,

Ama öte yandan, babamın toprağa verilmesinin hemen ardından gördüğüm şu rüya var bir de: “Gözleri kapamanız rica olunur!” Dostum Fliess’e bu rüyanın babamı toprağa vermeden önce ihmal-kâr davrandığım için kendimi suçladığım anlamına geldiğini söylemiştim. Aynı zamanda bir görevin ifa edilmesi anlamına da geliyordu; ölülerin gözleri kapatılır.²⁵ İşte bunun üzerine, ve doğrudan eriştiğim bir bilgiye dayanarak değil de, o sıralar tedavi ettiğim vakalardan hareketle bir tümevarım sonucu, babamın “istismarcı” olduğunu düşünmeye başladım. Daha önce de size söylediğim gibi, hayatta pek büyük işler başarmış olmamasına ve benim “bilimadamı” değil de tüccar ve “iyi bir Yahudi” olmamı dilemiş olmasına karşın babama hep derin bir saygı besledim.

Rüyamda onun uygunsuz davranışına “gözümü kapamamın rica edildiği” fikrini göz ardı etmiyorum, ama söz konusu olan daha ziyade zayıflıklardır; sahtekâr küçük kardeşinin karşısında gösterdiği zayıflık, gençliğinde onu aşağılayan Yahudi-olmayanlar karşısındaki zayıflığı, iş hayatında başarılı olamamasının (çocukluğum boyunca esasen fakir sayılırdık) nedeni olan zayıflıkları. Ama bütün bunlar şimdi çok geride kaldı²⁶ ve bugün bizi tehdit eden bedbahtlığın yanında hiçbir önem taşımıyor.

gerçi bunda haklı olduğum sonradan kabul edildi. Geç kalmam onları oldukça incitmişti. Tabeladaki cümle iki anlam taşıyor: Ölülere karşı görevimizi yerine getirmemiz gerekir (dolayısıyla bu bir özürdü, görevimi yerine getirmemişim ve onlardan beni bağışlamalarını istiyordum); yerine getirilecek görevin kendisi. Sonuçta rüya, geride kalanların hep yaşadığı kendini suçlama eğilimini yansıtıyordu.” (2 Kasım 1896 tarihli mektup.)

Aynı konunun *Rüyaların Yorumu*’ndaki anlatımı biraz farklıdır: Babasının toprağa verilmesinden önceki [diye hatırlanan] gece, rüyasında garların bekleme salonlarındaki “Sigara içmek yasaktır”a benzeyen bir duvar ilanı görür. Afişte ya “Gözleri kapamanız rica olunur” yazıyordur ya da “Göz kapamanız rica olunur.” İki yorum iç içedir: yerine getirilmesi gereken görev (gözleri kapamak); ailesinin üyelerinin davetliler karşısında mahcubiyet hissetmesine yol açan, fakat babasının da hoşuna gidecek tarzda sade bir töreni tercih ettiği için bağışlanma talebi (göz yummak anlamında gözünü kapamak). Rüyadaki iki ifade bu muğlaklığı dile getiriyor.

26. 1908’de *Rüyaların Yorumu*’nun önsözünde değindikten sonra, Freud *yımlanmış* herhangi bir eserinde babasından bir daha söz etmez. Şu kayda değer

Neredeyse gözümüzün önünde ortaya çıktığını gördüğümüz – ister aile içinde, ister sınırlı bir topluluk, büyük bir şehir ya da bütün bir ulus çapında olsun– menfur olaylar meselesini, sizinle birlikte sadizm ya da zalimlik (ikisi aynı şeyse eğer, öyle varsayacağız) konusunu tekrar ele almadan geçemem.

Anlamakta zorlandığımız yerler çakışıyor. Size göre, insanın tanımadığı kişilere zalimlik yapması izah edilebilir bir şey değil. Bense, tanıdığım ve kendisinden nefret etmem için geçerli bir sebep olmayan bir kişiye karşı daha da acımasız davranacağım fikrini anlamakta zorlanıyorum.

Benim açımdan “açık seçik” olandan başlayayım, belki böylece sizin için açık seçik olanı da anlayabilirim. Benim de meslektaşlarımda size bahsettiklerime (Düsseldorf “vampiri” ve diğerleri) benzer hastalarımız hiç olmadı. Bununla birlikte, bu vakaların çocukluklarında ciddi duygusal yoksunluk mağduru olmuş kişiler olduğunu –hikâyelerini dinlediğim başka ciddi cinsel istismar vakaları ve sadizm davranışlarına ya da bazı hastalardaki bu türden istismar fantezilerine ve Berlin, Zürih, Budapeşte’deki klinik tecrübelere dayanarak– varsayıyorum. Kişilikleri sürekli olarak ve muhtemelen anne ile babanın ikisi tarafından ezilmiş ve inkâr edilmiş ya da anne de zorba baba tarafından çocukları kadar ezilmiş ve inkâr edilmiştir. Bu ikinci durumda, anne kendisini korumak için (ve belki çocuklarını koruduğuna inanarak) çocuklarına yönelik ensest bağı geliştirir. Sonuçta, ailenin bütün üyeleri davranış kurallarından uzaklaşmış olur. Her an her şeyin meydana gelebileceği ve babanın (ya da hem anne hem babanın) eliyle ölme korkusuyla bezenmiş bu türden şiddet yüklü kaos ortamlarında çocuklar yavaş yavaş duyarsızlaşır. Yetişkin çağa geldiklerinde, hatta bazen daha ergenlikte, kötü muamele görmüş olmanın öfkesi canlanır ve sürekli olarak içlerini kemiren şiddeti, aşırı gerilimi yatıştırmak için başkalarına eziyet etme ya da öldürme ihtiyacı duyarlar. “Peki ama, niçin yakınlarını hedef almıyorlar o zaman?” diye soracaksınız.

Evet, aslında yaptıkları tam da bu, ama bunu yer değiştirme yoluyla yapıyorlar; yani, kurbanları ya annababaların kimi özelliklerini (fiziksel görünüm, el kol hareketleri, insanlara karşı tavırları, vb.) taşıyor ya da onlara tamamen zıt özelliklere sahiptir ve bu özdeşlik yüzünden hiçbir suçluluk hissetmeden onlara saldırırlar. Aynı zamanda, yakınlarına (annababaların haricindeki yakınlarına, çünkü annababaları onları ürkütmeye hâlâ devam ediyordur ve bu tür canilerin çocukluklarında kendilerine şiddet uygulayan kişileri öldürmelerine ya da onlara eziyet etmelerine çok ender rastlanır) yönelik en ufak bir suçluluk duygusu hissetmezler, çünkü onlara kötülük yapmazlar. Bu canilerin büyük bir kısmı, tam da bu nedenle, iyi baba ya da iyi anne, iyi ve sadık dostturlar. Zalimlikleri aslında hiçbir duygu beslemedikleri, onlardan nefret edecek değil, onları sevecek kimselere –özdeşleşme yoluyla– yönelir. Bu patolojik bir zalimlik tir, ancak en erken yaştan itibaren her çocukta alttan alta oluşan ortak zalimliğin aşırı şekilde büyümesinden başka bir şey de değildir. Size yolladığım *Cinsellik Üzerine Üç Deneme*'de bunu yazmıştım. Bu dürtü –diyordum– hâkim olma dürtüsünden türer ve çocuk neredeyse hiçbir şeye hâkim olamadığı için onda daha da güçlü ve kontrol edilemezdir. Bu nedenle de diğer çocuklara (ve sevdiği hayvanlara) fiziksel acı verir ve bunu “kötülük yapmak” olarak görmez. Psikanaliz bize en zalimlerin erojen bölgeleri en fazla uyarılanlar olduğunu öğretti. Demek ki cinsellik ile zalimlik arasında erken bir bağ kurulabiliyor ve bu durumda kalıcı hale geliyor. Bunun istisnası, kişinin kendisinin büyük bir zalimliğin nesnesi olduğu aleni durumlar; bunların nihai sebeplerini anlamak hiç kolay değil, zira sempati ve empati –İskoç filozof Adam Smith'ten sonra Darwin'in de ortaya koyduğu gibi– insan davranışının en temel ve en yaygın biçimleri. Dolayısıyla, ailevi zinciri izleyerek öncesi olmayan ilk zalimlik edimine kadar geriye gitmek ve bunu açıklamak gerekiyor. Bu noktada, oğullarını –kadınlardan– mahrum bırakan ve gerektiğinde onları kovan ya da hadım eden kadirimutlak ilkel baba fikrine dönmekten kendimi alamıyorum. Peki onun böyle davranmasının sebebi neydi? İşte bunu bilemiyorum, çünkü doğal bir neden bulmam lazım, ama onu göremiyorum. Ölüm dürtüsü de

burada işe yaramıyor, çünkü babanın davranışı canlı olmadan önceki hale dönüşü hedeflemiyor. Ayrıca, yaşamın ilk aylarında anne ile çocuğu arasındaki ilişkiye pek eğilmediğimi de itiraf etmeliyim, belki de ilkel kaygılar o dönemde öylesine bir şiddetle ortaya çıkıyor ki, hâkim olunamaz zalimlik edimlerine yol açabiliyor. Belki de siyasi despotluğun da cinsel sadizmin de kökeninde olan aşırı hâkim olma arzusu bu *ilkel kaygı* ile açıklanabilir. Terk edilme ya da erken dönemde bakım ve ilgi eksikliği de bu endişeleri körük-lüyor olmalı. Kadınların ağırlığının hep hissedildiği ve kendilerini çocuklarına adadıkları bir ailede –kendi ailem kadar annesinin ailesi de– büyümüş olduğum için belki de çocukluktaki ilişkilerin bu boyutu dikkatimi çekmedi.

Bana iyi davranan, en azından düşmanlık göstermeyen birine sırf benden nefret eden başka birini hatırlattığı için zalimce davranmam konusunda söyledikleriniz biraz önce babamla kardeşim örneğinde size anlattığım “özdeşlik” bahsini hatırlatıyor. Buna karşılık, beni seven bir kişiye nasıl olup da zalimce davranabileceğimi anlamam mümkün değil – tabii bu beni “yutan” bir sevgi, yani aslında arzularımı dikkate almayan bir beni zaptetme teşebbüsü de-ğilse. Öyle bir durumda yok edilmem ya da “yabancılaştırılmam” ihtimaline karşı kendimi savunmam gerekir. Bu ihtimallerin dışında, ne kastettiğinizi anlayamıyorum. Bu konuda sizden biraz daha açıklama bekliyorum.

“Arzu insanın özüdür” diyorsunuz. Bu hususta anlaşıyoruz, ama ayrıldığımız bir nokta da var: Benim için özü oluşturan cinsel arzu, sizin içinse “varlığında sebat etmek”. (Cinsel arzu bu emele ulaşmanın bir yolu olamaz mı?) Bu bağlamda şu soru aklıma takılıyor: *Ethica* niçin duygulara dair bölümle başlayıp ardından zihin (ve beden) ile ilgili bölümle, sonra da Tanrı (Doğa) bölümüyle devam edip nihayet insanın kölelik ve özgürlüğünü (tek bir bölümde) açıklayarak bitmiyor?

Sunuştaki takip ettiğiniz sıralama ne olursa olsun, üçüncü tür bilgi dediğiniz şey kafamı kurcalamaya devam ediyor. Matematikten başlayalım düşünmeye. Pek aşına olduğum bir konu değil, ama Emile Meyerson’un* filozofların ve matematikçilerin doğalarına

dair çeşitli bakış açıları sunduğu uzun ve biraz karışık bir metnini²⁷ okudum. Şu sonuca vardım: Gerçeklikten en kopuk fikirlerin dahi (sanal sayılar, karmaşık sayılar), nihayetinde, duyuşsal bir deneyime dayanmaması mümkün değildir, zira matematiksel kavramların hepsi birer kavrayıştır, yani elle tutulamaz “veriler” değil zihnin işlemleridir. Şöyle ki $7 + 5 = 12$ demek $7 + 5$, 12 *eder* demek. Bura-daki “etmek” matematiksel işlemlerin duyumsanan gerçeklikle birlikte ve onun içinde başladığına işaret ediyor. Bazı matematikçiler uzayda deformasyona uğramadan bir noktadan diğerine taşınabilir katı cisimler olmasaydı, geometri de olmazdı demeye kadar götürüyor bu görüşü. Kimileriye sayılar ve uzayın (*espace*) duyuşsal algılamadan geldiğini düşünüyor. Bergson’a (size atıfta bulunan bir filozof) göre, “kavramlarımız katı cisimler suretinde biçimlenmiştir”. Titizliği ve fikirleri araştırmalarım başladıığım dönemde beni çok esinlendirmiş olan Wilhelm Wundt²⁸ ise şöyle diyordu: “Herhangi bir matematiksel bilginin ilk kökenine gittiğimizde, bu bilginin kaynağı olarak deneyime dayanan bir tümevarım çıkar karşımıza.” Böylece “düşüncede deneyimler” kavramına varır; tıpkı kusursuz düzlemi ve kusursuz yuvarlak devingen cismi tasavvur eden, ama binlerce kere gözlemlediği, dolayısıyla aşinalık kesbettiği somut deneyimlerden yola çıkan Galileo’nun yaptığı gibi. Bu da her zaman, hafızaya kaydedilmiş deneyimden yola çıktığımız anlamına geliyor; hafıza yoksa düşünce de yoktur. Aşağı yukarı çağdaşınız olan Leibniz bunu ilk dile getirenlerdendi: “Saf matematikte, özellikle de aritmetik ve geometride karşımıza çıktığı haliyle zorunlu hakikatlerin, ispatı örneklerle bağlı olmayan ve –duyular olmadan düşünebileceğimiz asla aklımıza yatmasa da– duyuların tanıklığına ihtiyaç duymayan ilkeleri olmalıdır.” Fakat aynı zamanda, matematikçiler matematiğin “saflığı” ile diğer bilgilerin “katışıklığı” arasındaki ayrımın altını çizmekten de hoşlanır. Örne-

27. *Du cheminement de la pensée*, Alcan, 1931, 3. cilt, II. Kitap, *Le Raisonnement mathématique*. *Rüyaların Yorumu*’nu 1923’te ilk olarak Fransızcaya çeviren Ignace Meyerson’un (1888-1983) amcası.

28. 1832-1920, *Principes de psychologie physiologique* (1873).

ğin: “Bu daire, bu üçgen, bedenın gözlerinin gördüğü bir şey değıl, bu şekil sayesinde zihnin gözlerinin seyrettiğı şeydir.”²⁹ Wundt neden ile sonucun denk olduğunu ileri sürüyordu: “Nedensellik ilişkisi içeren her mekanik yasa aksiyomatik hipotezlere indirgenebilir. Nedensellik ilkesinin her özel durumu, doğrudan ya da dolaylı olarak, bu öncüllerden türetilir. ... Bu şekilde kurulan her özel nedensellik yasasını böylece bir mantıksal kanıta bağlarız.”³⁰

Sonuç olarak Meyerson matematiğın katışıksız tümdengelim (*a priori*) kadar tümevarım (*a posteriori*) ürününü olduğı görüşünde. Ve ona göre, her durumda, başlangıçta duysal bir deneyimin, yani olmadığı takdirde hiçbir şeyin düşünölemeyeceğı bedensel deneyimin var olması şart. Bütün bunların sizin anladığınız anlamda üçüncü türden bilgiyi desteklediğini hiç sanmıyorum. Sonuçta, eğer yanlış anlamadıysam, en “idealist” matematikçiler bile hafızaya, duylara, bedensel deneyimlere, yani “bedenin gözleri”ne dayanmaksızın zihinsel işlemleri kurmanın, özdeşlikleri ispatlamanın, teoremleri formöle etmenin mümkün olamayacağını kabul ediyor. Ben de kendi payıma, “düşüncenin yol alışı” büyük ölçüde yeraltında ilerler ve bilinçdışında kalmaya devam eden kaynağından iyice uzaklaşıncı ancak yüzeye çıkar diye ekliyorum. Zekânın kaynaklarını harekete geçirence “saf” halde bir bilme arzusu değıl, bizi meydana getirenin ne olduğunu, nelere muktedir olduğumuzu ve gelecekte bizi neyin beklediğini bilme isteğidir. Ve asıl önemlisi –yine saplantılı davrandığım için bağışlayın ama– en erken çocukluğumuzdan itibaren sorarız: Kim tarafından ve nasıl dünyaya getirildik? Cinsiyetleri birbirinden farklı kılan nedir? Babaya dair hayatımıza yön veren şu ya da bu düzeyde karanlıkta kalmış güçler nelerdir? Gündelik hayata dair sorular daha sonra gelir: Yiyecekleri yerleştirmek, bozulmadan korumak, nerelerde bol yiyecek bulunduğunu bilmek (açlık tehlikesine karşı), nesneleri değış tokuş ede-

29. Gaston Milhaud (1858-1918), Sorbonne’un bilim felsefesi kürsüsünün ilk hocası.

30. *Die Prinzipien der mechanischen Naturlehre*, Stuttgart, 1910.

31. Henri Poincaré (1854-1912), Fransız matematikçi.

bilmek için adlandırmak, miktarlarını ölçmek, vb. Uzayla, sayılarla, süreyle vb. oynamayı da büyük ihtimalle bu süreçte öğreniyoruz. “Şeylerin özü”nün bilgisine nasıl doğrudan erişebileceğimizi kavrayamıyorum; tabii böyle bir özün varlığını ve “zamandan muaf” olduğunu varsayarsak. Ya da “akıl ürünü varlıklar” olarak adlandırdığınız şeyden bahsediyorsunuz; sanırım iki doğrunun paralelliği ve üçgenin iç açılarının toplamı bunun örneklerinden. Bu bahiste, Meyerson'u okumak beni ünlü bir matematikçinin³¹ *Bilim ve Hipotez* adlı önemli kitabını okumaya yöneltti. Sohbetimizi bu alanda sürdürebilmemiz için onu da yolluyorum size.

Mektubum fazlasıyla uzadığı için “gerçek şeyler”le ilgili olarak üçüncü tür bilgi ve ebediyet tecrübesiyle ilgili düşüncelerimi sonraya bırakıyorum. Yine de bir söz söylemeden edemeyeceğim: Ebediyet tecrübesi bedenin “çok sayıda yatkınlığından” oluşuyorsa, nasıl olur da zamandışı kalabilir, bunu anlamakta daha da zorlanıyorum.

Dostlukla size bağlı,

S. Freud

10. BENEDICTUS DE SPINOZA'DAN SIGMUND FREUD'A¹

Lahey, 10-12 Ağustos 1676

Çok sevgili Sigmund Freud,

Sert eleştirilerimin sizi bana yazmaktan caydıracağından ya da kısa bir cevapla geçiştirmenize yol açacağından korkarak mektubunuzu sabırsızlıkla bekliyordum. Aksine, aramızda açık sözlü ve dostane bir fikir alışverişine dayanan hakiki bir güvenin oluştuğunu görüyorum.

1. Bu mektup Spinoza'nın 15 Temmuz'da yazdığı bilinen, üzerinde tarih bulunan son mektubundan sonraya ait. *Politik İnceleme*'yi yazma süreciyle ilgili tarihsiz ve yarım kalmış çok kısa bir mektubu daha var. Spinoza'nın aldığı ve gönderdiği diğer mektupların kaybolduğunu düşünebiliriz.

Mektuplaştığım dostlarımın çeşitli konulardaki görüşlerini sırasıyla cevaplama alışkanlığımı bir kenara bırakıp dostunuz Poincaré'nin kitabını da okumuş olarak *matematik bilgisi*'nden başlayacağım. Fiziğin çeşitli dalları hakkında yazdığı bölümler –anlaşılır nedenlerle– benim için hâlâ muamma olarak kaldığından Doğa, matematik ve bilme biçimlerine dair söylediklerine değinmekle yetineceğim.

Şu bölümden başlıyorum: “Evrenin farklı kısımları tek bir bedenin organları gibi olmasaydı, birbirleri üzerinde etkide bulunmazlar, birbirlerinden habersiz olurlardı ve biz de bunlardan sadece birini bilebilirdik. Dolayısıyla, Doğanın bir olup olmadığı değil, nasıl bir olduğu sorusudur sormamız gereken.” Doğanın varoluşunun bu şekilde formüle edilmesine tamamen katılıyorum, zira bütün farklı parçalar bir bütün oluşturmak üzere aralarında bileşime girmeseydi (benim sonsuza kadar “bireylerden bireylere” dediğim şey de bu) hiçbir düzen olmazdı, açıkçası, hiçbir şey olmazdı, sadece içlerinden birini bildiğimizi bile söyleyemezdik. Benim *Töz* adını verdiğim bu birlik bizim için hâlâ anlaşılmazlığını koruyor. Bir yandan da, temel cebir ve geometri bilgileri de dahil, evrene dair herhangi bir şey öne sürebilmemizin zorunlu şartı bu. Dolayısıyla soru şu: “Doğa nasıl bir oluyor?”

Buna karşılık, basitten karmaşığa ve karmaşıktan basite geçişinin nasıl bir sıra izlediği ve, son kertede (eğer bir “son” kerte varsa), basitliğin mi üstün geldiği meselesi bana tamamen anlamsız görünüyor. Zira sonsuz bileşim bizi basit ile (Doğanın her şeyinde bir düzen arıyor ve buluyoruz) ve karmaşık ile (şeylerin kendisi sonsuz biçimde bileşime giriyor ve biz bunların sadece bir kısmına, insan bedenine etki edenlere, erişebiliyoruz) karşı karşıya bırakıyor. Poincaré'nin “yaklaşık” olarak adlandırdığı, ilahi zihnin (yani sonsuz Doğanın kendi kendini türetme biçimi) bağrında zihnimizin sınırlılığının bir tespitidir. “Gerçek ve derin bir basitliğin”² var ola-

2. Bu göndermeleri daha iyi anlayabilmek için Poincaré'nin tam olarak ne dediğine bakmakta yarar var: “Hiç şüphesiz, gözlem araçlarımız gittikçe keskinleşseydi, karmaşığın altında basiti, sonra basitin altında karmaşığı, sonra yine karmaşığın altında basiti keşfederdik ve nerede sona ereceğini bilmeden bu böyle

bileceği sonucunu çıkarmamızı sağlayacak hiçbir araca sahip değiliz. Bana öyle geliyor ki, o da sonuçta bunu kabul ediyor.

Matematiğin yöntemi “tümdengelim” değil, “tümevarım”dır (tabii sonuçlarını sunarken değil) diyor. “Tümevarım” dediği “özel” den “genel”e geçiş değil, sonludan sonsuza geçiş. Dostlarını bu konuda ikna etmekte çok zorluk çekmiş biri olarak bu görüşüne de tamamen katılıyorum. Doğrulama ile ispat arasındaki farkın üzerinde duruyor: “Doğru ispat ise [doğrulamaya göre] doğurgandır, çünkü sonucu, bir anlamda, öncüllerden daha geneldir.” İspatın önermelelere bir eklemede bulunduğu doğrudur, çünkü önermelerin çokkatmanlı anlamlarını açıp ortaya serer ve buna mukabil, kimi zaman önermenin formülasyonunu değiştirmek zorunda bırakır, çünkü düşünme kudretini artırır. $2+2=4$ olduğunu tanımlamakla yetinirsem, hiçbir şey ispatlamamış olacağım açıktır, çünkü önemli olan sınırsız, sonsuza kadar herhangi bir toplama işlemini tanımlamaktır.

“Yineleme bağıntısı” diye adlandırdığı bu sonsuza doğru akıl yürütme her deneyimi aşar. Evet, belli bir süre içindeki her deneyimi, zira bir sonsuz deneyimine sahip olamayacağımızı varsayıyor. Oysa, ben ebedi olduğumuzu idrak ettiğimizi ve deneyimlediğimizi söylüyorum, bu da sonsuzu deneyimlediğimiz anlamına gelir. Ayrıldığımız nokta belki de onun için deneyimin sadece sonlu şeylere uygulanabilir olmasından kaynaklanıyordur. Ama belki de sadece özel duyumlarla, hafızayla, muhayyileyle erişilebilir olanı “deneyim” olarak adlandırıyor. Zira bir yerde şöyle diyor: “Bir postülanın benimsenmesini tayin eden deneysel yasalar yaklaşık olduğu halde, postülanın kendisi kesinkes doğruluğunu koruyabilir.” Buradan anlaşılıyor ki, sağlam temellendirilmemiş, muhayyileye yer bırakan bilgileri “deneysel yasalar” diye adlandırıyor.

Oysa bizler sonsuzun bir parçasıyız ve zihnimiz, her ne kadar sonlu olsa da, sonsuza erişebiliriz. Poincaré “a priori sentetik yar-

devam ederdi. Basitlik gerçek ve derin olsaydı, ölçüm araçlarımızın kesinliğinin giderek artmasına direnirdi; dolayısıyla doğanın derinden basit olduğuna inanıyorsak bunun kesin basitliğe yaklaşan bir basitlik olduğu sonucunu çıkarmamız gerekirdi. Vaktiyle yapılan da buydu; bugün artık bunu yapma hakkımız yok.”

gı”dan söz ederken de şöyle bir ekleme yapıyor: “Peki niçin bu yargı karşı konulmaz bir kesinlik olarak bize kendini dayatıyor? Bir kere mümkün olan bir edimin süresiz olarak tekrarını tasavvur etme yeteneğine sahip olduğunu bilen zihinsel gücün doğrulanmasından başka bir şey değildir bu. Zihin bu güçten doğrudan bir sezgi edinir ve tecrübe onun için bunu kullanarak bilince çıkarmak için bir vesile olabilir ancak.” Katılmadığım nokta, Evren’in bizim dışımızda olması nedeniyle doğa bilimlerinin böyle bir kesinliğe ulaşamayacağına inanması. Ki bu mümkün değil: Doğanın bizim bedenlerimiz de dahil sonsuz beden/cisimden oluştuğunu ve Zihnin de bu Bedenin bilinci olduğunu anlarsak, bizim dışımızda olan da içimizdedir. Poincaré “matematiksel tümevarım, yani özyinelemeli ispat, tersine zorunlu olarak kendini kabul ettirir, çünkü zihnin kendisinin bir özelliğinin olumlanmasından başka bir şey değildir” diyerek matematik ile fiziği karşıtlık içinde düşünürken muhtemelen zihnin bedenden *bağımsız* olduğuna ya da *olabileceğine* inanıyor olmalı. Öte yandan, hangi nesneye uygulanırsa uygulansın, zihinsel kudreti yansıtan ve benim “üçüncü türden bilgi” adını verdiğim şeyi de anlatıyor. Poincaré’nin matematiksel bilgiyi üstün tuttuğunu anlıyorum, tıpkı benim de geometriyle hiç alakası olmadığı halde *Ethica*’yı geometricilerin “tarzında” yazma tercihiyle yaptığım gibi. Buna karşılık, “tebeşirle yaptığı gibi uzamla geometri yaptığı”nı söylerken ne kastettiğini anlayabilmiş değilim. Neye *uzam* diyor? Hiçbir fikrim yok, belki de “nesneler” dediği şeyle bağlantılıdır: “Matematikçiler nesneleri değil, nesnelerin birbirleriyle ilişkisini inceler; dolayısıyla aradaki ilişki değişmediği sürece bir nesnenin yerini diğerinin alması onlar için fark etmez. Onlar için önemli olan madde değildir, sadece şekil ilgilendirir onları.” Bunu, ancak “şeyler arasındaki bağlantıları” bilebiliriz ve bu “bağlantılar haricinde bilinebilir gerçeklik yoktur” sözünde ortaya koyduğu gerçeklik hakkındaki düşüncelerine dayandırıyor olmalı. İlişkiler, bağlantılar: Bu eğer sadece bize etki eden şeyleri bilebiliriz anlamına geliyorsa, hem doğru hem de yanlıştır. Şeylerin özünün, bir şeyi başka bir şey değil de o şey yapan –üçüncü türle kavrayabildiğimiz– özünün değişmez bir bağlantılar bütünü olması anla-

mında, doğrudur. Bu değişmez bağlantıların şeyin kendisi olması, tam olarak özünde kendisi olması, anlamında ise yanlıştır. Başka bir deyişle, benim için “şeyler” ile “şeyler arasındaki bağlantılar” birbirinden farklı değildir. Bundan dolayı da bu bağlantıların dışındakiler “bilinemez gerçeklik”, özün arkasında gizli öz, karanlıkta kalan bilinemez nitelikler yoktur. Kim ya da ne tarafından “karartılmış” olabilirler? Gerçekliğe bütünlüğü içinde erişemeyiz –sonsuz olduğu için “bütünleştirilemez”– çünkü biz de onun bir parçasıyızdır. Yanılma endişesi duymadan şunu söyleyebiliriz, Töz –dostunuzun deyişiyle söylersek, Evren– kendisini tamamen ve gerçekten tanır, ama bu ne ispatlanabilir ne de herhangi bir şeye bir faydası vardır.

Bana esas sarsıcı gelen –zira bu artık terimleri anlama biçimiyle ya da sonlu ile sonsuzu bağlantılandırmayla ilgili değil– Öklid geometrisini sonsuz sayıdaki geometriler içinde özel bir durum olarak ele aldığını söylemesi oldu. Bana göre Öklid geometrisi üçüncü tür bilginin mümkün olduğunu gösteren mükemmel örnektir. Halbuki, bu geometrinin “doğru” değil “kullanışlı”³ olduğunu söylüyor Poincaré; eğer öyleyse, koşullara göre pekâlâ değişebilecek tercihlerimize şu an için en uygun geometri olduğu anlamına geliyor bu. Eğer bir “hakikat” bakış açısından bakış açısına görelirse, bir şey doğru olabileceği gibi olmayabilir de. Bizi ebedi hakikatlere götürenin bedenlerimiz olduğuna inanıyorum ve onlar da öyle “gökten düşmüyor”; ve, bıkmadan usanmadan tekrarlıyorum, bu bedenler Doğanın bütünü olan bu Bireyin bir parçası olduğuna göre, şüpheyi yer bırakmayan hakikatlere –kimisi açılardan– ulaşabilirler. Başka bir deyişle, Öklid geometrisine göre herhangi bir zekâ –herhangi bir cisim/beden– uzamı (*étendue*) kavrayabilir. Diğer

3. Poincaré bu konuda tam olarak şöyle yazıyor: “Bu soru hakkında ne düşünmeliyiz: Öklid geometrisi doğru mu? Bu anlamı olmayan bir soru. ‘Metrik sistem doğru mu, önceki ölçü sistemleri yanlış mıydı; Descartesçi koordinat sistemi doğru mu, kutupsal koordinat sistemi yanlış mıydı?’ diye sormaya benzer. Bir geometri diğerlerinden daha doğru olamaz, ancak daha kullanışlı olabilir. Öklid geometrisi ise bugün en kullanışlı geometri ve öyle olmaya da devam edecek: 1) Çünkü geometrilerin en basitidir ... 2) Çünkü uzuvlarımızın ve gözümüzün erişimindeki ve ölçüm araçlarımızı yaptığımız doğal katı cisimlerin özellikleriyle gayet uyumludur.”

geometriler zihni eğlendirmekten başka bir anlamı olmayan fantezilerden ibarettir; saf akıl ürünleridir. Ayrıca, daha sonra geometrilerin uzayına ve bu uzayın özelliklerine (kesintisiz, sonsuz, homojen, izotrop) dair söylediği her şey tamamen benim “uzam” adını verdiğim şeyi tanımlıyor; ancak, onun “temsili” dediği uzay görsel, işitsel, kassal, dokunsal vb. kısmi, sınırlı veçhelerden oluşuyor. “Dışındaki cisimleri geometrik uzayda canlandırmak değil yaptığımız; biz bu cisimler hakkında geometrik uzayın içindeymişler gibi akıl yürütüyoruz” diyen birinin Öklid geometrisini *sadece* “kullanışlı” bulmasını anlamakta daha da zorlanıyorum. *Sürenin dışında* bir uzam bilgisinden söz ederken kastettiğim tam da bu.

Bu mevzuyla ilgili söyleyeceklerim bitmedi; bedeninin deneyimlerinden, “hipotezler” üzerinden, matematik doğrulara geçişi nasıl tasavvur ettiğini tartışamadık henüz. Ama bugünlük bu kadar yeter.

Lou Andreas-Salomé adındaki şu olağanüstü kadın hakkında daha çok şey bilmek isterdim. Hayatımda hiç öyle birine rastlamadım. Her ne kadar takdire şayan kadınlarla tanıştıysam da, hatta fikirlerime ilgi duyarak benimle görüşmeye gelen bazı kadınlar olursa da hiçbiri bu yolda sebat etmedi. Onlar için ben muhtemelen bir merak unsuruydum,⁴ tıpkı Paris ya da Londra’da bazı kadınların “salonlarına” davet ettikleri yazarlar gibi. Geçenlerde, birkaç yıldır Fransa’da çok meşhur olan Molière diye bir yazarın *Bilgiç Kadınlar* oyununu okudum.⁵ Sözde bilginlerin etrafında dönenen şaşkın kadınların gülünçlüğüne ve bilimi reddetmeyen, ama aynı zamanda bilime hayattan kopuk bir soyutluk olarak da yaklaşmayan genç

4. Spinoza’nın aleyhtarlarından birinin şöyle bir dokundurmada bulunması-nın altında da bu durum yatıyor olabilir: “Lahey’de otururken pek çok meraklı ziyaretçisi olmuştu, hatta cinselliklerinin üzerine bir tutam da akıl ekleme heveslisi iyi aile kızları da onu görmeye gelirdi.” (Jean-Baptiste Stuppa, *La Religion des Hollandais*, Paris, 1673.)

5. Fransızcadan okuduğunu belirtmeyi unutmuş, zira 1672’de yayımlanan bu oyunun İngilizceye tercüme edilmesi XVIII. yüzyılı buldu (1714). Spinoza büyük ihtimalle Fransızca konuşmıyor ama okuyabiliyordu. Kütüphanesindeki kitapların listesinde üç Fransızca eser de var: *Dialogues François: La Logique ou L’Art de penser* (1662); *Voyage en Espagne* (1666).

bir adamın sağduyusunu anlatıyor:

Bana gelince, Madam, kusura bakmayın ama,
Ne yazık ki, ruhum olduğu gibi, bir de bedenim olduğunu anlıyorum:
Bedenin ayrılmayacak kadar ruha bağlı olduğunu hissediyorum;
Ruhla bedeni birbirinden ayırmanın hünerini ben bilmem;
Tanrı bana bu felsefeyi ihsan etmemiş,
Onun için benim ruhumla bedenim birlikte yürürler.

(*Clitandre, IV. perde, II. sahne*)

Molière diyaloglarını kadınların aile ve toplum hayatındaki yerine dair doğru gözlemlerle süslüyor. Okurken gülümsemekten alamadım kendimi:

Ayda ne halt edildiğine burnunuzu sokacak yerde,
Her şeyin altüst olduğunu gördüğüm
Evinizin işlerine biraz baksanız.
Bir kadının bu kadar çok şey öğrenip bilmesi,
Yakışık almaz, hem de birçok sebepten.
Çocuklarına güzel ahlak vermek,
Evini çekip çevirmek, gözü hizmetçilerin üzerinde olmak,
Masrafları idareli yoldan halletmek,
Kadının tahsili de felsefesi de işte bunlar olmalı.

(*Chrysale, II. perde, VII. sahne*)

Tiyatroya pek düşkün olmadığımı itiraf etmeliyim, methiye de olsa, hiciv de olsa genel olarak fuzuli gelir bana. Ama dostum Lodewijk Meijer* birçoğu Seneca eserlerinin taklidi olan piyesleri seyretmeye beni de peşinden sürüklerdi.⁶

Kadınların “zekâ sahibi” olabileceğine kuşku yok, ama sebat-sızlıkları ve hoş gitme arzuları kararlı bir çaba gerektiren akıl işlerine kendilerini vermelerine engel oluyor. Bilim, sanat, edebiyat

6. Spinoza'nın sözünü ettiği, 1665 ile 1669 arasında Meijer'in yöneticiliğini yaptığı Amsterdam Şehir tiyatrosu. Spinoza'nın Latince hocası Van den Enden öğrencilerine başta Terentius'un eserleri olmak üzere kendi sahnelediği tiyatro oyunlarını oynatırdı.

ve felsefe alanlarında kayda değer bir yetenek sergilemiş bir kadın bulunmadığını teslim etmeliyiz. Siyasette yetkili bir konumda oldukları tek bir yer yok, olduğunda da felaket çıkıyor ortaya.⁷ Çoğu zaman duygularının esiridirler ve bedenlerine (ve zihinlerine) bütün olarak özen göstermek –yani, çeşitli arzularını ölçülü ve dengeli bir şekilde doyurmak– yerine fiziksel çekiciliklerini korumakla ilgilenirler, zira akıl yürütmekten çok hayal kurarlar. Sizin zamanınızda durum değişti mi acaba?

Doğru anladıysam, toplumların körlüğünün daha da arttığı, en azından aynen devam ettiği korkunç bir dönem tasvir ediyorsunuz. Ve görünüşe bakılırsa, Akıl alanındaki ilerlemeler, *Musa*'yla ilgili üçüncü metninizde sizin de yazdığınız gibi, pek bir değişiklik sağlayamıyor: “İlerleme ile barbarlığın müttefik olduğunu gördüğümüz tuhaf bir dönemde yaşıyoruz.” Dinin tasfiye edilip cinsel özgürlüğün (ne kastediyorsunuz?) tanınmasının yeni yöneticilerin düşünce özgürlüğünü yok etmesine engel olmadığı Rusya'dan bahsediyorsunuz. Nazilerin tehdidi altındaki ülkenizde Katolik kilisesinin Nazilerden gelebilecek kötülöklere karşı sizi koruduğunu kaydediyorsunuz; bunun sebebi belki de kilisenin kendisinin de tehdit altında olmasıdır ya da zamanınızın yöneticileri sevgi ve adaletin nefret ve haksızlığa üstün geldiğini nihayet hatırlamış olabilir.⁸ Mektubunuzda Yahudilerin maruz kaldığı zulümden ve Hitler denen şu gözü dönmüş adam herhangi bir engelle karşılaşmazsa du-

7. “Hiçbir gerekçeyle devletin bir bölümünün kızlara miras olarak verilmesi hoşgörölmemelidir.” (VI. Bölüm, § 37.) Kadınların devlet yönetimine dair işlere uygun olmamalarının nedeninin “doğal zaafıları” olduğunu belirttiği *Polirik İnceleme*'nin son bölümü bu görüşü ispatlamaya yöneliktir. Kadınlar egemen olduklarında erkekleri dışlarlar. Ayrıca, erkekler sadece güzel kadınları takdir eder.

8. Bir yıl sonra Freud'un bu konudaki görüşü değişecektir: “Birinci önsözü yazdığım dönemde, Kilise'nin himayesi altında yaşıyordum ve kitabımı yayımlayarak bu korumayı yitirmekten çekiniyordum. Aynı zamanda, Avusturya'daki bütün psikanaliz pratisyenlerine ve öğrencilerine darbe vuracak bir çalışma yasası getirilmesine yol açmaktan da korkuyordum. Derken birden Alman istilası oldu ve Katolik kilisesi, Kitabı Mukaddes'teki deyişle, ne kadar 'esnek bir karnış' olduğunu gösterdi. Sadece görüşlerimden ötürü değil, 'ırkım' yüzünden de kötü muamele göreceğimden emin olduğum için çocukluğumdan beri, yetmiş sekiz

rumun daha da vahim hale gelebileceğini düşündüğünüzden bahsetmişsiniz.

Çok sayıda ve asıl önemlisi sizin de kabul ettiğiniz gibi, birbiriyle tutarsız sebeplerden bahsediyorsunuz. Bazıları bana biraz tuhaf geldi. Zulme maruz kalanlar sadece azınlıklar değildir.⁹ Mevcut güçlerin oranına ve kötü muameleye uğrayan halkların güven ve saflık derecesine bağlıdır bu. Gayet isabetli bir şekilde Las Casas'ın kitabını hatırlatmışsınız; İspanyollar azınlıkta olduğu halde, yerlilerin uğradığı katliam Yahudilerinkiyle karşılaştırılamayacak kadar sistematik ve kitleseldi. İspanyollar gözü dönmüşlük ve zalimlikte *dayanışma* halindeydi. Son yüzyıllarda, çok sayıda insan dünyanın sonunun geldiğine inanan Hristiyanlar tarafından sürüldü, suçlandı, malından mülkünden edildi, işkenceye uğradı ve katledildi. Kadınları, kâfirleri (Yahudiler, Müslümanlar), “dönmele-ri”, zındıkları (ki böyle görülmek için çok fazla şey yapmaları gerekmiyordu) yanına çeken Şer (Şeytan) güçlerinin son bir kez daha İyilik güçlerini yenmeye kalkıştığını düşünüyorlardı (kimileri de çıkarı gereği buna inanır gibi yapıyordu). Siz de benim gibi Yahudilere reva görülen eziyetlere özel bir hassasiyet gösteriyorsunuz, ancak tek mağdur onlar değil. Bütün bedbahtlıkları *özel olarak* Yahudilerin çektiğine inanmak da bizim halkımıza has kuruntulardan biri. Zaman zaman siz de bu yanılgıya düşüyorsunuz! Sünnet bahsi mesela. Eski Mısırlılarda da (Herodot'un aktardığına göre) sünnet uygulaması vardı; İspanyol, Portekizli ve Hollandalı tacirlerin anlattıklarına bakılırsa, Müslümanlarda olduğu gibi, Afrika'da da çok yaygınmış. Yahudilerin kendi hususiyetlerini ortaya serdikleri doğru, ama en azından benim okuduğum ilahiyatçı ve filozoflara göre, hepsi az çok Aristoteles'ten (ama asla tek Tanrı'ya inanmayan atomcu okuldan değil) izler taşıyan üç din arasında epey yakınlık, hatta ortaklıklar var.

ylı boyunca, yurdum olarak gördüğüm şehri çok sayıda dostumla birlikte terk ettim.” (İkinci önsöz, Haziran 1938, Londra.)

9. Freud şöyle yazıyor: “Kitleler içinde sağlam bir dayanışma duygusunun tesis edilmesi için yabancı bir azınlığa karşı belli bir düşmanlığın olması şarttır, bu azınlığın sayısal bakımdan güçsüzlüğü de zulme uğratılmasını körükler.”

Yahudilerin en kötü düşmanının “tam vaftiz edilmemiş/adı yanlış konmuş”¹⁰ Hristiyanlar olduğunu söylüyorsunuz. Yine burada da Yahudilerin bir önyargısını dile getiriyorsunuz: Yahudilere göre, Tanrı’nın bir Oğlu olması, bu oğulun insan olarak tecessüm etmesi, ölüp tekrar dirilmesi, Teslis diye bir şeyin varlığı, papanın Tanrı’nın yeryüzündeki vekili olması, Kilisenin İsa’nın “eşi” olması, vd., bunların hepsi zındıklık, hatta saçmalık, dahası aptallıktır. Ve Tanrı’nın, “eski ahit” dedikleri anlaşmayı bozmadan İsa aracılığıyla –ve bir tek onun aracılığıyla– ve bütün papaz ve rahiplere Kitabı Mukaddes’i öğreterek bu Hristiyanlarla birlikte insanlarla “yeni bir ahit” oluşturmasını tutarsız bulurlar. Onlara göre –ve size göre de– Hristiyanlar “çoktanrılı barbarlar” olarak kalmaya devam ediyor. Hristiyanların durduğu yerden bakarsak bu hiçbir anlam ifade etmez: Üç kişide temsil edilen Tanrı üç tanrı ya da çok tanrı demek değil ki.

Eski İbranilerin komşuları olan Mezopotamyalıların, Hititlerin, Mykenaililerin, Fenikelilerin çoktanrılı olduğu söylenirken Musa’nın Mısırlı olduğunu ileri sürmenizin de Yahudilerin katı tektanrıcılığını doğrulamanın bir biçimi olup olmadığından emin değilim. Tek güneş tanrısı olan Aton dininden söz ediyorsunuz. Mısırlıların aydınları arasında tek tanrı (Amon) inancının çok daha eski olduğunu sanıyorum. Halk arasında bu Tanrı’nın farklı özelliklerine farklı yüzler verilirdi. Yaratıcı Tanrı’nın kendisi ise gözle görülmez ve tezahürleriyle karıştırılmaz.¹¹ Hristiyanlar arasında da üni-

10. Freud şöyle yazıyor: “Bu halkların hepsinin ‘tam vaftiz edilmediklerini / adlarının yanlış konduğunu’ söyleyebiliriz, barbar çoktanrılı ataları neyse onlar da ince bir Hristiyanlık cılası altında öyle kalmışlardır. Kendilerine dayatılan yeni dine karşı duydukları nefretin üstesinden gelemeyip bu düşmanlığı Hristiyanlığın içinden çıktığı kaynağa yöneltmişlerdir. İncil’lerde Yahudiler arasında geçen ve sadece Yahudilerle ilgili bir hikâyenin anlatılıyor olması da bu yansıtmayı kolaylaştırmıştır. Onlardaki Yahudi nefreti aslında içten içe duydukları Hristiyanlık nefretinden başka bir şey değildir.”

11. Spinoza bu konuda çok öngörülü. Mısırlıların tektanrılı olduğu 1870’ten beri gitgide yaygınlaşarak kabul görüyor. Eski Mısır uzmanı Erik Hornung bu fikrin nereye dayandığını araştırdı ve tamamen mesnetli olduğunu ortaya koydu (*Les Dieux de l’Egypte, l’un et le multiple*. Flammarion. 1999). Musa’nın kendi

taryenler (Hollanda'da hatırı sayılır bir sayıları var) en iyi peygamber kabul ettikleri İsa'nın kesinlikle Tanrı olmadığına, insan olduğuna inanır. Hristiyanların çoktanrılı olduğunu iddia ederek Yahudiler "yeni ahit"i bir sahtekârlık, "Kurtarıcımız İsa"ya inanmayı batıl itikat ve bütün Kilise kurumunu da gaspçı yerine koymuş oluyor. Böylece, Hristiyanların çatışarak, din değiştirterek ya da imha ederek kurtulmaya çalıştıkları, etlerine saplanmış bir diken haline geliyorlar. Hristiyan toplumu içinde geniş bir kesimin hâlâ çoktanrılılığı sürdürüyor olması mümkün, ama bu bütün dinler için geçerli; cehalet ve korku her yerde ve farklı biçimlerde doğaüstü güçlere yöneltir insanları, ama eğitilmiş papaz ve rahipler için bu söylene-
mez. Halbuki hükümdar ve yöneticilere Yahudilerden sakınmaları gerektiğini öğreten onlardır.

Yahudilere güvenilmemesinin bir diğer sebebinin de Müslümanlarla ilişkileri olduğunu unutmamak gerek. İspanya birkaç asır boyunca Yahudileri himaye eden Arapların işgali ve yönetimi altında kaldı. Dedelerimin İspanya'dan kovulmasının bir nedeni de Hristiyanların ülkeyi yeniden fethi üzerine yenilgiye uğrayanların "işbirlikçilerinin" cezalandırılmasıdır. "Arabulucu" Yahudiler gerçekliği önce "hain ve kalles" Yahudiler, sonra da "düzenbaz" Yahudiler kurgusuna dönüşerek –geniş çeşitlilik arz eden– kullanım amacına göre zaman içinde yayıldı ya da zayıfladı. Kudüs Tapınağı'nın yıkılışından bu yana, önce Roma, Bizans, ardından Müslüman, sonra Hristiyan tahakkümü ve yüz elli yıldır da Osmanlı İmparatorluğu nüfuzu altında yaşayan Yahudilerin esas bedbahtlığı, Filistin'de kalmış olsalar dahi, artık asla kendi evlerinde olamamaları. Yani, halkımız çok uzun zamandır yabancı topraklarda sürgündedir; tecrübe açısından iyi olan bu durum varoluşu açısından kötü olmuştur.

Bunları yazarken birbirine zıt iki dileğin içimi burktuğunu fark ediyorum. Bir yandan, Yahudilerin Yahudi olarak varlıklarını sür-

vatanında, yani Mısır'da daha önceden var olan ve kabul görmüş bir doktrini İbranilere götürdüğü tezini zayıflatacak bu tezdin Freud'un habersiz olduğu anlaşıyor.

dürmelerini, bir halk olarak yok olmamalarını arzu ediyorum; öte yandan, çocukça inançlarından ve âdetlerinden kurtulmalarını istiyorum. Ama o zaman da Yahudilerin Yahudiliklerinden ne kalır geriye? Belki de o zaman batıl inançlarından kurtulmuş, tek evrensel din olan adalet ve yakınlarını sevme inancını benimsemiş insanlar olurlardı. İşte o zaman nefret, açgözlülük ve hurafelerle yüklü bu sözde Hristiyanlar değil de, Yahudi İsa'nın yolundan gidenler anlamında hakiki "Hristiyanlar" olurlardı.

Yine babanın katline¹² ve diğer halkların Yahudilere karşı atalarından kalma bilinçdışı bir nefret besledikleri¹³ fikrine değindiğiniz bölümle ilgili size kesinlikle katılmıyorum. Bu üzerinde iyi çalışılmış bir fantezi, ancak ispatlanması mümkün değil. Öte yandan, bu cinayetin bu denli iz bırakması için epey sıklıkla tekrarlanmış olması; başka bir deyişle, mütemadiyen yeniden sahnelenmesi gerektirdi. Hristiyanların bütün o öldürülen ve yeniden dirilen İsa –Baba değil, Oğul– ayinleriyle yaptığı da bundan başka bir şey değil. Yahudilerde buna benzer bir şey yok. Yahudilere duyulan nefret şüphesiz atalardan miras, ama gerekçeleri pek çok kişiye anlaşıl-maz gelse de, temelinde cehalet yatsa da, tamamen bilinçli bir nefret bu. Kilise Babaları İsa'nın şahsında Tanrı'yı öldürmekle Yahudileri suçlamaya daha II. yüzyılda başladılar. Bu abes ithamı inkâr etmekten veya umursamamaktan başka bir şey yapamayan Yahudilerin bu tepkileri ise Hristiyanların gözünde suçluluklarını daha da artırdı. Sonsuz bir şekilde kendi kendini pekiştiren bir kuruntu bu. Bu ancak Hristiyanlar İsa'nın bir insan, şüphesiz olağanüstü bir insan, ama bir ölümlü olduğunu kabul etmeleriyle ve Tanrı'nın vücut bulabileceğine inanma saçmalığını bırakmalarıyla sona erebilir.

12. Freud şöyle yazıyor: "Zavallı Yahudi kavmi bildik inatçılığıyla babasının katlini inkâr etmekte ısrar etti ve asırlar boyunca bunun cezasını çok ağır çekti."

13. Freud şöyle yazıyor: "Yahudilere karşı nefretin kökleri çok eski bir döneme uzanır ve halkların bilinçdışından yayılır. Nefretin gerekçelerinin ilk bakışta inanılmaz gelebileceğini tahmin ediyorum. Tanrı-Baba'nın ilk ve en gözde çocuğu olduğu iddiasındaki bir kavmin körüklediği kıskançlığın, diğer halklar da bu iddiaya adeta inanıyormuşçasına, bugün hâlâ yatışmadığını ileri sürme cüretini göstereceğim."

Anlaşılması gereken, Yahudilerin niçin Tanrı'nın "seçilmiş evlatları" olduklarını düşünmekte ısrar ettikleri, Hristiyanların da "Teslis"lerine inanmaktaki bunca ısrarlarıdır.

Siz de mektubunuzda şöyle demişsiniz: "Eski travmaların büyüterek uyanmasına bağlı bir toplu gerileme söz konusu herhalde diye düşünüyorum, ama kendi geliştirdiğim ruhsal bozukluklar teorisini bu ölçeğe uygulamakta zorlanıyorum." Siz de benim gibi, çelişik duygular taşıyorsunuz, kullanmayı sevdiğiniz deyişle söylersek, *çiftdeğerli* durumdasınız.

İlerleme ile barbarlığın müttefik olmasına şaşırdığınızı söylersen, sanırım *bilim*'deki ilerlemeyi kastediyorsunuz, çünkü tarımda olsun, madencilik, ticaret (deniz ticareti geliyor aklıma) ya da bankacılıkta olsun sanayideki ilerlemenin insanlar arasındaki uyum ve barışa, zararı olmasa bile, hiçbir katkısı yok. Bununla birlikte Doğu Hint Adaları Şirketi'nin yüzyıl başında kuruluşundan bu yana gücünü nasıl kayda değer biçimde artırdığının ve bankacılıkta, ticari ve idari alanda yetkinliğini nasıl son derece geliştirdiğinin farkındayım. Aynı zamanda, Doğu'daki toplumların, özellikle de Japonların âdetlerini ve dini inançlarını rencide etmeme akıllılığını da gösterdiler. Yaklaşık bir asır önce Birleşik Eyaletler Cumhuriyeti'nin bağımsızlığını kazanmasından bu yana, benim ve diğer özgürlükçülerin yazılarını onaylayacak düzeye ulaşmasa da dini özgürlüğün çok daha geniş olduğu bir gerçek. Din değiştirmek zorunda bırakılmaktan, İspanya ve Portekiz'de atalarımızın başına geldiği gibi büyük aşağılamalara ya da korkunç katliamlara maruz kalmaktan korkmadan ailem Amsterdam'a gelip yerleşebildi.¹⁴

14. 1619'da Amsterdam şehrinde –diğer topluluklardan ayrılmış bir yerde değil, ama kendi aralarında beraber– yaşayan Yahudilerin Yahudiliklerini açıkça ifade edebilmeleri ve vecibelerini yerine getirmeleri yasal düzenlemeyle teminat altına alınmıştı. 1614'ten beri kendilerine ait mezarlıkları vardı ve yasalar tarafından korunuyorlardı. Öte yandan, askeri ve kamusal görevlere getirilmeleri, Hristiyanlarla evlenmeleri, dini propaganda yapmaları ve Hristiyanlık karşıtı yazılar yazmaları yasaktı. Spinoza'nın ömür boyu cemaatten ihraç edilmesinin nedenlerinden biri fikirlerinin Yahudi cemaatine bulaşması tehlikesiyse, diğeri de Hristiyanlara da erişmesiydi. (Bkz. Henry Méchoulan, *a.g.y.*)

1653'ten 1672'ye, geçen yirmi yılda düşünce özgürlüğünde ciddi ilerlemeler kaydedildi. Dönemin Hollanda valisi yüklendiği ağır görevin yanı sıra matematik alanındaki çalışmalarıyla da takdir toplayan Jan de Witt'ti.* Birleşik Eyaletler Cumhuriyeti'nin sahibi olduğuna inanan İngiltere ile iki kez savaşa girmek zorunda kaldı, *stathouder*'lik# görevini lağvetmeyi başardı ve 1672'de Fransa'nın işgaline uğradı. Bunun üzerine Hollanda'ya ihanet etmekle suçlandı ve hapishanede Oranjistler tarafından öldürüldü. Onunla hiç tanışmamış olmamıza rağmen bu olay beni çok üzmüştü, çünkü dürüst, cesur ve Protestan inancına imanla bağlı olsa da akli başında bir adamdı. *İnceleme*'mi onaylayacağını sanmazdım, ama yayımlanmasına da engel olmazdı.

Bu da barbarlığın hiçbir zaman o kadar da uzak olmadığını gösteriyor; en ılımlı görünen, okumuş yazmışlar arasında bile Aklın yolundan gidenlere çok nadir rastlanıyor. Tutkulara dair bütün tespitlerim bunu doğrulasa da –*Ethica*'da yazdığım konu da buydu– böyle olmasını kabullenmekte zorlanıyorum. Şu aralar farklı yönetim biçimlerini ele alan yeni bir siyasi inceleme yazıyorum. Akli bir yönetim açısından demokrasinin en uygun biçim olduğuna inansam da, bu konuda kesin bir görüşe varmış değilim. *Stathouder*'lik kurumunun geri getirilmesi kısmi bir demokrasiyle bağdaşmaz değil (*stathouder* Eyaletler'in temsilcileri olan genel valiler hükümete bağlı kalır), ancak Orange prensi Nassau'lu Willem III'ün¹⁵ Avrupa kraliyet aileleriyle sıkı ilişkileri (İngiltere kralı Charles II'nin kızıyla evlenmesi gerekiyor; annesi Marie Henriette Stuart Charles I'in yeğeni, yani Charles II'nin kuziniydi; bütün bunlar aile içindeki ilişkilerin çok sıkı olduğunu gösteriyor) parlamentonun

Hollanda Krallığı'nın temeli olan Birleşik Eyaletler Cumhuriyeti yedi eyaletten (Friesland, Groningen, Overijssel, Gelderland, Utrecht, Hollanda, Zeeland) oluşan bir federasyondur. İktidar iki kişi tarafından paylaşılıyordu. Bunlardan biri, eyalet görevlisi olan ve seçimle işbaşına gelen *stathouder*'di. Ama Nassau prensi Maurits, altı eyaletin de *stathouder*'i, ayrıca kara ve deniz kuvvetleri başkomutanıydı. –ç.n.

15. Willem III 1650'de Lahey'de doğdu. 1702'deki ölümüne kadar *Stathouder*'liği de koruyarak 1689'da William III adıyla İngiltere kralı oldu.

vesayetini kabul edeceği konusunda güven vermesine engel oluyor. Şu âna kadar Witt kardeşlerin katillerinin soruşturulması için hiçbir şey yapmadı. Öte yandan Fransızları geri çekilmek zorunda bıraktı, bu evlilik de İngiltere'yi etkisiz bırakacaktır. Uzun lafın kısası, Hollanda Descartes'ın fikirlerine kucak açan, ne kadar “zındık” yazar varsa kitaplarının yayımlanabildiği bir ülke oldu. Bütün özgür düşünürler, “açık fikirli” yani inançsız yazarlar kitaplarını yayımlayabilmek için Amsterdam'a¹⁶ gelir, Leiden ya da Lahey'de ders vermeye ya da ülkenin dört bir yanında tartışma cemiyetleri oluşturmaya bakarlardı. Ancak üç senedir ihtiyatlı olma mecburiyeti doğdu, *Ethica*'yı yayımlamayı henüz doğru bulmuyorsam da, *şahsen* kendimi tehdit altında hissetmiyorum.

Buradan *Rüyaların Yorumu*'na geçiyorum ve bir türlü aklıma yatmayan ruhsal aygıt konusunu sizinle yeniden tartışmadan önce, yorum bahsinden başlamak istiyorum. Uzun uzun “rüya işlemi”ni anlatıyorsunuz. “Yoğunlaşma” ve “yer değiştirme”ye değindikten sonra, “mecazi mana”dan bahsediyorsunuz ve dört farklı durumu ele alıyorsunuz: anlamın tersine çevrilmesi (olumlu ya da olumsuz); anımsama (tarihsel yorum); simge; kelimenin tınısı. Ve şöyle devam ediyorsunuz: “Tüm bu çokihtimalliliğe karşın, rüyalaradaki, maksadı elbette anlaşılmak olmayan temsili anlatımların çözümünün vaktiyle hiyerogliflerin okurları tarafından çözülmesinden daha zor olmadığını söyleyebiliriz.”¹⁷ Bu bana benim Kitabı Mukaddes'i yorumlama biçimimi hatırlatıyor: “Kitabı Mukaddes'in içeriğinin hemen hemen tamamı Kitabı Mukaddes'in kendisinden çık-

16. XVII. yüzyılın sonunda Amsterdam'da otuz bin kişi geçimini kitap sektöründen sağlıyordu, 1600'de doksan üç olan kitapçı sayısı 1699'da iki yüz yetmiş üçe çıkmıştı. Bütün Avrupa dillerinde ve Latince her disiplinden kitap yayımlanıyordu. Bilhassa, dilbilimi ve Talmud da dahil İbranice kitaplar hahamlarla rekabet halindeki Reform hareketinin ilgisini çekiyordu. Yahudiler de geri kalmıyordu: Menasseh ben Israel, Rachi'nin yorumlarının eşlik ettiği *Tevrat*'tan üç bin nüsha basmıştı. Emmanuel Benveniste ise 1643'te sekiz bin dua kitabı basmıştı. Akt. Henry Méchoulan, *a.g.y.*

17. *Rüyaların Yorumu*, VI, “Rüya İşlemi”, 4, “Temsil edilebilirliği dikkate alma”, *a.g.y.*

nımalıdır.” Kitap’ta söz edilen şeylerin tanımları verili değildir; bunların hepsi Kitap’ın anlatılarından çıkarılmalıdır. Yorumun anahtarlarını sözde tanrısal bir vahiy değil (Kitabı Mukaddes’in vahiylerden oluştuğunu yazarlarının “Bunlar vahiydi” demesine dayanarak ispatlamak tamamen saçmalık), tarihsel sorgulama bize verebilir. Ben şu yöntemi önerdim: Dili çözmek, esas anlama (ya da anlamın özüne) ulaşmak için kelimelerin çeşitli anlamlarını yeniden tasnif etmek; yazarların var olma biçimlerini ve maksatlarını bilmek. Ancak bu şekilde doğru bir yoruma erişme imkânı verecek tutarlı bir gözleme varabiliriz. Bütün tahrifata ve muhtemel hatalara rağmen bir şeyin kesin olduğunu varsayıyorum: dilin kelimelerinin anlamı, zira hiç kimse bunları değiştirmeyi arzu etmiyor (halbuki bir metnin anlamını değiştirmek istenebilir). Öte yandan eski dil çok muğlak, öğrenmesi çok zor: birbiriyle karıştırılabilecek harfler, zarfların farklı anlamları, fiillerde zaman kipinin olmaması, ünlü harflerin olmaması, noktalama işaretlerinin olmaması.¹⁸ Bana göre esas olan, Kitabı Mukaddes yazarlarının taşkın hayal gücünün ürünü olan olağanüstü anlatılara değil, tavsiye ettiği ahlaki derslere dair kavranabilir anlama ulaşmaktır. Bu metinler hakikaten Tanrı’nın eseriymiş gibi içlerinde sürekli örtük ve çoklu anlamlar arayan Talmudist ve Kabalistlerin yaptığıнын tam zıddını yapmayı öneriyorum. Tanrı’nın sonsuz zekâ ve iradesinin, doğasının kimi gizemleri üzerindeki perdeyi aralayacak sonsuz yorumun¹⁹ kapısını açacağı düşüncesini kasti bir yanıltma, çılgınlık ya

18. İbranice dilbilgisi kitabı (*Abrégé de grammaire hébraïque*, 1668, Vrin, Ferdinand Alquié’nin önsözüyle, Fransızca çev. Joël Askénazi ve Jocelyne Askénazi Gerson, 1987) yazan Spinoza dil konusuna hâkimdi. Bu kitapta harfleri, vurguları, isimleri, cinsleri ve sayıları. isim ve fiil çekimlerini vb. anlatır. Esas olarak ismin “anlama yetisinin kapsamına giren bir şey” olduğunu ileri sürer. “İsimler ya şeylerdir, onların sıfatları, kipleri, ilişkileridir ya da eylemlerdir, bunların kipleri ve ilişkileridir”. (5. bölüm, *İsimler*).

19. “Böylece en derin gizemlerin *Kitabı Mukaddes*’te saklı olduğunu hayal ederler ve yararlı olanı bir kenara bırakıp kendilerini bu saçmalıkları araştırmakla helak ederler. Ve bu hezeyan içinde uydurdukları her şeyi Kutsal Ruh’a mal eder ve bunu olanca güçleriyle coşku ve tutkuyla savunmak için çabalarlar.” (*Teolojik-Politik İnceleme*, VII. bölüm.)

da zihinsel bir zaaf olarak görüyorum.

Her şey *Yaratılış Kitabı*'nın şu ayetlerinden kaynaklanıyor: "Tanrı dedi: 'Kendi suretimizde, kendimize benzer insan yaratalım. Denizdeki balıklara, gökteki kuşlara, evcil hayvanlara, sürüngenlere, yeryüzünün tümüne egemen olsun.' Tanrı insanı kendi suretinde yarattı, onu Tanrı'nın suretinde yarattı. Onları erkek ve dişi olarak yarattı. Onları kutsayarak şöyle dedi: 'Doğurgan olun, çoğalın, yeryüzünü doldurun ve hâkimiyetinize alın; denizdeki balıklara, gökteki kuşlara, yeryüzünde yaşayan bütün canlılara egemen olun.'"²⁰ Bu benzerliğin tuhaf olduğuna dikkat çekiyorum. Tanrı kadın ve erkek mi? Yoksa ilkel insan androjin mi? Söz konusu olan iki manevi nitelik mi? Tanrı bedenli, yani cismani mi, değil mi? Bu "benzerlik" üzerine sonsuz spekülasyonda bulunulabilir.²¹ Ancak, iki-üç satırda iki kere tekrar edilen Doğanın tamamına "egemen olma" talebini haklı çıkarma maksadıyla bizzat Kitabı Mukaddes yazarlarının bunu ürettiğini de düşünebiliriz. İki versiyonun alalecele bir karışımı olup olmadığı bile –bu metin ne kadar kutsal olursa olsun!– sorulabilir. Ben de bu üç ayeti kelime kelime incelemeye girişebilirdim, ama bunun sizin için hiçbir ilginçliği olmazdı. Önemli olan, bu metinlerin Tanrı'nın doğasına dair bize hiçbir şey öğretmediği, peygamberlerin, âlim ve papazların gizli manalara dair söylediklerinin hepsinin onların hayal gücünün bir ürünü olduğu; halbuki anlama yetisinin erişebileceği her şey, hangi dilde olursa olsun, her zaman açık seçik bir şekilde ifade edilebilir. Bilineni müphemle açıklamak yerine, müphemi açıklamak için bilinenden hareket ediyoruz; çoğu zaman da bu işlemin sonunda müphem buharlaşıp uçuyor. Sözde "doğaüstü ışık" hiçbir şeyi aydınlatmaz. İnsanın selameti bulmasına sadece Doğanın ışığı yardımcı olabilir.²²

20. *Yaratılış Kitabı*, I, 26-28, Kudüs Nüshası.

21. Nitekim Kabalistlerin de yapmaktan geri kalmadığı bir şeydi bu. Bkz. Charles Mopsik'in makalesi "Genèse 1, 26-27 : l'Image de Dieu, le couple humain et le statut de la femme chez les premiers cabalistes", *Le Sexe des âmes. Aléas de la différence sexuelle dans la Cabale* içinde, Editions de l'Eclat, 2003.

22. *TPI*'nin VII. bölümünün sonuç kısmına bir gönderme: Din "Dış eylemlerden çok ruhun sadeliği ve doğruluğuna dayandığı için, hiçbir yasaya ve kamu-

Bütün bunları sizin yorumlama yönteminiz karşısında duyduğum rahatsızlığı dile getirmek için anlatıyorum. Bir yandan, “gökten düşmüş” ya da felsefi spekülasyonların nesnesi olan bir ruh teorisinden artık esinlenmek istememenizi gayet iyi anlıyorum. Öte yandan, çarpıtılmış tezahürleri (rüyalarda ve ruhsal hastalıkların tezahürlerinde), başka bir deyişle, dışavurumları haricinde bilinçdışı hakkında hiçbir şey bilmediğinizi söylüyorsunuz. Dolayısıyla, bu dışavurumların kaynağı hastalarınız, ruhsal yaşama dair diğer tanıklıklar –bilhassa hekim meslektaşlarınızinkiler– ve hem hasta hem doktor olarak kendiniz oluyorsunuz. Peki ama bunca yorum ihtimali varken hangi hattı izleyeceğinizi nasıl belirliyorsunuz? Hiyerogliflerin okunmasını örnek göstermeniz de beni çok şaşırttı, çünkü bunlar aslında ezoterik doktrinleri, inisiyasyon ayinlerini ve insanın Doğadaki yerine dair hayal gücünün en uçuk aşırılıklarını beslemeye yarar. İlk rüyanızın analizinin sonuç bölümünde şöyle yazmışsınız: “Rüyada olgular olmuş olmasını temenni edeceğim şekilde sunuluyor; rüyanın içeriği bir arzunun yerine gelmesi, arkasında yatan sebep bir arzu.” Ve bir Yidiş atasözünü alıntılıyorsunuz: “Domuz rüyasında meşe palamudu, kaz rüyasında darı görürmüş.”²³ Bu bana “üçgenler Tanrı’yı düşünseydi, üçgen olarak tahayyül ederlerdi” ifadesini hatırlatıyor. Ardından, uzun uzadıya bilinçdışındaki sansürden bahsettikten sonra, “rüyaların (bastırılmış) arzuların (kılık değiştirmiş olarak) gerçekleşmesi olduğu”nu belirtiyorsunuz. İyi yorumlandığı takdirde, kaygı rüyalarının da aslında arzu rüyaları olduğunu açıklıyorsunuz. Bu da bana kalırsa, rüyala-

sal otoriteye bağlı değildir ve hiç kimse hiçbir koşulda zor kullanarak yüce mutluluk haline erişmeye zorlanamaz; bunun için gereken şey saf ve kardeşçe öğütler, iyi bir eğitim ve her şeyden önce upuygun ve özgür bir muhakemedir. ... Yargıçların yasaları yorumlarken yüce yetkiye sahip olmasının yegâne nedeni söz konusu olanın kamu düzeni olmasıdır; aynı nedenle ... Kitabı Mukaddes'i yorumlarken en yüksek yetki tek tek her insana aittir, dolayısıyla herkese ortak olan doğanın ışığından başka yorumlama kuralı olmamalıdır; doğadan üstün bir ışık yoktur, insanların dışında bir otorite yoktur. Bu yöntem sadece çok keskin bir zihne sahip filozofların uygulayabileceği zorlukta olmamalıdır; insanların ortak zihni ve kudretine uygun olmalıdır; gösterdiğimiz gibi bizim yöntemimiz böyledir.”

23. Freud atasözünün tamamını getirmiyor: “...nişanlı kız ise kamış görür.”

rın da, tıpkı muhayyilenin tamamı gibi, varlığında sebat etme arzusu dile getirdiği anlamına geliyor; zira rüyalarda kendi kendini yok etme arzusu hiçbir zaman görülmez. İşte size ölüm dürtüsünün varlığını çürüten bir kanıt daha!

Üç soru takılıyor aklıma:

– Niçin rüyalar her zaman “bastırılmış” bir arzunun dışavurumu olsun?

– Niçin bütün rüyaların –kısa süre önceki gündelik bir faaliyetle ilgili olanlar hariç– kökeninde unutulmuş bir çocukluk anısı yatsın?²⁴

– Niçin sansür –eğer doğru kelimeyse tabii– özellikle ya da sırf cinsel arzulara dair olsun?

İlk soruda siz arzunun “gerçekleşmesi” derken, benim “dışavurumu” demiş olmam dikkatinizi çekmiştir. Çünkü bence, rüya hiçbir şeyi gerçekleştirmez; bir şeyin gerçekleştiğini tahayyül eder, onu taklit eder ya da varsayar, buna hayıflanır veya nefret eder, ama uyuma arzusu ya da gündüz uyanıkken kurulan hayalleri gece uykuda devam ettirme arzusu haricinde herhangi bir arzuyu nasıl olur da tatmin edebilir anlayamıyorum. Oysa gün boyu bir araya gelen görüntüler, anlama yetisi tarafından düzenlenmemiş ve tasnif edilmemişlerse herhangi bir muhayyel sonuca ve rüyayı görenin rüyasında gördüğünün gerçek olduğuna inanması durumunda gerçek – edilgen– sonuçlara yol açabilir. Gerçekleşen şey *dışavurum*'dur,

24. Freud şöyle yazıyor: “Çok uzun zamandır çocukluktaki unutulmuş sahneler ile yakın tarihli olayların iç içe geçmesinde kaynağını bulan rüyalarım”; “Bunlar tam da üzerimizde çok şiddetli tesir bırakan izlenimlerdir, çocukluk döneminden kalma, hemen hemen hiçbir zaman bilinçli hale gelmeyen izlenimler”; “Rüya, sonuçta rüya görenin en eski geçmişine bir gerileme, çocukluğun ve ona egemen olan içgüdüsel hareketlerin, o zamanlar sahip olduğu ifade biçimlerinin yeniden canlanmasıdır”; “Rüya yaşamı bir zamanlar, yani ruhsal yaşamımız genç ve acemiye uyanık yaşamımız olan şeyi derleyip alır, çocuklarımızın ilkel insanlığın bugün artık miadını doldurmuş silahlarını, okları yayları bulup alması gibi. Rüyalar ayağı kaydırılmış çocuksu ruhsal yaşamın bir fragmanıdır”. (*Rüyaların Yorumu*, VII. bölüm. muhtelif altbaşlıklar.)

yani bir arzunun temsili ya da –bazen– adının konmasıdır. Rüneyı gören rüya gördüğünü bilir, aksi takdirde rüyada yaptığı ya da tanık olduğu anlamsız, çelişik şeyler ya da olağanüstü eylemler onu hemen uykudan uyandırır.

Bütün rüyaların bir anlamı olduğu, kehanet gerektirmedikleri, bir ya da daha fazla gizli anlam barındırdıkları, geçmişte olmuş şeylerin tahayyülünün rüyalarda büyük yer tuttuğu, rüya “işlemi” diye bir şeyin, yani çeşitli düzeylerde dönüşümlerin olduğu fikrini kabul ediyorum. Ama bunun kaynağının, zorunlu olarak, bedenın diğer insan bedenleri ya da başka beden ve cisimlerden etkilenme biçimine göre değişen farklı niteliklerdeki faaliyetleri olduğunu düşünüyorum. Bu faaliyetlerden bir kısmının hafızada yer etmesine neden olacak yoğunlukta korku, suçluluk, utanma ya da başka kederli duygulara yol açtığını ve muhayyilenin bunları tekrar tekrar, bazen sonu gelmez bir biçimde yeniden sergilediğini sanıyorum, öyle ki, zihin bunlara mevcut faaliyetlere harcadığı kadar, hatta daha fazla güç harcar. Bu kederli duygulardan bazılarının bilinçten uzaklaştırılmış olması mümkün tabii, ama bunun bir “bastırma” sonucu olduğunu söylüyorsanız, işte onun nasıl olduğunu anlamıyorum. Zira, ya bastırma ediminin kendisi bilinçli ya da her şey bilinç dışında olup bitiyor, ama o durumda da zaten bilinç dışında olan duyguların bastırılması gerekmez, bilinç dışında kalmaya devam ederler. Uzun lafın kısası, “bastırma” diye tasvir ettiğiniz şeyin mekanizmasını anlayabilmiş değilim. Görülen rüyanın uykudan uyanınca hatırlanan rüyaya dönüşebilmek için uğradığı çarpıtmaların başlıca sebebi olarak bastırmayı göstermenizden ötürü ikna edici bir açıklamaya ihtiyacım var.

İkinci sorum aslında birincinin uzantısı. Çocukluktaki olaylar rüyalarda hayatın diğer anlarındaki olaylardan niçin daha fazla önem taşırsın? Yahudi cemaatinden yirmi dört yaşındayken kovuldum. Bunu engellemek için hiçbir şey yapmaya kalkmadıysam da zaten uzaklaştığım dini cemaatle ilişkim bakımından değilse de ailem ve dostlarımla ilişkilerim bakımından benim için çok ağır bir tecrübe oldu. Üstelik o dönemde, iş ilişkileri haricinde, sadece Yahudilerle görüşüyordum. Nihayet açıkça dinlerine dönebilen Yahu-

diler tamamen kendi aralarında yaşıyordu. Cemaatten kovulmamı izleyen beş-altı yıl boyunca, sık sık rüyamda bir köprünün üzerinden geçtiğimi ve birden köprünün iki ucunun çöktüğünü, aşağıda gürüldeyerek akan suya düşme tehlikesini göze alamayarak bir yakaya sıçrayamayıp öylece ortada kalakaldığımı görüyordum. Halbuki gerçekte, daha 1656'da Katolikliğe ve Kalvinizme muhalif Hristiyanlarla, Descartesçılarla ve heretik Yahudilerle görüşmeye başlamıştım. Kendimi hiçbir zaman başkalarıyla bir araya gelme imkânından mahrum bir şekilde bir köprünün ortasında tek başına hissetmedim. Bu rüya hiç de karmaşık bir yorum gerektirmiyordu ve daha öncesine değil, yirmi iki yaşında yaşadıklarına dair olduğu çok açıktı. Kardeşlerim Isaac ve Miriam'la aynı yaşlarda –bazen öldükleri yaşta, bazen de daha öncesindeki hallerinde– ölümler gördüğüm de oldu rüyamda, gelip benimle konuşuyor, benden bir konuda yardım istiyor ya da ölmelerini engellemediğim için bana kızıyorlardı. Bu ölüm rüyaları altı yaşındayken kaybettiğim annemin ölümüyle “bilinçdışı” bir şekilde bağlantılıydı belki, bilemiyorum açıkçası. Hayatın iz bırakan her ânının rüyalara yansıdığına inanıyorum, ama niçin en eski yaşananların sonraki her şeyin kaynağı olduğunu anlayamıyorum.

Üçüncü sorumda sizin açınızdan yeni bir şey yok: Duyguların oluşumunda ve dönüşümünde cinsel arzuların böylesi bir ağırlığı olmasına hâlâ ikna olmuş değilim. Rüyalardaki kılık değiştirmeler her tür kaygıyı perdeleyebilir: açlık, susuzluk, fırtına, düşmanlar, hastalıklar, yakınların sevgisinden mahrum kalma, yoksulluk, cinsel iktidarsızlık, kısırlık, delirme, aptallık, ruhuna şeytan girmesi, aforoz edilme, büyülenme, zorla din değiştirme, cehennem... İnsanın korktuğu ve savaşılabileceğini ya da karşı koyamayacağını düşündüğü ne kadar *hayali* ya da *gerçek* kötülük varsa liste o kadar uzar. Aklıma yine cinsellik kökenli sıkıntılara değil de dünyanın kötü düzenine dertlenen Hamlet geliyor. *Uygarlığın Huzursuzluğu*'nda,²⁵ ergenlerin cinsellikle ilgili konularda mahkûm edildikleri cehaletten bahsederken ondan alıntı yapıyorsunuz: “Böylece ahlaki

25. Freud üçüncü mektubuyla birlikte göndermişti.

vicdan hepimizi korkak kılar.” Aslında Hamlet “olmak ya da olmak” diye başlayan o uzun tiradında *insan yaşamının sefaletine* öfkelenir: “Kim katlanmak isterdi, bu kahredici yaşamın yükü altında homurdanıp ter dökmeye, ölümden sonraki bir şeyin korkusu olmasaydı? Bir gidenin bir daha dönmediği o keşfedilmemiş ülkenin korkusu irademizi sarsıp bizleri bilmediğimiz belalara atılmaktan- sa başımızdakilere katlanmak zorunda bırakmasaydı? Böyle böyle vicdan hepimizi korkak kılar.” “Ahlaki” vidan diye bir şeyin lafını bile etmiyor.

Peki, cinsel hayat niçin insan hayatının diğer bütün eylem tarzlarından daha güçlü ve daha kalıcı dertleri ya da yıkımları –ve tatminleri– tetiklesin? İnsan için varlığında sebat etmenin yolu elbette esas olarak çocuk sahibi olmaktan geçiyor ve dolayısıyla aile hayatı çok önem taşıyor, ancak varlığını sürdürmenin birçok biçimi var: unutulmayacak eylemler, eserler, bir topluluğa aidiyet, miras bırakılacak zenginlik, vb. Ayrıca, pek çok insan meyvelerinin tadına ânında baktıkları şimdiki hayatın gelecekteki hayattan –buradaki ya da gelecekteki bir dünyadaki– daha değerli olduğuna ikna olmuş durumda, dolayısıyla hemen ellerinin altındaki nimetlere sarılıyor, bunlara olmayan erdemler yüklüyorlar. Kılları kıpırdamadan Yerlileri ortadan kaldırıp altınlarına el koyan İspanyollar geliyor aklıma, bunu yaparak zenginleşeceklerine aslında fakirleşmişlerdi.

Bu sorular sizi şaşırtmayacaktır umarım!

Şimdi “ruhsal aygıt” dediğiniz şeyi biraz daha iyi anlamaya gayret edeceğim. Bilinç ve bilinçdışı ayrımından başlamak istiyorum, çünkü öğretinizin temelini bu oluşturuyor: 1) asıl olan bilinçdışıdır ve bilinçdışı bilinçten vazgeçebilir; 2) bilinçdışının “en derin doğası” bizim için bilinmezdir.²⁶

26. Freud şöyle yazıyor: “Bilinçdışı büyük bir çember gibidir, daha küçük bir çember olan bilinci içine alır. Bilinçli olan her şeyin öncesinde bir bilinçdışı evresi vardır, ama bilinçdışı bilinç evresinden vazgeçebilir ve yine de ruhsal değere sahip olabilir. Bilinçdışı ruhsal sürecin kendisi ve esas gerçekliğidir. En derin doğası bizim için dış dünyanın gerçekliği kadar bilinmezdir ve duyu organlarımız bizi dış dünya hakkında ne kadar bilgilendirirse bilinç de bilinçdışı hakkında o

Birinci maddeyle ilgili size katılıyorum ve zaten bence orada söylediğiniz şu anlama geliyor: Yenilenmek, canlanmak için bedenler, hepsinin mutlaka bilincinde olmadığımız çeşitli süreçler uyarınca (örneğin sindirim, solunum gibi), birbirlerine etki ederler, yiyecekleri sindirdiğimizizin, havayı soluduğumuzun bilincinde olsak da bunu nasıl yaptığımızı tam olarak –ya da hiç– bilmeyiz. Ama bu süreçler her zaman bilinçdışı kalacak demek değil bu, çünkü günün birinde bunları açıklayabileceğiz. Ama bu tamamen bilinçli hale gelecekleri anlamına da gelmiyor, çünkü o da adım adım Doğanın tamamını tanımayı varsayar. Soluduğumuz havanın nereden geldiğini, havanın var olmadığı bir zaman olup olmadığını, nasıl ortaya çıktığını, vb. bilmek gerekirdi. Atomların en baştan beri bütün zamanlarda mevcut olduğunu, ama bir araya gelişlerinin rastlantıyla başladığını, bu bileşimlerin sayısız kere tekrarlanmasıyla Evren'in bugünkü düzeninin rastlantı sonucu ortaya çıktığını ileri süren Demokritos geliyor aklıma. İkinci maddeye gelince, bu meydana geliş nedeniyle, bazı şeyleri hiçbir zaman bilemeyeceğiz, çünkü farklı cisimlerin türeme tarzlarını algılayabilmemiz mümkün değildir, bunu ancak tahayyül edebiliriz. Aynı şey (hiçbir bakımdan sizin deyişinizle “dış dünya”dan farkı olmayan) insan bedeni için de geçerli olduğundan, bazı süreçler sonuna kadar bilinçdışı kalmaya devam edecektir. Fakat insan bedenine dair (yapısı, hareketleri, enerjisi, eyleme biçimleri, vb.) bilginizin sınırlılığı bedenimizin ve dış dünyanın “en derin doğasına” dair kökten ve nihai bir bilgisizlik değildir. Öte yandan bana göre, “dış” dünya ve “iç” dünya bakış açılarından ibarettir. Bu, felsefi değil, teolojik bir yaklaşımla bilinçdışının ruhsal süreçlerin içkin nedeni olmayıp, aşkın nedeni olduğunu ileri sürmeye benzer. Başka bir deyişle, ruha dair rasyonel bir bilginin değil, muhayyel bir spekülasyonun ürünüdür. Ruhun “eksik” bilindiğine şüphe yok; ama “bilinmemesi” de mümkün değil, zira bilinmemesi demek bilincin bilinçdışına yabancı olduğunu, ruhun iki kısımdan (ya da sistemden, katmandan) oluş-

makla kalmayıp bu iki kısmın iki farklı doğaya sahip olduğunu var saymak demek ki, bu mümkün değil. Buna inanıyor olamazsınız!

Buradan “ruhsal aygıtı” oluşturan şu iki sisteme geçiyorum; ruhsal aygıt oluşum halindeki ve sonlanmış halindeki biçimleriyle ortaya koyuyorsunuz.

Sizden özetle aktarıyorum. *Sonlanmış hal* teleskopun merceklerine²⁷ benzettiğiniz bir “işlevler”²⁸ dizisinin sonucudur. İşlevlerden biri algılama (iz bırakmaz), diğeri ise hafızaya almadır. Birincisi bilinçli (bütün duyumlarımız), ikincisiye bilinçdışıdır (en derin anılarımız). İkinci işlev eşanlılık, benzerlik gibi çeşitli kategorilere göre tasnifler yapan bir dizi filtre gibidir. Rüyalar etki güçlerini ikinci işlevden alırken, bir yandan da birinci işlevden biçimlere başvururlar.

Bu filtreler ile rüyanın “sansürü” dediğiniz aynı şey mi?

Ama itiraf etmeliyim ki, şu yazdıklarınızdan hiçbir şey anlamış değilim: “Burada yine topografik temsil biçiminin yerine dinamik temsil biçimini koyuyoruz; bize değişmiş gibi görünen ruhsal oluşum değil, onun sinir donanımıdır.” Teleskop benzetmesine gelince, objektif görüntüyü odaklamaya yarar, mercek ise büyütmeye; sizin “ruhsal aygıt” dediğiniz şeyle alakasını kuramıyorum, çünkü teleskop olsa olsa algıları genişletebilir.

Bu “aygıtın” *oluşumu*’nu doğru anlayabildim mi? Aklıma takılan sorularla birlikte şöyle açıklıyorum:

En başta (Canlıların hayatının en basit biçimlerinde mi? İnsanların hayatının başında mı?), bir etkilenmeye verilen basit bir tepkidir: Herhangi bir şey basit bir varlığa etkide bulunur (enerjisini

27. Freud şöyle yazıyor: “İşsel algımızın nesnesi olabilecek her şey sanaldır, tıpkı teleskopun içinden geçen ışınların oluşturduğu görüntü gibi. Ruhsal algımızın görüntüyü yansıtan merceklerle ulaşabilmesi mümkün değildir. ruhsal olmayan sistemlerimizi ancak kendileriyle kıyaslayabiliriz. İki sistem arasındaki sansür ışınların yeni bir düzleme geçerken kırılmasına benzetilebilir.” (A.g.y.)

28. Freud şöyle yazıyor: “Gözümüzün önüne tam olarak mekânsal bir düzen getirmemiz de gerekmiyor. Bazı ruhsal süreçlerde belirli bir zamansal düzene bağlı olarak uyarımın ruhsal sistemleri katetmesi sayesinde sabit bir akışın oluşması yeterlidir.” (A.g.y.)

emmek gibi mesela) ve derhal o varlık bunu telafi etmek için bir hareket yapar (güneşe yönelmek gibi, başka bir varlığı yemek gibi); bu hiçbir iz bırakmaz: ihtiyaç → algı → eylem. Bu eylemin hedefi eksik enerjiden (uyaran?) kaynaklanan gerilime (sıkıntı?) son vermektir.

Sonra (ama neden sonra?), işler karmaşıklaşır: Etkilenmeye (uyaran) doğrudan tepki göstermek üzere harekete geçmek yerine, varlık sarsılır, kalıcı (ne kadar süreyle?) bir biçimde eksiklik hissederek ve sonunda doğrudan (avlanmak?) ya da dolaylı (beslenmek için bağırarak) olarak bu eksikliği gidermek için eyleme geçer. Etkilenme ile eylem arasındaki zaman farkı bir iz bırakır, hissedilen eksikliği giderenin anısı. Dolayısıyla şöyle bir şemaya geliyoruz: ihtiyaç → algı → hafızaya alma → eylem.

Aynı etkilenmenin tekrarlanmasıyla şema şu hali alıyor: ihtiyaç → ruhsal hareket (gerçek eylemin bir taslağı?) → yeniden hafızaya alma → ihtiyacın giderilmesinin tahayyülü (halüsinasyon?) → eylem (illaki gerçekleşti mi, gerçekleşmedi mi, anlayamadım). Şu bölümü ise hiç mi hiç anlamadım: “Hafızadaki imgeyi yükleyecek ve algının kendisini yeniden uyuracak bir ruhsal itkinin harekete geçmesi Algının yeniden ortaya çıkması arzunun doyurulmasıdır.”²⁹ Rüyada, bir arzunun (gerçekte var olan bir arzu olması lazım herhalde, yoksa arzu denebilir mi?) gerçekleştiğini görmemiz, bir arzunun gerçekleştiğini tahayyül ettiğimizde (algının yeniden ortaya çıkışı mı?) o arzunun zihnimizde (“ruhsal aygıt” mı?) gerçekleştiği anlamına gelmez.

Şayet –yine– doğru anladıysam, rüya “ruhsal” aygıtın daha ba-

29. Freud şöyle yazıyor: “İhtiyaç yeniden açığa çıkar çıkmaz, kurulmuş olan ilişki sayesinde, bu algının hafızadaki imgesini yeniden hafızaya yükleyecek ve yeniden algının kendisini uyuracak, yani ilk doyum halini yeniden kuracak bir ruhsal itki (*Regung*) harekete geçer. İşte bu harekete arzu diyoruz; algının yeniden ortaya çıkması arzunun gerçekleşmesidir ve ihtiyacın ürettiği uyarılmadan hareketle algının tam vakfedilmesi arzunun doyurulmasına giden en kısa yoldur. Bu yolun gerçekten katedildiği ve bunun sonucunda, arzunun halüsinasyona vardığı daha ilkel bir ruhsal aygıtın varlığını kabul etmekten hiçbir şey bizi alıkoyamaz. Bu ilk ruhsal etkinlik bir algısal özdeşlik yaratmaya, yani algının tekrara yönelir; bu da ihtiyacın doyurulmasıyla bağlantılıdır.” (A.g.y.)

sit bir işleyişine (ama hangisine, birinciye mi ikinciye mi?) dönüş anlamına geliyor, siz buna “gerileme” diyorsunuz, çünkü arzunun doyurulmasının çocuksu ya da arkaik (ikisi aynı şey mi?) biçimlerini ortaya koyuyor. Fakat bu gerilemenin sadece psikonevrozlar (ve onun cinsel bileşeni) teorisiyle açıklanabileceğini söylerken, bana öyle geliyor ki, bütün rüyaları ruhsal hayattaki gerileme ya da hastalıklı dışavurumlarla bir tutuyorsunuz.³⁰

Bu çerçevede özellikle, aktardığınız iki rüya geliyor aklıma.

Ölü çocuğun babasına “Baba, görmüyor musun, yanıyorum”³¹ dediği rüya. Öncelikle bu rüyanın bir kurmaca, hatta bir peri masalı çağrışımı yaptığını söylemeliyim. Kendisine anlatılan bu rüyayı bir kadın hastanız da yine rüyasında görüyor. Kadını kendi rüyası olmayan bu rüyayı görmeye itenin ne olduğuna dair bir şey söylemiyorsunuz. Adeta size bir hediye getirmiş gibi: Bir konferansta ele

30. Freud şöyle yazıyor: “Psikonevrozlar teorisi sadece çocuğun gelişimi sırasında bastırılan (dolayısıyla duygusu dönüşüme uğrayan) çocukluk kökenli cinsel arzu dürtülerinin daha sonraki gelişim dönemlerinde –ya başlangıçtaki biseksüellikten kaynaklanan bir cinsel yapının oluşmasıyla ya da olumsuz cinsel etkilerin sonucunda– yenilenebileceğini, dolayısıyla da psikonevrotik belirtilerin ortaya çıkmasında itici güç olabileceğini tam bir kesinlikle ortaya koyar. Bastırma teorisindeki hâlâ mevcut boşlukları ancak bu cinsel güçleri hesaba katarak doldurabiliriz. ‘Cinsel’ ve ‘çocukluk’ kavramlarının rüya teorisi için vazgeçilmez olup olmadığı sorusunu soru olarak bırakıyorum. Rüyalardaki arzuların her zaman bilinçdışından fışkırdığını ileri sürerek zaten kanıtlayabileceğimden ileri gitmiş durumdayım. ... Unutulmaması gereken nokta şu: Ruhsal sansür ve rüya içeriğinin anormal ya da normal işlenişi hangi biçimde yorumlanırsa yorumlansın, bu süreçlerin rüyanın oluşumunda etkili olduğu ve histeri belirtilerinin oluşumuna yol açan süreçlerle çok büyük benzerlik gösterdiği kesindir.” (A.g.y., s. 5.)

31. “Rüya Süreçlerinin Psikolojisi” (bölümün başı), A.g.y.: “Bir baba hasta çocuğunun başucunda günler ve geceler boyunca beklemiş. Çocuğun ölümünden sonra, dinlenmek için yandaki odaya geçmiş, etrafı büyük mumlarla çevrili tabutun içinde oğlunun cesedinin yattığı odayı kendi odasından görebilmek için aradaki kapıyı açık bırakmış. Cenaze nöbetini üstlenen bir ihtiyar ölünün başında oturup dualar mırıldanıyormuş. Uykuya daldıktan birkaç saat sonra, baba çocuğun yanı başına gelerek kolunu tutup sitemle ‘Baba, görmüyor musun, yanıyorum’ dediği bir rüya görmüş. Uyanmış, cenaze odasından gelen güçlü ışığı fark etmiş, telaşla oraya koşmuş. Bir bakmış, ihtiyar adam uyuyakalmış, devrilen bir mum yüzünden de kefen ve küçük cesedin kolu yanmış.” Freud VII. bölümün “Arzunun Gerçekleşmesi” başlıklı üçüncü altbölümünde bu rüyayı tekrar ele alır.

alınan –belki de öğrencilerinizden birinin anlattığı?– bu rüya, yorumu aklınıza yattığı için hoşunuza gidiyor elbette. İlk rüya (babanın rüyasında rüya gördüğünü görmesi), konferansta anlatılan rüya, kadın hastanızın duyduğu rüya, sonra kendisinin gördüğü aynı rüya (hele de bir kadın olduğu için bunun nasıl olabildiği insanın aklını daha çok kurcalıyor), onun size anlattığı rüya ve sizin kitabınızda anlattığınız rüya sıralaması bir tür zincir ya da süsleme kordonu çağrıştırıyor. Başka bir deyişle, ama büyük bir ciddiyetle (zincir), ama büyük bir fanteziyle (süsleme kordonu) okurlarınızı etkilemenin bir biçimi. Bu “örnek bir rüya” diyorsunuz! Evet, büyük hikâyeci yeteneğinizin bir örneği! İnsan ruhunun derin hakikatini yakalama konusundaki güçlü yeteneğinize ya da bize büyümlü hikâyeler (yoksa “yaldızlı efsaneler” mi demeli?) anlatma maharetinize karşı bir “gözünüzü” ya da “gözlerinizi açmanız rica olunur” durumuyla karşı karşıyayız. Zira, kaynağını bilmediğinizi itiraf etmenize de bakarak bu rüyayı baştan sona uydurduğunuzdan şüpheleniyorum.

Babanın oğlunun hayatta olduğunu hayal etmekten memnuniyet duyduğu söylenebilir elbette; ama öte yandan, oğlan babaya korkunç bir şey söylüyor: “Görmüyor musun yanıyorum?” –başka bir ifadeyle: “Nasıl bu kadar ihmalkâr olabilirsin?” Dolayısıyla, oğlunun ölümünden dolayı büyük bir acıyla kendisini suçladığını, sonra da onu hakkında bir şey bilmediğimiz, sizin de merak etmediğiniz bir “ihtiyara” teslim etmekle hata yaptığını düşünebiliriz. Bu çok can alıcı sitem cümlesi niye etkisi çok daha zayıf iki cümleden oluşsun ki? Yorumladığınız diğer rüyalarda, görünürdeki basitliğin ötesine geçen çok daha fazla ayrıntı arayıp buluyor ve sunuyorsunuz. Baba eğer gerçek bir olay (kefenin üzerine düşen mum) nedeniyle rüyasında ölü oğlunun yandığını görüyorsa, uyanmasında onu mutlu edecek bir yan olmamalı: Bir kere, onarıcı bir uykudan mahrum kalıyor ve öngördüğünden erken oğlunun ölüsüyle baş başa buluyor kendisini. Bu rüya onu uykuda tutacağına uyandırıyor. Oğlunu rüyasında da olsa hayatta tutmak isteseydi, onun gelip de yandığını söyleyerek kendisini sarstığını mı görürdü? Sözü daha fazla uzatmadan sormak istiyorum: Bu rüya niçin sizin için bir “örnek”? Hangi bakımdan “rüya süreçlerinin psikolo-

jisi”ne model oluşturuyor?

Mısır tanrıları ile annenizi ölü olarak gördüğünüz rüyanın yorumu da kafamı kurcaladı. Ama tamamen yanlış görüşler ileri sürme ihtimaline karşı, rüyalarla ve bilinçdışının yapısıyla ilgili açıklamalarınızı beklesem daha isabetli olur.

Rüyaların Yorumu’nun yeni bir baskısında bireyin gelişimi ile insan türünün gelişiminin benzerliği fikrini eklediğinizi gördüm.³² Bu görüşe katılmamaya devam ediyorum. Ya insanın özü sabittir, dolayısıyla temel “komplekslerin”, yani arzu nesnelerinin, çok uzun kuşaklar boyunca benzer kalması için bilinçdışı bir mirasa ihtiyacı yoktur; ya da insanın özü sabit değildir, o zaman da hayat koşulları değişince arkaik özelliklerin niçin değişmeyeceğini anlamıyorum. Muhayyile yaşadığımız tecrübeler üzerinden oluşur ve varoluş biçimleri pek değişmediği ya da az değiştiği takdirde kuşaktan kuşağa aktarılan âdetler yavaş yavaş şekillenir. Çiftçilerin âdetleri ile denizcilerin, madencilerin, rahiplerin, tüccarların, askerlerin âdetleri aynı değildir. Öyle ki, örneğin inançlarda bir değişiklik olursa, rahiplerin ayinleri de, yaşam biçimleri de bu değişikliğe bağlı olarak dönüşecektir. Daha önce de size yazdığım gibi, bir itki ancak birbirini izleyen kuşaklar tarafından tecrübe edilirse kuşaklar boyunca varlığını sürdürür. “Oidipus kompleksi”nin evrensel olduğunu varsayıyorsunuz, ama kendi çevrenizden, çoğunluğu Yahudi olan, insanları tanıyorsunuz sadece ve onların rüyalarını –onlarla

32. İlk olarak *Totem ve Tabu*’da ileri sürdüğü bu fikri *Rüyaların Yorumu*’nun 1919 baskısında Freud tekrar ele aldı: “Bireyin çocukluğunun gerisinde, filogenetik çocukluğu, yani insan türünün gelişimini görebiliriz; hayatın rastlantısal koşullarının etkisiyle ilerleyen bireyin gelişimi esasen türün gelişiminin özet bir tekrarından ibarettir. Nietzsche’nin ‘rüyalarda insanlığın bundan böyle doğrudan ulaşamayacağımız ilkel dönemi yaşamaya devam eder’ sözünün ne kadar da doğru olduğunu anlıyoruz. Rüyaların analiziyle insanın arkaik mirasını öğrenmeye, ruhsal olarak doğuştan içinde taşıdığı şeyi keşfetmeye ulaşmayı ümit edebiliriz. Rüyalar ve nevrozlar zihnin tarihöncesini bizim için varsayabileceğimizden çok daha fazla muhafaza etmiş görünüyor; öyle ki, insanlığın kökeninin en karanlıkta kalmış ve en eski evrelerini yeniden kurmaya çalışan bilimler arasında psikanaliz en yüksek mevkiyi talep etme hakkını kendinde görebilir.” (A.g.y., VII, 2, “Geri-leme”.)

birlikte— *kendi kültürünüze göre yorumluyorsunuz*. Bu rüyalar, büyük bir beceriyle tespit ettiğiniz çarpıtmaların ötesinde, size tamamen yabancı özellikler taşısa onlardan hiçbir şey çıkaramazdınız.

Buradan Darwin'e geliyorum. Darwin çeşitlenmelerin ve bunun sonucunda çeşitlerin, sürekli ve çok yavaş yavaş oluştuğunu söylüyor, fakat onları harekete geçirenin ne olduğunu büyük ölçüde bilmediğimizi teslim ediyor.³³ Ayrıca, çeşitlenmeler ataların bileşiminden uzaklaşabilir ya da beklenmedik bir biçimde ona geri dönebilir. Hayvanlarda “içgüdü” olarak nitelendirdiği “zihinsel özellikler”e dair söyledikleri sizin bakış açınızla uyuyor mu emin değilim, zira kalıtsal çeşitlenmelerden bahsederken bunları “bütün organik varlıkları ilerlemeye yönelten ve çoğalmalarını, çeşitlenmelerini, en güçlülerinin hayatta kalıp en zayıflarının ölmesini düzenleyen genel bir yasanın küçük neticeleri”³⁴ olarak görmenin “daha tatminkâr” olduğunu ileri sürüyor. Fakat bu genel yasaya gelince; bütün organik varlıkların tek ve aynı ortak atadan “değişerek türemesinden” yola çıkarak bu yasayı varsaymaktan öteye gidemiyor. Eğer haklıysa —ki bu saçma ya da imkânsız değil— çeşitlenmeler, ortak kökenden ötürü pek çok ortak yanı hâlâ devam eden iştahtlar da dahil her açıdan farklılıkları içeriyor demektir. Öte yandan, yine Darwin'e göre, sözünü ettiği “uzun tarih” hakkında hâlâ pek bir şey bilmiyoruz.³⁵ Peki o halde insanın tarihine dair nasıl daha fazla bilgi sahibi olalım ki? Ve tekrar soruyorum, farklı ardıllarının çeşitliliği bir yana, ilkel insanlar için neyin önemli olduğunu nasıl bilebiliriz? Bunları yazarken, insan bedenlerinin etkilenmelerine dair kendi yaptığım tasvirin sınırının da burada olduğunun farkındayım; ve benim anladığım haliyle insanlığın hep aynı tutkula-

33. “Çeşitlenme yasaları hakkında derin bir bilgisizliğimiz var. Çeşitlenmenin nedenini ya da hangi kısmın çeşitlendiğini ortaya koyabildiğimizi iddia edebileceğimiz vaka sayısı yüzde bir bile değildir.” (*Türlerin Kökeni*, V. Bölüm, “Çeşitlenmenin Yasaları”.)

34. A.g.y., VIII. Bölüm, “İçgüdü”.

35. “Çeşitlenmenin nedenleri ve yasalarına, karşılıklı bağıntı ve kullanma ile kullanmamanın sonuçlarına, dışsal koşulların doğrudan etkisine ve daha pek çok konuya dair neredeyse hiç ayak basılmamış çok geniş bir araştırma alanı açılacaktır.” (A.g.y., “Özet ve Sonuç”.)

rın kurbanı olduğu ve olacağına ilişkin hiçbir teminat veremem. Yi-ne de kanımca insan bedeni bugünkü yapısına sahip olmayı sürdür-düğü sürece, ve bunun neticesi olarak, diğer bedenlerle ilişkilerine aynı biçimde bağımlı olacaktır; kimi değişikliklere uğrasalar da ay-nı tutkular ve aynı eylemler yine onu kendi yararını aramaya yönel-tecektir.

Size söylemek istediğim daha çok şey var, ancak mektubum za-ten fazlasıyla uzadı, en iyisi noktayı koyup hemen size yollamak.

Sadık dostunuz,

Benedictus de Spinoza

II. SIGMUND FREUD'DAN BENEDICTUS DE SPINOZA'YA

Berggasse 19, Viyana IX,

1 Eylül 1937

Çok sevgili Benedictus,

Size layıkıyla cevap verebilmem için, bugüne kadar sadece üçüncü bölümünü ciddiyle okuduğum *Ethica*'nızı daha iyi bilmem ge-rektiğini –biraz geç de olsa– fark etmiş bulunuyorum. Poincaré'nin kitabıyla ilgili yaptığınız yorumlar önce gözümü korkuttu, çünkü birçoğu benim yakalayamadığım birtakım katıldığınız ve katılma-dığınız noktalara değiniyorsunuz. İkinizin yanında (1912'de hayatı-nı kaybetmiş olması ne kadar yazık, sizi tanıştırmayı çok isterdim) fazla “aptal” kaçmamak için ontolojinizi daha iyi anlamam gereki-yor; özellikle de şu cümlelizden başlayarak: “Sonsuz sayıda bile-şim bizi basit (Doğanın her şeyinde bir düzen arıyor ve buluyoruz) ve karmaşıkla (şeyler kendi kendilerine birbirleriyle sonsuz bile-şimler oluşturur ve biz bunların ancak bir kısmına, insan bedenine tesirde bulunanlara, erişebiliriz) karşı karşıya bırakır.”

On beş gündür, her gün en az bir saat *Ethica*'yı okuyorum. Bi-rinci bölümde karşıma altından kalkamayacağım bir sorun çıkma-

diysa da, benim “bedensel” ve “ruhsal aygıt” olarak adlandırdığım ayrıma aşağı yukarı denk düşen beden ve zihni ele aldığınız ikinci bölümü tam manasıyla anlamak için çok gayret sarf ettim. Fikirlerinizi ortaya sermekteki kesinlik karşısında, benim kafamın sentezden ziyade analize yatkın olduğunu ve bilgilerim içindeki boşlukları size kıyasla daha kolay kabullendiğimi fark ettim. Bu arada, *Doğa, İnsan Bedeni ve bilgi* üzerine görüşlerinizi bir öztedavi kabiliyetinden, elimden geldiğince sentetik bir biçimde kâğıda dökmeye çalıştım... *sırf kendi kullanımım için*. Ortaya çıkan özeti mektubuma ekleyeceğim.

Öklid geometrisi ya da diğer geometrilerin doğruluğu-yanlışlığı hakkında fikir beyan etmeye ehil olduğumu sanmıyorum. Fakat, sonsuz var olma biçiminin (sıfatlar) bileşiminden oluşan bir Doğa-dan söz ediyorsanız, Doğanın temsiliinin de sonsuz biçimi olabilmeli. O halde, uzamla ve düşünceyle sınırlanamayacak cisimler için niçin sonsuz sayıda geometri olmasın ki? Poincaré ve diğer matematikçilerin yazdıklarını doğru anladıysam, bu muhayyel geometriler bedenlerimizin duyumsayabileceği bir şeye tekabül etmese de, Akılla bağdaşmadıkları da söylenemez. Bilgimi aşan bu konuya burada nokta koyuyorum.

Lou Andreas-Salomé hakkında ne diyebilirim? Onunla ilgili yalan yanlış çok şey söylendi; erkekleri nasıl kullanıp da sonra “fırlatıp attığı” söylentileriyle onu “şeytanlaştırdılar”. Geleneksel ahlak anlayışının dışında yaşadıysa da anlatılanların hiçbirisi doğru değil. Evli olduğu halde Nietzsche'nin bir arkadaşıyla aşk ilişkisine girdiği, daha sonra Lou ve kocasıyla birlikte yaşamaya başlayan, onlarla seyahatlere çıkan çok yetenekli (ve ciddi sinir hastası) bir şairle sevgili olduğu ise doğru. Kızım Anna'yla bir ara –en azından ilk yıllar– erotik bir ilişkiye girdiği de doğru.¹ Öyle sanıyorum ki,

1. Lou'nun Freudlar'ın evinde bir süre kalmasından hemen sonra iki kadın arasındaki ilk mektuplaşmalar bunu teyit eder nitelikte: “Sevgili Anna'm, sana yazarken kalemimin seninle senli benli olduğunu görüyor, bambaşka bir zevk duyarken yakalıyorum kendimi.” Anna'ya karşı güçlü bir sahip olma duygusu

cinsel bakımdan aslında olgunlaşmamıştı ve hayat dolu halinin, kural tanımazlığının, yabancılığının (içimizdeki tek Rustu) etrafında kilere ne kadar çekici geldiğinin farkında değildi. Benimle ilişkisine gelince, benden sadece beş yaş genç olmasına rağmen, yanımda kız kardeş gibi değil de kız çocuğu gibi davranırdı. Tanıştığımızda elli bir yaşındaydı. Beş ağabeyi ve “hayran olduğu” babasıyla ilişkisini benimle yaşattığını kendi ağzıyla söylemişti. Çekiciliği biraz da her zaman genç kız edasına ve zihnine sahip olmasından geliyordu sanırım; 1928’de altmış yedi yaşında beni son görmeye geldiğinde de hâlâ aynıydı.² Psikanaliz ve psikanalizin kurucusu olarak benim sayemde hayatının tamamen değiştiğini birçok defa bana hem söyledi hem yazdı... Neyin önemli olduğunu çok hızla kavrar ve çoğumuzdan daha canlı bir biçimde dile getirirdi.³ Ayrıca hepimizi hayran bırakan⁴ bir sentetik sezgi ve incelikle, taptaze bir

besler: “Tamamen ve tenimde bunu hissediyorum ve istesen de istemesen de seni ebediyen içimde taşıyorum. ... Sevgili Anna, annene babana, teyzene ve –iyi çorbacı Betty dahil– bütün ev halkına ve tabii Paula ile Fanny’ye sevgilerimi ilet. Seni dudaklarından öpüyorum.” (2 Aralık 1921.) Anna’nın Lou’ya cevabı: “Sana bu kadar kolaylıkla sen diye hitap edebilmekten ve Lou demekten utanıyorum doğrusu. ... Eğer günün birinde, hangi nedenle olur bilemiyorum ama, sana bütün benliğimle faydalı olabileceğimi düşünürsen, ... bana mutlaka söyleyeceğine söz ver; her neredeysem hemen geleceğim ve ne istersen yapacağım.” (26 Aralık 1921.) (Lou Andreas-Salomé, Anna Freud, *A l’ombre du pere, Correspondance, 1919-1937*, Hachette, 2006.)

2. Lou bu buluşmayı büyük bir duygusallıkla aktarır. Lou’nun 1881’de yazdığı ve Nietzsche’nin bestelediği *Yaşam İlahisi* şiiri hakkında konuşurlar Freud’la: “Eğer bana vereceğin mutluluk kalmadıysa / Olsun! Acıların var ya.” Freud katılmadığını dile getirir. Bunun üzerine Lou “Coşkunun ateşi içinde bölük pörçük mırıldandığım şeyi, siz yaşamıştınız,” der ve ağlamaya başlar. “Freud cevap vermez. Tek hissettiğim omuzlarımı saran koluydu.” (*Ma vie* [Hayatım].)

3. Anna da buna tanıklık ediyor: “Tanıdığım biri senin hakkında, ‘anlattığı hikâyeleri yazarından bile daha iyi anlar’ demişti; tamamen doğru olduğuna sonuna kadar katılıyorum.” (*A l’ombre du pere*, 26 Mart 1922.)

4. En azından Freud’un hayran kaldığı kesin. Lou’ya şöyle yazıyor: “Tespitlerinizin ele verdiği keskin algı aynı görüşleri paylaşan küçük grubumuz için derin bir memnuniyet kaynağı oldu. ... Özel bir görüşme fırsatı için bana müsait bir gününüzü ayırmanız ümidiyle...” (4 Kasım 1912.) Freud *Psikanalizin Tarihçesi*’ni yeni yazmıştır, bunun hakkında “içimde yine de çalışmanın tamamını üçüncü bir kişinin –erkek ya da kadın bir yargıç– nasıl karşılayacağını bilme ihtiyacı ka-

bakışla⁵ bizleri –özellikle beni– eleştirmekten kaçınmazdı. Örneğin, nevroz hastalarının gösterdiği patolojik “gerileme” ile ilkellerin düşüncesini bir tutma konusunda dikkatli olmam için yazıp beni uyaran da oydu.⁶

Onunla dostluğumuz asla zayıflamadı, temasımız da hiç kesilmedi.

Alman dilinin en çok hayranlık duyulan filozoflarından biri olan Nietzsche'yi çok iyi tanıyıp anlayan biri olarak, onunla ilgili can alıcı hükümlerde bulunurdu. Öte yandan, Nietzsche hakkında konuşma konusunda ketumluğunu hep korudu ve bir daha bu konuda yazmak istemedi.⁷ Sanat, din, narsisizm, yüceltme, ölüm dürtü-

banyor; itiraf ediyorum ki bu rolü size ayırmıştım” (29 Haziran 1914). “Siz mükemmel bir ‘anlayıcı’sınız, öyle ki size tevdi edilenden daha fazlasını ve daha iyisini anlıyorsunuz” (25 Mayıs 1916). 1922’den itibaren karşılıklı hitapları “Çok sevgili Lou” ve “Sevgili Profesör’e dönüşür. Lou Andreas-Salomé, *Correspondance avec Freud 1912-1936* (1966), Gallimard, 1970.

5. Freud bir gün Lou'ya şöyle der: “En dehşet verici mevzulardan bile sanki Noel yemeğinde sohbet eder gibi bahsediyorsunuz.” Lou Andreas-Salomé, *Carnets intimes des dernières années*, Hachette, 1983; 1934, s. 173.

6. Tam olarak şöyle: “Patolojik olarak kendi içine gömülmüş insanı, düşünce süreci benzer tasavvurlar üretse de, eski çağların ‘ilkel’ insanıyla karşılaştırırken çok temkinli olmakta fayda var; o buraya bir iç çözülme haliyle varır, ilkel insanda ise ... bunlar cinsellik ile zihnin sağlıklı etkileşiminin canlı sonucudur.” Ayrıca, “yüceltme”nin cinsel olandan manevi olana doğru bir uzaklaşma olmayıp ikisi arasında bir denge olduğunu da ekler (9 Kasım 1912 tarihli mektup). Anlaşılan Freud biraz sarsılır ki, Lou'ya bir gece buluşması teklif eder: “Alışkanlıklarınızın gece saat ondan sonraki bir sohbete müsaade edip etmediğini bilemiyorum; ama ben daha önce müsait olamıyorum. Eğer böyle geç bir saatte bana gelebilerseniz, sizi seve seve evinize bırakmaya hazırım” (10 Kasım 1912).

7. 1894'te yayımlanan Nietzsche hakkındaki kitabında Lou Andreas-Salomé şöyle diyor: “Bu ‘eşsiz’ adamın hikâyesi başından sonuna acının biyografisidir”; “Onu kendisinden kurtarmamız için yalvarıyor”; “Bütün uğraşı, sonuçta, yeni dünyalar arayışındaki, ‘henüz tükenmemiş ihtimaller’ (*İyinin ve Kötünün Ötesinde*) arayışındaki insan ruhunun keşfine yolculuktu.” “Geliştirdiği felsefelerin hepsi Tanrı'nın yerini alma girişimlerinden başka bir şey değildi.” (*Friedrich Nietzsche in seinen Werken* [1894, Viyana; son basım, 1924, Dresden], *Friedrich Nietzsche a travers ses œuvres*, Grasset, 1992.) *Ma vie* [Hayatım] adlı otobiyografisindeyse şöyle diyor: “Onu Tanrı arayışına iten bu derin hareket hissediliyordu: Dinden yola çıkıp dini keramete doğru ilerliyordu.” “Hastalığı” Nietzsche'yi hezeyana sürükledi: “Bireysel hayat hakkını şiddetle vurgulayan bir bakış açısın-

sünden bilinçdışının yapısına kadar görüşleri benimkilerden farklı olsa da onu psikanalizin önemli öncülerinden biri olarak görüyorum. Şimdi size yazarken fark ediyorum; kimi zaman biraz da ihtiyatsızca talebem ya da mirasçım olarak gördüğüm erkeklerle olan ilişkimin aksine, onun düşüncelerimden sapmasını kabul ediyor ve *aynı zamanda* kızım Anna'yı kendi düşüncelerimi geliştirmeye teşvik ediyordum. Kavramakta her zaman zorlandığım kadınlık sanki bu *sadakatlerdeki ikilikte* ete kemiğe bürünmüş gibiydi: Aslında Anna bana ne kadar sadıksa, o da kendi tarzında o kadar sadıktı.

Peki o halde, annesaba olmak benim için ne anlam ifade ediyor? Hayatım boyunca zihnimi kurcalamış bir meseledir bu, ama tek yönlü olarak, yani baba açısından: oğul sahibi baba olmak, bir toplumun *atası* olmak, yasaların ve inançların *yapıcısı* olmak... Kadınlarsa bütün bunlarda aracı ya da yardımcıydı. Fikirleri ve harekete bağlılıklarıyla psikanalizin gelişimine ciddi katkıda bulunan birçok kadın olmasına⁸ ve onlara “yerlerini bildirmek” isteyenlere hep karşı çıkmış olmama rağmen, içlerinden birinin meşaleyi devralabileceği asla aklımdan geçmedi! Anna'nın sözcülüğümü yapmasını ve çeşitli ortamlarda beni temsil etmesini kabul ettim, ama hiçbir zaman onu “halefim” olarak görmedim. Açıkçası, zaman zaman onu “Antigone'm” olarak tasavvur ettiğim olduysa, bunun sebebi hiçbir zaman yanı başımdan ayrılmaması ve bugün de hâlâ bana herkesten daha özenle bakmaya devam etmesidir.

Bunu yazarken, Antigone'nin Oidipus'un hem kızı hem kız kardeşi olmasına nazireyle, Anna ile aramda, o da benim hem kız kardeşim (ya da karın?) *hem de* kızımışçasına, bir ensest bağı oldu-

dan yola çıktı, sonunda bu heves insanüstülüğe varan görkemli ve gümbürtülü bir düşünce sarhoşluğuna savruldu.” (Almanach, 6 Mayıs 1926.) Bu konuda Freud Lou'ya şöyle yazmıştı: “Nietzsche'yle ilişkinizden husumetle bahsedilmesi beni hep sinirlendirmiştir. ... Her şeye müsaade ettiniz, çünkü fazlasıyla büyük bir hanımefendisiniz.” 22 Mayıs'ta, Lou Nietzsche hakkında artık hiçbir şey söylemek istemediğini yazar cevabında. (Bkz. *Correspondance avec Freud, a.g.y.*)

8. Örneğin, Freud'un yakınlarından: Emma Eckstein (Irma), Margarete Hilferding, Helene Deutsch, Ruth Mack-Brunswick, Anna Freud, Marianne Kris, Jeanne Lampl de Groot, Sabina Spielrein, Marie Bonaparte.

ğunu itiraf ediyorum. Bu durumda Oidipus kompleksinin bir yer değiştirmesi ya da yeni bir kola ayrılması söz konusu, çünkü teori-mi kurarken Oidipus'un aynı zamanda kardeşleri de olan dört çocu-ğuyla ilişkisini değil, annesıyla ilişkisini ele almıştım. Halbu-ki, iki oğlunu taht mücadelesinde başarısızlığa mahkûm ederek ölüme yollar, Antigone'nin hayatını kurutur (yollara düştüğünde başka bir refakatçi nasıl bulacaktı!); tamamen "silik" bir karakter olan İsmene ise erken yaşta hayatlarını kaybeden kız ve erkek kardeşlerinin acısını taşıyarak ömür boyu yalnız kalacaktır. Bu "üç ku-şağı iki kuşakta" tasavvur ettiğimde, benim Oidipus kompleksim de, deyim yerindeyse, daha kompleks hale geliyor. Kazara ortaya çıkan ilk enfeksiyon kuşaktan kuşağa aktarılır. Tamam, fakat bu durumda "kompleks" evrenselliği ne oluyor? Bütün insanların ortak bir psikogenezi olduğu fikrinden öteye gitmememde yarar var, aksi takdirde her biri tamamen özel vakalarla karşı karşıyayız demektir ki, bu da psikanalizin ve bütün bilimsel psikolojinin sonu olur. Soydan gelen rahatsızlıkların sabit olduğunu ve çeşitli ailevi ya da toplumsal arazlara bağlı olarak değişen ciddiyetlerde hasta-lıklara yol açtığını varsaymak zorundayım. Bu konuyu şimdilik bu-rada kesiyorum.

Yahudilik ve din konusunda biraz daha konuşalım isterim. Ya-hudilerle ilgili önyargılarıma dair size hak veriyorum: Kendimi her zaman Yahudi hissettiğim doğrudur, ama oğluna "Oğlum, hiç ak-lından çıkarma, ezelden ebede hamd olsun, tek bir Tanrımız var ve biz ona inanmıyoruz" diyen tanrıtanımaz baba misali. Hristiyanla-rın aslında çoktanrılı olduğunu ve İsa'nın diğerlerinden farksız bir peygamber olduğunu düşünmekten yana olduğum da doğru. Eski Mısırlılara gelince, tektanrılı olmalarının nereden kaynaklandığı – Akhenaton herhalde baştan sona sıfırdan yaratmadı– elli-altmış yıldır çok tartışılan bir konu. Tıpkı "hakiki" Oidipus'u umursama-dığım gibi, "hakiki" Musa'yı da umursamadığım halde (ikisi de ef-sanevi karakterler nihayetinde) Musa'yı bu kadar önemsememin ve ona bir özgünlük atfetmemin nedeni sayesinde bir taşla iki kuş vur-mam: 1) İbranilerin çok eski geleneklerin mirasçısı olduklarını gös-

teriyorum; 2) “babanın katli”ni bütün insan türü için bir değişmez olarak kuruyorum. Babanın katli Eski Yunan’da ve İbranilerde karşımıza çıktığı gibi, Tylor, Morgan, Frazer ve başkalarının ele aldığı “ilkel toplumlar” da dahil, herhangi bir toplumda karşımıza çıkabiliyor. Yine de bu konuda hiçbir kesin veriye sahip değilim, insanların oluşturduğu ilk ailelerin davranış biçimleri bir muamma olarak kalmaya devam ediyor.⁹ *Günümüzün* “ilkel toplumları”nın ise çağdaşlarımız olduğunu ve onların atalarının da nasıl yaşadığını bilmediğimiz için uzak atalarımız hakkında bize bir şey öğretemeyeceklerini anlıyoruz. *Totem ve Tabu*’yu yazdığımdan bu yana etnoloji üzerine okumaya devam ettim. Bu metinlerde sık sık bilinçdışına dair benim tariflerimi düşündüren şeylerle karşılaştım. Esas mesele, tarihsel olup değişen ile yine tarihsel olup değişmeden kalanı ayırt edebilmekte. Önümde on ya da yirmi yıl daha olsaydı, tarihe yönelirdim ve sadece “ilkelerin” değil, “uygar” denen toplumların da örf, âdet, sanat ve dinlerinden nelerin geriye kalıp varlığını sürdürebildiğine yoğunlaştırdım.

“Farklı ardıllarının çeşitliliği bir yana, ilkel insanlar için neyin önemli olduğunu nasıl bilebiliriz?” diye soruyorsunuz. *Totem ve Tabu*’dan beri benim de sık sık kendime sorduğum bir soru bu. Ve bir karara varabilmiş değilim. Tek yapabileceğim, konunun önde gelen uzmanlarının görüşlerini size aktarmak.

O dönem, Robertson Smith’in görüşlerini benimsemiştim. Lewis Morgan* gibi diğer etnologlarınsa patriyarkal ailenin, kan bağına bağlı aileden başlayıp tekeşliliğe dayalı aileye varan uzun bir “evrimsel” serinin sonrasında ortaya çıktığını düşündüklerini biliyordum. Morgan ayrıca insanlığın vahşiden uygar doğru çizgisel bir evrim izlediğine inanıyordu.¹⁰ Tarihsel aşamalar olduğuna kani olsam da bu tarz görüşlere yakınlık duyamadım.

9. 9 Şubat 1919’da Lou Andreas-Salomé’ye şöyle yazmıştı: “Maalesef, ailenin başlangıcının tarihi benim için hâlâ zamanın ve mekânın üzerinde hayalet gibi süzülüp duruyor. Tek bildiğim, ailenin tarihinin ancak gelişme sürecinin diğer tarihlerine kıyasla yerli yerine oturtulup değerinin teslim edilebileceği.”

10. Lewis H. Morgan, *Eski Toplum I, II* (1877), çev. Ünsal Oskay, Payel, 1994.

Daha sonra, 1909'da bir dizi konferans vermek için gittiğim Amerika Birleşik Devletleri'nde tanıştığım Franz Boas'ın*¹¹ (1886'da ABD'ye göç etmiş bir Alman Yahudisi) çalışmalarını okudum. Boas "ilkeller"den bizim içinde yer aldığımız "uygarlar"a doğru soydan soya taşınan bir evrimin kesinlikle olmadığını ileri sürer. Bu görüşünü esas olarak, dünyanın her bölgesinden grafik ve plastik sanat örneklerini incelediği *İlkel Sanat*'ta¹² ortaya koydu.

Boas'a göre, "var olan ırkların hiçbirinde daha aşağı düzeyde bir zihinsel organizasyonun herhangi bir izine rastlamıyoruz". "İlkel zihin", "büyülü" ya da "mantıköncesi" düşünce diye bir şey yoktur. Ya da olsa olsa sözümona uygar olan bizlerde vardır, zira sağlıkla ilgili saçma sapan fikirlere biz kapılıyoruz, anlaşılmasa dogmaları olan tarikatlara biz kucak açıyoruz, bilimsel ve felsefi akımlara biz kolayca teslim oluyoruz. XX. yüzyıl sanatını ya da genel olarak modern sanatı göklere çıkarmak yerine, "faaliyet alanı ne olursa olsun, tecrübeli bir zanaatkârın üretimi sanatsal bir değer taşır" görüşündedir. Kadınların dokumacılık ve sepetçilik işleri de erkeklerin çömlek ve ahşap heykelleri de onun için eşit değerdedir. Farklı sanatlar arasında herhangi bir hiyerarşi ya da sanatsal yetkinlik dereceleri arasında çizgisel bir evrim kesinlikle görmez. Aynı şekilde, simgesel sanat ile figüratif sanat, stilize biçimler ile gerçekçilik arasında bir hiyerarşi ya da karşıtlık kurmayı da reddeder ve bunlar arasındaki geçişin iki yönlü olduğunu ortaya koyar. Boas'ın belli bir ritüelin taşıyabileceği farklı anlamlara dair tespitleri psikanalizdeki yorumlarımızı zenginleştirebilir. Örneğin, her yerde aynı şekilde icra edilen Güneş dansı kabileden kabileye değişen farklı anlamlar taşıyabiliyor; bir çaresizlik ânında dilenmiş bir adağın yerine getirilmesi; kutsal nesnelerin mülkiyetini ele geçirme; mevsimsel bir kabile ayini gibi. Farklı içerikleri tek bir anlama çekmeye yatkın olan bizlerin genelde savunduğumuzun tersi yönünde Boas'ın görüşü.

11. Freud'dan sadece birkaç yaş küçüktü; doğumu 1858, ölümü 1942.

12. *Primitive Art* (1927).

Yine çağdaşım olan başka bir bilimadamı, Lucien Lévy-Bruhl* “ilkel” topluluklarla ilgili çok sayıda kitap yazdı. Bu toplulukları gidip görenler şöyle bir şey tespit ediyor: “Akıl yürütmeye karşı kararlı bir uzak durma; mantıkçıların gidimli düşünce işlemleri dediği şeyden ... bu denli hazzetmemeleri temel bir yetersizlikten ya da anlama yetilerindeki doğal bir zafiyetten kaynaklanmıyordu. Bunun açıklaması zihinsel alışkanlıklarının bütününde yatıyordu.”¹³ Şöyle devam eder: “Onlarda eksik olan, duyuların hükmü altında olmayan nesnelere zihinlerini olağan bir şekle yöneltmek, ya da anlık faydasının farkında oldukları şeylerin dışında başka amaçlar gütmek.” Sonra ekler: “En ufak bir soyut düşüncenin katlanılmaz bir çabalama gibi görüldüğü ve asla akıl yürütmeye yeltenmeyen aynı ilkel insanlar, ilgilerini çeken bir nesne için ve asıl önemlisi canı gönülden arzu ettikleri bir amaca ulaşmak söz konusu olduğunda tam tersine keskin kavrayışlı, sağduyulu, zeki, becerikli, mahir, hatta kurnaz olabiliyorlar.” Dahası da var, çünkü Lévy-Bruhl doğal nedenlerin (“ikinci sebepler” diye adlandırıyor) yerine “mistik” nedenleri koyduklarını düşünüyor; yani, başarı ve bahtsızlıkları, hastalık ve ölümleri, kaza ve hadiseleri harekete geçiren şey görünmez güçlerin daimi müdahaleleridir. Rastlantı diye bir şey yoktur onlar için. Bu güçlerin hoş tutulması icap ettiğinden ne istediklerini tahmin etmek gerekir; büyücülerin, kâhinlerin, şeflerin, ölümlerin seçkin ve müphem rolü gibi kimi kişi ve hayvanların, kimi yerlerin uğursuz, kimilerininse uğurlu sayılması da bundan kaynaklanır. “İlkel insan bu dünya ile öbürü, duyumsanabilir gerçeklik ile ötesi arasında bir ayırım yapmaz. Görünmez ruhlarla ve dokunulmaz güçlerle hakikaten birlikte yaşar. O gerçeklikler onun için en gerçek şeylerdir.” Algıladıkları şeyler ile görünmez güçler arasında “bağlantılar” kurarlar, bunun “sezgisine” sahiptirler. Halbuki uygar topluluklarda her şey doğa yasalarıyla açıklanır ya da eninde

13. *La Mentalité primitive*, Alcan, 1922. Referanslar açısından çok zengin olan bu kitapta Lucien Lévy-Bruhl sadece bir yerde, o da yapıtının çok sınırlı bir yönüyle ilgili olarak Franz Boas’ın adını zikreder: “The Eskimo of Baffin Land and Hudson Bay”, *Bulletin of the American Museum of Natural History*, c. XV, New York, 1901, s. 478.

sonunda öyle açıklanacaktır.¹⁴ Lévy-Bruhl bu karşıtlık üzerinde ısrarla durur: “Avrupalı neredeyse üzerinde hiç düşünmeden soyutlamalarda bulunur, dolayısıyla basit mantık işlemleri dil sayesinde o kadar kolaylaşmıştır ki en ufak bir çaba gerektirmezler. İlkel topluluklarda ise düşünce ve dil neredeyse tamamen somut niteliktedir.” İlkel insan çok üst düzeyde bir ustalığa, sanatsal ifadeye, gözlem keskinliğine ulaşabilir; fakat, “bu alıştırma yapa yapa oluşan ve gelişen, o sayede korunan pratik bir maharetten ibarettir ve tek kelime geometri ya da mekanik bilmeden, derin düşünme ihtiyacı duymadan topların verili konumunda hangi hareketi yapması gerektiğinin hızlı ve kesin sezgisine sahip iyi bir bilardo oyuncusunun maharetine benzetilebilir.”

Kararsızlığımın sebebi, hem Boas'ın hem de Lévy-Bruhl'ün, her ikisinin de aklıma yatan yanlarının olması. Birinden, insanlığın bulunduğu her yerde, bambaşka biçimlerde, zihinsel ve duygusal yeteneklerin gelişebileceğini öğreniyorum. Diğeri ise (idin hâkimiyetindeki) çocuksu zihniyet ile (Ben'in İd ve dış dünya ile uyumlu olmayı öğrendiği) yetişkin zihniyet arasında –az ya da çok tamamlanmış– bir geçiş olduğu fikrimi teyit ediyor. Lévy-Bruhl'ün sözünü ettiği “ilkel zihniyet” akıl tarafından ketlenmemiş dürtülerin organizasyonu ile benzerlikler taşıyor. “İlkelerin” olduğu kadar, bizim de rüyalarımızı dolduruyor “görünmez güçler”. Boas'a inanacak olursam, “ilkeller”deki mistik dışavurumlar ya “uygarların” yanlış yorumlamalarıdır ya da onlarda da patolojik ve çocuksu dışavurumlar görülür. Boas'a göre, batıl inançlar bizde de onlarda olduğu kadar yaygın. *İnceleme*'nizde ısrarla tekrarladığınıza yakın

14. Lévy-Bruhl tam olarak şöyle der: “Zihinsel güvenliğin sürekli olduğu duygusuna sahibiz, bu duygu öylesine yerleşiktir ki nasıl sarsılabileceğini göremeyiz; nedenlerini başlangıçta hiç bilmediğimiz tamamen gizemli bir olayın aniden ortaya çıktığını bile varsaydığımızda, bu konudaki bilgisizliğimizin geçici olduğuna, olayın mutlaka nedenlerinin olduğuna ve er geç bu nedenleri tespit edeceğimize kani oluruz. Böylece, içinde yaşadığımız doğa, deyim yerindeyse, önceden zihinselleştirilir. Onu düşünen ve içinde hareket eden zihin gibi doğa da düzen ve akıldır. Gündelik faaliyetimiz, en ince ayrıntısına kadar, doğa yasalarının değişmezliğine dair sakin ve mükemmel bir güveni içerir.”

bir görüş bu. Öte yandan, Lévy-Bruhl her “uygar” insanın hiç çaba harcamadan akıl yürütmeye ve soyutlamaya yatkın olduğu kanısında. Lévy-Bruhl’ün bir anlamda akıl “misticizmi” yaptığını kabul ediyorum, çünkü ona göre soyutlama ve akıl yürütme yeteneği deneyimle kıyaslanmayacak bir asli değere sahiptir, bu da “uygar” insanı “ilkel” insandan üstün kılar. Ayrıca, “masabaşı” tabir edilen etnologlardandır, yapılmış saha çalışmalarını değerlendirir, ama kendisi saha çalışması yürütmez. Bu nedenle önyargıları daha da su yüzüne çıkıyor.

Hiç şüphesiz, en azından sağlık alanında, bizim doğacı mantığımız görünmez güçlerin kudretine inanan kültürlerin “bağlantılarından” çok daha iyi sonuçlar vermiştir. Öte yandan, biz de “görünmez güçlere” inanıyoruz, ancak bizimkiler ruhsal değil, fiziksel (Evrensel yerçekiminin ne olduğunu kim gerçekten biliyor? Evren nasıl ortaya çıktı?). Bunu biraz daha ileri götürdüğümde, bilinçdışı bahsinde benim de bir “ilkel” olduğumu görüyorum, çünkü bilinçdışına doğal dış dünyanın gerekleriyle alakası olmayan davranışlar yüklüyorum.¹⁵ Dolayısıyla, ilkel insanların görünmez doğaya dair “algıladıklarının” *arkaik bir izdüşüm* olduğu ve bunun da bütün insanlığa ortak olduğu yönündeki kanımı koruyorum. Beni tereddüte düşüren bir başka nokta da şu: “İlkel” insanların belki de benimsemedikleri ya da kısmen veya işlerine geldiğinde benimsedikleri birtakım inançları onların aklına sokup diline dolayan misyonerler, kâşifler, tüccarlar ve biliminsanları değil mi? Eski Yunanlar –hepsi ya da bir kısmı– tanrılarının, yarı tanrılarının ve cehennemi güçlerin varlığına inanıyor muydu? Romalılar kâhinlerinin kehanetlerine hakikaten inanıyor muydu? Katolikler ekmek ve şarabın İsa’nın eti ve kanına dönüştüğüne inanıyor mu? Bu soruları sonsuz uzatabilirim... İsrarla vazgeçmediğim düşünce insan ruhunun her yerde ve çok uzun süreden beri benzer olduğu. Bununla birlikte, bir soru kafamı kurcalamaya devam ediyor: İd’in dürtüleri insana özgü mü, yoksa bütün canlı varlıkların ya da en azından omurgalıların veya memelilerin ortak özelliği mi?

15. Birkaç sayfa ileride aynı konuya dönelecek.

Mısırlıların hiyerogliflerine dair küçük bir not: Bunları hâlâ bü-yüyle karışık mistik amaçlar için kullananlar olsa da, geçtiğimiz yüzyılda Champollion diye önemli bir zat hiyerogliflerin anlamını çözerek Eski Mısır hakkında pek çok bilgi edinmemizi sağladı. Aslında bahsetmek istediğim konu buydu, ama gelişmelerden haberi-niz olmadığı bir an aklımdan çıkmış. Dilleri, mitleri, dini gelenek-leri batıl bir biçimde kullananlara hâlâ rastlıyoruz tabii. Yahudiler-deki nümeroloji merakının şarlatanlıkta ya da ahmaklıkta, Büyük Piramid'in gizemlerine ve diğer ipe sapa gelmez zevzekliklere sö-zümona vâkıf olanlardan aşağı kalır bir yanı yok. Ezoterik söylem-ler, inisiasyona dayalı âdetler genel olarak hezeyanlı bir dünya gö-rüşünden kaynaklanır, bu tür inançların müritleri görünür dünyayı yöneten görünmez güçlere ya da ilahi kudrete doğrudan ve gizli bir yolla eriştiklerine inanırlar. Epey uzun bir süredir burada, küçük çocuklara özgü şiddetli kaygının bir dışavurumunu görüyorum; on-lar da annesabalarına olan bağımlıklarından ötürü, onları arzularını yerine getirmeye zorlayacak ya da dış dünyanın arzularına boyun eğmesini sağlayacak birtakım güçlerin hayalini kurarlar. Bu çok er-ken çocuklukta oluştuğu için nedenleri bilinçdışına gömülür; ruh-sal örselenmelerin bastırılmasının bir ürünü olmayıp insanın varo-luşuna içkindirler. Bunu bilsek bile, biz psikanalistler de dahil, ka-dirimutlak varlıkların çekimine ve mutlak güç arzumıza karşı koy-mamız imkânsız gibidir. Sizin bunu aştığınızı sanıyorum, ama bu-nun bedeli ebediyete erişme “inancınız” (üçüncü türden bilgi adını verdiğiniz) değil mi?

Yahudilerin Tanrı'nın “seçilmiş” evlatları olduklarını düşün-mekte niçin bu kadar ısrarcı olduklarını, Hristiyanların “Teslis”e inanmakta niçin inat ettiklerini soruyorsunuz. Yahudiler açısından “seçilmiş” olmak, düşmanlarının bıkmadan usanmadan dillerine doladığı gibi, üstün olduklarına inanmak anlamına gelmiyor, toplu-luğun “nitelikleri” ne olursa olsun Tanrı tarafından kendilerine tev-di edilen görevi yerine getirme mecburiyeti anlamı taşıyor. Öyle ki, Kitabı Mukaddes'e göre, Yahudilerin kusurları olumlu özelliklerin-den fazladır, o yüzden de hemen dalalete düşmüşlerdir. Musa onla-

ra ilahi yasayı getirdiğinde, onlar büyük bir çocuksulukla dünyanın zenginliklerine, Mısırlıların tanrısı Apis'in suretinde altın bir puta tapmayı tercih ederler. Bu çocukça davranışa rağmen, insanlığı selamete yöneltmek için Tanrı *hep onlara* hitap eder – peygamberlerin sesiyle. Öte yandan, bu “seçilmişliğe” önce Hristiyanlar sahip çıkmıştır (*verus İsrail* [gerçek İsrail], çünkü İsa'nın ilahiliğini kabul ederler), sonra da Müslümanlar (çünkü İsrail Tanrı'ya ihanet etmiştir). Bu arada, bütün yaratılanlar içinde Tanrı'nın insanlara bahsettiği rolün ilk tanıklığı olarak hepsinin Kitabı Mukaddes'e dayanması da dikkat çekicidir. Dolayısıyla, Yahudilerin *ilk* seçilenler olduğu konusunda *bütün* tektanrılı halklar uyuşuyor. Hiç şüphesiz eski çağlarda ya da günümüzde başka kültürlerde de özel bir göreve ya da yerine getirilmesi gereken ödevlere sahip olma fikri karşımıza çıkar, ama *bütün insanlık için* görevlendirilme fikrine rastlamıyoruz. Bu benim açımdan hâlâ bir muamma.

Hristiyanların Teslis'ine gelince; buna psikanalitik bir açıklama getiriyorum: Burada katledilen ile katilin yer değiştirmesi söz konusu; insanlığın kadim tarihine dair ileri sürdüğüm görüşe göre, oğullar babalarını öldürür ve sonra bundan ötürü büyük bir utanç ve keder yaşarlar. Bununla birlikte, enine boyuna düşününce, bu varsayım İsa vakasında tam olarak içime sinmiyor. Her ne kadar ölmek üzereyken “Tanrım, Tanrım, beni niçin terk ettin?” dese de, öldürülmesinden Baba'yı sorumlu tuttuğu anlamına gelmiyor bu. Ama belki de kendisini Mesih olarak tayin eden Tanrı'nın son anda kurtaracağına inanmış olabilir, belki de umutsuzluktur onu çocuk gibi konuşturan: Baba, niçin beni koruyamadın? Hristiyanlar İsa'nın insanların bütün günahlarını üzerine aldığını söylediklerine göre, İsa'nın ölümü bu günahların *insanlaştırılmış Tanrı* tarafından kefaretiden başka bir şey değildir. İsa böyle bir misyonu olduğunu biliyordu. Ama tanrısal yanı onu kendini feda etmeye sürüklerken insani yanı karşı koyuyordu diyebiliriz. Psikanalist bakışıyla, çelişkili duygulara maruz kalarak bir yarılma içinde olduğunu da söyleyebiliriz. Ama onu bir şizofren olarak göstermek de istemem – Hristiyanlığa saygımdan ötürü değil, çok geniş görüşlü ve ne yaptığını bilen bir insan olduğunu düşündüğüm için. İsa'da bana etkile-

yici gelen, sahici olduğuna inandığım meselleri ve vaaz ettiği öğütler; hayatına dair anlatılarsa (dört farklı tanık mutlaka farklı şeyler üzerinde duracağından ortak bir noktada birleştikleri bile şüpheli) bence daha o zamandan üretilen efsanenin unsurları. Varlık nedenini anlamakta zorlandığım Teslis'e dair henüz bir şey söylemedim. En basit yorum Hristiyanların bir yandan “kelama” (İsa) ve “nefese” (*pneuma*, Kutsal Ruh) “töz” (yaratana Baba) kadar yücelik vermeye çalışırken, diğer yandan da ölüp dirildiği için kurtarıcı İsa'ya merkezi bir konum vermeye çalıştıkları olur. Burada eski Mısır ve İbrani dinleri mirasının bir karışımını görüyorum. Fakat bu üçlemeyi ortaya çıkaran asli dürtüleri kavrayamıyorum. Daha doğacı bir bakış açısından bakarsak, Kutsal Ruh, kendisi de güçlü olmaya yazgılı ve nitekim ölümü alt eden bir oğul dünyaya getiren (yine de bir kadının bedeni aracılığıyla!) bu çok kudretli erkeğin spermi olmalı, öyle değil mi? Bu durumda, sonlu olmayan bir evlat dünyaya getirmek *her* babanın gizli arzusu olmuyor mu? Ölümden sonra dirilmek farklı eserler (mektup, sanat, bilim, anıt, vb.) ortaya koyarak yakalamaya çalıştığımız *daimi bir yeniden doğma*'nın simgesi değil mi? Büyük adamlarımızı kutlu bir şekilde anmak kendimizi ölümsüzleştirmenin de bir biçimi değil mi? Öyle ya, her şey bir yana, öncelikle “İnsan'ın oğulları”nı kutluyoruz.

Daha tanıdık bir alana, rüyalara, dönelim. Her rüyanın *bastırılmış* bir arzunun ifadesi olduğunu bir fizikçinin ya da geometricinin anladığı anlamda ispat edemem. Öte yandan, bugünkü görüşüm kırk yıl öncekinden biraz daha farklı. Zira yetişkinde de arzular doğrudan ifade edilebilir: seyahate çıkmak, çok sevilen bir kişiyle bir araya gelmek, ziyafetlere, eğlencelere katılmak, kendini cinsel faaliyetlere vermek, vb. Uyanıkken gerçekleştirilebilen her şey rüyanın konusu olabilir. Dolayısıyla, benim için önemli olan rüyanın *içeriği* değil, olayların cereyan etme *biçimi*, aralardaki boşluklar, bariz kılık değiştirmeler, mantıksızlıklar, vb. Yaşadığımız ya da hayal ettiğimiz (özlemini duyduğumuz şeylere bağlı olarak “gözlerimiz açık” az rüya görmüyoruz) pek çok şey günlük yaşamın akışıyla ya da çocukça inançlarla kolayca açıklanabilir – ama hepsi değil. Her rüyada *aynı zamanda*, arzu ettiğimiz ama gerçekleştiremediği-

miz şeye bağlı olarak çocukluğa dair dürtülerin *de* açığa çıktığına inanıyorum: daha iyi korunup kollanmak, istediğimiz şeyi öğrenmek, annebabalarımız hakkında daha çok şey bilmek, dilediğimiz kişiyle yakınlaşmak, bizi rencide eden şeylerden açıkça yakınmak gibi... Psikanalizi ilgilendiren de budur: Rüyaları ya da diğer ifade araçları üzerinden hastaların bütün arzularını öğrenmek değil, onlara acı veren ve ruhsal tamamlanmalarını olumsuz olarak etkileyen arzuları öğrenmek. Tamamlanmanın önündeki bütün *engeller* içinde en doğrudan ve en etkili yöntem bastırma olduğundan, basitleştirmek için “bastırılan” diyorum. Psikanalistin hemen gözüne çarpan, ama hastaların ya hiç göremedikleri ya da bütün çabalarına rağmen bir türlü kaldıramadıkları bir sis perdesinin gerisinde veya alacakaranlıkta kalmış olayların ve duyguların zihinlerinde belirdiğine çok sık şahit olurum. Daha da vahimi, acı veren olayları eksiksiz hatırlayabilir ya da annebabalarıyla ilişkilerini gayet doğru bir biçimde yorumlayabilirler... Ama sanki kendileriyle hiç alakası olmayan bir hikâyeyi anlatır gibi ya da başka bir deyişle, bu hatırlama veya yorumlama onları hiç mi hiç etkilememiş gibi davranırlar. Onlarca yıl boyunca kimbilir kaç kere duymuşumdur şu sözleri: “şimdi fark ediyorum babamın bana çok sert davrandığını” ya da “annemin fazla üstüme düştüğünü”, “ağabeyimin sürekli beni aşağıladığını”, “kız kardeşimin benimle yatmak istediğini”... Ancak, kararsızlıklarıyla, fobileriyle, sapkın istekleriyle ya da kendi gözlemindeki herhangi bir hastalıklı davranış belirtisiyle bunlar arasında bir bağ olabileceğini göremezler. O durumda, söz konusu duygu şu ya da bu şekilde bastırılır ya da aşağılanır. Hasta kendisini onca hüsrana uğratan, engelleyen ya da mağduru olduğu şeyi *hissedemez* ya da artık hissedemez olur.

“Bastırılan çocuksudur” derken de küçümseyici manada kullanmıyorum bu sözcüğü, çocuksudur çünkü en şiddetli duygusal hayal kırıklıklarına çocuklar maruz kalır; daha güçsüzdürler, duygularına daha az hâkim olabilirler, yetişkinlerin kötü niyetli emellerine daha açıktırlar, onlardan ve onlar tarafından korunmayı isterken onları korumaya hazırdırlar, sözel olarak kendilerini ifade kaynakları çok daha zayıftır, kısacası tam manasıyla teslim alınırlar.

Dolayısıyla, tek etkili savunma araçları unutmaktır – derin ve kalıcı bir unutma. Asıl beteri bunu başaramamaktır. O zaman, birbirinden bağımsız ve birbirini tanımayan iki ya da daha çok “ruhsal kompartımana” bölünürler.

Bana bastırmanın esas olarak cinsel dürtülerin temsiline dair olduğunu düşündüren de çocuğun bu zayıflığıdır. Fiziksel yoksunluklar katlanılmaz hale gelebilir, ama onlar hakkında konuşulabilir, onlarla mücadele edilebilir ve çoğunlukla başkalarıyla aynı zamanda onlara maruz kalınır, halbuki duygusal yoksunluklar çoğu zaman insanın yakınlarından –hele küçük çocuklarda– kaynaklanır, oysa çocuğun şikâyetini dile getirmesi gerekenler de onlardır. Dolayısıyla çocuk şikâyet edemez, çünkü yakınlarının sevgisini kaybetmekten korkar. Öte yandan, hemen hemen bütün yetişkinler duygu istismarına (çocuk kendi duygusal hayal kırıklıklarını dışa akıtmalarına yarar) ve bir kısmı da –bir sayı vermek çok zor– cinsel istismara kendini kaptırır. Vakitsiz ölümünün kederini hâlâ yaşadığım öğrencim ve dostum Sandor Ferenczi bunu en iyi anlayan ve ifade edenlerden biri olmuştu. Bu konuda yazdığı son makaleyi¹⁶ size yolluyorum. “Cinsel” derken, insanlar arasındaki sevgi ve nefret ilişkilerinin tamamını kastediyorum; karışıklığa yol açan bu kelime yerine başkasını seçsem daha iyi olurdu belki. Yine de bu kelimede ısrar etmemin nedeni ruhsal rahatsızlıkların kaynağında cinselliğin en ufak bir rolünün dahi olabileceğini inkâr edenlere karşı çıkmak olabilir.

Bir de, rüyanın hiçbir şeyi *gerçekleştirmedini*, bir şeyin *ifadesi* olduğunu söylüyorsunuz. Ama arzu mutlaka dış gerçeklikte gerçekleşmez ki, rüyadaki ifadenin kendisi gerçekleşmedir; arzunun tatmin olduğunu hayal etmek yeterlidir. Tatminlerin birçoğu da zaten hayalidir. Örneğin, meşhur ve ha bire pohpohlanan biri pek çok kişi tarafından sevildiği hayaline kapılır; oysa ortada kelimenin

16. Söz konusu metin: “Sprachverwirrung zwischen den Erwachsenen und dem Kind. Die Sprache der Zärtlichkeit und der Leidenschaft” (Yetişkinler ile Çocuklar Arasında Dilsel Karışıklık. Şefkat ve Tutku Dili). Ferenczi'nin Eylül 1932'de, Wiesbaden'de düzenlenen XII. Uluslararası Psikanaliz Kongresi'nde yaptığı sunum.

gerçek anlamıyla sevgi diye bir şey yoktur, dalkavukların gösterdiği tek duygu söz konusu şahsiyetin şöhretini paylaşma, onunla temas kurma, aynı seviyede olma isteğidir. Dolayısıyla, herkes bunun bir yanılısama olduğunu –kimi zaman– bilerek yanılısama içinde yaşar.

Mektubunuzda, büyük bir kararlılıkla “ya bastırma ediminin kendisi bilinçli ya da her şey bilinçdışında olup bitiyor, ama o durumda da zaten bilinçdışında olan duyguların bastırılması gerekmez, bilinçdışında kalmaya devam ederler” diye yazdığınız için incelemelerimin başlangıç noktasına dönme ve “ruhun boşlukları” hakkında konuşma mecburiyeti duyuyorum. Kırk yıl önce bu konuda şöyle demiştim. Ruhsal örselenme, eğer hayli yoğunsa ve derhal tedavi edilemiyorsa, iki etkiye birden yol açar: Gelişimini engelleyerek ruhun bir kısmını *cansızlaştırır*; *dikkati çarpıtır* ya da yönünü değiştirir – veya ikisi birden. Böylece, örselenmenin hiçbir anısı kalmayacaktır (ne görüntü, ne hatıra), ancak mekânlar, renkler, biçimler, nesneler, canlı varlıklar, aydınlatma, ıslaklık ya da sıcaklık hissi gibi yakın “şeylerin”, kısacası örselenme ânında *etrafta* algılanmış olabilecek her şeyin imgesi inatla yer edecektir. Örselenmeyi tetikleyen şeyle bağlantılı dehşet, tiksinti, utanç, korku, âcizlik gibi duygular mümkün olduğunca *bertaraf edilir* (bayılma da ihtimallerden biridir) ve başka şeylerle *yerleri doldurulur*. Bütün bunları düşünmenin önündeki en büyük zorluk “cansızlaştırma”nın fizyolojik bir süreç gibi tarif edilebilmesidir; oysa izlenimlerdeki “dönüşüm”, kelimenin teatral anlamıyla, temsili düzeydedir. Bu ikisini doğru dürüst bağlantılandırmayı başaramıyorum; “dürtüler” ve “dürtülerin temsilcileri” ayrımıyla bütün yaptığım zorluğun adını koymaktan ibaret, çözmek değil. “Bastırma” terimine herkes (psikanalistler) sahip çıktı, çünkü bastırma edimini anlamak kolay; reddetmek, geri püskürtmek, geri akıtmak, olduğu yere geri göndermek demek. Emin olduğum şey şu: Ruh kendisini örseleyen ya da bozma veya öldürme tehdidi taşıyan şeyin üzerini örtmeye veya onu başka bir biçime sokmaya çabalıyor.

Maruz kalınan şiddetin cinsellik dışında gerekçeleri de olabilir elbette, bundan şüphem yok. Çiftlikte ya da kümeste hayvanların

boğazlandığına tanık olan bir çocuk o hayvanlarla özdeşlik kurabilir. Ağır hasta ya da “aklını kaybetmiş” veya ileri yaş sebebiyle âcizleşmiş insanlarla iç içe yaşamak da çocuk için ürkütücü olabilir. Bununla birlikte, eğer çocuğun kendisi daha önce şiddete, özellikle de cinsel nitelikli şiddete maruz kalmamışsa, bu korkuların üstesinden daha kolay geleceğine ve bunların içine işlemesine izin vermeyeceğine inanıyorum.

Yetişkinlikte başımıza gelen bir şeyin asla böyle sonuçlar doğuramayacağını söylemiyorum; ancak, çocuklukta edinilen *kırılğanlık* (ve kendine güvensizlik) ya da *dayanıklılığın* (ve güvenin) yetişkinlikte maruz kalınan darbelerin etkilerini artırabileceği ya da hafifletebileceğini söylüyorum. Misal: gördüğünüz iki ucu yıkılmış köprü rüyası. Bir yandan, bunun gerçeklikle herhangi bir alakası olduğunu kabul etmiyorsunuz; öte yandan, yirmi dört yaşında cemaatten kovulduğunuzdan bahsedip, on satır aşağıda yirmi iki yaşında başınıza neler geldiğini anlatıyorsunuz. Babanız 28 Mart 1654'te, yirmi iki yaşını doldurmanızdan birkaç ay önce ölüyor.¹⁷ Ve hemen sonra ailenizdeki ölümlerle ilgili rüyaları anlattığınız düşünülürse, babanızın ölümünden çok sarsıldığınızı ve bu ölümü aşağı yukarı sekiz ay, hatta yirmi dört yaşınızdan bahsettikten sonra yirmi iki yaşınızdan söz etmenize bakılırsa, –bilinçdışınızda– iki yıl geciktirmeye çalıştığınızı anlamak çok zor değil. Babanızın hayatınızda belirleyici bir rol oynamış olduğu çok açık, siz de ondan övgüyle ve çok gönülden söz ediyorsunuz. O halde, iki ucu kopuk, ama siz “ortasında” durduğunuza göre en azından merkezi ayakları yerinde kalmış köprü rüyasını psikanalizin sınırlı imkânlarıyla yorumlamaya çalışayım. “Kesik köprü” geriye dönememek ya da bir kişiyle ilişkiyi tamamen kesmek anlamına gelen “köprüleri atmak”¹⁸ deyimini akla getiriyor. Amsterdam'daki Yahudi topluluğuyla başınıza gelen buydu; ama hayattaki kız ve erkek kardeşlerinizle de aynı şeyi yaşadınız. Babanızın kaybı ile cemaatinizi kay-

17. Bkz. Koenraad Meinsma'nın *Spinoza en zijn kring* (1896) adlı kitabının Almanca çevirisi (1909). Fransızcası: *Spinoza et son cercle* (Spinoza ve Çevresi), Vrin, 1984.

18. Almancası: *alle Brücken hinter sich abbrechen*.

betmek zihninizde birbiriyle sıkı sıkıya çakışıyor ve sanıyorum babanızın ölümünden kendinizi sorumlu tutuyorsunuz, halbuki sadece Yahudi cemaatiyle ilişkinizin kopması sizin davranışınızla ilişkiliydi. Kendinize, *bilinçdışınızda*, suçlamalar yöneltiyor, çıkışı olmayan kesik bir köprünün ortasında tek başınıza durarak “hata”nızın bedelini ödemeye çalışıyorsunuz. Bu bir kendi kendini cezalandırma, dolayısıyla da arzunun gerçekleşmesi rüyası. Cinsel bileşenler de olabilir işin içinde, zira Ferenczi şöyle yazmıştı: “Bu köprü, içinden bütün hayatın fışkırdığı, her insanın ömür boyu geri dönme arzusu duyduğu, nitekim yetişkinliğe eriştikten sonra, hiç değilse bedeninin bir bölümündeki temsilinde ona düzenli olarak döndüğü uçsuz bucaksız ve tehlikeli bir su birikintisinin üzerinde yükseliyordu.”¹⁹ Kopuk ya da kesik bir köprü diye özellikle belirtmediği için, bu bölümü sırf belki siz de bu çerçevede bir anlam çıkarabilirsiniz diye andım.

Şimdi büyük bir tedirginlikle, en sert ve bana en çok dokunan eleştirinize, bilinçdışının doğası meselesine geliyorum. Bilinçdışının bizim için “bilinmez” olduğunu yazdığımı inkâr edecek değilim. Benim söylemek istediğim, tam da bastırma ve yer değiştirme, yoğunlaştırma, yeniden düzenleme gibi savunma mekanizmaları yüzünden bilinçdışını “bilmenin çok zor” olduğuydu. İnsanlık oldum olası kalp ve kanın öneminin bilincindeydi, ama kan dolaşımının, kalbin pompa işlevinin, kalp ile akciğerler arasındaki ilişkinin bilincinde değildi. 1628’den beri, kanın insan vücudunda nasıl dolaştığını biliyoruz ve böylece kalp karaciğeri tahtından indirdi. Ardından, örneğin oksijenin kanda taşındığı, kan grupları gibi diğer

19. “Köprü Simgeçiliği” (1921), *Psychnalyse, III* (1919-1926), Payot, 1990. Spinoza’yı rencide etmemek için olsa gerek Freud alıntıyı burada kesiyor, devamını getirmiyor: “Bu rüyaları görenler, rüyada dahi bu suya doğrudan yaklaşmanın niye imkânsız olduğunu, niye bir iskelenin, bir tahta parçasının desteğine ihtiyaç duyulduğunu anlamamızı sağlayan bir özelliğe sahiptir: İstisnasız hepsi cinsel iktidarsızlık çekiyor ve cinsel organlarının güçsüzlüğü dolayısıyla kadınlara yaklaşmanın tehlikesinden kendilerini korumuş oluyorlar.” İleride göreceğimiz üzere, Spinoza rüyasını bambaşka bir şekilde yorumlayacak.

buluşlar geldi. Fakat insanların büyük çoğunluğunun ömrü bütün bunların bilincine varmadan geçip gidiyor. Kan ile organlar arasında cereyan eden kimyasal ilişkiyi bilen biz hekimler ise basitleştirilmiş şemalarını çizebilecek durumda dahi olsak bunun bilincinde olamayacağız. Kaba hatlarıyla üç “kısım” ya da üç “bölge”den oluşan bir ruh “topolojisi” çizerken bir an bile gerçekliği tasvir ettiğim inancına kapılmadım. Aynı şekilde, “Bilinçdışı küçük bir daire olan bilinci içine alan büyük bir daire gibidir”²⁰ diye yazarken de bunun gerçekliğin tasviri olduğunu düşünüyor değildim. Tam da bu nedenle ihtiyaç-algı-hafızaya alma-tahayyül etme-eylem süreçlerinin büyük bir karmaşıklık içerebileceğini ve çok sayıda aşamadan oluşabileceğini belirtmeye özen gösterdim.

Bizi oluşturan bilinçdışı faaliyetlerin bütünü ise her birimiz için daima bilinmez olarak kalacaktır; isterseniz buna sizin deyişinizle “iştahlarımızın” bütünü de diyebiliriz. İleride bilebileceğimiz şey bunların ortaya çıkışı ve temel dinamikleridir. Kan dolaşımı ve oynadığı rolü öğrendiğimiz gibi bunları da gittikçe daha iyi öğrenmenin ruhsal tedavilere katkıda bulunmasını ümit ediyorum. Oidipus kompleksiyle, öncesiyle ve ardından gelenle kurmak istediğim böyle bir şeydi. Yanılmış olsam bile, ruhsal süreçlerin çoğunun, en azından kısmen, bilinçdışı kaldığı ve bunları bilince çıkarmak için daimi bir çaba gerektiği konusunda eminim. Ben de sizin gibi,²¹ insan vücudunun fizyolojik özelliklerinin binlerce, hatta on binlerce yıldır pek değişmediğini varsayıyorum ve aynı şekilde, yaşam tarzlarındaki ve inançlardaki değişikliklere rağmen, psikolojik özelliklerin de ana hatlarıyla aşağı yukarı aynı kaldığını düşünüyorum. İnsanların çoğunun sadece birinci türden bilgiyle bildikleri ya da hiç bilmedikleri etkiler ve duygular yüzünden acı çektiklerini söylerken sizin de kastettiğiniz başka bir şey değil. Kolaylıkla tespit etti-

20. *Rüyaların Yorumu*, VII, VI, “Bilinçdışı ve bilinç”.

21. Bkz. Spinoza'nın bir önceki mektubu: “Yine de kanımca insan bedeni bugünkü yapısına sahip olmayı sürdürdüğü sürece, ve bunun neticesi olarak, diğer bedenlerle ilişkilerine aynı biçimde bağımlı olacaktır; kimi değişikliklere uğrasalar da aynı tutkular ve aynı eylemler yine onu kendi yararını aramaya yönleltecektir.”

ğınız muhakeme hatalarını, duygusal zafiyetleri başkalarıyla paylaşmanın ne denli zor olduğunu siz de farkındasınız, zira bu bilgi herkesin erişiminde olmasına rağmen, çok az kişinin, o da çok yoğun bir çalışmanın sonucunda, buna ulaşabildiğini söylüyorsunuz. Psikanalizle tamamen aynı şey – analogi olarak değil, temelden aynı: Uzun yıllar boyunca bilinçdışı ruhsal süreçleri tanımakta epey tecrübe edinmiş olmakla birlikte, en büyük zorluğu bu bilgiyi hastalara, hatta öğrencilerime aktarmakta çekiyorum, çünkü, hadi kitabı demesek de, entelektüel düzeyde kaldığı ölçüde, geçersiz bir bilgi bu. Esas sorunu, duyguların endişeyle ya da umutla *çarpıtılması* ya da yok olması, bizi tehdit eden ya da tehdit eder görünen şeyden *soğuma* ya da *kopma* teşkil ediyor. Bir duyguyu ancak bir başka duygunun engelleyebileceğini ya da dönüştürebileceğini, böyle bir şey olmadan idrakin bir şey yapamayacağını söylüyorsunuz – haklı olarak. Öte yandan, duygulardaki değişiklik, bir an, durumumuza aklımızın ermesinden kaynaklanabilir. Çok uzun süre, duygularımızı, arzularımızı anlamak, bu anlamayı geliştirmek için çalıştım. Duyguların kendileri (duyumlar, uyarılmalar, hareketler, hisler, heyecanlar) bile kavranması zor ve değişkenken ve bilinç düzeyine “çıkmaları” bir yorumdan, dolayısıyla bir basitleştirmeden ibaretken, “hakkında olsa olsa muğlak, eksik, belli bir anda donmuş, ince ayrıntılarından yoksun bir bilgi sahibi olabileceğimiz şeye” dair –kırk yıl önce– “bilinemez” demem fazla aceleci ve kestirme bir ifade olmuş. Akla hayale gelebilecek herhangi bir yolla duyguların bütün hareketlerini yeniden üretmek imkânsız olsa da bunların nedenlerini araştırmak her zaman için mümkündür ve yapabileceğimiz en iyi şey bu nedenlerin en basitleştirilmiş haline ulaşmaktır, tabii bu basitliği mutlak hakikat olarak görme fikrine kapılmadığımız sürece. Çeşitlilikleri ve çokluklarıyla ruhsal yaşamın uçsuz bucaksız çeşitliliğine ve yoğunluğuna –belki kısmen– ayna tutan rüyalar üzerinde çalışmamın nedeni de bu. Bunu söylerken, rüyaları ruhsal hastalıkların ifadesine *indirgemediğimi* de belirtmek isterim.

“Baba, görmüyor musun yanıyorum?” rüyasına getirdiğiniz can alıcı eleştiri *Rüyaların Yorumu*’nun en önemli bölümüne dair olduğundan aynı derecede can alıcı bir karşılık vermek zorunda hissediyorum kendimi:

Ben hiçbir şey uydurmuş değilim. Buna karşılık, o rüyada kadın hastamı esas sarsan şeye değinmeden geçtim, aksi takdirde o günkü okurlarım söz konusu kişinin kimliğini tahmin edebilirdi. Hastam kısa süre önce çok dramatik şartlarda bir çocuğunu kaybetmiş ve rüyasında çocuğun canlanıp kendisini teselli etmeye geldiğini görmüştü. Bir konferansta anlatılıp yorumlanmış bir rüyayı rüyada görmek hiç de olağandışı bir şey değil; hepimizin okuduğumuz kitapları, dinlediğimiz kimi hikâyeleri, seyrettiğimiz oyunları rüyamızda gördüğümüz olur. Buna karşılık, hastamın sözünü ettiği konferansçının kim olduğunu hiçbir zaman öğrenmedim.

Bunun kulaktan kulağa bir rüya olduğu doğru, hastamın rüyayı konferansçının anlattığı şekilde bana aktarıp aktarmadığının bir teminatı yok. Ama bu göz ardı edilebilecek bir nokta, çünkü önemli olan, kaygı verici içerikte bir rüyanın (yanan ve bunun farkına varmayan babasına yakınan oğlan) dahi bir arzuyu (çocuğunu yine hayatta görme) ifade ettiğini göstermeme yaraması. Yine de eleştirilerinizi reddediyor değilim. O halde, baba ve oğul hakkında hiçbir şey bilmemekle birlikte, bu rüyanın çok çeşitli arzuları ifade ettiğini söyleyebilirim: Oğulun (ölümünden önce) babasından daha çok ilgi görme arzusu; babanın ihmalkârlığı nedeniyle “cezalandırılma”, oğulun onu “cezalandırma” arzusu; babanın ölümün ötesinden oğulun seslendiğini duyma arzusu. Daha başkalarını da ekleyebiliriz bu listeye, ama hepsi aynı noktaya varıyor: Baba ile oğul arasında nasıl bir konuşma geçerse geçsin, *yaşayan* ve *eyleyen* (oğul babanın yanına geliyor) iki kişi arasında geçiyor.

Mektuplarımızın uzadıkça uzadığının farkındayım. Dolayısıyla burada noktayı koyuyorum.

Dostunuz

S. Freud

Hamiş: “Örnek rüya”dan söz etmiş olmamın bir başka nedeni geldi aklıma. Bana şunu hatırlatıyor: “Tanrım, Tanrım, neden beni terk ettin?” Bu kaygılı soru şu anlama geliyor: “Neden, biz zavallı insanlar, bu kadar kırılmanız? Bunu bize kim izah edebilir? Hangi güç bizi bundan kurtarabilir?”

ETHICA OKUMASI

I. Doğa ve onu oluşturan şeyler

Doğa kendi kendini yaratır; evrimi planlı değildir. Sonsuz sayıda – çeşitli bileşim seviyelerinde– bireyden oluştuğu için, bunların her biri kendi kendini yaratma sürecine katkıda bulunur. Öyle ki, “Her şey, yetenekleri ölçüsünde, varlığında kalmaya *çabalar*” diyebiliriz, yani her şey bu nihai amaçla sürüp gitmeye ve dönüşmeye çabalar. Bu çaba –ve hayata geçirilme yolları– iştah, arzu, dürtü ya da istek olarak adlandırılabilir; her şeyin özü odur ve bu nedenle, Doğanın var olma biçimlerinin (sıfatlarının) bir veçhesidir (ya da tarzı).

II. İnsan bedenleri

İnsan Doğanın bir parçası, diğerlerinden ne daha fazla ne de daha eksik bir “şey”dir. Çok sayıda unsurdan (bireyler) oluşur ve yenilenmek için çok sayıda başka bedene ihtiyaç duyar. Böylelikle başkalarını dönüştürür (etkiler) ve onlar tarafından dönüştürülür (etkilendirir). Bu dönüşümlerin bilincinde olduğunda, duygulardan, düşüncelerden, etkilerden söz edilebilir.

Böylece iki var olma biçimine (sıfatlar) göre *kendini algılar*: eylemler (etkilenmeler/duygulanmalar, hareket ve istirahat) gerçekleştiren ve eylemlere maruz kalan bir beden (uzanın bir parçası) olarak; fikirler, imgeler, duygular/etkiler algılayan ve tasavvur eden bir zihin (düşüncenin bir parçası) olarak.

Gerçekte, beden ve zihin “bir ve aynı şey”dir, zihnin fikirlerinin nesnesi bedenidir, ve başka bir şey değildir; öyleyse, *zihnin talimatları (istekler) iştahlardan (arzular) başka bir şey değildir*. İnsan

bedenlerinin etkilenmelerinin fikirleri bu bedenlerin ve onlara etki eden bedenlerin doğasına bağlı olarak biçimlenir; “insan zihni” denen şey bu fikirlerden başka bir şey değildir; başka bir deyişle, zihin bir nesneyi ancak, bedenin bu nesnenin imgesinden esinlenme kapasitesi ölçüsünde telakki edebilir.

III. Bilgi

Doğa/Tanrı ile beden/zihin birliği ancak ilk izlenimlerinden, alışkanlıklarından ve genel geçer düşünce biçiminden bağını koparmış bir idrak (anlama yetisi) ile anlaşılabilir. Şeylerin özünün keşfi üç tür bilgi olduğunu anlamamızı sağlar: müphem tecrübe ve göstergeler (muhayyile); şeylerin özelliklerine dair upuygun fikirler (akıl); şeylerin özünün bilgisi (sezgi).

İmgeleri ve kelimeleri (imgelerin imgeleri) oluşturan bedenlerin etkilenmeleridir (hareketler). Bu nedenle, zihin insan bedeninin bileşimini upuygun bir şekilde bilemez, çünkü sahip olduğu bilgi bedenler arası hareketlerin ilişkisine (etkilenmeler) bağlıdır; esas olarak da süresini bilmez; zihin kendi dışındaki bedenleri, cisimleri ancak hayal edebilir, onların upuygun bilgisine sahip olamaz. Öyle ki, insanlar kendilerini özgür (kendilerine ve başka bedenlere dair edimlerinde) sandıkları halde, bilerek ya da bilmeyerek, zorunluluklara göre davranırlar.

Fikirler başka bedenleri, cisimleri yokluklarında sanki varmış gibi gözümüzün önünde canlandırdığında, bunlar imgelerdir. Beden aynı anda birçok bedenden etkileniyorsa, zihin daha sonra bunları eşzamanlı olarak tahayyül edecektir; bu bağlantı zinciri anlama yetisini değil, alışkanlıkları ya da âdetleri oluşturur. Beden aynı anda çok fazla imge oluştursa, bu imgeler birbirine karışır; Köpek, İnsan gibi evrensel fikirlere böylece çok çeşitli ve kısmi imgelerle varırız. İmgeleri mevcut şeylerin yerine koyduğu anda zihin hakikatten kopup yolunu kaybeder.

Etkilenmelerimiz/duygulanmalarımıza (ve etkiler/duygulara) bunların özünün ne olduğunu kendimize sormadan gömülüp kalırsak yanılgıya sürükleniriz. Muhayyilemizi dizginsiz bıraktığımız-

da başımıza gelen budur, çünkü o zaman hayatın akışının tesadüflerinin, bütün arzularımızın kurbanı olarak hareket ederiz.

Bununla birlikte, zihin bedenini faaliyetini artıran şeyi (eyleme kudreti) tahayyül etmeye çabalar, bedenini varlığını dışlayan bir fikir zihinde yer bulamaz. Beden ne kadar faal olursa (çok sayıda eylem tarzından yararlanarak) zihin de nesneleri o kadar upuygun algılar. Upuygun nedeni olduğumuz bir şey meydana geldiğinde harekete geçeriz, diğer durumlarda acı çekeriz. Sevinç daha büyük bir yetkinliğe geçiştir, üzüntü ise daha azına.

Zihnimizin özünü oluşturduğu ölçüde mutlak bir fikir doğrudur. Beden başka bedenlerle ne kadar çok ortak özelliğe sahip olursa, zihin onları o kadar upuygun algılar.

Akıl şeyleri bir tür ebedilik içinde algılar. İnsan zihni Tanrı'nın özüne dair upuygun bir bilgiye sahiptir. Bu bilgi onu sevinçle doldurur, çünkü hiçbir şey bu bilgiyi yok edemez.

12. BENEDICTUS DE SPINOZA'DAN SIGMUND FREUD'A

Lahey, 11 ve 14 Eylül 1676

Sevgili Sigmund,

Son mektubunuzda o kadar çok mevzuyu ele almışsınız ki, cevaplamam bir hayli zaman alacağı için elimi çabuk tutacağım.

Yaptığınız *Ethica* özeti beni çok etkiledi, zira tali olan ve okurlarıma yönelik aldığım tedbirler nedeniyle sarih olmayan her şeyi elemişsiniz. İster Yahudi ister Hristiyan olsun, en yakın arkadaşlarım dahil okurlarım babalarının dininin damgasını taşımaktan kurtulamıyor. Sohbetlerimizde ya da yazışmalarımızda Tanrı'nın Doğadan başka bir şey olmadığı fikrini ileri sürmem onları allak bullak ediyor ya da dehşetle uzaklaşmalarına yol açıyor. Bunun üzerine beni yaradılışın tamamen tesadüf eseri olduğunu vaaz etmekle, tanrı tanımaz olmakla, –yeterince çaba harcamış– herhangi bir insanın

Doğanın özünü anlayabileceğini ileri sürdüğüm için aşırı iddialı olmakla suçluyorlar. İçlerinden bazıları bana mistik ya da kaçık (onların kafasında ikisi aynı kapıya çıkıyor) muamelesi yapıyor. Halbuki, önyargıları ve batıl inançları bir kenara bırakırsak anlatmak istediğim şey gayet basit. Tek bir kere bile Tanrı demeden her yerde “Doğa” diye yazabilirdim – tabii bu Doğanın aynı zamanda kendini bilme, kendinde olma, kendini yaratma, kendini koruma, vb. (çünkü bizim erişemediğimiz ve benim *attributum*, yani “sıfatları” dediğim, başka nitelikleri de var) demek olduğunu da belirtmek koşuluyla. Doğa en basitleri (Demokritos ve Epikuros bunlara “atom” ya da temel parçacıklar adını veriyor) gözle göremeyeceğimiz kadar küçük, kimileriye gözlem imkânlarımızı aşan büyüklükte bileşik cisimlerden oluşuyor. Yine de *Doğanın kendi kendini yaratma süreci* sayesinde onu özü itibarıyla bilebileceğimizi düşünüyorum. Başka bir deyişle, cisimlerin, hiçbir şekilde rastlantısal olmayan, oluşumlarını belirleyen neden-sonuç ilişkileri sayesinde Doğayı tanıyabiliriz. Kendi kendini yaratma bizim kendi kendimizi yaratmamız da olduğuna göre, bunun yasalarını kavrayabiliriz. “Ebediyet” dediğim de bu: kendi yasaları üzerinden, özü içinde Doğayı anlamak. Bilinmez güçlerin, tanrıların ve şeytanların cirit attığı bir dünya hayal etmeyi tercih edenlere bu görüş soyut ya da anlaşılmaz gelebilir; halbuki tam tersine, Doğadaki her şeyi olduğu haliyle ya da en azından bütününe (“sonsuz sıfat”tan söz etmeye beni yönelten de bu kısıtlama olmuştur) *birkaç veçhesini* algılamanın tek yolu budur. Bunda hiç de “mistik” bir yan görmüyorum, ama “Tanrı’yı bilmek”ten söz etmemin yanıltıcı olabileceğini de anlıyorum.

Yaptığınız özetle bilgiye epeyce yer ayırdığınızı görüyorum. *Et-hica*’yı yazarken öyle hissetmiyordum, ama yine de tespitiniz doğru: Doğa sevgisi üzerinden yüce mutluluk ve özgürlükten bahsetmek istiyorum, ama kitapta da yazdığım gibi, sevgi bilgiden geldiği, hatta bilginin (üçüncü türden) kendisi “olduğu” için “bilme” konusunda –siz olsanız “bilinçdışı bir şekilde” dersiniz– ısrarla durdum.

Sizin döneminizin biliminsanları Doğayı bilmekten söz ederken geometri gibi zihnin kendisine “içsel” olan bilgilerle fizik gibi “dışsal” olan bilgiler arasında ayırım yapıyor. Sonra da bu ikisini

yakınlaştırmak için eğip büküyorlar, halbuki bana göre insan kendisini ve Doğadaki diğer şeyleri aynı biçimde tanır. *Kendimiz hakkında daha çok şey öğrendikçe diğerleri hakkında da daha çok şey öğreniriz*; aynı şekilde tersi de geçerli, çünkü var olan her şeyin doğası aynıdır. Bu konuda Darwin de beni doğruluyor; insanlar ve diğer hayvanlar arasında, derece ve tarz farkları gösterebilirler de, pek çok ortak özellik tespit ediyor. Her geçen gün Doğanın bütününe yavaş yavaş daha iyi tanıyacağımıza ve mikroskopla incelediğimiz hayvancıklardan Galileo'nun gösterdiği Samanyolu'nu oluşturan çok sayıda yıldız, görünüşte birbirinden çok uzak cisimler arasındaki benzerlikleri bulacağımıza inanıyorum. Bir tarafta psikolojik, diğer tarafta fiziksel (ya da fizyolojik) olmak üzere iki çeşit bilgi olmadığına ise şüphem yok; neyin iç, neyin dış olduğu tamamen bir bakış açısı meselesi. Her cismin kendi “içi” ve “dışı” var, ama biz sadece dış şeyleri birbiriyle ilişkilendiren ve birbirine bağlayan şeyi tanıyoruz. Bundan ötürü –ısrar ediyorum–, kendine özgü bir mantığı olan ve “dış” dünyayı göz ardı eden bir “bilinçdışı” fikrini kabul etmem mümkün değil. Buna karşılık, bilginin (diğer her şeyin bilgisi gibi insan zihninin bilgisi de) müphem ya da kesin ve tam ya da eksik olabileceğini söylemekte diretiyorum. Bu “tasavvurlar uzayında” algıladığımızın müphem ya da kesin olması algılarımızı yorumlama biçimimize göre de değişir. Örneğin, “çerçeve”yi umursamadan gördüğümüz şeyin “gerçek” olduğuna inanırsak, yanılgıya düşeriz; çerçeveyi de hesaba katarsak doğru bir bilgiye ulaşırız. Öyleyse, mesele duyuların uzayından geometrik uzaya geçiş değil, *bu iki uzay türü içinde*, özelliklerin az çok doğru biçimde tasvir edilmesinden bu özellikleri üreten nedenleri tanıma-ya geçiştir. Öz, özellikler değil, nedenler ve neden-sonuç ilişkilerinin zincirleme bağlantısıdır. Daire üzerinden bunu göstermiştim, ama bildiğimiz her nesne için geçerlidir bu.

Bilinçdışı olarak adlandırdığınız şey de birtakım nedenlerin sonucu olan özelliklere sahip. Dolayısıyla bu nedenleri bulmaya çalışıyorsunuz, ama sanki iştahları sadece cinselmiş ya da ağırlıklı olarak cinselmiş gibi ele alarak bazı özellikleri göz ardı ediyorsunuz. Cinsel dürtülerin ve kendini muhafaza etmenin, *Eros*'un “güç-

lerin birliğı"ni ifade etmesi anlamında, *erotik* olarak adlandırılabilceğini söylemeniz şu anlama geliyor: "Bir varlık olarak her insan, kudreti yettiğince, varlığında sebat etmeye çabalar." Birçok özelliğten (ya da tarzdan) oluşan bu varlığında sebat etme arzusu birçok biçim alır ve ne kadar tarz varsa o kadar da neden vardır. Beslenmek (en dar anlamda), soğuk ve ısıcağı karşı barınmak, düşmanlarımıza (insanlar ve diğerleri) karşı kendimizi korumak, yaraları ve hastalıkları iyileştirmek, başka insanlarla bir arada olmanın zevkini çıkarmak, üremek zorundayız. Ayrıca hikâye anlatmaya, yararlı nesneler üretmeye, sanata, oyunlara yönelik iştahımız da var. Bunlar gerçekleştirilmelerinin zorluğuna orantılı olarak belli bir çaba gerektiren dürtüler.

Kadınlar bahsine dönelim. Yanlış anlamadıysam, ne dostunuz Lou'nun ne de kızınız Anna'nın çocuğı olmuş. Öte yandan, bilim alanında en çok o ikisine güven duyuyorsunuz. *Sadakatleri* her ikisinin de psikanaliz alanında çalışmaları "üretmiş" olmalarına ve sizin çalışmalarınıza karşı çıkmamalarına dayanıyor herhalde. Onlar için her şeyin en iyisini diliyorsunuz, tabii size tabi olmayı sürdürmeleri koşuluyla. Gayet iyi anlıyorum bunu, hakikaten az sayıdaki istisnalar haricinde, kadınların peşinde olduğı şey bilgi değildir, çoğunlukla onları mutlu eden inandıkları dinin buyruklarına itaat etmek, örf ve âdetlerine bağı bir aile hayatı sürdürmektir. Başta kendi ailem olmak üzere, tanıdığım Yahudi ailelerinde doğa felsefesine, hukuka ya da tıbbaya yatkınlığı olan tek bir kadına rastlamadım. Kadınların üzerimizde çok büyük etkileri var, zira iştahlarımızın büyük bir kısmını onlarla birlikteliğimizde karşılıyoruz. Onlardan doğuyoruz, ama eyleme kudretimizi onlar üzerinden ve onlarla birlikte artırabilir miyiz? Hiç emin değilim.

Size anlattığım kesik köprü ve annenizle ilgili kaygı rüyası geliyor aklıma.

Benim rüyamla ilgili, bunun bir kendi kendini cezalandırma olduğunu söylüyorsunuz. Mümkündür, lakin Yahudi cemaatine karşı çıkma kararımın asla pişmanlık duymadım ve, babam hayatta olduğu müddetçe, işlerinde ona yardımcı olmak için elimden geleni

yaptım. Babamın uzlaşmacı, hoşgörülü ve eğitimim konusunda açık görüşlü olduğunu daha önce anlatmıştım size. Üvey annem daha dar kafalıydı, ama asla onun görüşleri hilafında davranmaya cesaret edemezdi. Kız kardeşlerim Miriam’la Rebecca ise daha katıydılar: Zamanımı heder ettiğimi ya da aklımı kaybettiğimi düşünüyorlardı. Rebecca’dan uzak kalmak bana çok acı verdi, ama özgürlüğüm ağır basmıştı. Bu rüyanın yıllar içinde tekrarlaması bana hep Yahudiler ile Hristiyanlar arasındaki eğreti konumumla bağlantılıymış gibi geldi. 1663’te, *Descartes Felsefesinin İlkeleri*’ni yayımladığım sıralarda rüyayı artık görmez olduğumu hatırlıyorum. Kitap Descartesçılarının çok hoşuna gittiği için, sonradan “sadakatsiz” bir Descartesçi olduğumu fark etseler de, onların candan ilgisine mazhar olmuştum. Daha yirmi yaşından itibaren felsefenin benim için taşıdığı önem düşünülürse, bu rüya tamamen aydınlanıyor. Dostunuz Ferenczi bu tür rüyaları cinsel yaşamla ilişkilendiriyor, ama bu konuda söylediği bana saçma göründü: Cinsel edim annenin bedenine dönme arzusuymuş (açıkça söylemeden ima ediyor), doğru olduğunu farz edelim. Annenin bedeni doğum sırasında akan plasenta sıvısını barındırıyor olsa da, plasenta esasen katı bir şey, “içinden bütün hayatın fışkırdığı uçsuz bucaksız ve tehlikeli bir su birikintisi”yle hiçbir alakası yok. Plasenta denen şey annenin kan damarlarından gelen sıvıyla içi dolan süngersi bir kütle.¹ Suyu atlamayı sevenler bunu oyun olsun diye ya da ferahlamak için yaparlar, annesinin bedenine dönme arzusuyla suya atlayanı hayatımda duymadım. Keza, rüyam ile cinsel hayatım arasında düşünebileceğim tek ilişki, köprünün erkek cinsel organının imgesi olduğunu varsayarak, sizin deyişinizle “hadım edilme” endişesi olabilir miş; tıpkı çocukların kafasında kurduğu (cinsel organlarının kesildiği) gibi. Her ne kadar kadınlarla çok rabıtam olmadıysa ve birkaç sene önce onlarla beraber olmayı tamamen kestiysem de hiçbir zaman güçsüzlük ya da yetersizlik hissi yaşamadım.

1. Spinoza fetüsün yaşamına dair derinlemesine bilgi sahibi olamazdı, ama örneğin Mauriceau François’nın 1668 tarihli *Traité des maladies des femmes grosses et de celles qui sont accouchées* (Gebe ve Doğum Yapmış Kadınların Hastalıkları, 1668, yazarı tarafından yayımlanmış) gibi kitapları okumuş olabilir.

Ferenczi'nin makalesi bana 1 Mayıs tarihli mektubunuzda söylediklerinizi ve "garip ve aynı zamanda trajik münasebetsizlikler" diye nitelediğiniz şeyi hatırlattı. Onu okurken, uzun süredir zihni mi kurcalayan bir hususu daha iyi anladım: Aşağılayıcı ve onur kırıcı muamelelere insanlar, kimi zaman kitleler halinde, niçin boyun eğer? Cinsel şiddete maruz kalan çocuklar bu yüzden öylesine korkar, yetişkinlerin tutkuları karşısında öylesine çaresiz hissederler ki, sadece boyun eğmekle (daha da fazla kötü muameleye maruz kalmamak için sanırım) kalmaz, kendilerini tecavüzcüleriyle özdeşleştirir ve –yanlış anlamadıysam– suçluluk duyarlar.² Bu da çok ciddi bir kafa karışıklığı ve özgüven kaybı yaratır. Dolayısıyla, pek çok kişinin kafa karışıklığından mustarip olmasının ve doğru düzgün akıl yürütememesinin nedenlerinden biri bu olabilir. Öte yandan, her çocuk cinsel şiddete maruz kalmıyor (daha önce buna değinmiştik); dolayısıyla *genel olarak şiddet*'ten ve esas olarak da *otorite istismarı*'ndan söz etmemiz gerekiyor: "Bana inan ve güven bana, yoksa seni sevmekten ve korumaktan vazgeçerim." batıl inançlar var olmayı bu sayede sürdürüyor – vahiyler yanlış fikirler olmaktan ziyade "inanılması gereken O'na" (istismarcı yetişkinlerin "büyütülmüşü" bir Tanrı) itaat buyrukları olduğu için. Ferenczi aynı zamanda, zor durumdaki annesababalarına destek olmak zorunda kalan çocukların erken olgunlaşmasından da bir istismar biçimi olarak söz ediyor.³ Bu görüşlerden, çocuklukta yaşanan her türden

2. Ferenczi şöyle yazıyor: "Çocuklar fiziksel ve manevi bakımdan kendilerini savunmasız hisseder, kişilikleri henüz düşünce düzeyinde dahi itiraz edemeyecek kadar zayıftır, yetişkinlerin gücü ve ezici otoritesi onları dilsizleştirir, hatta bilinçlerini kaybetmelerine yol açabilir. Ancak, *korku doruk noktasına ulaştığında, çocuğu kendiliğinden saldırganın isteğine boyun eğmeye, onun bütün arzularını tahmin etmeye, kendini bütünüyle unutarak itaat etmeye ve saldırganla tamamen özdeşleşmeye mecbur bırakır*. ... Çocuk böyle bir saldırıdan sonra toparlansa bile muazzam bir kafa karışıklığı hisseder; açıkçası, masumiyet ile suçluluk arasında yarılmaya uğramış ve dolayısıyla, kendi duygularının tanıklığına dahi güveni yerle bir olmuştur. ("Confusion de langue entre les adultes et l'enfant. Le langage de la tendresse et de la passion" [Yetişkinler ile Çocuklar Arasında Dilsel Karışıklık. Şefkat ve Tutku Dili, 1932], *Psychanalyse IV* (1927-1932) içinde, Payot, 1990.)

3. Şöyle yazıyor Ferenczi: "Bir çocuğu kendine bağlamanın üçüncü yolu da

istismarın sistematik olarak yetişkinlerin hayatında derin izler bıraktığı sonucunu çıkarıyorum. Ben hiçbir zaman böyle baskılara maruz kalmadım, zihinsel özgürlüğümü belki de buna borçluyum; babama ne kadar minnettar olsam yeridir. Çalışmalarınızı okurken çocukların duygularına ve maruz kaldıkları acıların şiddetini hafifletmek için hayal güçlerinin nasıl çalıştığına ne kadar geniş yer ayırdığınızı fark ediyorum. Halbuki ben *Ethica*'da şu kadarla yetinmişim: "İnsan Zihni şeyleri Doğanın ortak düzenine uygun biçimde algıladığı sürece ne kendisi, ne kendi Bedeni, ne dışındaki bedenler/cisimler hakkında upuygun bir bilgi edinir, ancak bulanık ve sakatlanmış bir bilgi sahibi olabilir." (*Ethica*, II, 29, önermenin sonucu) "Sakatlanmış" bilginin sadece entelektüel bakış açısıyla "upuygun olmayan" demek olmadığının, nefret, kindarlık gibi duygularla zayıflatılıp gerçekten sakatlanmış bilgi olduğunun farkında değildim. Mektubunuzda çok isabetli bir şekilde şöyle yazmışsınız: "Örselenmeyi tetikleyen şeyle bağlantılı dehşet, tiksinti, utanç, korku, âcizlik gibi duygular mümkün olabildiğince *bertaraf edilir* (bayılma da ihtimallerden biridir) ve başka şeylerle *yerleri doldurulur*." Buna karşılık, aklınıza takılan esas mesele, yani bedensel süreçler ile zihinsel tasavvur arasındaki bağ meselesi, aslında çözümsüzdür, çünkü *öyle bir şey yoktur*. Zarar veren etki ve duygulanmaların önemini ne kadar küçümsediysem beden ile zihnin bir olduğuna (birleşik değil) da o kadar emin oldum. Bunu biraz kıskırtıcı bir şekilde şöyle dile getirmiştım: "Ne Beden Zihnin düşüncesini belirleyebilir, ne Zihin Bedenin hareketini ya da hareketsizliğini ya da diğer herhangi bir halini (eğer varsa başka bir hal) be-

ıstırap terörizmidir. Çocuk her tür ailevi çatışmayı yoluna koymak zorunda kalır ve zayıf omuzlarında ailenin bütün diğer fertlerinin yükünü taşır. Böyle davranmalarının nedeni esasen umursamazlık değil, yitirilmiş huzurun ve ondan doğan şefkatin zevkini tekrar yaşayabilmektir. Sürekli çektiği acılardan şikâyet edip duran bir anne çocuğunu hasta bakıcısı haline çevirebilir, yani çocuğun kendi yararını tamamen göz ardı ederek onu tam manasıyla kendi annesi yerine geçirebilir." (A.g.y.)

Spinoza, belki de pek inandırıcı bulmadığından, cinsel istismara bağlı olarak çocuğun duygularının erken olgunlaşması ya da "travmatik hızlı gelişim" konusunda yorumda bulunmuyor.

lirleyebilir.” Daha sonra da fikirlerin birbiriyle bağlantısının şeylerin bağlantısıyla aynı olduğunu, zihnin buyruklarının iştahların kendisi olduğunu, vb. ekleyerek uzun uzadıya görüşümü açıklamıştım.⁴ Öyle ki “dürtüler” ve onların “temsilcileri” bir ve aynı şeydir. Eğer beden –sizin deyişinizle– “cansızlaştırılırsa”, onun oluşturduğu imgeler de aynı şekilde cansızlaşır; “sakatlanmış ve bulanık” da zaten bu anlama geliyor. Bastırmalar, çarpıtmalar, hafızadaki boşluklar, dirençler, vb., hepsi bedenin veya zihnin çeşitli sakatlanma biçimleridir. Bütün bu rahatsızlıkları benden çok daha iyi incelemiş biri olarak, benim “bilgisizlik” dediğim şeyin insanların sadece doğuştan taşıdığı bir şey olmadığını, bilhassa çocukluk çağında olmak üzere yaşadıkları acı verici olaylardan kaynaklandığını görmemi sağlıyorsunuz.

Yahudi halkının “seçilmişliği” bu şekilde açıklanabilir mi acaba: Aşağılana aşağılana (peki ama, başkalarından daha fazla aşağılandı mı hakikaten?), sonunda üstün güçlerle eşsiz ve ayrıcalıklı bir ilişkiye sahip olduğu hayali kurdu; sonra, bunun talihsizliklerden kurtulmaya yetmediğini görünce, bu seçilmenin sonucu olan ittifağa “ihanet edildiği”ni düşündü ve “yeniden seçilmenin” yollarını aradı ve bu böyle sürüp gitti. Hristiyanların Teslis’ine gelince, Tanrı ile insanlar arasında kadınların dolayımı olmaksızın bir devamlılık kurmanın yolu olmasının yanı sıra, insanlarla cinsel ilişkiye giren ve onlar için kentler kuran ya da onları koruyan yarı-tanrıların doğmasına vesile olan Eski Yunan tanrılarını akla getiriyor. Ölümlü olan bu yarı-tanrılar, Herakles gibi, Olimpos’ta tanrı anne-babalarına kavuşabiliyorlardı. Hristiyanlığın tuhaf bir kaderi var: “Müjdeleri” mümkün olduğunca çok sayıda insana kabul ettirmek için İsa Tanrı’dan gelen ve Tanrı’ya dönen bir tür kahraman haline getirilmiş mecburen. Bu büyük bir saçmalık olmasına rağmen, kafası az çalışanların İsa’yı taklit edebileceklerine ve Tanrı’ya kavuşabileceklerine inanmalarını sağlıyor. Daimi yeniden doğuş açıklamanız da bana isabetli geliyor. Fakat, önümüzdeki esas görev bize bunca zarar veren bu hurafelerden uzaklaşmakken, bunların anla-

mına bu kadar nüfuz etmek şart mı? Buradan sizin *kaygı rüyanıza*⁵ geliyorum. Annenizin yüzüyle ilgili birbirine zıt iki şey söylüyorsunuz. Önce, “sevgili annemi yüz hatlarında dikkat çekecek kadar huzurlu bir ifadeyle uyurken görmüştüm” diyorsunuz; sonra da “annemin rüyadaki yüz ifadesi ölümünden birkaç gün önce komada hırıltılarla uyurken gördüğüm büyükbabamın ifadesinin bir kopyasıydı” diyorsunuz. Ayrıca, bu rüyayı gördükten aşağı yukarı otuz yıl sonra, 1893 ile 1895 arasında yorumladığınızı söylüyorsunuz;

5. “Şahsen uzun yıllardır tam manasıyla bir kaygı rüyası görmüş değilim, ama yedi-sekiz yaşlarındayken gördüğüm ve otuz yıl kadar sonra yorumladığım bir rüyayı hatırlıyorum. Çok canlı bir rüyaydı, sevgili annemi yüz hatlarında dikkat çekecek kadar huzurlu bir ifadeyle uyurken görmüştüm. Kuş gagalı iki (ya da üç) kişi onu odasına taşıyıp yatağına yatırıyordu. Ağlayarak ve çığlık çığlığa uyanmış, annemle babamı da uyandırmıştım. Garip bir biçimde kumaşlara sarınmış ve olağanüstü büyüklükteki kuş gagalı karakterler Philippson’un Kitabı Mukaddes’indeki [*İbranice/Almanca çiftdilli ve bol resimli bir Tevrat. 1853’te yayımlanan bu Tevrat’ın Jacob muhtemelen ikinci baskısını –1858– satın almış ve çocukluğunda bu kitabın sayfalarını karıştırarak vakit geçiren Sigmund’a 1891’de imzalayarak hediye etmişti.*] resimlerden geliyor. Bunların bir antik Mısır mezar kabartmasındaki şahin başlı tanrılar olduğunu tahmin ediyorum. Bunun yanı sıra, rüyanın yorumu, çocukken evin önündeki çayırda sık sık bizim oyunlarımıza katılan ve yanlış hatırlamıyorsam, adı Philipp olan ağzı bozuk kapıcı [özgün metinde Fransızca olarak geçiyor: *concierge*] çocuğunu hatırlattı. Eğitilmiş insanlar cinsel birleşme için ‘çiftleşme’ anlamına gelen Latince “*coitus*” kelimesini kullanırken, öyle sanıyorum ki, ilk defa bu çocuğun ağzından duymuştum cinsel birleşme için argoda kullanılan kelimeyi [‘kuş’ anlamına gelen *Vogel*’den türetilmiş *vögel*’] ve şahin başlarının seçimi de açıkça bunu gösteriyordu. Hayat bilgisi sağlam genç öğretmenimin bakışlarından anlamış olmalıyım kelimenin cinsellikle ilgili anlamını. Annemin rüyadaki yüz ifadesi ölümünden birkaç gün önce komada hırıltılarla uyurken gördüğüm büyükbabamın ifadesinin bir kopyasıydı. Rüyadaki ‘ikincil’ işlemin anlamı ise annemin ölümü olmalı, mezar kabartması aynı zamanda buna da işaret ediyor. Endişeyle uyanıyorum ve endişem ancak annemle babamı uyandırdığımda geçiyor. Annemin yüzünü görür görmez sakinleştiğimi hatırlıyorum; onun ölmemiş olduğuna emin olmaya ihtiyacım varmış demek ki. Fakat bu ‘ikincil’ yorum gelişen kaygı halinin etkisi altındayken ortaya çıkmıştı. Rüyamda annemin öldüğünü gördüğüm için kaygılanmış değildim, zaten kaygının etkisi altında olduğum için bilinçöncesi işlem rüyayı böyle yorumlamıştı. Bastırmayı hesaba katarsak, kaygının izi rüyanın görsel içeriğinde uygun ifadesini bulan açıkça cinsel ve karanlık bir arzuya kadar sürülebilir.” (*Rüyaların Yorumu*, VII, “Rüya Süreçlerinin Psikolojisi”, IV, “Rüyayla Uyanmak. Rüyanın İşlevi. Kâbus”.)

Oidipus kompleksi fikrini geliştirmenizden önce değil mi bu tarih? Sizin de başta dediğiniz gibi rüyanın anlattığı şey annenizin ölümü karşısında duyduğunuz kaygı olduğu halde, müphem bir biçimde (“öyle sanıyorum”, “yanlış hatırlamıyorsam”, “olmalıyım” gibi ifadelere) işin içine şu oğlanı – Philipp– katarak bana öyle geliyor ki rüyanın yorumunu annenize yönelik çocuksu bir arzuya doğru çekiyorsunuz.

“Philippson” bildiğiniz gibi, “Philipp’in oğlu” demek. Çocukken babanızın torunu, üvey kardeşiniz Philipp’in ise oğlu olduğunuzu sandığınızı yazmıştınız bir mektubunuzda;⁶ bu rüyayla ilişkili olarak ağabeyinizin aklınıza gelmemesi beni şaşırttı doğrusu. Ayrıca, “antik Mısır mezar kabartmasındaki şahin başlı tanrılar” nereden çıkıyor?⁷ Neden annenize eşlik ediyorlar? Onların varlığı sayesinde anneniz özel bir statü mü elde ediyor?⁸ Endişeniz belki de annenizin öldüğünü görme korkusu ve arzusuyla bağlantılıydı. Peki ama, niçin böyle bir arzu duyarsınız? Bir de bana annenizin size iltimas geçtiğini yazmıştınız. İmtiyazlı olmak hoşunuza gittiği kadar sizi rahatsız da mı ediyordu acaba? Ferenczi’nin –sonraki mektubumda bu rüyadan söz edeceğimi söyledikten sonra bana gönderdiğiniz– makalesini tekrar düşününce, “Annenizin sevgisi acaba aşırı mıydı ve çok erken yaşta size fazla mı sorumluluk yüklüyordu?” soruları geliyor aklıma. Mısır tanrılarının varlığının sebepsiz

6. 25/26 Haziran 1937 tarihli, yedinci mektup.

7. Freud bu karakterlerden söz ettiğinde, epeydir antik çağla ilgiliydi. 1885’te Paris’te bulunduğu sırada, Louvre’a bilhassa hayran olduğu Mısır kabartmalarını görmek için gider, daha sonra da “bu şeylerin estetikten ziyade tarihi değerleri var” dediği kabartmaları tekrar seyretmek için müzeyi birkaç defa daha ziyaret eder. Sonraları, Viyana’da heykellerinin arasında çok sayıda antik Mısır eseri bulunacaktır. Son yıllarında Arnold Zweig’a “Hayatımda okuduğum arkeoloji kitaplarının sayısı psikoloji kitaplarından daha çoktur,” der. 1939 Ocak ayının sonlarında, İngiliz yayıncıları Maresfield Garden’daki evinde ziyaretine gittiklerinde bütün odaların adeta müze gibi olduğunu görürler, Freud “topladığı Mısır heykelcikleriyle çevrili”dir.

8. Spinoza’nın Eski Mısır’la ilgili bilgisi Kitabı Mukaddes’te okuyabildiği kadarından ibaret. Freud’un *Musa*’sında Mısır tanrılarının ve cenaze ritüellerinin rolünün bahsi geçmiyor. XVII. yüzyılda Mısırseverlik henüz Mısırbilime dönüşmemişti.

olduğunu sanmıyorum, ama ne anlama geldiklerini söyleyecek olan da sizsiniz.

“İnsanlığın tarihi insanın özünü açığa çıkarabilir mi?” Bu sizin bize sorduğunuz bir soru. İnsanın bedeni olduğu gibi kaldığı sürece, hiçbir kültürel değişim, hiçbir toplumsal “evrim” özünü hiçbir bakımdan dönüştüremeyecektir, çünkü bu öz bedeninin çok sayıdaki yetenekleriyle ifade bulur; yeni kullanımlarla yeni yetenekler keşfettiğimiz için de, bu özü hiçbir zaman tamamen bilemeyeceğimizi söyleyebiliriz. O halde, evet, tarih özü *açığa çıkarır*, ama özü dönüştürdüğü için değil, ona dair bilgimizi artırdığı için. Bir dağın tepesine tırmanırken, zirveye ulaşmak için saptığım her farklı patika dağa dair algımı etkileyecek, bana başka bir imge sunacaktır; ama dağ, bilme yeteneğimin ötesinde, aynı dağ olarak var olmaya devam edecektir.

Aynı şey insanın kendini bilmesi için de geçerli. Birbirimizi etkiliyoruz, kendi kendimizi de etkiliyoruz ve bu etkilenmeler bize kim olduğumuzu keşfettiriyor, ama her neyse o, kendimizi bilme yeteneğimizin ötesinde var olmayı sürdürüyor. Bu insanlığın bütünü için de böyle. Örneğin, ailevi bağların doğasına ve cinselliğin burada oynadığı role dair fikirlerimiz tecrübelerden ve gerçekten yaşanmış çeşitli etki ve duygulardan kaynaklanıyor. Çok çeşitli sevgi ve nefret ilişkileri olabilir ve bu ilişkiler kimi toplumlarda özel biçimler alabilir. Örneğin, şu ya da bu biçimde, babanın yerini alma arzusu, muhtemelen bütün toplumlarda ortaktır, ama buna ulaşma biçimleri büyük ölçüde değişiklikler gösteriyor olmalı. Benim sahip olmadığım araştırma araçlarını kullanarak ilk insanlar hakkında hemen hiçbir şey bilmediğimizi tespit ediyorsunuz. Boas’ın görüşüne katılıyorum, insanın özünün bozulmaz olduğunu kabul edersek, bizlerin atalarımızdan ya da hâlâ “ilkellere” yakın olduğunu varsaydığımız topluluklardan “daha iyi” olmamız için hiçbir neden yok. Ve sizin Lévy-Bruhl’ün de “ilkellerin” kendi işleriyle uğraşırken bizim kendi işlerimizde gösterdiğimiz kadar yetenek gösterdiklerini kabul etmesi lazım. Bizi onlara göre üstün kılan soyutlama, akıl yürütme, vb. yeteneklerden söz ederken vahim bir yan-

lışa düşüyor, çünkü *bir topluma has akıl yürütme yetenekleri diye bir şey yoktur*. Her toplumun, özellikle de korku içindeyken, nereden gelirse gelsin doğaüstü güçlerden vahiy beklemesi bunun kanıtlarından biridir. Aklını iyi kullanmak belli bir uygarlıkla bağlantılı değil, çetin bir çalışmanın ürünüdür.⁹ Ve bu “soyut” bir bilgi değildir; sadece sayılar ve şekiller üzerine akıl yürütmek kendimiz ve diğer şeyler hakkında bize hiçbir şey öğretmez; sayılar ve şekiller Aklın özü değil, yardımcılardır.

Yukarıda sözünü ettiğim konuya dönüyorum: Kendi mantığı olan ve “dış” dünyayı göz ardı eden, başka bir deyişle, kendi yasalarına sahip bir “bilinçdışı” fikrini kabul etmem mümkün değil. Şayet “Doğdukları anda insanlar kim olduklarını bilmezler ve farkında bile olmadan kendi bedenlerine ve dolayısıyla diğer bedenlerin gerçekliğine dair yanlış bir fikir tahayyül ederler,” demiş olsaydınız, bu durumda deliliğin ya da aptallığın kesinlikle bilincinde olmadan delice ya da aptalca davranabileceğimiz konusunda sizinle anlaşabilirdim. Ama siz içimizde dış dünyaya, yani bu “dış” dünyanın parçası olan öteki insan bedenlerine tamamen *yabancı* kalmayı sürdüren bir şey (“id”) olduğunu söylüyorsunuz. O durumda,

9. Boas ile Spinoza arasındaki düşünsel yakınlık şaşırtıcı. Boas *Mind of Primitive Man* (İlkel İnsanın Zihni) isimli eserinde şöyle diyor: “Toplumsal statü bakımından ihmal edilebilir farklılıklar olduğunu kabul edebiliriz, ama ‘üstün’ ve ‘aşağı’ insan tipleri arasında hiçbir özgül farklılık yoktur. Bir kabilenin inançlarını şekillendiren bireylerin zihinsel tavrının uygar bir filozofunkinden kesinlikle farksız olduğuna inanıyorum. ‘Kültür’ kelimesinin ... çok sayıda farklı bakış açısıyla kullanılabileceğini de ekleyebiliriz; buluşların, toplumsal örgütlenme biçimlerinin ve sınıflamalarımızın ilkelerini belirleyen inançların tasavvuruna bağlı olarak ortaya çıkıyor farklılıklar.” (*A course of Lectures Delivered Before the Lowell Institute, Boston, Mass., and the National University of Mexico*, 1910-1911, The Macmillan Company, 1922.) Bu dikkat çekici kitap, başta Claude Lévi-Strauss’un *İrk ve Tarih*’i (1952) olmak üzere, pek çok çalışmaya esin kaynağı olmuştur. Boas ırk ve kültürel evrim konusundaki görüşlerini *Anthropology and Modern Life* (1932; Türkçesi: *Antropoloji ve Modern Yaşam*, çev. Deniz Uludağ, Doğu Batı, 2017) adlı önemli eseriyle geliştirdi. Psikanalize çok eleştirel (keyfi ve karmaşık akıl yürütme, arızı olanın reddi) yaklaşmakla birlikte, erken çocukluk döneminde edinilen davranış özellikleri üzerinde durmasını takdir eder.

bilgisizlik ya da yanılsama nedeniyle değil, öz itibariyle ve daimi olarak kendimize yabancı olurduk.

Ayrıca, *Rüyaların Yorumu*'nda yazdığınız şu bölümle bunu nasıl bağdaştıracamız?

Bireyin çocukluğunun arkasına baktığımızda, filogenetik çocukluğu, insan türünün gelişimini de sezebiliyoruz; yaşamın rastlantısal koşullarının etkilediği bireyin gelişimi de esasen türün gelişiminin kısaltılmış bir tekrarından ibarettir. "Rüyalarda insanlığın, artık dolaysız bir yolla ulaşmamızın mümkün olmadığı, ilkel bir çağı sürüp gider" diyen Nietzsche'nin sözlerinin ne kadar isabetli olduğunu kavriyoruz; rüyaların yorumu sayesinde insanın arkaik mirasını tanımaya, ruhsal olarak doğuştan edindiklerimizi keşfetmeye ulaşmayı umabiliriz. Öyle görünüyor ki, rüya ve nevrozlar zihnin tarihöncesini düşünebileceğimizden çok daha iyi korumuş bizim için; dolayısıyla, insanlığın kökenlerinin en karanlıkta kalmış ve en eski evrelerini göz önüne sermeye çaba harcayan bilimler arasında psikanaliz yüksek bir konum talep etme hakkına sahiptir. (VII, 2, "Gerileme"¹⁰)

Eğer "id" in kendi yasaları varsa, o halde rüyalar bu yasaların hâkimiyeti altında bedenlerin yapıp ettiklerinin bir kopyasından ibarettir (çünkü rüyada birtakım soyutlamalar değil, çeşitli hareketler yapan bedenler görüyoruz) ve yorumladığımızda dahi rüyalar-dan hemen hemen hiçbir şey anlayamayız. Oysa, örneğin sizin kendi rüyalarınızın da sizin ve yakınlarınızın, tanıdıklarınızın hayatından çeşitli olaylara dair olduğunu görüyorum ve her ne kadar mümkün olan her yolla kılık değiştirmiş, bastırılmış, utanç verici, gizli yanlar taşısa da, sonuçta çok uzak atalarınızın ya da içinize gizlenmiş esrarengiz bir yabancının değil, hep sizinle bağlantılı kişilerin hayatları söz konusu. Bu son husus, kimi insanların denge-siz davranışlarını açıklamakta başvurulan şeytanlar ya da başka doğaüstü ruhlar tarafından "ele geçirilme" vakalarını aklıma getirdi. Kurduğunuz mantığı sonuna kadar götürdüğümde, hepimizin ka-

ranlık güçler ("id") tarafından az çok ele geçirildiğimiz sonucuna varıyorum, ancak bunlar manevi değil bedensel güçler. Peki bu hakikaten farklı bir şey mi? Şunu kastediyorum: Bu da *yeni bir batıl inanç biçimi* değil mi? Duygularımızı şekillendiren tecrübeye, bedenlerimiz arasında ortak olan ve dolayısıyla Doğanın diğer şeyleriyle ilişkilerinde de ortak olan şeye denk düşen bir zorunlu yan görüyorum; ve bir de tek tek herkesin ailesine, köyüne, milletine, dine, genel olarak yaşam koşullarına bağlı olumsal yan var. Birincisi, yani zorunlu olan kısım, aktarılan bir şey değildir, aracısızdır; ışığın yansımaları ya da yerçekimi gibi evrensel bir yasaya uyar. İkinci kısım, yani olumsal olan, edinilen tecrübelerin sonucudur ve öğütlerle, buyruklar, ayinler, âdetlerle aktarılır, ama uzak geçmiş ile şimdi arasında bir sıçrama olmaz; zincirin ara halkaları yoksa, şimdiki zamana miras kalmış eylem de yoktur.¹¹ Aksi takdirde, bu mucizevi bir şey olurdu ama mucizeler hakkında ne düşündüğümü biliyorsunuz.

Aynı şekilde, "ruhta doğuştan olan" arkaik bir miras değil, insan ruhuna özgü, zamandışı bir şeydir. İnsan ruhunun bugüne kadar bilinmeyen ya da yanlış anlaşılmış özelliklerini bulduğunuzu inkâr ediyor değilim, ayrıca bunları buluş tarzınıza da hayranlık duyuyorum. Fakat, söz konusu olan, kadim yaşam tarzlarının sürüp gitmesi değil, insan varlığının özüdür, zira uzun vadede, mevcut duyguların sonucunda yaşam biçimleri değişikliğe uğrar. Hafıza elbette rol oynar, dolayısıyla geçmişle aramızda hep bir bağ vardır, ama bu yaşamakta olduğumuz şimdi'ye yakınlarımız aracılığıyla adım adım bağlanan bir geçmiştir. Uzak atalar ya da arkaik güçler tarafından değil, annesababalarımız ve onların annesababaları tarafından yetiştiriliyoruz. Kitabı Mukaddes örneğine dönersek; orada tasvir edilen olaylardan yüzlerce ya da binlerce yıl sonra onu yazanlar o uzak geçmişin zihniyetini kendi zamanlarının âdet ve tecrübelerine göre tahayyül edebilirlerdi ancak. Romalılardan miras

11. Spinoza burada önceki mektubunda dile getirdiği görüşü biraz daha uzun dile getiriyor: "Bir itki ancak birbirini izleyen kuşaklar tarafından tecrübe edilirse kuşaklar boyunca varlığını sürdürür."

kalan yasaları anlayabiliyoruz, çünkü kendi tarzlarında insanın özüne hitap ediyorlar ve öte yandan, Hristiyan ilahiyatçılar (dini hukuk kılık değiştirmiş ve kimi zaman dönüşüme uğramış Roma hukukudur) ile Yahudi, Hristiyan ve Müslüman hukukçular tarafından yüzyıllardır *sürekli olarak* aktarılaraq bize ulaştırılmışlar.

Oidipus, Musa, İsa üzerinden “babanın katli”nden bahsederken belki de işinize gelecek şekilde eğip büktüğünüz tarihsel vakaları ele alıyorsunuz, ama bunlar daha önceki arkaik bir arka plana dayanmıyor; tersine, bu arkaik arka planı nispeten daha yeni bir tarihi yorumlayarak kuruyorsunuz. Başka bir deyişle, “Oidipus kompleksi” (şayet varsa) ya insan türüne içsel, onun özünün bir parçası ve dolayısıyla miras olarak aktarılması gerekmiyor ya da tarihsel bir şey ve insan türünün bir kısmında, örneğin patriyarkal düzende görülüyor.

Bununla birlikte, insanların duygulanmalarının özünü anlama ve bunları mümkün olduğunca kesin birkaç formülle ortaya koyma konusundaki şiddetli arzunuzu anlıyor ve paylaşıyorum. İnsan ruhunu noktaların, çizgilerin, yüzeylerin ele alındığı gibi ele aldığınız için sizi kınayacak değilim. Tam tersine, bunu yeterince yapmadığınız kanısındayım. Belki de bu fikre biraz fazla kapılmış olabilirsiniz: “duyguların kendileri (duyumlar, uyarılmalar, hareketler) kavraması zor ve değişkendir, dolayısıyla bilince ‘geçişleri’ bir yorumdan, yani bir basitleştirmeden ibarettir.”

Matematikçilerin formülleri bir yüzeyi, eğriyi ya da hacmi tamamen ve kesin olarak tanımlama imkânı veriyor. Karşılaştırılamayacak kadar zor olmasına rağmen, insan bedenleri için de, metafizik ve sizin deyişinizle metapsikolojik ilkelere başvurmadan, aynı düzeye ulaşmayı umabiliriz. Ama, bilgilenme ve yaşamda tavır alma konusunda aklın rolünü sık sık olumlayarak belirtmenize karşın, ona pek güveniyor gibi görünmüyorsunuz. “Ölüm dürtüsü” fikriniz de bunun kanıtı.

Aramızdaki dostluğa istinaden, düşünmeye daha kişisel düzeyde devam ediyorum. Daha önce size söylemiş miydim hatırlamıyorum, ama ben epeydir verem hastasıyım. Annem ve ablam da vak-

tiyle aynı hastalıktan çekmişti. On-on beş yıl önce vereme yakalandığımı anladım ve yolculuklarımı mümkün olduğunca azaltarak, hafif beslenerek genel olarak hayat tarzıma çok dikkat etmeye başladım. Cam tozu yutmaya devam edeceğimi bilmekle birlikte mercek işini bırakmak istemiyordum. Neyse ki, ihtiyaçlarımı da kısıncaya, emekli maaşım sayesinde perdahlama faaliyetimi azaltabildim. Leiden'de bir tıp profesörüyle¹² irtibatta olan dostum Lodewijk Meyer hastalığının adının *tüberküloz* olduğunu söyledi ve işimin hastalığıma etkisinin pek olmadığına beni ikna etti, üstadı olan hekim akciğerlerde tahribata yol açan ve solunumu zorlaştırıp ağrılı hale getiren nodülleri keşfetmiş. Geçtiğimiz yazdan beri nefes alıp verirken zorlanıyor, biraz yürüyünce tıkanıyor, ara ara kan tükürüyorum ve kendimi hep halsiz hissediyorum. Ömrümün sonuna yaklaştığımın farkındayım, ama kimseyi ihtiyaç içinde bırakmayacağım. Sağlığımdan şikâyet edecek değilim, hastalığım neyin önemli neyin fuzuli olduğunu ayırmamı sağlayacak daimi bir farkındalık kazandırdı, bu sayede beyhude arzulardan daha erken kurtuldum. Ayrıca bana tedbirli olmayı öğretti, en azından gündelik hayatta, zira fikirlere gelince...

Ethica'da, bilge insan ölüm üzerine değil, yaşam üzerine tefekkür eder¹³ diye yazma mecburiyeti hissetmiştim. Ama ben öyle söylediğim gibi bilge biri değilim, zira erkek kardeşimden uzak düşmenin, kız kardeşimle ve yeğenlerimle görüşmemenin acısıyla –her ne kadar ev sahiplerim çok iyi insanlar olsa da– yalnız yaşamaya esef ederek zaman zaman melankoliye yenik düşüyorum. Böyle anlarda, kendi felsefemin ne işime yaradığını, duygulanmaları doğru değerlendirip değerlendirmediyimi¹⁴ kendime sormadan

12. Franciscus de le Boë,* namı diğer Sylvius (1614-1672), akciğer tümörleri ile verem hastalığının bağlantılı olduğunu öne sürmüştü (ölümünden sonra, 1681' de yayımlanan *Opera Medica*, Cenevre, s. 807).

13. Tam olarak: "Özgür bir insanın en az düşündüğü şey ölümdür; onun bilgeliği ölüm üzerine değil, yaşam üzerine tefekkürdür." (*Ethica*, IV. bölüm, 67. önerme.)

14. Örneğin, "Dışsal bir neden olmaksızın hiçbir şey tahrip edilemez" derken. (A.g.y., III. bölüm, 4. önerme ve 5.'den 8. önermeye.)

edemiyorum; verem olmama yol açan kadere lanet edecek kadar ileri gitmesem de, çelimsiz bedende zinde bir zihne sahip olmaktan ötürü talihsiz olduğumu düşünüyorum. Fakat sevdiğim metinleri okumaya ya da yazmaya kendimi kaptırır kaptırmaz huzura ve mutluluğa yeniden kavuşuyorum. Sonuçta beni en çok üzen, üzerinde çalışmakta olduğum İbranice gramer ve siyasi inceleme kitaplarını bitirecek zamanı bulamayacak olmam; bir de insan bedeni hakkında –Descartes’ın kimi yanlışlarını düzeltmek üzere¹⁵– uzun süre önce başladığım bir kitap var, ama onu tamamlamak için henüz yeterli bilgiye sahip değilim.¹⁶

On beş yıldır neredeyse devamlı olarak üzerinde değişiklikler yaptığım *Ethica* da tam manasıyla içime sinmiş değil. İki sorun kafamı kurcalıyor: kullandığım dil, bölümlleme ve bölüm başlıkları.

Ne zaman Tanrı desem, hemen herkesin aklına bir kişi geliyor; Doğadan söz ettiğimde ise madde ya da yaşam geliyor akıllara, ama zihin gelmiyor. Zihin bedenin fikirlerinin bütününden müte-

15. Spinoza Descartes’ın 1648’de yazdığı ve ölümünden sonra, önce 1662’de Leiden’de Latince olarak (Spinoza’nın kütüphanesindeki baskı), sonra da 1664’te Paris’te Fransızcası yayımlanan *De Homine*’ye atıfta bulunuyor. “Bugüne kadar kimse bedenin yapısı hakkında bütün işlevlerini açıklayabilecek kadar bilgi sahibi olamadı” (*Ethica*, III, 2. önerme, not) diyerek hakkını teslim etmekle birlikte Descartesçı mekanik açıklama modelini reddediyor. *Ethica*’nın V. bölümünün önsözünde buna değinir: “Anlama yetisini mükemmelliğe ulaştırma biçimine ve buna giden yola gelince, bunlar bu kitabın konusu olmadığı gibi, Bedene işlevini en uygun şekilde yerine getirebileceği tarzda muamele etme sanatı da bu kitabın işi değildir; birincisi Mantığın, ikincisi Tıbbın alanına girer.” *Anlama Yetisinin Düzeltilmesi Üzerine İnceleme*’de mantık bahsine girer. Düşüncesini tamamen erdirmesi için tek eksiği bu tıp kitabıdır.

16. Bu ifade Spinoza’nın kütüphanesinde niçin bu kadar çok tıp kitabı olduğunu açıklıyor: Nicolius, *Aphorismos Hippocratis*, 1613; Joannis Riolani, *Opera Anatomica*, 1649; Thomas Bartholini, *Anatomia*, 1651; René Descartes, *De Homine*, 1662; Janum Cornarium, *Hippocratis Coi, medicorum omnium longe principis*, 1655; Nicolas Tulp, *Observationum medicarum*, 1672; Nicolas Stenonis, *Observationes anatomicae*, 1662; Joannis Veslingii, *Syntagma anatomicum*, 1647; Kerckingii, *Spicilegium anatomicum*, 1670; Theodor Kerckring, *Commentarius in Currus triumphalis antimonii* (Basilius Valentinus’un *Currus triumphalis antimonii adli* yapıtına dair), 1671; Lambert Velthuysen, *Tractatus duo medico-physici. unus De liene, alia De generatione*, 1657; *Pharmacopoea Amstelredamensis*, 1636 (haz. Nicolas Tulp).

şekkkildir dediğimde, düalist olduğumu sanıyorlar. Fakat beden kendisinin fikirlerini içerir, başka bir deyişle, beden *kendi kendini* düşünür deseydim, bu sefer de saçmalık olarak görülecekti, zira, tıpkı meşhur Descartes gibi, bedeni sadece madde olarak tasavvur ediyorlar. “*Deus sive Natura*” (Tanrı ya da Doğa) diye söylemeye mecburum ve her yerde Tanrı/Doğa diye ya da Evren diye yazmam veya başka bir kelime uydurmam gerekiyordu. İrade ile anlama yetisi aynı şeydir diye yazdığım da aynı yanlış anlamaya çarpıyorum; birini diğerine tabi kıldığım sanılıyor, halbuki kastım gayet basit: Anlamak aynı zamanda onaylamak ya da reddetmektir vb., anlamak herhangi bir etkinin veya duygunun olmadığı bir gözlem değil, anlaşılan şey ile bir ilişkiye girmektir. Bizler Tanrı/Doğanın bir parçasıyız, *asla* dışarıda ve ona kayıtsız kalan bir konumda değiliz, dolayısıyla arzu duymadan bir şeyi düşünerek kavrayamayız (*intelligere*). Kelimelerle oynamaktan nefret ettiğim için, yeni kelimeler icat etmek de bana göre değil. O halde bu çözümsüz bir mesele ve tam olarak neden bahsettiğimi anlamak için önermeleri, ispatları ve notları baştan sona okumak gerekiyor.

Bölümleme başından beri kafamı kurcalıyor; bir tek, insanlara özel bir vurgu yapmadan Doğanın (Tanrı'nın) genelini ele alan birinci bölüm hariç. II. bölüm uygun, ama başlığı “İnsan Zihni ve Bedeni” ya da hatta, zihin beden fikrinden başka bir şey olmadığına göre, sadece “İnsan Bedeni ve Bilgiye Dair” olmalıydı. III. bölümde kimi tesirleri fazla ayrıntılandırmışım. IV. ve V. bölümlerin başında hem tutkular hem de “insana faydalı olan” gibi konuları işliyorum (20-33 ve 35-40. önermeler). Dördüncü bölüm sadece tutkuları V. bölüm ise sadece eylemleri ele alsaydı daha iyi olurdu. Ayrıca, V. bölümde 21. önermeden itibaren bedenden söz etmeden sırf zihinden bahsettiğimi söylemek de yanlış olur. Bu son bölüm IV. bölümün 20. önermesiyle başlamalıydı ve başlığı da “Hakiki Bilgiye ve Yüce Mutluluğa Dair” olmalıydı. Öte yandan, tutkular dan ve eylemlerden aynı anda söz etmek, duygular disipline edildiği takdirde, insan davranışının nasıl değişebileceğini okura anlatabilmek bakımından iyi bir yol. Bütün bunlara ilaveten, beş bölümün sıralamasından farklı bir düzende genel bir özet vermem ge-

rekirdi. Fakat o zaman bağlantılar ve akış da aynı kalamayacağı için buna kalkışmak büyük emek ister. Sıradan insan davranışlarının gözleminden yola çıkıp, sonra özlerin bilgisinden hareketle bunların yanlışlığını göstermeyi tercih edebilirdim. Ya da tersine, yüce mutluluktan yola çıkıp onun önünde engel teşkil eden her şeyi göstermeyi deneyebilirdim. Söylemek istediğim, *Ethica*'daki önermelerin *akışının* birincil nedenlerden seyrek görülen nedenlere doğru bir yön izlemediği, aynı noktaya doğru giden birden çok di-ziyi temel aldığı.

Yazdıklarım üzerine yeniden düşünmeye başladığım anda, kendimi daha iyi hissediyorum ve bol bol övgü düzdüğüm o yüce mutluluk haline bir parça yaklaşıyorum. Bir parça da olsa kimi hakikatleri keşfettiysem, bunların hepsi zamandışı, dolayısıyla nihai hakikatler ve onlar üzerine tefekkür etmek de, sevgili dostum, sizinle paylaştığımızı ümit ettiğim bu ebedilik hissini bana tattırıyor.

Sadık dostunuz Benedictus

HAMİŞ

Neredeyse unutacaktım: Poincaré, hangi bilgi olursa olsun, bilginin nasıl oluştuğunu ortaya koymak istiyor. Ona göre, her zaman sadece tümevarım –özel olandan genele doğru çıkmak– söz konusu, ancak Evren'in düzeni (bize dışsal) ile zihnin düzeninin (içsel) ayrı şeyler olduğuna inandığından bu ikisini karşı karşıya koyuyor; bunu kabul etmem mümkün değil.¹⁷ Matematikğin şeylerin kendisini değil, şeyler arasındaki ilişkileri incelediğini söyleyerek gerekçelendiriyor bunu. Böylelikle “biçim” ile “madde”yi karşı karşıya koyuyor. Bu beni çok şaşırttı, sizin dönemin biliminsanlarının Aristoteles'in bu hatasından kurtulduklarını sanırdım. Şeyler arasındaki ilişkileri (birbirleri üzerindeki tesirleri) incelediğimizde

17. Poincaré şöyle yazıyor: “Fizik bilimlerde uygulanan tümevarım hiçbir zaman kesin değildir, çünkü bizim dışımızda genel bir Evren düzeni olduğu inancına dayanır. Matematiksel tümevarım, yani özyinelemeye dayalı ispat ise, kendini zorunlu olarak kabul ettirir, çünkü insan zihninin bir özelliğinin doğrulanmasından başka bir şey değildir.”

şeyleri (özlerini) de inceleriz, çünkü –gelişigüzel olmayıp belli bir düzeni olan– bu etkilenmeler bu özü *varsayar*. Bu özü anladığımızda etkilenmeleri netleştirmeyi başarırız. Düşüncenin hareketi, daha doğrusu düşüncenin *mahiyeti*, etkilenmelerin birinden diğerine gidip gelmektir. Köpekler, ağaçlar ya da kayalar nasıl birer şeyse sayılar, çizgiler, hacimler de öyle birer şeydir. Her defasında Doğanın sınırsızlığını sınırlı bir biçimde kavramaktır söz konusu olan.

Meramımı daha iyi anlatmak için Poincaré'nin uzay hakkında söylediklerinin üzerinden geçeceğim.

Poincaré geometrik uzay ile tasavvurlarımızın uzayını birbirinden ayırıyor. Geometrinin nesnesi olan “kelimenin birinci anlamıyla” uzay temel özelliklere sahiptir: Bir, devamlıdır; iki, sonsuzdur; üç, üç boyutludur; dört, türdeşdir, yani her noktası birbirine özdeştir; beş, izotroptur, yani aynı noktadan geçen bütün doğrular birbirinin aynıdır.

Tasavvurlarımızın ve *görsel* duyularımızın uzayı ise iki boyutludur, sınırlı bir çerçeveye kapalıdır, ne türdeş ne de izotroptur. Üçüncü boyut bir nesneyi belirgin bir biçimde algılayabilmek için iki gözün yakınsama ve uyum sağlama çabasının, yani kasların duyumunun sonucudur. *Dokunsal* uzay daha karmaşıktır ve geometrik uzaydan daha da uzaktır, çünkü her kas onu çoğaltmaya ya da azaltmaya yönelik bir his doğurur, öyle ki kas duyularımızın bütünü ne kadar kasımız varsa o kadar değişkene bağlıdır.

Sonuçta, tasavvurların uzayı geometrik uzayın bir tür perspektifle çarpıtmaya uğramış bir imgesinden ibarettir. Yaptığımız şey, dışımızdaki cisimleri geometrik uzayda canlandırmak değil, sanki geometrik uzayda yer alıyorlarmış gibi bu cisimler üzerine *akıl yürütmektir*. Tek başına hiçbir duyumumuzla uzay fikrine varamayız, ancak peş peşe duyumların uyduğu yasaları inceleyerek buna ulaşabiliriz.

İki uzayı özenle birbirinden ayırdıktan sonra, Poincaré geometrik uzayın ortaya çıkışı meselesine geliyor ve dönüp dolaşıp onun da duyumlardan türediğini söylüyor. Zira, bir nesneyi bir yerde konumlandırmak için uzay *kavramı*'na sahip olmamızın şart olmadığını ileri sürse de, geometrinin *katı cisimlerin konum değişiklikle-*

rinin gözlemi'nden ve sonra da bu yer değişimlerinin yasalarının araştırılmasından doğduğunu eklemesi, geometri bu yasaların bir özeti olduğuna göre, bu anlama gelir.

Ancak daha sonra, tasavvur uzaylarımızı aşan başka yer değiştirme yasaları ve bunların sonucunda başka geometriler tahayyül edebiliriz sonucuna varıyor. Bunlara Öklidci olmayan geometriler diyor.

Poincaré'nin anlattıklarını yanlış anlamış olma ihtimalim de yok değil, çünkü onun "geometri" dediği benim bildiğim geometriden çok daha gelişmiş, ancak, *birbirini zenginleştiren* farklı uzay algı/tasavvur *tarzları* tasvir ettiği izlenimi edindim. "Geometrik" (izomorf, vb.) uzay bu uzaylardan biri, gündelik tecrübelerimizin çok azı bizi ona yönelttiği için şüphesiz kavraması en zor olanı, fakat öte yandan da katıların yer değişimini inceleyenlerin, yani –ona göre– geometricilerin deney nesnesi. Aynı şey akla hayale gelecek bütün mümkün geometriler için geçerli; insan bedeni ve yetenekleriyle hiçbir şekilde ilişkili olmasalar, düşünülemezler de. Her durumda "n boyutlu" bir "geometri" yazabiliriz; bu benim Tanrı sonsuz sıfattan oluşmuştur diye yazmamdan farksızdır. Şeylerin anlama yetimi aştığını ifade etmenin bir biçimidir bu da. Sözelimi on beş boyutlu uzaylar tahayyül ediyorsam, bu o uzaya on beş çeşit nitelik atfettiğim anlamına gelir; tıpkı bir kumaşın on beş çeşit renk ya da on beş çeşit dokumayla farklılaşması gibi. Sonuçta, uzayların toplamı bedenimizin eğrileri ya da yüzeyleri sıralama ve üst üste koyma yeteneğine dayanıyor ve ondan başka da bir şey değil.

13. SIGMUND FREUD'DAN BENEDICTUS DE SPINOZA'YA

Berggasse 19, Viyana IX

29 Eylül 1937

Sevgili Benedictus,

Mektubunuzu cevaplamaya geçmeden önce, Almanya'da olup bitenlere dair giderek artan endişelerimi paylaşmak istiyorum. Son aylarda¹ durum daha da vahim bir hal aldı: 19 Temmuz'da "Yozlaşmış Sanat" adlı sergi vesilesiyle ressamların binlerce eseri ateşe verildi. Ağustostan bu yana askerlik görevini reddeden bir Hristiyan tarikatının üyeleri kamplara kapatılıyor. Berlin'de umumi alanlardaki bankların üzerine "Ari ırka mahsustur" diye yazıldığını duydum. Bu ayın başında Nürnberg'de kongresini toplayan Nazi partisi antikomünist ve anti-Sovyetik² propagandasını daha da yoğunlaştırdı. O zamandan beri, 1918 sonrasında *ilk defa* Alman orduları tatbikatlara başladı. Hitler kendine bir de suç ortağı buldu: İtalyan Benito Mussolini. 1925'ten beri ülkesini tek-parti rejimiyle yöneten bu diktatör şu anda bir haftalık Almanya ziyaretinde.³ Bu ikisi Münih'ten Berlin'e her yerde, durmadan büyük kalabalıkların karşısına geçip yaptıkları ittifakın sarsılmazlığına yemin ederek ve gülünç derecede tuhaf bir şekilde barışa duydukları aşkı ilan ederek gövde gösterisi yaparken bir yandan da... ordu resmi geçit yapıyor.

Daha az üzerinde durulan, ama bence asıl endişe verici olan ise Nazi partisi "yandaşlarının" sayısındaki büyük artış: Bu yılın başından beri üye sayısı üç buçuk milyondan altı milyona –her on Al-

1. Freud 25 Temmuz tarihli mektubunda bu konuya değinmişti.

2. Freud komünizm, Bolşevizm, sosyalizm, Sovyet gibi kavramların Spinoza'ya yabancı olabileceğini unutmuş görünüyor.

3. 1934-36 arasında –kaçık ve cinsel sapık olarak gördüğü– Hitler'le ittifak yapma fikrine çok soğuk yaklaşan Mussolini'nin beş kez ertelediği bu ziyaret 24 Eylül 1937'de Münih'te başlamış, 29 Eylül'de Berlin'de devam ederek Potsdam'da son bulmuştu. Devasa bir propagandaya sahne olan ziyaretin ilk günü bütün Almanya'da tatil ilan edilmişti.

mandan biri— çıktı. Her yerdeler, her şey kontrolleri altında, “Hitler gençliğinin” eğitimini denetliyor, yurtdışında yaşayan Almanları sindiriyor, bütün sektörleri ele geçiriyorlar. 1932’de altı milyon olan işsiz sayısını 250 binin altına indirdikleri için, bütün gaddarlıklarına, cinayetlere, “sakıncalılar”ın kamplara gönderilmesine rağmen, halk onlara inanıyor. Öte yandan, 1934’te uğradıkları yenilgiden sonra, yakında Avusturya’yı yeniden işgale hazırlandıkları daha sık kulağıma çalınır oldu.

Avrupa’daki Büyük Savaş’tan sonra, kitlelerin orduya, Kilise’ye ya da bir siyasi şefe boyun eğmesinin *Totem ve Tabu*’da “ilkel sürü” olarak adlandırdığım şeyin bir türevi olduğuna inanıyordum hâlâ. Bugün artık bundan emin değilim, zira Naziler kaba ve saldırgan arkaik duygular ile modern endüstriye, yeni teknolojilere, bugüne dek eşi görülmemiş bir ırkçılık “rasyonalizasyonuna” dayanan çok gelişmiş bir örgütlenmeyi *bağdaştırarak* kalıcı bir aidiyet yaratıyor.

Örneğin “Ari” kadını eş ve annelik⁴ rolüyle yüceltiyor, “halkın birlik ve beraberliğini” sağlamak adına kadın örgütleriyle⁵ seferber ediyorlar. Kadına “endüstriyel” hedefler biçiyorlar: aile başına ortalama dört çocuk (“ikisi neslin yenilenmesi için, biri savaş için, diğeri de fazladan”) dünyaya getirmek gibi. Dörtten fazla çocuk sahibi olan kadınlar “Alman annesi şeref haçı”na layık görülüyor. Makyaj yasak, üreme faaliyetine hizmet etmeyen cinsellik ise “ahlakdışı” olarak damgalanıyor. Kadınların büyük çoğunluğu, hiç de içten içe değil, basbayağı açık açık Hitler’e hayran. Berlinli Yahudi arkadaşlarım Yahudilerin dükkânlarını boykot edenlerin ve en ya-

4. 1902’de Friedrich Naumann Almanya nüfusunun 80 milyona ulaşması gerektiğini ileri sürmüştü. 1905’te şöyle yazıyordu: “Ulusun diriliği kızlarının annelik içgüdülerinin sağlamlığına bağlıdır. ... Annelik görevinin yanında kadınlar için diğer bütün işler bir kenara bırakılmalıdır.” (Akt. Rita Thalmann, *Protestantisme et nationalisme en Allemagne de 1900 a 1945*, Klincksieck, 1976.)

5. 1934’te kurulan *Bund Deutscher Madel*’in (Alman Genç Kızlar Birliği) çalışma alanı 10-18 yaş arası genç kızlardı. 1 Aralık 1936 tarihli yasayla birliğe katılmak zorunlu hale getirilmişti. Kadınlar ilk başta “faydalı” üye (hemşire, aşçı) olarak NSDAP’ye (Nasyonal Sosyalist Alman İşçi Partisi) üye olabiliyor; sonra, giderek partideki kadın oranı artıyor: 1933’te yüzde 5, 1937’de yüzde 17.

kın arkadaşları da dahil Yahudi ahabaplarıyla görüşmeyi kesenlerin başında çoluk çocuk sahibi “Ari” annelerin geldiğini söyledi. Her yabancıyı “şüpheli” diye ihbar ettikleri, “tehlikeli” dedikleri herkesin yüzüne kapılarını kapattıkları anlatılıyor. Kimileri genç kadınlar için ırkı arıtmayı hedefleyen okullar kuruyor.

Bir anlamda, bütün bunlar kolektif yaşamda *Eros*'un rolüne –ve bütün özdeşlik kurma, sirayet etme, kaygının yükselmesi, bağımlılık, hipnotik boyun eğme, vb. mekanizmalarına– dair görüşümü kuvvetlendiriyor, ama bu kadar aşırılığı, bu kadar geniş ölçekte paylaşılan bunca çılgınlığı açıklamakta zorlanıyorum. Büyük Savaş'tan sonra Almanların kendilerini fazla ağır cezalandırılmış ve aşağılanmış hissetmeleri anlaşılır; on küsur yıl boyunca ekonomik sıkıntılarla birlikte toplumsal huzursuzlukların da durmadan artması kimilerinde komünist devrimin Almanya'ya ve Batı Avrupa'ya yayılması korkusuna, kimilerinde ise umuduna yol açtı. Ama bütün Yahudileri Bolşevizmin, sosyalist hareketlerin ve Almanya'yı güçsüzleştirecek veya yok edecek belaların başını çekenler diye ilan etmek saçmalık.⁶

Luther'in Yahudilere karşı lanetlerinin dibe çöktüğü durgun çamurlu suya Hitler ve çetesi çomak sokup karıştırdı ve XIX. yüzyıl başının ünlü Alman filozoflarının⁷ Pancermen hezeyanlarını eşi görülmemiş bir coşku düzeyine taşıdı. Bu filozofları popülerleştir-

6. Halbuki Hitler en ufak bir nüans gözetmeden tam da bunu dile getirmişti: “Fransız ihtilalinden bu yana yeni bir çatışma geliyor; bu çatışmanın aşırı noktadaki çözümüyse toplumun seçkinlerinin yerine uluslararası Yahudiliği getirmeyi hedefleyen Bolşevizmdir. Kriz su yüzüne çıkacak, Almanların göreviyse bu felakete karşı koymaktır. Zira Bolşeviklerin zaferi yeni bir Versailles antlaşması değil, ‘Alman halkının nihai yıkımı, hatta imhası’ anlamına gelir. Bu, antikçağ devletlerinin yıkılışından sonraki en büyük felaket olur. Bu tehlike karşısında, başka hiçbir şeyin anlamı yoktur.” (Bkz. *Dört Yıllık Plandaki Görevlere Dair Hitler'in Muhtırası*, 1936, *Documents on the Holocaust* içinde, Yad Vashem, 1988.)

7. Freud'un isim vermeden söz ettiği filozoflar muhtemelen Fichte (*Alman Ulusuna Söylevler – Reden an die Deuthschen Nation*, 1807) ve Hegel (*Hukuk Felsefesinin İlkeleri – Grundlinien der Philosophie des Rechts*, 1820; *Tarihte Akıl: Tarih Felsefesi Dersleri – Vorlesungen über die Philosophie der Weltgeschichte*, 1822-1830).

mek için uğraşmaları da gerekmedi, Kilise bu işi onların yerine gördü. Lutherci protestanlar ve rahipler oyları⁸ ve tezleriyle Nazi-lerin yükselişine büyük katkıda bulundular: Tanrı'nın seçilmiş halkı olan Almanlar nihayet zafer kazanmak için hatalarının bedelini ödemeli, silahlanmalılar (1914 öncesinde), yeniden silahlanmalılar (1919 sonrasında), sömürgelerini genişletmeliler, biyolojik yöntemlerle ırklarını yeniden canlandırmalı, karakterlerine sağlam biçim vermeli, korkak barışseverlik yerine savaşçı şiddeti tercih etmeli, kimsenin karşı koymaya cesaret edemeyeceği şefleri olacak – monarşi (1914 öncesi) ya da demokrasi (1920 sonrası) yoluyla – güçlü adamı arayıp bulmalılar.⁹ Köylüler üzerinde büyük etkileri var. Öte yandan, III. Reich'in "büyük düşünü" Alfred Rosenberg' in İncil'in yerini *Kavgam*'ın, Haç'ın yerini Gamalı Haç'ın aldığı bir "Ulusal Reich Kilisesi"¹⁰ kurmakla yetkilendirilmesine bakılırsa,

8. 1932 genel seçimlerinde, NSDAP en çok oyu Protestanların yaşadığı seçim bölgelerinden, en az oyu ise Katoliklerin yaşadığı yerlerden aldı. Protestan seçmen yirmi üç seçim bölgesinden sadece üçünde (Berlin, Hamburg, Wurtemberg) Nazilere direnç gösterdi. (Bkz. Georges Castellan, "Les forces d'opposition a l'avenement du IIIe Reich (III. Reich'in Yükselişi Sırasında Muhalefet Güçleri)", *Revue d'histoire de la Deuxieme Guerre Mondiale*, Ekim 1959.)

9. Rejimin nasyonal sosyalist çizgisinde din çok temel bir rol oynuyor. "Nasyonal Hristiyanlık" diğer bütün akımların önüne geçer. Rita Thalmann şöyle yazıyor (a.g.y.): "Mağduru olduğunu hissettiği sanayi toplumunun 'makinalaşmacı baskısı'ndan kopma arzusuyla ... ittifak halinde olduğu İmparatorluğun otoriter, patriyarkal çerçevesinde Alman halkının büyük bir kısmını bu gerici toplumsal görüşler karışımına ve genelde bütün nasyonalist mistisizmin, özelde de nasyonal sosyalizmin devrimci heyecanına yönelten şey 'geçmişin yükü', bu ruhsal ve duygusal bağlanmadır." Thalmann ekonomik, siyasal ve toplumsal çalkantılara rağmen, Almanların dini aidiyetlerinde kırk yılda pek değişiklik olmadığını tespit ediyor. Almanların büyük çoğunluğuna göre, Kiliseler sivil ve dini otoriteyle donanmış hükümdarda vücut bulan kurulu iktidara boyun eğmiş durumda. Bu kitapta Rita Thalmann dört Lutherci rahibin siyasal ve dini güzergâhını izliyor. Bunlardan biri olan Gustav Frenssen (1863-1943) bütün bu dönemde, ölünceye kadar ilgi gören bir yazar oluyor. III. Reich tarafından pek takdir görmediği halde 1941'de şöyle yazmıştı: "Eleştirmeden Parti'yle birlikte yürüyorum. Halkımızın bünyesinde meydana gelen kutsal mucizeyi yerenleri ise ... öfke ve kederle kınıyorum."

10. 1935'te yazılıp Ağustos 1937'de yayımlanan bir kitaptan yola çıkarak: *Protestantische Rompilger* (Protestanların Roma'ya Hac Ziyareti).

Luthercilerin kendi yarattıkları canavar tarafından “yutulması” da muhtemel. Yahudiler hakkında söylediği birçok olumlu şey olmasına rağmen, Nietzsche’yi de sadece olumsuz sözlerini cimbızlayıp alarak kullandılar.

Hitler’in ve propagandacılarının doktrinleri herkes tarafından kelimesi kelimesine benimseniyor değil, ama tek tek herkes orada hoşuna giden bir şey buluyor ve sonra bunlar sıkıştırılmış yoğun bir kütle halinde birikiyor, geriye buna *tek tip bir hareket* uydurmak kalıyor. Bu durumda, insanların koyun sürüsü gibi davrandığını söylemek bir açıklama değil, hiçbir yere varmayan bir imge sadece. Bir kurtarıcı arama, bulunca da onun buyruklarına uyma gibi çok kadim bir eğilim elbette var, ama buradaki bütün bu karanlıkta kalan yanları açıklamayı başaramıyorum bir türlü. “Benim” şu ölüm dürtüsü görüşümü unuttuğumu söyleyebilirsiniz. Ama şöyle bir fark var; Nazilerin ortaya koyduğu yıkıcı güçler fazlasıyla bilinçli ve dürtülerinin hizmetinde.

Gayet ciddi nedenlerle 1923’ten beri beni tasalandıran sağlık durumum –kırk yaşına geldiğimde genç öleceğime inanıyordum, sonra elli bir yaşına geldim, altmış bir, yetmiş bir derken, bugün seksen bir buçuk yaşındayım¹¹– şimdi ikinci plana düştü. Ama çe-

11. Jacob (1815-1896) da Emanuel (Nisan 1833-17 Ekim 1914) de seksen bir buçuk yaşında öldüğü için Sigmund kendisini de aynı kaderin beklediğine ikna olmuş. 6 Kasım 1937’den bir-iki gün önce ya da sonra, yani birkaç hafta içinde öleceğine inanıyor. Doktoru Max Schur’un aktardığına göre, vaktiyle, kırk bir ile kırk iki yaş arasında öleceğine inanıyormuş, sonra elli bire çıkmış, ardından altmış bir ile altmış iki arasına ve 1936’dan beri de seksen bir buçuk yaşında öleceğine inanır olmuş. Bkz. Max Schur, *La Mort dans la vie de Freud*, Gallimard, 1975. 16 Nisan 1909 tarihli mektubunda Jung’a bu konudan sükûnetle, uzun uzun bahseder; altmış bir ve altmış iki (ve yarısı olan otuz bir) sayılarıyla oynar ve *Rüyaların Yorumu*’nun yayımlandığı yıl olan 1899’dan beri bu sayıların hisşına uğradığını hissettiğini anlatır. Aynı yıl yeni bir telefon numarası da almıştır: 14 362. Buradan kırk üçün kitabını yayımladığı, altmış ikinin de öldüğü yaş olacağı sonucuna varır. Bu “öngörü” biraz da bu kitapla birlikte hayatının eserini yazdığı ve artık iç rahatlığıyla ölebileceği inancıyla örtüşüyor. Bunu Fliess’in kendisine 1899’da saldırmaya başlamasıyla bağlantılandırıyor. Bir yandan da bu tür spekülasyonlara inanmadığını söyleyerek bitiriyor mektubunu: “Spiritist kompleksler

nemde sürekli ağrı var, damağımın bir kısmı alındıktan sonra yeri-
ne konan protez çok canımı acıtıyor, sık sık ayarlanması ya da de-
ğiştirilmesi gerekiyor. Kanserim adım adım ilerliyor, o yüzden son
birkaç yıldır¹² Viyana'dan pek uzaklaşamıyorum; on küsur yıldır
topluluk önünde konuşamıyorum. Artık nerdeyse hiçbir şey söyle-
mesem de, hatta bazen sırf dinlemek bile azap haline gelse de has-
taları –esas olarak “meşhur Freud”u yakından görme meraklıları-
nı– kabul etmeye devam ediyorum. Bana zevk veren tek şey elim-
den geldiğince sık yazmak. Sizinle mektuplaşmanın bu zevkin
şahikası olduğunu eklemekten edemeyeceğim; size yazarken çok
uzun zamandır¹³ hissetmediğim kadar özgür hissediyorum kendi-
mi, kimbilir belki biraz da bu mektuplar aramızda kalacağı içindir.

Hayatım bana pek çok mutluluk yaşattı, ama yine de asla yete-
rince uzun gelmeyecek, zira keşiflerimin çoğu benim için hâlâ tam
olarak aydınlanmış değil, sanki *açıkladıkları* kadar, bazı kapıları
kapadılar da. Öğrencilerim çalışmalarına esasa dair çok az şey ek-
lemiş oldu, daha ziyade ayrıntıları işleyip zenginleştirdiler, ama
eserimi, “Freudcu dava”yı, her şeyden çok önemseydiğim için öğre-
timden uzaklaşabilecek her şeyi ya ona zarar verebileceği (Jung,
Adler ve Reich, Rank, Steckel gibi diğer “aykırı” görüşlülerin yap-
maya çalıştığı buydu) endişesiyle ya da onu geliştirebilecek kişile-
re (Tausk ve bilhassa Ferenczi) karşı *çocuksu bir kıskançlıkla* “bu-
dadım”. Oğullarının üremesini engelleyen *ilkel baba* ile aramda

hakkındaki çalışmalarınızla ilgili yeni gelişmeleri, paylaşmadığım hafif bir heze-
yanı dinler gibi ilgiyle dinlemeyi sürdüreceğim.” (*Sigmund Freud – C. G. Jung,*
Correspondance, 1906-1914, Gallimard, c. 2, 1975.)

12. 5 Mart 1934'te Hilda Doolittle'a şöyle yazacaktı: “Yılın son üç ayını, ar-
tık hiç kesilmeyen ağırlarımı bir nebze hafifletsin diye yapılan yeni bir küçük
ameliyatın verdiği acılarla geçirdim. Sonuçta, bütün bunlar ileri yaşın ve ondan
kaynaklanan dokulardaki bozulmanın kaçınılmaz bir ifadesi, dolayısıyla ortada
trajik bir durum yok. ... Bu sahneyi ve bütün bu hadiseleri nihai olarak terk ede-
cek olma düşüncesi kederlendirmiyor doğrusu. İnsanın gözünün arkada kalması-
na neden olacak pek bir şey kalmadı, çok acımasız günler, gelecekse felakete ge-
be görünüyor.” (Bkz. H.D., *Visage de Freud, a.g.y.*)

13. 1893 ile 1900 arasındaki Fliess'le yoğun mektuplaşmalarından beri. Son-
raki bütün yazışmalarında çok temkinli davrandı.

benzerlik olduğunu, yani *babası olmadığım* çocuklar yapmalarını engellemiş gibi olduğumu teslim ediyorum. Birden aklıma dede olmak istemediğim geliyor, yani kendimi çocukken dedem gibi gördüğüm babamın yerinde bulmak istemiyorum. Lou ve Anna hakkında mektubunuzda söyledikleriniz de buraya çıkıyor: Bir tek benden “doğurdular”. Bu da dede değil, baba olmak, onları “dölleyen” tek kişi olmak istediğim anlamına geliyor; onlar da bunu açıkça ve ustalıkla üstlendiler.¹⁴ Bu çağrışım tuhaf görünebilir ama, kendim hakkında beni çok aydınlattı, kimbilir belki bu korkudan kurtulmamı da sağlar. Eh demek ki seksen bir yaşında gelecekmiş zamanı! Peki ama, kime söyleyebilirim ki bunu? Yine de hayal edeceğim. Ve bundan böyle yazacaklarımı etkileyip etkilemeyeceğini göreceğiz. Tabii eğer yazabileceksem... Velhasıl bu bakımdan benzer vaziyetteyiz: İkimiz de bize musallat olan ölüm heyulasını yaratıcı faaliyetimizle, insan tasavvurumuzla alt ediyoruz.

Bilinçdışına dönersek... Bilinçli ya da bilinçsiz, iştahın insanın özü, dolayısıyla eylemlerimizin ve tutkularımızın birincil nedeni olduğunu söylüyorsunuz. Burada duramayacağınız için, insan üzerinde etki eden başlıca iki duygu olduğunu ekliyorsunuz: sevinç ve keder. Diğer bütün etkilerin birer hal değil, hareket olduğunu belirttiğiniz bu iki etkiden kaynaklandığını ileri sürüyorsunuz. Bizim dışımızdaki nesnelere yöneldiklerinde ise bu etkiler sevgi ve nefrete dönüşüyor. Bunlar da birliği, bir araya gelmeyi, kendini muhafaza etmeyi hedeflediğine göre, yaklaşık on beş yıldır, kendini koruma arzusu ile cinsel arzuyu birleştiren *Eros* adıyla ilişkilendirdiğim cinsel dürtülerden nerede ayrılıyorlar? Çeşitli iştahlardan söz ediyorsunuz – oyun, sanat, anlatı, nesne üretme iştahı gibi. Bana göre, bunların hepsi *Eros*'tan türüyor ve çoğu zaman yaptıkları *Eros*'u dile getirmekten ibaret. Masalların, hikâyelerin, romanların, tiyatro

14. Lou yazdığı *Freud'a Açık Mektup*'ta (1931) bunu dile getirmiştir. Anna ise, bütün hayatını babasının yanında geçirmesinin (Viyana'da ve sonra Londra'da) yanı sıra, yeni fikirler geliştirmek için çalışmak yerine babasınıninkileri yayararak, psikanaliz kurumlarında önemli bir rol üstlenerek, 1925'ten itibaren babasını temsil ederek bunu göstermiştir.

oyunlarının çoğu neden söz ediyor? İnsanlar arası rekabet, kadınlar ve erkekler arası ikiyüzlülükler, çocukluktan yetişkinliğe geçiş, maddi ve manevi miraslar, kabile ve aileler arası ittifak ve çatışmalar değil mi hep konular? Grafik sanatlar ve heykelde av, savaş, dini tören sahneleri de tasvir edilir, ama bunların cinsel bileşenleriyle bağlarını kurmak hiç de zor değildir. Görünürde yaşamsal hiçbir işlevi olmayan ve sınırsız çeşitlilikteki oyunları *Eros*'la bağlantılandırmak daha zor olabilir. Fakat içerikleri, malzemeleri, oyuncu sayıları, vb. ne olursa olsun, hepsinde maksat zevk almaktır. Ve oyun sona erince, ister bir iskambil partisi, ister bir top oyunu, isterse bir beceri müsabakası olsun, oyuncular adeta sıfırlanmış gibi olur ve aynı kazanma umuduyla ya da oyunda yer alma isteğiyle yeni bir partiye başlamaya hazırdırlar; eylemlerinin sonuçlarına katlanmaya mecbur değildirler. Oyun oynarken insan bütün sorumluluklardan azade olur; neden-sonuç ilişkileri adeta ortadan kalktığı için bir çeşit yerçekimsizlik hali, tam bir özgürlük hali gibidir. Öte yandan, birincil narsizm olarak adlandırdığım şeye tekabül eden çok temel bir cinsel halin söz konusu olduğunu düşünmekten de kendimi alamıyorum. “Ben” çok düşük bir bedelle, *ânında* tatmin olur ve her ne kadar oyunun kazananları ve kaybedenleri olsa da, gerçekte hiçbir şey kaybedilmez, çünkü her yeni partide pey tekrar masaya sürülür. Aynı zamanda herkesin kendine diğerleriyle eşit bir yer (oyuncu olarak) bulduğu bir beraber olma biçimidir. Bütün toplumlarda oyunların bu kadar sevilmesinin nedeni bu olmalı: Hiç sıkıntı çekmeden ya da çok az bir sıkıntı karşılığında büyük zevk veren bir tür *hafif çiftleşme*. Kısmen cinsiyetsiz, üremeden tamamen ayrıştığı için bir anlamda meleksi ya da deyim yerindeyse çocuksu, hafifletilmiş bir cinsellik.

Ferenczi'yle ilgili yaptığınız yorumlar beni yine Hitler ya da o türden “mürşitlerin” uyandırdığı büyüleyici cazibesi meselesine getirdi. Sizin de ileri sürdüğünüz gibi, yönetici olarak seçtiklerinin otoritesi tarafından istismar edilmeye kendini teslim etmiş çok çocuksu kalmış insanlardan bahsettiğimizi düşünebiliriz.

TPI'de yazdığınız şeyin aklınıza geldiğini tahmin ediyorum:

Korku, talihsizlikler, düşman karşısında bozguna uğramak, genel olarak bütün terslikler toplumları en hezeyanlı fikirlere bağlanmaya, sözde kurtarıcılara kendini teslim etmeye yöneltir, çünkü duygularının gücü akıllarını tamamen aşar. Ben de sizin gibi, elde ettikleri bağlanmanın (“Sana inanıyorum Rabbim”) sevgi ve korunmayı kaybetme korkusunun sonucu olduğunu söylemeye meyilliyim. Ama öte yandan, başka bir koruma ve korunma yolunu da benimseyebilirlerdi: Kitabı Mukaddes'teki “Birbirinizi seviniz” buyruğu. Bu aynı zamanda, birbirinize destek olunuz, birbirinizi koruyunuz, birbirinize sahip çıkınız, yardımlaşınız anlamına gelir. O durumda bir “mürşit”e ihtiyaç kalır mı? Bir toplumu bir insana boyun eğmeye, her şeyi ondan ve onun tayin ettiği ve sadece ona biat eden yardımcılarından, çömezlerinden, astlarından beklemeye neyin yönelttiği sanırım benim kavrayamadığım başka bir şey olmalı. Böylece *neredeyse tanrısal bir kudret* ile donanıyor ve ona bu kudreti herkesin teslim etmesine dayanarak –bunu kendi yararına kullandığı doğaüstü güçlerden değil de onlardan aldığını göz ardı ederek– bilfiil icra ediyor. Böyle bir bağlanmaya ihtiyaç duyan hiç şüphesiz içimizdeki çocuksu yan. Peki ama, artık yetişkin olmuş olan bizler üzerinde niçin ve nasıl böyle bir hâkimiyet kuruyor?

Annemin ölümüyle ilgili kaygı rüyasının babalık/annelik meselesiyle bağlantılı olduğu kesin, Philippon (“Philipp’in oğlu”) İncili ise üvey ağabeyimin oğlu olduğumu sandığıma göre, şüphesiz beni ima ediyordu. Bu kadar açık seçik bir şey bunca zaman neden gözümünden kaçmış olabilir? Belki de çocukluğumda, bu “ihtiyar” adam (doğduğumda kırk bir yaşında olan) yerine, annemin yaşına uygun genç bir babam olmasını arzu ediyordum. Belki de bu yakışsız arzuyu kendimden gizlemek için, ortaya çıkan her fırsatta, babamın aşikâr güçsüzlüğüne karşı zihnimdeki kadirimutlak baba imgesini pekiştiriyordum (sahiden dedem olsaydı ve kendi oğlu tarafından babalığın elinden alınmasına razı gelseydi). O durumda, cinsel birleşme üvey oğul ile üvey anne arasında olacağından, kelimenin birinci anlamıyla enest sayılmazdı bu, ama benim (üvey) ağabeyimin oğlu olmam açık bir enest biçimi olurdu. İngiltere'ye

gittikten sonra Philipp'i bir daha hiç görmek istemedi babam, ağabeyimin de annemle en ufak bir teması kalmadı. Annem zaten asla iki ağabeyim hakkında konuşmazdı benimle. Bu uygunsuz davranış yüzünden bana o kadar özel bir düşkünlük gösteriyor olabilir miydi? Ama annemle babamın o dönemki ilişkilerini düşündüğümde, babamın öldüğü zamanki (1896) beş ya da altı yaşımın bakışıyla herhangi bir anlaşmazlık, huzursuzluk ya da soğukluk gelmiyor gözümün önüne, annemin babamdan yedi çocuk doğurması da evlilik münasebetlerine dair kuşkuya yer bırakmıyor. Bununla birlikte, babam anneme tevazu (onunkinden çok daha kültürlü bir aileden geliyordu), hayranlık (yedi çocuklu bir evi çekip çeviriyordu¹⁵) ve hafiften küçümsemenin (yirmi yaş küçüğüydü) iç içe geçtiği bir şekilde davranırdı. Velhasıl, en azından benim için bu bir muamma olarak kalmaya devam ediyor. "Sevgili annem" in yüz ifadesine dair dikkat çektiğiniz noktaların açıklaması da belki buradadır. Annemin yüzünü önce uyuyan (ya da ölmüş ve gerginlikten uzak, "huzur içinde istirahat eden") birinin yüzü gibi sakın; sonra, muhtemelen ölüm döşeginde olmanın "hırıltılarıyla" biçimsizleşmiş ve gergin olarak tasvir ediyorum. Bu ikili görüntünün 1895'te rüyayı yorumlarken mi belirttiğini, yoksa 1863 ya da 1864'te rüyada mı öyle gördüğümü hatırlayamıyorum. Her halükârda önemli olan rüyanın anlatısı ve 1895'teki yorumu. Anneme yönelik cinsel arzu duyma mevzusunu yorumlamaya yanaşmadığım ya da ikinci plana attığım gibi, Mısır kabartmalarındaki karakterler önem kazanıyor. Bunlar – 1870'lerden bu yana eski Mısır uzmanlarının araştırmalarının ortaya koyduğu üzere– üst düzey sülalelerin mensubu ölümlere, sıradan bir şekilde yok olmak yerine ölümleri ebedi bir uykuya dönüşün diye mumyalanıp ziynetleri takıldıktan sonra yerleştirildikleri tabutlarında eşlik eden tanrılar. Ölü kendisini bir yandan yaşayanlardan ebediyen ayıran bir yandan da onların yakınında tutan bir yaşam şekline mazhar olur. 1900'den önce de bunu biliyordum, ama

15. Son oğlu Alexander'i dünyaya getirmeden önce beş kız doğuran Amalia'nın büyük oğlu Sigmund'a düşkünlüğünü ondan bir yıl sonra doğan Julius'un sadece sekiz ay yaşamış olması da pekiştirmiş olabilir.

bu bilgiyi kullanmaktansa kuş başları ve cinsellikle ilgili kelime oyunlarına yönelmeyi tercih etmiştim. Öte yandan, bundan bir başka anlam da çıkarılabilir: Annemi hem hayatta (onu kaybetmek katlanılmaz bir düşünceydi, doksan beş gibi ileri bir yaşta ölmesi benim için büyük bir lütuftu) *hem de* aynı zamanda ölü (ama onu hiçbir şey olmamış gibi, yani arzulanır halde tutan bir ölüm) olarak görmek istiyordum,¹⁶ çünkü bana karşı fazla anaç ve fazla kollayıcıydı. Ayrıca belki de, bilinçdışında, beni üvey ağabeyimden doğduğundan şüphelenmeye devam ediyordum. Babamın ölümünden sonra, akciğerlerindeki rahatsızlığın tedavisi için Viyana'ya üç yüz kilometre uzaktaki Bad Ischl'deki kaplıcalara sık sık gitsin diye onu teşvik etmem sebepsiz değildi. Bize birkaç kilometre mesafede bir apartman dairesinde annemle birlikte yaşayan kız kardeşim Dolfi¹⁷ de ona eşlik ediyordu. Hemen hemen her pazar ailece ziyaretine giderdik. Karım Martha üç oğlumza karşı da hiçbir zaman annem gibi sahip çıkan bir tavırda olmadı, bilhassa savaş sırasında başlarına kötü bir şey gelmesinden çok endişelendiği halde aşırı bir koruyuculuğa, hayatlarını yönlendirmeye ya da evlilik ilişkilerine burnunu sokmaya kalktığını asla görmedim. Oğullarım da hiçbir zaman anneleriyle özel bir ilişki arayışında olmadı, bana yönelik bir kıskançlıklarına hiç rastlamadım. Kızlarım kendi istedikleri gibi sürdürdüler hayatlarını, Anna hariç hiçbiri bana aşırı bir bağlılık göstermedi. Onun benim yanımda kalması için her şeyi yaptığımı, eşcinsel ilişkilerini görmezden geldiğimi söylemek zorundayım. Oğullarımdan hiç değilse biri psikanalize ilgi gösterseydi ne olurdu bilemiyorum. Doğrusu, bende bir klan zihniyeti olduğunu ve çocuklarım yanı başımdan ayrılmasın diye çeşitli kurnaz-

16. Freud şöyle yazmıştı: “Annenizin tartışmasız gözdesiyseniz, hayatınız boyunca muzaffer olma duygusunu korur, başarılı olacağınızdan emin olursunuz ve çok nadiren yakalayamazsınız başarıyı.” Duygusal hayatta yegâne “saf” bağın da anne-oğul bağı olduğunu ileri sürmüştü.

17. 23 Temmuz 1862'de doğan “Dolfi” –Esther Adolfine– Sigmund'un evlenmeyen tek kız kardeşiydi ve hep annesiyle birlikte yaşadı. 5 Şubat 1943'te tehcir sırasında hayatını kaybetti. Kız kardeşlerinden üçü (Rosa, Mitzi, Pauli) Eylül 1942'de Treblinka'ya tehcir edildi. Savaştan bir tek en büyükleri Anna (31 Aralık 1858- 11 Mart 1955) sağ çıktı.

lıklar yaptığımı itiraf etmem lazım. Keza, Martha'nın kız kardeşini (dört yaş küçüğü Minna) de "nüfusuma aldım", 1896'dan beri bizimle yaşıyor ve onu elli beş yıldır çok değer verdiğim bir kız kardeş olarak görüyorum. Nezaketi, sırdaşlığı, çocuklara sevgisi kardeşi için olduğu kadar benim için de vazgeçilmez bir hayat arkadaşı kıldı onu.¹⁸

Bugün geriye dönüp bütün bu varsayımlara baktığımda, benim kendi "düğüm-kompleksim" başka içirme (ensest) ve dışlama (öldürme) biçimleri içinde bir "düğüm"den başka bir şey değilmiş diyorum. "Oidipus kompleksi" olarak adlandırdığım model tecrübenin kültürümüzde (Yahudi ya da Hristiyan diye ayırım yapmıyorum, çünkü bu ortak bir miras) çok yaygın olmakla birlikte özgül bir durum olması da muhtemel. Kısa süre önce okuduğum *Sex and Temperament in Three Primitive Societies* (Üç İlkel Toplumda Cinsiyet ve Davranış Biçimleri)¹⁹ adlı kitap Oidipus kompleksine dair duyduğum bu kuşkuyu pekiştirdi. Yazar temel gayelerin ve kadın/erkek ilişkilerinin birbirinden tamamen farklı olduğu Yeni Gine'den²⁰ üç kabileyi anlatıyor.

Arapeş kabilesinde ortak gaye ister çocuk, ister hayvan ya da bitki olsun, "bir şey büyütmek". Erkeklerin ve kadınların farklı faaliyetleri var, ama hepsi "annelik yapıyor". Dayanışma ve işbirliği her şeyden üstün tutuluyor; öyle ki, rekabetçi olanlar dışlanıyor.

18. Kimi sözde "tarihçiler" Jung'un gevezeliklerine bakıp Freud'un baldızıyla arasında cinsel ilişki olduğu ve onu entelektüel çalışmalarında baş sırdaşı olarak gördüğü hikâyesini uydurdu. Oldukça sıkıcı, çoğunlukla çok sıradan, açık saçık ima bir yana herhangi bir şeyi ifşa etmeyen mektuplaşmalarını şöyle bir okumak, çalışmalarından hiç söz etmediğini ve çok samimi olduğu Minna'ya aslında kız kardeşi gibi davrandığını ispatlamaya yeter. Bunun dışında dile getirilecek her yorum fuzulidir. (Bkz. Sigmund Freud-Minna Bernays, *Correspondance 1882-1938*, Seuil, 2015.)

19. Margaret Mead*, 1935. (Yazarın 1928 tarihli *Coming of Age in Samoa* [Samoa'da Gençlikten Yetişkinliğe Geçiş] başlıklı çalışmasını da içeren bu kitabı Fransızca *Mœurs et sexualité en Océanie* [Okyanusya'da Âdetler ve Cinsellik] adıyla çevrildi: Plon, 1963). Kitabın sonradan çok sert eleştiriler alması Freud'un buradaki kullanımına dair bir şeyi değiştirmez.

20. 786.000 km² yüzölçümündeki bu Pasifik adası 1564'te İspanyollar sahip çıkınca Yeni Gine adını aldı.

Oyunları da saldırganlıktan uzak. İnsanın doğasının iyi olduğuna, dünyanınsa işlenecek bir bahçe olduğuna inanıyorlar. Çok nadiren de olsa, diğerlerine kötülük yapmak isteyenler karşısında ellerinden gelen bir şey yok. Bu kabilede, savaşta insan öldüren de bir katil kadar hor görülüyor.

Mundugumor kabilesinde erkekler de kadınlar da “erkeksi”, saldırgan ve yamyam. Kadınların şiddet uygulayan saldırgan erkeklerden korunmaya ihtiyacı olmadığı kabul ediliyor. Ticaret ilişkisi kurdukları komşularını hakir görüyorlar. Cinsellik de dahil her alanda aralarında güvensizlik, şüphe, kavga hüküm sürüyor. Çocuk yetiştirmek diye bir şey yok, çocuklara şefkat gösterilmesi çok nadir. Cinsellikleri tamamen dizginsiz, evlilik kurallarını iplemiyorlar. Birbirine yumuşak davranan, çocuklarına sevgi gösterenler uyumsuz kabul ediliyor.

Çambuli kabilesinde ise kadınların üstlendiği çeşitli görevler var (balıkçılık, sepetçilik). Erkekler kelle avcılığı yapıyor ve sanatsal ifade olarak görülen törenler düzenliyor. Kadınlarla erkeklerin birbirini tamamladığı düşünülüyor, erkekler kabileyi kadınların yönetmesine itiraz etmiyor.

Bütün bunlardan yazar erkeksi ya da kadınsı denen davranış biçimlerinin cinsiyete özgü olmadığı, insan doğasının “son derece yörgürlabilir” olmasından ötürü toplumsal yapı tarafından belirlendiği sonucuna varıyor. “İçinde yaşadıkları toplumun kurallarına uymayı reddeden herkesin”, “gerçeklikten” kopmuş ve dolayısıyla olgunlaşmamış kişiler, nevrozlular olarak nitelendirilmesinin yanlış olduğunu da ekliyor. Yazara göre, uyumsuzluk bir nevroz belirtisi değil, toplum içindeki bir aykırı hal.²¹ Ve her çeşit insanın ken-

21. Yazar genç bir kadının annesiyle değil de babasıyla özdeşlik kurmasının cinsiyetler arasında davranışlarda bir indirgenemez ikilik bulunmasından kaynaklandığını göstermek için kurgusal bir örneğe başvuruyor. Bir toplumda örneğin erkekler fiziksel temastan uzak duruyorsa, dokunmaktan, dokunulmaktan hoşlanmayan bir genç kız babasına daha kolay yönelecek, kızıdan çok oğlan gibi yaşayacak, erkeklere has bir meslek seçecek, evlenmeyecektir. Böyle bir şey Arapeşlerde görülemez, çünkü “bu toplumda ‘kadınsı duygular’ ve ‘erkeksi duygular’ diye bir ayrım olmadığı için bir kızın annesinden çok babasına benzemesinin kişiliğine en ufak bir yansıması olmayacaktır.” 18. bölüm, “Atipik Birey”.

dine yer bulabileceği *heterojen* bir toplum öğütüyor.

Vardığı sonuçlar bana tartışmalı gelse de, ele aldığı üç kabileye dair anlattıklarını çok çarpıcı buldum. Bu anlatılanlar doğruysa, ailelerin rol dağılımları var ve patolojik bağlanmalar bu rollerin çeşitlilik derecesine göre değişiyor. Bu durumda, biz psikanalistlerin, insan ruhunun kendine özgü tek bir gelişimi olmadığını, –yüz küsur ya da birkaç milyon kişinin paylaştığı– *kültürden kültüre değişiklik gösteren farklı modeller* olduğunu kabul etmemiz gerekiyor. Öyleyse benim benimsediğim gibi mekanik bir şemadan ziyade kimyasal bileşimler bize daha yakın olabilir. O halde, sizin de ileri sürdüğünüz gibi, “Oidipus kompleksi”nin sadece bazı kültürlerde görüldüğünü kabul etmem de gerekir. Annebaba/çocuk ilişkilerinin özel bir çehresine bağlanmayan, daha genel “bir kompleks” bulmak gerekir. Değişmez bir miras artık olmayacağı için, bu mirasın ne olduğu sorusunu sormak zorunda kalmam. Talebelerimin çoğunun bir anlam veremeyeceği böyle bir gözden geçirmeye girişme ileri yaşım mani oluyor. Bir “Ekol” yaratmamış, bir “Dava” icat etmemiş olmanız ne kadar isabetli olmuş! Kendinizden başka elinizi tutan hiçbir şey yok!

Böyle bir çaba bilinçdışının varlığına –ve bilinmemesine– dair pek bir şeyi değiştirmezdi, ama bizi onu çok daha “kişiselleştirmek” zorunda bırakırdı. Bu bana 1917’de psikanaliz hareketine “katılan” Georg Groddeck’in²² (üç yıl önce vefat etti) fikirleri karşısında duyduğum rahatsızlığı hatırlatıyor. “İd”den ilk söz eden de o olmuştur, bunu hep belirttim. Vurgulayarak savunduğu tekçiliğin (o dönem bölük pörçük fikir sahibi olduğum) sizin görüşünüzün bir türevi olduğunu sanıyordum önceleri, mistik yanının sonradan farkına vardım: Kadirimutlak Tanrı gibi İd²³ kendi gayesine göre

22. 1886-1934.

23. Groddeck şöyle yazıyor: “Anne, anne sevgisi ve anne nefreti, insana her şeyi verir, Tanrı’yı bile. Tanrı bizim içimizdedir, bizler Tanrıyız, id Tanrıdır, her şeye kadir bir id. Bir Tanrı’nın olduğu fikri idin derinliklerinden çıkar; Tanrı’ya inanmaya zorlanıyoruz, çünkü biz kendimiz Tanrıyız.” (“İde dair.”) “İd bıkmadan usanmadan ... her şeyi inceler ... en iyi olanı, kendisine en iyi görüneni seçmeye çalışır.” “Örnek Direnç Olarak Kabızlık” (1926). (*L’Arche* no 1, 12 Nisan

insan hayatını yönetir, hastalıkları ortaya çıkarır ve iyileştirir, kazaların ciddiyetine karar verir; uzayda bir yeri yoktur, vb. Daha sonra, bağırsakların boşaltılması hususunda ortaya koyduğum (sonradan anal-sadist saplantı ya da aşama adını verdiğim) tutma/verme tecrübesinden hareketle *kabızlık* hakkında ipe sapa gelmez laflar etmeye başladı. Sindirim sorununu düşüncenin birincil ifadesi, direnç modeli, özel mülkiyetin kökeni, sırtın ilk biçimi, bütün ruhsal hastalıkları açığa vuran, kısacası ruhsal yaşamın a'dan z'ye açıklaması diye ilan ederek çıkarsamalara girişti. Düşüncesine göre, dirençlerin bertaraf edilmesi bilince varma sürecinden çok bir boşaltma süreci.²⁴ Esasen, kabızoloji ve kabızanaliz diye bir şey icat etmiş oldu: Psikanalizin eksik ve kusurlarının mükemmel bir karikatürü! Madem öyle, gaz çıkarma biçimlerinden (sıklığı, hacmi, sesi, kokusu, serbest bırakılan ortam, vb.) hareketle bir osuroloji ve osuranaliz de kurulabilir, neden olmasın! Biz psikanalistlerin genel eğilimi ruhsal yaşamı tek bir etkeni, biricik nedeni, majör bir simgeyi, tipik bir gidişatı öne çıkarabileceğimiz en basit ifadeye indirgeme arayışı değil midir? Bu anlamda Groddeck tam bir dev aynası işlevi görür ve “ortodoks” takipçilerime karşı kendisini her zaman savunmuş olsam da beni hep eğlendirmiştir. İyi de bir hekimdi, on yıl boyunca Ferenczi'yi tedavi etti, yakın dost oldular. Aslında tekçi değildi, çünkü ona göre “id” bedeni ve zihni kullanır, beyni yaratır, beden ve ruhun ilişkilenmesini sağlar, vb. Sonunda kendi “id”inin benimkiyle bir alakası olmadığını yazmıştı – ki buna katılıyorum. Tıpkı Ferenczi gibi, o da hastaları severdi, hekim hastaları *tedavi etmek* yerine onlara *hizmet etmeli*²⁵ demekten çekinmezdi.

1926.) İd “bireysel varlığın içindeki canlının tamamıdır” (“Considération de principe sur la psychothérapie” [“Psikoterapi Üzerine İlke Görüşü”], *Allgemeine arztliche Zeitschrift für Psychotherapie und psychische Hygiene*, I, 1928).

24. Belli ki Freud şu metni okumuş: “Örnek Direnç Olarak Kabızlık” (*La Maladie, l'art et le symbole* içinde, Gallimard, 1969). Groddeck burada tamı tamına şöyle diyor (isteyerek ya da istemeyerek bir mizah mı?): “Kabızlık kendi içinde direnç”tir ve bu konu hakkında konuşursak “malzeme sıkıntısı” çekme ihtimali yoktur.

25. Şöyle diyor: “Hasta hekimin efendisidir” (“Psikoterapi Üzerine İlke Görüşü”, [1928], a.g.y.).

Bilinçdışı, 1900 öncesinde yazdığım gibi, insan ruhunun *arkaik* ve *şeytani* yanı mı? Zamandışı mı?²⁶ Bozulmaz daimi bir yapı mı?²⁷ Kendinden önceki kuşakların mirasçısı mı?²⁸ Art arda önerdiğim bu ifadeler birbirine eşdeğerde olmaktan hayli uzak. Ayrıca, Darwin'in ele almaktan çekinmediği bir soruya dokunmadım: Hayvani dürtülerin –en azından memelilerde– insanın da diğerleriyle paylaştığı ortak bir temeli var mı? Yoksa, (canlılar arasında eşsiz gibi görünen) hayal etme ve akıl yürütme yeteneklerinden ötürü insanın dürtüleri hayvanlar âleminde hiçbir benzeri olmayacak şekilde dönüşüme mi uğradı? Erotik dürtüler ile kendini muhafaza etme dürtüsünün birliği ve bunların birlikte ölüm dürtüsüne karşıtlığı ile yetinirsem, bu dürtülerin bütün canlı varlıklarda mevcut olduğu sonucuna varmam gerekiyor. Yine de, Darwin'in teorisini kabul etsem de, her düzeyde, canlı varlıkların yok oluşlarını açıklamak için ölüm dürtüsünün olması gerekmediğini görüyorum. Doğanın belirli bir gayesi olmadığı kabulüyle birlikte “varlığında sebat etme” her şeyi açıklamak için yeterli. Neticede, bu metafizik ve metapsişik tezi benimsemeye beni yönelten insan türü içinde işlenen zülmeler oldu.

Onca klinik ayrıntı birikimine, kurulan onca spekülasyona rağmen, bilinçdışı konusunda hâlâ epey cahil olduğumu söylemeliyim. Oysa bu alanın önde gelen “kâşifi” olarak biliniyorum. Keşif

26. “Genelde anıların zamanla belirsizleştiğine ve bulanıklaştığına inanırız. Oysa, zamanın unutma üzerinde kendi başına herhangi bir rolünün olmaması daha büyük ihtimal [vurgu Freud'a ait]. Bastırılmış anıların izlerini analiz ederken aradan geçen sürenin üzerlerinde herhangi bir değişiklik yaratmadığını tespit ederiz. Bilinçdışı, şaşmaz bir biçimde, zamanın dışındadır.” (*Günlük Yaşamın Psikopatolojisi*, 1901.)

27. “Psikanaliz bize her insanın bilinçdışı zihinsel aktivitesinde, ötekinin tepkilerini yorumlayacak, yani ötekinin duygularını ifade ederken yaptığı çarpıtmaları ortadan kaldıracak bir ağıta sahip olduğunu öğretti [vurgu Freud'a ait].” (*Totem ve Tabu*, 1913.)

28. “Kalıtsal id ben'in sayısız varoluşlarının kalıntılarını barındırır [vurgu Freud'a ait], dolayısıyla ben idin içinden üstbenini çekip aldığı anda, belki de sadece ben'in en eski konfigürasyonlarını su yüzüne çıkarır, dirilmelerini sağlar.” (“Ben ve id” [1922], *Bütün Eserleri*, c. XVI, PUF.)

yeteneğim konusunda şüphem yok, fakat dürtülerin bileşimlerinin nasıl oluştuğunu ve bu bileşimlerin dönüşümünde imgelerin (bilinçdişi) nasıl bir yere sahip olduğunu hâlâ bilemiyorum.²⁹ Sizin bilinçli ya da bilinçsiz iştahların aynı olduğunu söylemeniz gibi ben de kendi dilimde dürtülerin ve temsillerinin bir ve aynı şey olduğunu söyleyebilmek isterdim. Lakin, her zaman hafızaya dayalı bir faaliyet çıkıyor karşıma, bu da tamamen bedensel olarak ele alamayacağım, hayal gücüne dayalı bir faaliyeti doğuruyor.

Bundan kırk beş yıl önce, kimileri histeriklere masallar uyduran yalancı muamelesi yaparken (çünkü çektikleri acıların organik kaynağı bulunamıyordu), kimileriye histeriye teşhisi zor olsa da mutlaka organik bir neden aramakta ısrar ederken Joseph Breuer'le birlikte "Histerik kişi esas olarak su yüzüne çıkan bulanık anılardan acı duyar"³⁰ diye yazmıştık. Bütün "sinir" hastaları gibi histeriklerin de yaşamlarının bir ya da birkaç ânında *ruhsal örselenmeye* maruz kaldığını ve kişi bu acıların anısından kurtulamadığı için, bizzat bu anının acıya dönüşmesi nedeniyle yaraların zamanla kapanmak yerine ilk günkü şiddetiyle açık kaldığını söylemek istiyorduk. Çekilen acının bir türlü dinmemesini –ve buna bağlı davranış bozukluklarını– iki koşula bağlıyorduk: tepki göstermenin imkânsızlığı (toplumsal yasak, telafisiz kayıp); mağdurun ruhsal durumunun güçsüzlüğü (büyük korku). Yatkinlığın söz konusu olabileceğini, ancak ağır bir örselenmenin ruhsal bir çözülmeye yol açacağını düşünüyorduk. Bugün de hâlâ histerik kişinin sözlü olarak ifade edemediği travmatik anıları anomaliye ya da fiziksel yetersizliklere dönüştürdüğü kanısındayım. Bu da fiziksel olan ile ruhsal olanın birbirine *sıkı sıkıya bağlı, fakat farklı* olduklarını kanıtlıyor. Tedaviye yönelik jestlerle, ilaç ya da fiziksel egzersizlerle müdahale yoluna gitmeden *sadece* söze dayalı psikanalize yönelmemin ne-

29. Freud, Lou Andreas-Salomé'nin yirmi yıl önce kendisine yazdığına yaklaşıp görünüyor: "İnsan faaliyetlerinin gerisinde ve psikanalitik açıdan hâlâ ulaşılabilir noktada, en değerli ve en aşağılık dürtülerin birbirini koşulladığı bir uçurum bulunur, hangisinin hangisi olduğunu ayırt etmek mümkün olmadığından nihai bir hükme varmak da imkânsızdır." (4 Aralık 1914 tarihli mektup.)

30. *Ön Çalışma*, Aralık 1892, *Histeri Üzerine Çalışmalar* (1895).

deni de bu. Çoğu zaman cinsel etkenlerle (istismar, ketlenme, fan-teziler) bağlantılı olan acı veren anıların dile getirilmesinde her zaman bir direnç gözlemlediğim için “ruhsal aygıt”, “ruhsal dinamik” ve “ruhsal ekonomi”nin fizyolojik olay, işlev ve yapılarla belli bir özerkliği olduğu düşüncesini koruyorum. Öte yandan esas olanın fikirler ya da imgeler (anıların içeriği) değil, duyguların *güçü* ve bunların çatışması olduğunu kesin olarak gözlemledim – ve bıkmadan usanmadan tekrarladım. Semptomlar ile (her yeri kaplayan ya da boşluklu, kesik kesik) anıların çarpıtılması arasındaki sınırın gayet geçişken olduğunun farkına vardım. Söz konusu anıların çoğunun bedensel eylemlerin imgeleri olması da bununla ilişkili olsa gerek. Rüyalarda –eğer varsa– sözel içeriğin fiziksel jest, hareket ya da hallere kıyasla daha tali olması da bunu doğruluyor.

Mektubu yazmaya biraz ara verip –1908’den beri ilk defa– eski çalışmalara biraz göz attım ve *Histeri Üzerine Çalışmalar*’ın IV. bölümünde ne kadar çok fiziksel metafor kullandığımı hayretle fark ettim: “ağır enfeksiyöz hastalık”, billurlaşma, katarsis, baskı, tiksime, savunma, “yüze vurma”, “hastadan söküp alma”, kilidi açma, “ruhsal malzemeler”,³¹ yumrular, sızıntı, “cerrahi müdahale”,³² vb. O zamanlar fiziksel dışavurum ile zihinsel imge arasında süreklilik olduğu düşüncesine çok uzak değildim, ama yeterli bilgi sahibi olmayan ya da kötü niyetli okurların beni insan zihninin büyük zenginliğini temel davranış biçimlerine indirgeyen kaba bir materyalist gibi görmesinden çekiniyordum. Her ne kadar çekingen bir biçimde de olsa cinselliğin nevrozlara etkisinin önemi üzerinde ısrarla durmuş olduğum için, cinsellik sırf fizyolojik dışavur-

31. Örneğin: “Geniş biçimde yayılmış bir kitle şeklini alan bütün patojen malzemeler dar bir yarıktan geçerek çekıştırilmiş ve parçalanmış halde bilince varır. Varsayılan organizasyonu yeniden kurmak psikoterapistin işidir. Kıyaslamalara düşkün olanlar bu durumu *solitaire* oyununa benzetmekte zorlanmayacaktır.” (“Histerinin Psikoterapisi”, *Histeri Üzerine Çalışmalar*.)

32. “Katartik psikoterapi yöntemini zihnimde hep cerrahi müdahaleyle karşılaştırmışım ve yaptığım psikoterapi tedavi işlemlerini cerahat dolu bir dokuyu yarmaya, bir diş çürüğünü oymaya benzeterek tarif ediyorum.” (A.g.y.)

rumlarıyla karıştırılacak diye daha da korkuyordum; halbuki histeri incelemesinde önemli olan tam da ruhsal ile fiziksel olanın birbirinden *ayrılmazlığı* idi (ve kısa sürede bunun nevrozların geneli için geçerli olduğunu gördüm ve “aktarım” olarak adlandırdım). Nevrozların cinsel etiyolojisine dair görüşüm bu kadar eleştiriye maruz kalmasaydı, sanırım bu birbirinden ayrılmazlık üzerinde çok daha fazla ısrar ederdim ve böylece sizin tekçi bakışınıza yaklaşıp, hatta belki tamamen benimserdim.

Madem öyle, şimdi –tek muhatabım için– fizyolojik olan ile psikolojik olanın *bir* olduğuna dayanan bir ruhsal yaşam açıklaması geliştirme teşebbüsünde bulunacağım.

Organların gelişimini bir tür hareketle eş tutarak ve her hareketle bir duygunun eşlik ettiğini, daha doğrusu, her hareketin bir duygu olarak tarif edilebileceğini ya da bir duygunun ifadesi olarak ele alınabileceğini varsayarak, insan bedeninin daha oluş ânından itibaren *hareket* halinde olduğu fikrinden yola çıkalım.³³ Bağlantılı –ve az ya da çok eşgüdümlü– bir hareketler bütünü fiziksel açı ve psikolojik açı ayrımı yapmadan “eylem” olarak adlandırılabilir. Eylemin jestler (ve sözleri) ile duyguları birbirine bağladığını söyleyebiliriz. Farklı hareketlerin belli bir sıklıkta ve düzenli olarak birbirine bağlanması şemalar halinde hafızaya yerleşen *alışkanlıklar*’ı doğurur, öyle ki çoğu zaman hareketler biz bilincine varmadan tekrarlanır. Ancak alışkanlıklarda bir aksama olduğunda (yürüyüş hızını değiştirmek, farklı bir sırayla giyinmek ya da yıkanmak, farklı bir şekilde dokunulmak ya da okşanmak, vb.) eyleme belli bir dikkat yöneltmek gerekir, başka bir deyişle açıkça bilincinde

33. Freud’un aklında burada muhtemelen Darwin’in *The Expression of Emotions in Man and Animals* (1872; Türkçesi: *İnsan ve Hayvanlarda Beden Dili*, çev. Orhan Tuncay, Gün Yayıncılık, 2001) kitabı var. Darwin yüz ifadelerini, korku ve öfke hareketlerini, kalp çarpıntılarını, tüylerin dikilmesini vb. anlatır. Örneğin: “Niyetlerimizle hareketlerimiz öylesine sıkı sıkıya bağlantılıdır ki, bir nesnenin bir yöne doğru hareket etmesini şiddetle arzuladığımızda, vücudumuzu aynı yöne doğru hareket ettirmekten kendimizi kolay kolay alamayız, halbuki bunun herhangi bir etkisinin olamayacağını da tamamen biliriz.” (II. bölüm, “İfadelerin Genel İlkeleri”).

olunarak davranılır. *Adım atma* bu konuda iyi bir örnek, çünkü kelimenin dar anlamıyla adım atmanın dışında pek çok faaliyetle de ilgilidir: Girişimler (idari, bilimsel, ticari), yöntemler, geleceğe dair öngörüler ve bir hedefe yönelik her hareket bununla ilişkilendirilebilir. İlk adımlarını atan küçük bir çocuğun engellendiğini ya da henüz o güveni bulmadan yürümeye zorlandığını, ya da ancak iyice düşünüp taşındıktan sonra ayağını yere basması gerektiğinin öğretildiğini, ya da yengeç gibi veya seke seke yürümeye zorlandığını farz edelim. Bu kişi yetişkinlik çağına geldiğinde, handikapının üstesinden gelmek için büyük çaba sarf etmiş olduğundan ötürü çoğunlukla normal bir şekilde yürümeyi başarabildiği halde, “fiziksel” bir engelle ya da yakınlarıyla yaşadığı bir sıkıntı veya onu *lokomosyon dengesizliğe* sürükleyen bir gerilimden kaynaklanan herhangi bir zorlukla karşılaştığı anda, yine “çarpık” yürümeye başlayacaktır. Buna bağlı olarak, bir hedefe doğru ilerlemesi gerektiğinde, bu hakikaten erişilmesi güç bir hedefse ya da erişebileceğine dair kendine yeterince güvenmiyorsa, çocukluğunda alışkanlık edindiği *çarpık* yürümeye yine dönecektir. *Adım atma örneğinde, eylem ve duyumsamanın birbirinden ayıramaz olduğunu görüyoruz. Beslemek ve beslenmek* eyleme-ve-duyumsama biçimlerine ve yemekten başlamak üzere çok gelişmiş toplumsal-ve-zihinsel bileşimlere dair daha da geniş bir çeşitliliğe imkân sunuyor; her tür şenlik ve yemek buna bir örnek. Yemek yemeğe dair bütün zorunluluklar ve yasaklar (Yahudiler bu konuda özellikle sıkıdır) içine çekme, emme, banma, çiğneme, kaynaşma, bütünleşme, özümseme, paylaşma, birleşme, ayrışmayla, vb. ilintili diğer pek çok eylem tarzını da biçimlendirecektir. Öyle ki, beslenmek “ruhsal” faaliyetlerin büyük bir kısmının prototipi ya da eşdeğeri olarak ele alınabilir. “Manevi gıdalar” diye bir şeyden söz ediliyor, beslenme faaliyetiyle bilimsel faaliyeti ya da siyasi faaliyeti birleştiren âdetlerin çokluğu ise çarpıcı. Beslenme, bambaşka dışavurumları olan, ama hepsi bazı tipik eylemlere-duyumsamalara yol açan çok çeşitli patolojilerle yakından bağlantılı: beslenmeyi inatla reddetme (anoreksi), giderilmez bir açlıkla yemek yeme isteği (bulimia), bazı besinleri ya da besin gruplarını yemekten uzak durma (fobiler), aşırı

bir tempoyla yemek yeme (fazla yavaş ya da hızlı), bazı besinleri sindirmeye, hatta kimilerini sadece görmeye aşırı tepki gösterme (alerjiler, yiyeceklerle ilgili tabular), çok katı rejimler uygulama (kimi zaman doktorlar tarafından da paylaşılan takıntı) vb. Beslenmenin bütün dini ritüellerle bağlantılı olduğunu ve mitlerin yiyecekler ile sofrada adabını her zaman dayanak ya da örnek olarak kullandığını kanıtlamaya çalışmak gereksiz.

Cinsel faaliyet'e gelince, öylesine çeşitli alanlara yansır ki, insanın bütün faaliyetlerinde karşımıza çıkar. Dahası, dilbilgisinden sanatsal formlara, her tür süslemeye, işbölümünden kozmogoniye, vb. dünyayı eril ve dişil olarak iki kategoriye böler. Başka insanların sevgi ve şefkatine duyulan ihtiyaç insan yaşamının en kuvvetli itici gücü olduğundan cinsel patoloji de o denli yaygın ve çeşitlidir. Bu konuda daha fazla bir şey söylemem gerektiğini sanmıyorum, ama şunu da belirtmeden geçemeyeceğim; “aşk” ile “seks” arasında birinin “soylu” ve ruha özgü, diğerinin “utanç verici” ve insanın hayvansı yanına özgü olduğu yönündeki –uydurma– ayrıştırmanın, büyük ölçüde, cinselliği insanın herhangi bir davranışı gibi ele almayı reddetmenin sonucu olduğu da bir gerçek.³⁴ Bu ayrıştırmanın kendisi cinsel rahatsızlıkların ve onların varlığını kabul etmekte karşılaşılan zorlukların başlıca nedenini oluşturuyor, bu da rahatsızlıkları daha da artırdığı gibi, tedavilerini de zorlaştırıyor. Öte yandan, hastalarla kırk beş yılı bulan yakın temasının da doğruladığı üzere, hastaların çoğu bu ayrıştırmaya –bilinçdışı bir şekilde–

34. 1930'lerde, cinselliğin görmezden gelinmesi her alanda yaygındı: 1932 tarihli *Resimli Ansiklopedik Küçük Larousse*'ta “hayvanlar âlemi”ne otuz sayfa ayrılmış, cinsel organlar ve üreme konusundan tek kelime bahsedilmemişti. Buna karşılık, deniz ve termal dinlenme merkezlerine on iki sayfa, dikeşe on üç sayfa, “yaşama sanatı”na on dört sayfa ayrılmıştı. Öte yandan bir cinsel konuya (örneğin olarak) iki paragraf değinilmişti: sokakta selamlaşma. “Sokakta tanıdığı bir kadınla karşılaşan erkek, kadın kendisini görmezden gelmediği takdirde, önce davranıp selam vermelidir. Kadın selamlaşmaktan kaçındığı halde selamlamak büyük nezaketsizliktir. Sokakta asla erkek kadının yanına yanaşmaz; kadın erkeğin yanında durduğunda ise erkek ölçülü ve çok saygılı davranmalı, şapkasını ancak kadının müsaadesi üzerine takmalı, kadın da vakit kaybetmeden bu müsaadeyi vermelidir.” 1937 basımında da cinsellik bahsi açık olarak geçmez.

sahip çıkıyor, çünkü bu sayede “tenin zaaflarına” karşı kendilerinin deki “manevi” olduğuna inandıkları yanı koruyorlar. Kültürel gelişmelerin –belki de haksız yere– altında yatar görünen bu asli yarılmayı nasıl aşacağımı hâlâ bilemiyorum. Beden ile ruhun içsel birliğini kabul etseydim, şöyle yazabilirdim:

“Türün ölümsüzlüğünü, en azından çok uzun ömürlü olmasını sağlayan cinsel organlar ve işlevlerdir; buna bağlı olarak bedenin geri kalanı zayıf ve ölümlü hissedilir. Birçok insan için bu kabulle-nilebilir bir durum olmadığından, bir *tersyüz* etme ortaya çıkar: Ölümsüzlük bedenden ayrı olduğu varsayılan ruha ait hale gelir, cinsellikse ölümlülüğün işareti sayılır ve dolayısıyla eşzamanlı bir cazibe-ve-tiksinme nesnesi olur. Bunu, geliştirilen bir dizi ikincil karşıtlık izler: içgüdüsel faaliyete karşı düşünce ve söz, maddi eserlere karşı manevi eserler, zanaatlara karşı sanatlar gibi... Ağır ile hafif, sıcak ile soğuk arasında olduğu gibi, tüm gerçek şeylerin ölçümlelerinde nasıl bir devamlılık varsa, önyargılardan tamamen arınmış bir bakış en bedensel ile en manevi olan arasında da bir *devamlılık* olduğunu görecektir; ikilikler ayrıntılı ve kalıcı sınıflamalar üzerinde kurulur ve sağlamlaşır.”

Bu durumda, ilk yarılma dürtülerin ilk bastırılmalarından *önce gelir*, dolayısıyla, “ruhsal aygıt” bünyesinde miras alınmış bir yatkınlık değil, bütün bastırmaların ve dürtülerin çarpıtılma hamlelerinin esas nedeni olur.

Bugünlük burada kesiyorum, zaten bu kadarı bile bana fazla geldi. Sizin bu tartışmayı daha ileri götürebileceğinize eminim ve bunu canı gönülden diliyorum.

Dostunuz Sigmund

Hamiş: Mektubunuzun sonuna eklediğiniz nota cevap vereyim. Her ne kadar matematiksel düşünceye pek hâkim olmasam da Poincaré eleştirinize katılıyorum: Bütün uzaylar, bütün sayılar, bütün şekiller... – bunların hepsi birer tasavvurdur, yani hepsi insan bedeninden gelir ve ona dönerler. İnsandışı tasavvurlar olduğuna inanmak bir yanılsamadır, matematikçilerin –kesinlikle hiçbir şey anlamadığım– n boyutlu uzayları bile insan düşüncesinin ürünüdür.

Evrensel olduklarını ve Doğaya içkin olduklarını kabul ederek keşfettiğimiz yasalar bile insanlar tarafından insanların anlaması için formüle edilmiştir. “Tözün sonsuz sıfatı” fikrinizi böyle anlıyorum.

14. BENEDICTUS DE SPINOZA'DAN SIGMUND FREUD'A

Lahey, 22 ve 26 Ekim 1676

Sevgili Sigmund,

Çok şaşırınmakla birlikte duyduğunuz derin endişeyi anlıyorum. Sizin Naziler o kadar da eşsiz benzersiz sayılmaz. Daha IV. yüzyılda Hristiyanlar Yahudilere kötü muamele ediyordu. Yahudilerin başka dinden kişilerle evlenmesi yasaktı, askerlik de dahil hiçbir kamusal işte çalışma hakları yoktu, toplumdan aforoz ediliyorlardı.¹ Aziz Augustinus Yahudilerin öldürülmemeleri, fakat yeryüzüne dağılmaya ve aşağılanmaya mahkûm edilmeleri gerektiğini anlatıyordu. Sinagoglar Şeytan'ın evi olarak görülüyordu. VII. yüzyılda yeni meslek kısıtlamaları ve vaftiz olma mecburiyeti getirildi, buna uymayanlar sürülerek cezalandırılıyordu. IX. yüzyılda konsillerden biri Yahudileri tecrit etmeye yönelik bir dizi kural ilan etti.² Sonraki yüzyıllarda Yahudiler Hristiyan çocukları öldürüp kanlarını içmekle; kuyulara zehir atmakla; veba salgınına sebep olmakla³

1. 325'te Birinci İznik Konsili; 399'da Papa I. Anastasius; 639'da İmparator II. Justinianus.

2. 845'te Meaux Konsili önceki düzenlemeleri tek bir karamamede topladı:
– Yahudilerin orduda görev yapması yasaktır;
– kamusal görevlerde bulunmaları yasaktır;
– Hristiyan köle sahibi olmaları ve köle ticareti yapmaları yasaktır;
– ortalıkta dolaşarak görüntüleriyle Hristiyanları öfkeliendirmemeleri için kutsal haftanın sonunda evlerinden çıkmaları yasaktır;
– yeni sinagog inşa edilmesi yasaktır;
– Yahudi çocuklar Hristiyan dini çerçevesinde eğitilmek üzere papazlara emanet edilir.

3. 1348'deki büyük veba salgını Provence bölgesinde Yahudi karşıtı ayaklanmalara yol açmıştı. Dauphiné'de Yahudiler yakıldı, Navarra ve Kastilya'da kat-

suçlandılar. XIII. yüzyılda birçok yerde üzerlerinde ayırt edici işaretler taşımaya mecbur bırakıldılar.⁴ Önceleri, kendilerini koruma amacıyla Yahudiler *tarafından* kurulan gettolar, XVI. yüzyıldan itibaren Yahudilerin kapatıldıkları alanlara dönüştü.⁵ 1391'de Sevilla'da başlayan "kanlı vaftiz" olayları giderek bütün İspanya'ya yayıldı. Peşinden 1492'de büyük sürgün geldi, şanslı olanlar Portekiz ve Hollanda'ya attı kendini, diğerleri Müslümanların ülkesine. İki kelimedede bir Tanrı'nın zikredildiği –ne dediği belli olmayan–, siyasi bakıştan yoksun, sızlanmalarla dolu, başlarına gelen felaketleri sayıp döken metinlerden birini okudum: hırsızlıklar, tecavüzler, cinayetler, salgınlar, kölelik...⁶

Amsterdam Yahudileri geçmiş acılarından söz etmekten pek hoşlanmasalar da bu vahşet anılarını hafızamızdan silmemiz mümkün değil. Öte yandan, Yahudilerin kendilerini beraber yaşadıkları

liamlara uğradılar. 13 Mayıs'ta Barcelona'nın Yahudi mahallesi yağmalandı. Almanyaya'nın Aşkenaz Yahudileri pogrom kurbanı oldu. Eylül'de, İsviçre'de Lemman gölü kıyısında Chillon bölgesindeki Yahudiler kuyulara zehir attıklarını itiraf edene kadar işkence gördü; itiraflar üzerine aşırı öfkeye kapılan halk katliamlara ve Yahudileri kovmaya girişti. Mainz'da altı bin Yahudi öldürüldü. 14 Şubat 1349'da, yaklaşık iki bin Yahudi Strasburg'da yakıldı. Olayın tanıklarından biri şu konuşmayı aktarır: "Ama veba bizim çocuklarımızı da vurdu!" diye haykırır bir Yahudi. Hristiyanın buna cevabı: "Tanrı'nın oğlunu öldürdükten sonra, masum olduğunuza inandırmak için siz kendi oğullarınızı bile öldürürsünüz; Yahudilerin ne kadar kumaz olduğunu bilmeyen mi var?"

4. IV. Latran Konsili (1215): "Hristiyanların yanlışlıkla Yahudi ya da Müslüman kadınlarla, Yahudi ve Müslümanların da Hristiyan kadınlarla evlendikleri görülmektedir. Bu günahın bir daha tekrarlanmaması ve bilmeme gerekçesiyle böyle bir karışıklığın gelecekte tekrar vuku bulmaması için, bütün Hristiyan vilayetlerinde, kadın ve erkek gayri Hristiyanlara daimi surette kılık kıyafetleriyle ayırt edilebilir olma zorunluluğu getiriyoruz. Bu kişiler kutsal günlerde ve Pasakalya'dan iki önceki pazar günü ortalıkta görünmeyecektir." 1269'da, IX. Louis halkın geri kalanından ayırt edilebilmeleri ve karma evliliklerin önlenmesi için Yahudilere on dört yaşından itibaren biri sırtlarında, diğeri göğüslerinde olmak üzere iki sarı işaret taşıma zorunluluğu getirdi.

5. 29 Mart 1516'dan itibaren Venedik'te Yahudilerin Cannaregio mahallesinde (İtalyancada "dökümhane" demek olan) *getto*'da yaşamaları zorunlu kılındı.

6. Joseph Hacohe'nin 1563'te başlanıp 1575'te tamamlanan *Emek Habakha, La Vallée des pleurs, chronique des souffrances d'Israël depuis sa dispersion jusqu'à nos jours* adlı kitabından söz ediyor olabilir.

diğer kavimlerden her zaman ayrı tutarak husumeti üzerlerine çektiklerini ve sonra da –aksi yöndeki onca kanıta rağmen– Tanrı'nın sonunda gelip kendilerini kurtaracağına saf saf inandıklarını düşünmeye devam ediyorum. Bu trajik hata iki sonuç doğuruyor: Bir yandan, bütün bu bedbahtlıklardan geçip var kalmayı sürdürürken onlara eşi görülmemiş bir cesaret veriyor; diğer yandan, dar kafalı ve kötü niyetliler karşısında onları kolay kurban haline getiriyor.

Evet, her ne kadar bugüne kadar eşi görülmemiş ölçekte ve yeni birtakım yöntemler kullansalar da Nazilerin olağandışı bir yanı yok.⁷ Hayal kırıklıklarının, talihsizliklerin, aşağılanmaların, kibrin, itibar arzusunun –ve akıldan uzak bütün duyguların– nasıl birike-rek, herhangi bir engellemeyle karşılaşmadığı takdirde, sonunda dizgininden boşalan yoğun bir nefret dalgası yarattığını görmek yeterli. Bir su yüzeyine ya da metale bir kere sertçe vurduğunuzda gittikçe uzağa yayılan bir dalgaya benzer bu. Asıl felaket, en vahim aşırılıkların, en büyük cürümlerin gayet sıradan duyguların, hiç de önemli olmayan nedenlerin üst üste gelmesiyle ortaya çıkması.⁸ Fırtınaları, depremleri açıklamak için Şeytan'a, “kötü ruh”a, “intikamcı Tanrı”ya gerek olmadığı gibi, bunu açıklamak için de yok.

Lakin, yanlış anlamadıysam, Naziler çok daha güçlü imha araçlarına sahip ve onları engelleyecek kimse çıkmazsa bunları kullanmaktan geri duracağı da benzemiyorlar, üstelik, Luther'in dinine bağlı pek de akıllı olmayan müminlerin desteğini de alıyorlar. Diğer Hristiyanların çoğu da bu suçlara göz yumarsa diye korkuyorum. Esasen, en vahim zulümleri açıklamak için bile “ölüm dürtüsüne”⁹ ihtiyaç yok; insanın muhayyilesine nefret mikrobunun bulaşması yeterli.

7. Spinoza'nın XIX. yüzyılın sonlarından itibaren, o güne kadar din temelli olan Yahudi karşıtlığının “ırk” temelli hale geldiğini bilmesi mümkün değil. Bkz. Favret-Saada ve J. Contreras, *Le Christianisme et ses juifs, 1800-2000*, Seuil, 2004. Kitapta yazarlar ağırlıklı olarak Yahudiler konusunda Katolik kilisesi ile Nazilerin ilişkilerini ele alıyor.

8. Hannah Arendt de 1963 tarihli *Kötülüğün Sıradanlığı: Eichmann Kudüs'te* (çev. Özge Çelik, Metis, 2009) adlı kitabında aynı şeyi söyleyecektir. Yazarın kötülük yapma arzusunun sıradan, hatta normal olduğunu savunduğunu iddia edenler nedeniyle kitap epey polemiğe yol açmıştı.

Öte yandan, insanların çoğu zaman birinci türden bilgiye, başka bir deyişle düzensiz duygulara, dirayetten yoksun bir kendi yararlarının arayışına kapıldıklarını ve dolayısıyla kendilerini aşan güçlerin kurbanı olduklarını söylemekle kolayca yetindiğimi kabul ediyorum. Siz “çocuksu saplantılardan” bahsediyorsunuz, bense insanların *çocukluktan kolay kolay çıkamadığını* söylüyorum. Sevgi ve korunma ihtiyacının ömür boyu bizi meşgul ettiğini söylüyorsunuz. Tam da bu nedenle “hiçbir şeyin insana insan kadar yararlı olmadığını” söylüyorum; bütün bedenlerimizin bir araya gelmesiyle, aramızda, daha güçlü bir Birey oluşturuyoruz. Herkes anlayabilir bunu, zaten o nedenle insanlar çeşit çeşit birlikler, loncalar, klanlar, kabileler oluşturuyor. O halde bu birliklerin bütün insanlığı kucaklayacak şekilde başka birlikler oluşturabileceğine inanabiliriz. Halbuki hiç de öyle olmadı, insanlığın büyük bir kısmını tek bir siyasi organın bünyesinde bir araya getirmeye teşebbüs edenlerse büyüleme ve zorlama yoluna gittiler, imparatorlukları da hep kırılğan kaldı. Tek bir toplum oluşturabilmenin imkânsızlığının batıl inançlara bağlı olduğunu söylüyorum. Peki ama, insanlar niçin bu kadar kolay kanıyor ve yanılısamaların kurbanı oluyor? Korktukları için diyebiliriz. Peki ama niçin korkuyorlar? Çünkü Doğanın bağrında güçlerinin sınırlı olduğunu biliyorlar; güçsüz, kırılğan ve ölümlü olduklarının farkındalar ve, dolayısıyla, ortak kaderlerinden, yani Doğanın yasalarından kaçmak istiyorlar. O nedenle de bütün güçsüzlükleriyle çırpınıyor ve bu karmakarışık çalkantıyla büyük hasarlara yol açıyorlar. Daha fazla ne söylenebileceğini bilmiyorum. Tek yapabileceğimiz, insanların herhangi bir “üstün varlığın” gelip de kendilerini kurtarmayacağını ve bu “üstün varlığın” bütün sözde temsilcilerinin ya hokkabaz ya da cani olduğunu *eninde sonunda* anlayacaklarını ummak. Fakat hiçbir şey şu kudretli koruyucu ihtiyacından kurtulmaktan daha zor değil.

Belki de bu önüne geçilemez koruyucu annebabası ihtiyacıdır in-

9. Bu cümle Freud’un önceki mektubundaki bir sözüne cevap: “Neticede, bu metafizik ve metapsişik tezi benimsemeye beni yönelten insan türü içinde işlenen zulümler.”

sanlığın *bir kısmını* –olağanüstü çetin şartlarda yaşayan bir kısmını– kadirimutlak baba arayışına yönelten. Peki ama, hangi çetin şartlar? Buzul çağından söz ediyorsunuz... Açlık, veba ya da başka bir bela da olabilir. Bu belaların kime ya da neye atfedildiği de büyük önem taşıyor. Belki de en iyisi bu kadirimutlak babayı yaratmak ve ona mutlak iktidarı vermektir. Thomas Hobbes¹⁰ da öne sürdüğü –bana göre biraz aşırı– herkesin herkese karşı savaşı fikrinde hareketle bunu tavsiye etmiyor mu? Siz buna, kadirimutlak babanın kadınların ve dolayısıyla bağlantılı her şeyin tek sahibi olduğunu ekliyorsunuz.

Psikanalist “evlatlarınız”la ilişkinizde, büyükbaba mevkiine (erkekliğini kısmen, dölleyiciliğini tamamen kaybetmiş olarak gördüğünüz) sürülmemek için bulunmayı dilediğiniz konumun imgesinde bu kadirimutlak babanın olduğunu söyleme içtenliğini –ve cesaretini– gösterdiğinizde göre, bunun bütün babalar için söz konusu olmadığını, bazı toplumların bu şekilde örgütlenmediğini ve insanlığın her kesiminin aynı zorluklara maruz kaldığının kesin olmadığını ve dolayısıyla daha kudretli olduğu *varsayılan* (yıldırım gibi şeylere yakıştırılan “manevi” kudretin de kaynağı) bir başkası tarafından korunmaya aynı derecede ihtiyaç duymadığını da kabul edersiniz.

Yaşam biçimleri ve içinde yaşadıkları koşullar nasıl olursa olsun, korunma ihtiyacının bütün toplumlarda aynı şiddette var olduğunu farz edelim. Faaliyetlerine, iklimi, barınma imkânlarına, aile yapısına, öteki toplumlarla ilişkilerine, kısacası oluşturdukları kolektif toplulukların faaliyetlerinin çeşitliliğine bağlı olarak çok çeşitli korunma tarzları seçeceklerini hayal edebiliyorum.

Öyle ki, *Ethica*’nın III. bölümünde tutkulara dair yazdığım her şey, sevgi ve nefretin farklı tezahürlerinden söz ettiğimde evrensel bir niteliğe bürünüyor, ama bunların farklı toplumlarda ortaya çıkabilecek farklı bileşimlerine dair hiçbir şey söyleyemem, zira hisse-

10. *Leviathan veya Bir Din ve Dünya Devletinin İçeriği, Biçimi ve Kudreti*, 1651. Spinoza’nın kütüphanesindeki kitaplardan biri. 1668’de siyasal iktidarın dini iktidardan bağımsızlığına dair eklemelerle Latince olarak yeniden basıldı. *TPI* için kısmen Hobbes’un uzantısı, kısmen de reddiyesi denebilir.

dilmeleri olumsaldır. Dolayısıyla, Yeni Gine'deki kabileler hakkın-da pek bilgi sahibi olmasam da, örf ve âdetlerinin farklı olmasına şaşırmadım. Benim için önemli olan faaliyet derecesi, başka bir de-yişle, bir topluluğun yapıp ettiği şeyi ne ölçüde bildiği, kendi yara-rına olanı doğaüstü güçlerden medet ummadan tahayyül etme ye-teneğine ne kadar sahip olduğu. Bu açıdan bakarak, toplumları *il-kel* ve *uygar* diye –ya da kullandıkları araçlara, ahlaki normlara, si-yasi sistemlere dayanan herhangi bir ayrıştırmayla– sınıflayamam, onun yerine *kendilerinin bilincinde olma derecelerine* bakarım; bu-nu da dışarıdan değerlendirmek o kadar kolay değil. Tektanrılıların ya da tanrısızların batıl inançları aşmaya çoktanrılılardan daha yat-kın olduğunu hiç sanmıyorum.

Cinsel yaşama atfettiğiniz önemi inkâr etmiyorum. Tek söyledi-ğim, bütün duyguların cinselliğe indirgenemeyeceği ya da bunun türevleri olarak görülemeyeceği. Örneğin, hakikatleri *dile getirme* biçimi –emin değilim ama– cinsiyetle bağlantılı olsa bile, hakikat aşkının nasıl bir cinsel nitelik arz edebileceğini anlayamıyorum. Gayet isabetli bir şekilde değindiğiniz oyunlara gelince, oyunlarda her iki cinsten de karakterler karşı karşıya gelebilir (satranç, iskam-bil oyunları) ve bir cinsiyete has oyunlar hariç, genelde cinsiyetin hiçbir rolü olmaz. Eğer kastettiğiniz, oyun oynamanın ortak zevki-nin birbirine yaklaştırdığı iki kişi arasındaki bağ ya da birlikse “ha-fif çiftleşme” ifadesi aklıma yatar, ama burada da cinsellikle ilgili bir şey göremiyorum. Şu Groddeck'te eleştirdiğiniz –ve beni çok güldüren– şeyin aynısının *sizde* de hafiften olduğu eleştirisi getiri-lemez mi?

Hayvanların ve bitkilerin duyguları meselesine dair özel bir bil-gi sahibi değilim, ama insan türünün diğer canlı varlıklardan ya da Doğadaki herhangi bir şeyden ayrı bir yeri olması için herhangi bir neden göremiyorum. Her varlık varlığında sebat etme arzusunu karşılamak için gerekli ve yeterli kendi zekâsına sahiptir ve kendi yetkinliğiyle davranır. Öyle ki, varlıklar arasında bir hiyerarşi kur-mak mümkün olmadığı gibi, bazılarının, örneğin insanın, istisnai olabileceğine, yani Doğa dışında başka yasalara uyabileceğine ya da başka arzularla hareket edebileceğine inanmak da tamamen saç-

malıktır. Köpeğin özü sineğin özünden ya da balığın özünden farklıdır; her varlık kendisine uygun yeteneklere sahiptir ve bunları istismar etmeme ihtiyatlılığına sahip olduğu takdirde olabildiğince sağlıklı olur. İnsan diğer hayvanlar gibi bir hayvandır; bu da onu – meşhur Descartes'ın iddia ettiğinin aksine– makine yapmaz, çünkü Doğadaki hiçbir beden makine değildir. Bedenin hareketleriyle saatin hareketlerini karşılaştırması anlamsız. Hakiki beden saatçi ile saatin bir araya gelmesiyle oluşur; saat saatçinin bedeninin bir uzantısıdır;¹¹ saatin saatçinin dışında hiçbir varlığı yoktur. Başka bir deyişle, saat özden yoksundur. Buna karşılık, insanın özü eylemlerinin toplamıyla, yani *başka şeyler üzerinde etkide bulunma kudreti* ile tanımlanabilir. Bu kudret sınırsız değildir, ama oldukça geniştir: insan gemi kullanabilir, toprağı işleyebilir, hayvan yetiştirebilir, bina inşa edebilir, her tür alet, silah, araç üretebilir, yazı yazabilir, resim yapabilir, yasa çıkarabilir, servetleri, mülkleri yönetebilir, ticaret yapabilir... Bu eylemlerin hepsi beden/zihin tarafından yerine getirilir ve –sizin de tespit ettiğiniz gibi– hareketler-ve-duygulardan oluşur.

İnsanın kendisini ifadesinin ana kategorilerini doğurduğunu ileri sürdüğünüz cinsiyet ayrımını bütün bu eylemlerin önüne koyuyorsunuz. Oysa, sadece verdiğiniz dilbilgisi örneğiyle kendimi sınırlayarak söyleyecek olursam, bence tekil/çoğul, geçmiş zaman/şimdiki zaman/gelecek zaman, emir kipi/bildirme kipi, özel isim/cins isim, canlı/cansız gibi ayrımlar eril/dışıl ayrımından daha önemsiz değil. Dünya tasvirleri arasında çok çeşitli kıstaslara bağlı kategoriler var: uzaysal (yukarı, aşağı, vb.), renk, biçim, yoğunluk, koku, miktar gibi... Bunların hepsi algılarımızın, eylemlerimizin dünyasını ve onunla bağlantılı imgeleri düzenliyor. İnsanların var-

11. Bu yorum Jakob von Uexküll'ü çağırıştırıyor; 1934'te şöyle yazmıştı: "Bugün hâlâ duyu organlarımızın algımıza, hareket organlarımızın ise eylemde bulunmamıza yaradığını tasavvur edenler, hayvanlara basit bir makine yığını olarak bakmayacak, aynı zamanda, bizim kendi bedenimizde de olduğu gibi, organlarda bulunan *mekanik ustasını* da keşfedecektir. Böylece hayvana baktığında sadece bir şey değil, temel faaliyeti eylemde ve algıda yatan, bir *özne* görecektir." (*Mondes animaux et monde humain*, Denoël, 1965.)

lığını sürdürmesinin cinsel yolla döllenmekten geçtiğini söyleyebiliriz tabii, ama bu yetmez onları insan yapmaya, sözünü ettiğim diğer kategorilerin de aktarılması gerekir.

Hiçbir şey ölümsüz değildir, en azından aynı biçim altında. Eski imparatorlukların hemen hepsi yok oldu. Katolik kilisesi Roma İmparatorluğu'nu yaşatmaya gayret ettiyse de bu artık o imparatorluk değil ve Avrupa ülkelerinin hükümdarları üzerindeki nüfuzunu kaybetti. İnsan türü şüphesiz daha uzun süre devam edecektir, ama –Darwin'in yazdıklarını doğru anladıysam– o da bir gün yok olacak. Bu noktada da yine, ölümsüzlük arayışının sadece cinselliğe bağlı olmadığını söyleyeceğim, çünkü insanların peşinde olduğu şey sadece bedenlerinin canlılığını sürdürmek değil, daha da önemlisi, demin hatırlattığım bütün tarzlarla, eyleme kudretlerini sürdürmek. Varlığında sebat etmek özlerinin sürüp gitmesidir, o da bütün yatkınlıklarından oluşur. Daha iyi açıklayabilmek için şöyle anlatayım: Hayatı boyunca küçük çocuk yeteneklerini koruyan bir insan elbette insan olarak kalacaktır, ama bu kadar eksik kaldığı için, yani üremeyi başarsa bile insanların çoğu faaliyetini yapabilmekten âciz olacağı için, herkes ona acıyacaktır. Ölümsüzlüğe inanmak çoğu zaman, ruhun ölümden sonra yaşadığı varsayımıyla bağlantılı, peki ama ruhun cinselliği var mı? Bu arada, “ilk yarılma” dediğiniz şeyi de hâlâ tam kavrayabilmiş değilim. Bunu insanlık tarihine mi yerleştiriyorsunuz? Her bir insanın doğuştan taşıdığı bir nitelik mi? Cevabınızı merak ediyorum, çünkü düalizmin en azından bizim toplumumuzda neden bu kadar etkili olduğunu bir türlü anlayamamışımdır.

Birkaç aydır kafamı kurcalayan *bir başka mesele* de şu: Otoerotizmden, narsizmden, ruhiçinden sanki insanın kendi kendini etkileme yeteneği çok yüksekmış ve neredeyse bedenlerin birbirleri üzerindeki tesirlerden bağımsızmış gibi söz ediyorsunuz. Dahası, otoerotik ilişkilerin “nesne” ilişkilerinden önce geldiğini söylüyorsunuz. Bense daha ziyade, insanın kendisiyle ilişkisi ile başkalarıyla ilişkisi arasında herhangi bir fark olmadığı kanısındayım, çünkü zaten “kendisi” dediğimiz şey, insan bedenini oluşturan bölünmez öğelerin bir araya gelmesiyle ve insan bedenlerinin kendi araların-

daki bileşimiyle, çok sayıda “başkası”ndan oluşur. İster Oidipus kompleksi, ister bir başkası, bana bütün “kompleksler” doğuştan, hatta belki öncesinden varmış gibi geliyor. Bütün bedenler, mümkün olan her biçimde birbirlerinden beslenir – en başta da insan bedenleri.

Öyle ki, evvelce başka yüzleri tanımamış ve incelememiş olsaydım kendi yüzümü dahi tanıyamaz, hatta bir yüzüm olduğunu *bilemezdim*.¹² Aynaya baktığımda bile gördüğümün ne olduğunu anlayamazdım. Bütün bu yüzler benimle konuştuğu ve bana farklı ifadeler gösterdiği için yavaş yavaş konuşmayı ve çeşitli ifadeler kullanmayı öğrenirim. Ancak ve ancak kolektif olarak var olabilirim ve insan olarak kimliğimi başka insanlarla temasımdan edinirim.

Ovidius'un anlattığı şekliyle Narkissos'un hikâyesi¹³ sadece kısmen sözünü ettiğiniz anlamda bir otoerotizm hikâyesidir. Dahası, Kadmos'tan, onun ejderhayla savaşından itibaren ardı arkası gelmeyen kanlı çatışmalara sahne olan Thebai tarihinde geçer. Görmemesi gerekeni (çıplak Diana'yı) gören, sonra da görülmeyi istediği gibi görünmeyen (geyik görüntüsüne bürünmüştür) Akteon'un hikâyesinin ortaya koyduğu gibi, görme burada önemli bir rol oynuyor. Hiçbir suç işlemediği halde kendi köpekleri onu parçalayıp yer. Sonra sıra Teiresias'a gelir; Teiresias cinsel ilişkiden kadının aldığı hazzın erkeğinkinden daha fazla olduğunu bildiği için kör edilir (Kraliçe Juno tarafından) ve kâhin (Jüpiter tarafından) yapılır. Ve ilk olarak da Narkissos'la ilgili kehanette bulunur. Bu güzeller güzeli oğlanın uzun ömürlü olup olmayacağı sorulduğunda “Eğer kendisini tanımazsa, ileri yaşlara varacaktır” cevabını verir.

12. Lou Andreas-Salomé'nin Freud'un *Narsizme Giriş* (1914) metnini yorumlarken ona mektupta biraz bulanık ve mütereddit bir şekilde (çünkü kendisini onun öğrencisi olarak görüyordu) yazdığı da buydu: “Burada, hâlâ ayrı tutulabilir bir şey olarak tanımlanan narsizm ben'in bilinçlice kendisini bir nesne olarak seçtiği gelişimin belirli bir evresini temsil ediyor. Sonuç olarak, üstü kapalı ve diğerlerine tercih edilen bir nesne. kendi yansımasında, kibirde vb. olduğu gibi, çünkü burada bir bölünme, bir yarılma, zararlı bir bireysel davranış söz konusu.” (10 Ocak 1915 tarihli mektup.)

13. Spinoza'nın kütüphanesinde bu metnin Latincesi mevcuttu: *Ovidii metamorphoseon*, c. II.

On altı yaşındaki çok yakışıklı Narkissos, çekimine kapılan bütün kız ve oğlanları hakir görür; en başta da peri kızı Ekho'yu. Ekho “bir başkası konuşurken susamaz, ama hiçbir zaman ilk konuşan da olamaz ... sesi sadece son duyduğu sözcükleri tekrarlamasına yarıyordu, bugün olduğu gibi”. “Sevgi dolu yakarışlarla birlikte aşk sözleri söyleme” arzusuyla sessiz sessiz ve çekine çekine Narkissos'un peşine takılır. Lakin, başkalarının ağzından çıkan son sözcükleri tekrar etmekten gayrısını yapamaz. Bu durum korkunç yanlış anlamalara neden olur ve Ekho aşkından ölür; kelimenin tam manasıyla eriyip gider, geriye sadece kemikleri ve sesi kalır. Böylece, kendisinin bir kısmı, duygularının sadece bir kısmına denk düşen kısmı, *sözel bir yansıma*'ya dönüşür. “Duru” bir pınar suyundaki *görsel yansıma*'sının kurbanı olan Narkissos'la aslında birbirlerine benzerler. Narkissos'un kendine hayranlığının sonu yoktur, “hem âşık olunan nesne hem de âşık olandır”, ama o bunu bilmez ve bu kadar yakınında olup da dokunamadığı bu ötekiyle, bu görüntüyle büyülenip kalır. Kendi kendine çektiği eziyetle nasıl örselendiğini, solduğunu, yaşlandığını görür. Bütün bunları gören ve acı çeken Ekho onun iniltilerini tekrarlamaktan başka bir şey yapamaz. En kötüsü başına gelir: “Tutkusu karanlıkların hükmünde de peşini bırakmaz ve Stiks nehrinin dalgalarında görüntüsünü aramaya devam eder.” Evet, Narkissos bir otoerotiktir, ama kendini tamamen küçük görür, başkalarıyla yaklaşmayı beceremediğine inanır ve bundan ötürü müthiş acı çeker. Dokunamamanın, güven duyamamanın, yaklaşamamanın acısıdır çektiği. Bu nedenle de kendisini tanımaz ve kendisinin –mecburen kısmi– bir görüntüsünün büyüüne kapılıp kalır, sanki bir tabloymuş, sanki çoktan cansızmış gibi. Ve tıpkı Akteon gibi, tıpkı Ekho gibi, onun da hiçbir suçu yoktur.

Kendimi Sigmund Freud'un yerine koysam şöyle derim: “Kendini sevmeyi başaramaz; kendi bedenine karşı duyduğu büyülenme bu sevme yeteneğinden yoksunluğun bir ifadesidir. Peki, bunun kaynağı nedir? Çocukluğundaki mutlak bir sevgi eksikliği, ama bunun anlatısı bize bir şey söylemez.” Daha ileri gidemeyeceğim!

Bense, Benedictus de Spinoza olarak şunu ekliyorum: “Birincil narsizm yoktur; doğduğundan itibaren –hatta belki rahme düştüğünden itibaren– çocuk annesiyle doğrudan, annesinin çevresiyle de dolaylı bağı sayesinde yaşar. Gitgide bunun bilincine varır, ama başkalarına yönelik arzusu bu bilinç *olmadan* var olur.

Sonuç: Her ne kadar şu ya da bu şiddette terk edilme korkusu ve bundan ötürü de umutsuzca kendi kendisine tutunma arzusu duysa da her çocuk narsist bir aşamadan ya da evreden geçmez.”

Dostum, bana katılmayacağınızı, hatta beni kınayacağınızı biliyorum! Madem öyle, cezamı iyice hak etmek için, Narkissos efsanesinin başka uyarlamaları olduğunu da ekleyeyim, bunları bildiğiniz halde değinmediğinize eminim. Ovidius’un geliştirip yorumladığı versiyonu çarçabuk anlatıp geçen Pausanias, Narkissos’un tıpatıp eşi bir ikiz kız kardeşinin olduğu versiyonu tercih eder. Buna göre, ikizinin ölümü üzerine, acısı dinmeyen Narkissos, bulamayacağını bile bile, pınarın suyunda *onun* yansımasını arar. Bu durumda –sizin deyişinizle– “nesneye duyulan aşk” kendine olan aşktan önce geliyor; kendine duyduğu bu her şeyin önüne geçen *özel* aşk, her ne kadar “nesne” kendisine çok benzese de “nesnenin” vakitsiz kaybindan kaynaklanıyor olamaz mı? Başkalarının kendi’ye nispetle dışsallığını ortadan kaldırmayan bir benzerliktir bu.

Seyyahların anlatılarından ve en yakın komşularımızla, farklı meslekler icra eden, farklı inançlara sahip olan, farklı siyasi rejimlerde yaşayanlarla tecrübelerimiz, kendimize benzeyenleri *sahiden* (ya da daha çok) insan olarak gördüğümüzü gösteriyor. Yunan olmayan herkese barbar muamelesi yapan Eski Yunanlar buna iyi bir örnek. Hemen hemen her yerde, her toplum kendisine başkalarının sahip olmadığı birtakım olağanüstü nitelikler atfediyor. Bütün bunlar birinci tür bilgiye dayanıyor, orası kesin, ama zaten bireylerin çoğu kimliklerini böyle kurar. İkinci tür bilgiyle bütün insanların aynı kimliğe sahip olduğunu *kabul edebiliriz*, üçüncü tür bilgiyle ise bunu *idrak ederiz*. Ancak hiçbir durumda, kendimizi yapayalnız ya da biricik bir kimliğe sahip gibi hissetmeyiz, bir topluluğun parçası olarak algılarız. Özgürlük duygumuz başka şeyler, özellikle de başka insanlar karşısında daha bağımsız olmamızla değil, bizi Do-

ğının geri kalanına bağlayan şeyi daha iyi anlamamızla artar. Doğanın başka şeylerinden etkilendikçe ve onları etkiledikçe, birbirimizi Bireyler olarak daha çok tanırız, daha çok bu Bireyler *oluruz*.

Tanımak derken “aklın gözleriyle görmeyi” kastediyorum. Sözü ettiğim, bedenden kopuk katışıksız zihinsel bir tanıma değil, zira hiçbir şey bedenden kopuk olamaz. Bedenimize tesir eden şey üzerinden ancak tanıyabiliriz. Zaten eskiler de Fransızca *savoir* (bilmek) kelimesini hem “bilmek” hem “tatmak” anlamına gelen Latince *sapere* gibi iki anlamda kullanıyordu; böylece *tat* üzerinden, başka bedenlerle doğrudan temasla ancak bilebildiğimizi işaret etmiş oluyoruz. O kadar önem verdiğimiz görme ve işitme duyuları bedenler arasındaki bu dolaysız temas olmadığında bir hiç olurdu. Her bilgi bedenseldir, çünkü her eylem bedenseldir. Bedensel olmayanlar, tıpkı hayaletler, zombiler, melekler, iblisler, ormanların ve nehirlerin cinleri gibi kurgulardır.

Eyleme kudretinin ya da yeteneğinin artırılmasından ve bunun bizi özgürleştirmesinden söz ettim, ancak bu özgürleştirme zorunlu olandan değil, olumsal olandan, tesadüfi olandan özgürleşmektir. Söz konusu olan yine varlığında sebat etmektir, ancak, *birçok türde eylem*’den söz ederken, bu eylemlerin neyi sürdürmeyi ve artırmayı amaçladıklarını belirterek netleştirebilirdik sanıyorum:

– İlk olarak, sağlıklı bir şekilde, iyi bir halde hayatın idamesi. Başka bir deyişle, yıkımımıza karşı koyan her şey bedenimizin/ zihnimizin bütünlüğünü korur.

– İkinci olarak, diğer insanlar arasındaki ve Doğanın bağrındaki varlığımız, tuttuğumuz yer, işgal ettiğimiz mekânlar, kurduğumuz bağlar, ortak bir topluluğa aidiyetimiz.

– Üçüncü olarak, aldığımız tedbirler, koruduğumuz ya da kurduğumuz rabitalar, dengeler, kısacası adalet ve doğruluk.

– Dördüncü olarak, yeni bilgi ve tanışıklıklarımızla, keşiflerimiz ve buluşlarımızla, becerimizle, yaratıcılığımızla dünyamızı çoğaltma.

Bunları yazarken varlığı sürdürmenin bu dört tarzının birbirinden ayrılamaz olduğunu fark ediyorum. Hayatın idamesi demek başkalarının arasında yer almak, dengeler kurmak ve bu dünyadaki eyleme yeteneğimizi artırmak demek.

Eyleme yeteneğimizi çoğaltmamızı sağlayan bütün eylemleri tarif etmeye kalkabilirdim, ama o zaman her seferinde dallanıp budaklanacak sonsuz bir liste çıkardı ortaya: beslemek (hayvan yetiştirmek, toprağı ekip biçmek, balık tutmak, avlanmak, alet ve kapacak imal etmek, vb.), barınmak, giydirmek, donatmak, süslemek, vb. Avlanmanın ve balık tutmanın çok sayıda usulü var. Yiyecekleri hazırlama biçimleriye daha da fazla. Süslenme ve bakım yöntemleri de çok çeşitli. Müzik, çizim, resim, tiyatro gibi varoluşumuzu süsleyen şeylerinse sözünü bile etmiyorum. Çok sayıda çeşidi olan oyunlara da değinmiyorum. Ve hepsi bir yana, dillerin ve sınırsız görünen sözcük bileşimlerinin kullanımı, dolayısıyla yazmak diğer hepsinin toplamından daha çeşitli bir faaliyet olabilir.

Eyleme kudretini artırmanın, dört tarzdan oluşabileceğini kabul ederek, en basit ve sade tarifine dönüyorum: idame (iyi bir halde), aidiyet (topluluklara), adalet (dengeler), yaratıcılık (her türden) – ve binbir çeşit nice eylem, diğer bir deyişle yeteneklerimizin çeşitli kullanımları. İnsanların bir özgünlüğü varsa, o da nüfuzlarını her şey üzerine yaymaya çabalamalarıdır, ama buna ancak onları daha iyi tanıyarak ve severek ulaşabilirler. Çoğu kişi hayli sınırlı bilgiyle birlikte, sırf sahip olmanın ya da gelişigüzel bir kullanabilme imkânının yeterli olduğunu sanıyor. Örneğin, zevk olsun diye tuhaf biçimli hayvancıkları seyretmek için mikroskop kullanıyorlar, ama onları incelemeye çabalamıyorlar; ya da dağları daha yakından görmek, gezegenleri ve yıldızları seçebilmek için teleskopla bakıyorlar, ama astronomi bilmiyorlar. Halbuki bilme yeteneklerimizi artırmaya çabalarsak, aynı zamanda Doğa sevgimizi de artırmış oluruz. Bu da ebediyet duygusuyla bağlantılıdır. Ebediyet duygusu Doğa sevgisi/bilgisinden başka bir şey değildir, dolayısıyla da başta, nasıl olurlarsa olsunlar, insanlar olmak üzere pek çok başka şeyi ve kendini sevmek/bilmektir.

Doğanın birliği ve çoğulluğu konusu Gottfried Leibniz¹⁴ isimli genç adamla geçenlerde yaptığımız saatler süren münakaşayı getirdi aklıma. Şevk dolu bir genç, olağanüstü bir hafızası var, ama geliştirdiği düşünce, çok incelikli olmakla birlikte, bana birkaç bakımdan yanlış geldi. Şöyle bir mantık yürütüyor:

Matematik fizikten tıbbı, siyasetten hukuka bütün bilimlerin evrensel yöntemi olmalıdır. Tanrı'nın hiçbir bakımdan yarattıklarıyla kıyaslanamayacağı gerekçesiyle teolojii hariç tutuyor. Matematik bilgisinin çok iyi olduğunu sanıyorum, ama henüz oldukça tutuk olan Doğayı kavrayışı kabala ve Platonculukla bezenmiş bir Katolik ve Lutherci teoloji karışımı. Tanrı'nın hiç durmadan tözler yarattığına inanıyor; böyle bir fikrin saçmalığını anlattıysam da bu tözlerin çok sayıda olduğuna inanıyor. Tanrı'nın olağan (Doğa yasaları) ve olağanüstü (mucizeler, özgür iradesinin sonuçları) usuller kullandığını varsayıyor, Tanrı'nın doğasına, dolayısıyla da insanın erişebileceği bilgi tarzlarına dair tezden teze savruluyor. Ayrıca, "tinselliğin" parçası olduğunu düşündüğü insanın apayrı rolü olduğuna da inanıyor. Ruhun ölümsüz olduğunu ileri sürüyor, sonra da büyük bir gayretle beden ve ruhun birliğini açıklamaya çabalıyor. Velhasıl, kafası karmakarışık! Bana birtakım sorular sorsa da, anlattıklarımın bir kulağından girip diğerinden çıktığını, tek derdinin kendi düşünceleri olduğunu tahmin ediyorum. *Teolojik İnceleme*'yi okumuş olmasına rağmen, görüşlerimi ona açıp açmamakta epey tereddüt ettim. Kendisine *Ethica*'nın bir nüshasını vermemi istiyordu, reddettim. Hükümdarların takdirini almaya fazla hevesli olduğu için ona *Politik İnceleme*'den hiç bahsetmedim. Nezakette kusur etmese de, pek dostane bir şekilde ayrılmadık. Onunla tekrar görüşmeye ya da mektuplaşmaya hiç niyetim yok.¹⁵

14. Gottfried Leibniz, doğumu 1 Temmuz 1646 Leipzig, ölümü 14 Kasım 1716 Hannover.

15. Bazı yorumcular bu iki "büyük zihnin" günlerce beraber zaman geçirecek birbirlerinden yararlanmanın bahtıyarlığını yaşadığına inanmıştır. 1671'de, Leibniz'in yeni kaleme aldığı *İleri Optiğe Dair Not* hakkında Spinoza'nın görüşlerini sorması üzerine sadece bir kere mektuplaşırlar. Spinoza Leibniz'in yazdıklarının hepsini tam olarak anlamadığını belirterek "değerlendirmesini başka za-

Açıkçası sizden başka kimseyle mektuplaşmıyorum artık, zira elimdeki işleri derleyip toplamak istiyorum. Daha çok uzun yaşamayacağımın farkındayım; *Ethica*'yı size anlattığım yönde gözden geçirecek zamanım olmayacak ama *Gramer* kitabımı ve *Politik İnceleme*'yi tamamlamayı arzu ediyorum.

Zamansızlıktan ve tecrübe eksikliğinden (hiç anatomi dersi görmedim, hiç kimseyi tedavi etmedim, hiç cerrahi müdahalede bulunmadım)¹⁶ ötürü muhtemelen yazamayacağım tıp kitabına gelince, *Ethica*'nın önermelerine dayanarak ve önde gelen bazı hekimlerle yaptığım sohbetleri ve onların makalelerini destek alarak çerçevesini çizdiğim girizgâh şöyle (yazdığım küçük özet¹⁷ size yolluyorum: bilgimin ne kadar eksik olduğunu siz değerlendirirsiniz artık!):

Benim görüşüme göre, beden hastalıkları ile zihin hastalıkları ayrımı yapılamayacağı için gut, cüzam, verem, idrar yolu hastalıkları, ülserler vb. nasıl tedavi ediliyorsa, delilik, budalalık gibi kederli tutkular dediğim bütün haller de aynı şekilde tedavi edilmeli.

Her durumda, esas olan eyleme kudretinin azalmasına şifa bulmak ve bu azalmanın, diğer bir deyişle arzunun gerçekleştirilmesi- nin önündeki engellerin, nedenlerini tespit etmektir.

mana" bırakır ve sorularla karşılık verir. Ayrıca, *TPI*'yi göndermeyi teklif eder (Leibniz bu kitabı daha önce okumuş, ama bundan ona söz etmemiştir). Her ne kadar Spinoza "mektupları" ifadesini kullansa da *bilindiği kadarıyla* mektuplaşmanın arkası gelmemiştir. Kasım 1675'te, bu karşılaşmadan bir yıl önce, Spinoza Leibniz'den manidar bir tonda bahsediyordu: "Onun [Ortak dostları Tschirnhaus] sözünü ettiği şu Lybniz'i [özgün metinde böyle] mektuplardan tanıyorum, ama Frankfurt'ta müşavir olduğu halde niye Fransa'ya gittiğini anlayamadım. Mektuplarından tahmin edebildiğim kadarıyla, açık kafalı biri ve bütün bilimlere merak sarmış bir adam. Yine de yazılarımı ona bu kadar çabuk emanet etmenin uygun olmayacağı kanısındayım. Önce, Fransa'da ne yaptığını öğrenmek ve uzun bir görüşmeden sonra nasıl bir adam olduğu hakkında daha fazla bilgi edinecek dostumuz Tschirnhaus'un fikrini bir almak isterim." (G. H. Schuller'e 18 Kasım 1675 tarihli mektubundan.) Spinoza'nın mottosu *Caute* (ihtiyat).

16. Bkz. geride s. 208, n. 15 ve 16.

17. Bu metin mektuplaşmanın ekinde yer almadığı gibi, Spinoza'dan kalan belgeler arasında da ortaya çıkmadı.

Hiçbir beden kendisini tahrip etmeyi amaçlamadığına göre, bu durumda ya *kötü niyet*, ya ihmal ve *beceriksizlik* (aynı anlama geliyor) ya da *talihsizlik* kurbanı olduğunu kabul etmeliyiz. Bu nedenlerin üçü de insanlara dayandırılabilir, ikinci ve üçüncü nedenler Doğanın diğer şeylerine dayandırılabilir, ama hiçbiri Tanrı/Doğaya dayandırılmaz.

Kötü niyet bir kişiyi inciterek, temel yiyeceklerden mahrum bırakarak, tezyif ve tahkir ederek, bedenini cinsel olarak istismar ederek (sizin keşiflerinizi hesaba katıyorum), çeşitli biçimlerde zehirleyerek, angaryaya zorlayarak, başka insanlarla temasını keserek dolaysız bir biçimde, doğrudan etki edebilir. Kötü niyetin devası yasa ve ilkelerin oluşturulması, bunları uygulayacak hukukçular, öğretecek eğitmen ve öğretmenler ve onlara uyulmasını sağlayacak bir silahlı güçtür. Fakat bunlar yetmez, batıl inançlarla savaşarak kötü niyetin köklerini kurutmak gerekir; hiç tereddüt etmeden kötü ruhları, evliyalari (kimsenin varlığına asla tanık olmadığı) ya da tanrısal buyruklara itaat etme mazeretine sığınan kötü niyetlileri her tür sorumluluktan azade kılmaya yarar batıl inançlar. Sizse insanın içindeki kötülük yapma arzusunun kaynağını kurutmak gerektiğini söyleyeceksiniz belki; buna kafa yormayı size bırakıyorum.

İhmal insan yaşamına yararlı her şeyle ilgili olabilir. Örneğin, insan yetersiz ya da kötü beslenebilir, giyinebilir, korunabilir; bir gemi ya da herhangi bir taşıma aracı yanlış teçhiz edilebilir; kötü hava şartlarına, sağlıksız bir iklime ya da tehlikesini bile bile felaketlere maruz kalabilir; bir mesleği gerektiği gibi öğrenmeyerek, kullanacak olanların zarar görmesine yol açacak şekilde hatalı nesneler üretebilir. Kötü tutturulmuş bağlantılar, iyi ayarlanmamış makine aksamaları, tutarsız fikirler, yalan yanlış kararlar, aceleyle varılmış hükümler, vb. – hepsi ihmalkârlık örnekleridir. Bunun ilacı ise ihtiyat, dikkat, sebat, çaba, bilginin eksiksiz aktarımıdır.

Talihsizlik başka şeylerin bizim yararımızı değil, kendi yararlarını gözetmesinden ileri gelir. Her aile ya da her siyasi topluluk kendi eyleme kudretini artırma isteğiyle diğerlerinin kudretinin azalmasına yol açtığında insanlar arasında da geçerli olur bu. As-

lında, böyle durumlarda çok nadir olarak talihsizlikten söz edilebilir, ama mümkündür. Öyle ki, bazı halklar diğerlerine kıyasla soğuşa ya da kimi hastalıklara daha dayanıksızdır ve karşılına, herhangi bir nedenle, onları soğuşa ya da kendilerini onlar kadar etkilemeyen bir hastalığa maruz bırakacak birileri çıkabilir. Çoğu zaman talihsizlik bir insanla bir şeyin beklenmedik karşılaşmasından ileri gelir: Bir hayvanın kendini savunmak için bir insana saldırması ya da farkına bile varmadan yaralaması; su baskını, yangın, deprem ya da başka felaketler. Çatıdan bir kiremit düşebilir ve yoldan geçen birinin ölümüne neden olabilir. Parazitler, gözle görülmeyen hayvancıklar, zehirli bitkiler tamamen tesadüf eseri hastalığa yol açabilir. Veba gibi müthiş bir salgın yüzünden milyonlarca insan ölürken bir o kadarı da hayatta kalabilir; kimse nedenini açıklayamaz. Ciddi tedbirler kazaları büyük ölçüde sınırlayabilir, ama her zaman her çatıdan uzak durmak, hiçbir hayvanı hiçbir zaman yanına yaklaştırmamak, suların yükselmesini engellemek, vb. mümkün olmayabilir. Felaketlerden –talihsizlik yerine– görülen ya da görülmeyen doğaüstü güçler sorumlu tutulursa, muhtemel zararları en aza indirecek tedbirleri alma yoluna gidilmeyeceği de kesindir.

Tıp, neredeyse rasgele davranmak ve çoğu zaman hastalık ortaya çıktıktan sonra müdahale etmek yerine, *Praestat cautela quam medela* (Önlemek tedavi etmekten iyidir) kuralını uygulamalı ve Hipokrat'tan miras kalan *Primum non nocere* (Önce zarar verme) değişiyile yetinmemelidir; bu bir hekimden beklenebilecek olanın *asgarisi*'dir. Oysa, *önlemek* bütün siteyi ilgilendirdiği için *siyasi bir eylemdir*. Bazı hekimler –şüphesiz en tecrübelileri– yüksek idari yetkiyle donatılmalı ve bunlar çeşitli güvenlik tedbirleri belirlemeli, bunların uygulanmasını denetlemeli, kötü niyetlilerin cezalandırılmasını ve ihmalde bulunanların eğitilmesini sağlamalı.¹⁸ Bir mezhebin, loncanın ya da zümrenin ele geçirmesini engellemek için, bu üst düzey görevlilerin bir kısmı hukuk ve felsefe doktorları

18. Spinoza burada XX. yüzyılda oluşturulanlar gibi bir Sağlık Bakanlığı kurumu tahayyül ediyor.

ya da sanatın veya uygulamalı bilimlerin üstatları arasından belirlenebilir.

Diğer hekimlerse insan bedeninin işlevlerini tam olarak öğrenmeye kendilerini vakfeder, böylece şu ya da bu nedenle beden tam çalışmaz hale geldiğinde onarılabilir ya da işlevlerini yeniden yerine getirecek şekilde iyileştirilebilir. Bunun için, tedavinin yanı sıra tıp eğitiminin verileceği (sadece müstakbel hekimlere değil, halkın sağlığına destek olmak isteyen herkese) ve tıbbi ve cerrahi deneylerin gerçekleştirileceği mümkün olduğunca kamusal hastanelerin kurulması gerekir. Hayvanlara iyi davranma ve acı vermeme koşuluyla, kesilip incelenmeleri ve üzerlerinde deney yapılması serbest bırakılmalı. Bu görev önleyici hekimlikle eşgüdümlü (ya da ona bağlı) olmalı, aksi takdirde kötü niyet ve ihmalkârlık alır başını gider, doktorların bütün çabası da bugünün şarlatanlarının yerini alacak birtakım şifacıların marifetleriyle uğraşmaktan ibaret olur.

Üçüncü tür bir hekimlik de hasta ve yaralıları sakatlıkları ve rahatsızlıklarıyla birlikte mümkün olduğunca iyi yaşamaya hazırlamaya yönelik olmalı, çünkü –hele bu durum talihsizlikten kaynaklanıyorsa– kaçınılmaz olanı kabullenmeyi ve elimizde kalan melekelerin kıymetini bilip zevkine varmayı öğrenmek gerekir. Bu hekimler ağrıları dindirecek ilaçlar imal etmeyi ve sizin geliştirdiğiniz *konusarak terapi* gibi zihinleri rahatlatacak yöntemleri uygulamayı öğrenmelidir. Bu iki hekim türünü niçin birbirinden ayırmak gerekiyor? Birtakım doktorların tedavisi mümkün olmayan hastalıkları iyileştirmeye kalkarak kendilerine kazanç yaratmasının ve hastaların daha da acı çekmesine neden olmasının önüne geçmek için bu elzem.

Bunlar size miadını doldurmuş fikirler gibi görünebilir, yine de görüşünüzü almak benim için önemli. Sonuçta, doktor olan *sizsiniz*.

Dostunuz

B. de Spinoza

15. SIGMUND FREUD'DAN BENEDICTUS DE SPINOZA'YA

20 ve 27 Kasım 1937

Çok çok sevgili dostum,

İnsanı hayrete düşüren bir küstahlık ve yenilmezlik duygusuyla yollarına devam eden Naziler hakkında artık pek bir şey söylemek istemiyorum. Onları durduracak hiçbir engel de çıkmıyor ki karşılarına! Kabul etmesi pek kolay olmasa da “en vahim aşırılıkların, en büyük cürümlerin gayet sıradan duyguların, pek de önemli olmayan nedenlerin üst üste gelmesiyle ortaya çıktığına” inanmak istiyorum. Dalganın yayılması, sıvının buzlaşması ya da buharlaşması veya katı bir cismin erimesi gibi düşünebiliriz. Avusturyalı fizikçi Paul Ehrenfest* bu tür dönüşümlere “faz değişimi” diyor. Ses titreşimlerinin etkisiyle malzemenin rezonansa girmesi sonucu bir köprü çöktüğünde olan böyle bir şey. En büyük fark, insan eylemlerinin çoğu zaman uzun, hatta çok uzun bir hafızayla bağlantılı olması ve bundan ötürü de söz konusu davranışların altında yatan saikleri kavramanın zorluğu, çünkü böyle durumlarda pek çok anı iç içe geçer, pek çok geçmiş tecrübe tekrar su yüzüne çıkar, öyle ki, Poincaré'nin ve başka matematikçilerin görüşüne başvurarak söylersek, çok sayıda boyutu olan bir uzayda “dalga dizileri”, rezonans gibi bütün “faz değişimleri” birden vuku bulur. Siz de bir beden/cisim pek çok biçimde etkilenebileceği gibi, birçok farklı beden/cisim de tek bir biçimde etkilenebilir diyerek bunu anlatmışsınız.¹ Neden-sonuç bağlantı zincirlerinin, bazen eşzamanlı olarak, farklı yollar izleyebileceği ve peş peşe gelen etkilerin birikiminden ötürü sonuçların tam manasıyla öngörülelemeyebileceği anlamına geliyor bu. Öte yandan, Naziler çok açık ve kesin bir düzen gözett, nüfusun büyük bir kısmının rezonans etkisiyle itaat etmesi sonucu yayılan bir düzen!

1. *Ethica*, III. Bölüm, 15-19 önermeler.

Hacohen'in* kitabını Fransızcasından okudum; biraz sıkıcı ve fazlasıyla sulugöz, ama sizi de haklı çıkaran epey ayrıntı öğrendim ondan. Doğru; Yahudiler tayin edilmiş kurban ve inatla hayatta kalan bir kavim. Her ikimiz de bu topluluğun parçasıyız: Siz her ne kadar “dönme” de olsanız bu kültürle yoğrulmuşsunuz (yazdığınız *TPI* ve *Gramer* bunu gösteriyor), ama Nasıralı İsa'ya eşsiz bir üstünlük atfediyorsunuz. Bense, kendini bildim bileli Yahudi âdetlerini, ritüellerini reddetmiş,² ama hayatı boyunca da Musa'nın büyü-sünden kendini alamamış bir ateistim. 1897'de bir Yahudi birliğine³ girdim; her ne kadar artık topluluk içinde konuşmadığım için epeydir toplantılarına gitmesem de hâlâ üyesi olduğum bu cemiyette her zaman kendimi özgürce ifade edebildim. Cinsellikle, insanlığın tarihöncesiyle, Yahudilerle, vb. ilgili insanları irkiltten görüşlerimi ilk orada dile getirdim.

Yahudilerin lanetli bir kavim olmaya baştan yazgılı olduğuna da, bir din adamları kavmi olduğuna da ya da herhangi bir özel vasıfları olduğuna da inanmıyorum. İlk tektanrılı toplum olduklarını iddia etmişlerdir, ama büyük ihtimalle ilk tektanrılı toplum Mısırlılardı. İçinden geçtikleri birçok ülkenin geleneklerini bir sentez halinde harmanlama becerisini gösteren ve sonradan bunu Musa'ya atfedenler önce göçebelerdi. Musa'nın Mısırlı olduğunu öne sür-

2. Sigmund'un daha evlenmeden önce müstakbel karısına dua, ibadet, bayram dahil her türlü ritüeli yasaklamasına bakılırsa, Martha bu konuda bir şeyler biliyordu anlaşılan.

3. B'nai B'rith (İttifak Evlatları) Yahudi göçmenlere yardım amacıyla bir mason locası tarafından 1843'te New York'ta kuruldu. Birlik dul kadınlara hayat sigortası, çocuklara burs ve meslek edinme imkânları sağlıyordu. Yahudilere özel bu örgütlenme 2015 yılında elli ülkede beş yüz bin kız ve erkek “kardeşi” kapsıyor. Israelitische Humanitäts-Verein ise 1895'te elli kadar Viyanalı Yahudi entelektüel ve işadamı tarafından kuruldu. Freud, jinekolog Edmund Kohn'un önerisiyle birliğe üye seçildi. Birliğin başkanı Ehrmann üniversite yıllarından yakın arkadaşıydı. İlk on yıl Freud hiçbir “oturumu” kaçırmadı, lonca komitesine (icra kurulu) katıldı, entelektüel menfaatler komitesinin başkanlığını yürüttü, araştırma ve barış komitelerinde üye olarak yer aldı. Her sene, kardeşliğin imkânları ve amaçları, B'nai B'rith bünyesinde kadınların rolü gibi genel temalar etrafında en az bir konuşma yaptı. 1900 ile 1902 arasında “Harmonie” adlı ikinci bir locanın kuruluşuna önyak oldu ve aktif olarak üye topladı. Freud'un sunumları epey al-

memin nedeni de buydu; Musa'nın yaşadığı varsayılan dönemde İbraniler diye bir şey yoktu, ya da herhangi bir ayrıma gitmeden “göçebeler” diye anılıyorlardı. Bütün bilgiler, Süleyman ve Davud'un yaşamış olduklarının da kanıtlanmasıyla, Musa'dan dört ya da beş yüz yıl sonra Yahudilerin kendilerini bir kavim olarak görmeye başladığını gösteriyor. Babil istilası ve İbrani halkının bir kısmının tehcir edilmesi bir travmaya sebep olmuş olmalı; öyle ki, kendilerini kahraman halka dönüştüren bir “aile romanı” yaratmak istemişler ve ortaya, İbrani dili uzmanlarına göre, milattan beş yüz ila yüz elli yıl önce yazılan Kitabı Mukaddes çıkmış. Anlaşılan, kurgunun gerçekliği doğurması misali, İbranileri “üreten” de bu –hakikaten kendi türünde eşsiz– anlatı olmuş. 70 yılında Tapınağın yıkılması üzerine dört bir yana dağılmalarıyla birlikte, bu kitap, *Kitap*, kimliklerinin, kimliğimizin özü haline gelmiş.

Öyle olmasını belki öngörmemiştiniz ama, sizin *TPİ* –ondan kısa bir süre sonra muhtemelen tanıdığınız Richard Simon'un* yazılarıyla birlikte– yeni bir Kitabı Mukaddes okumasına damgasını vurdu; maalesef dindar Yahudilerin büyük çoğunluğu buna karşı çıkıyor, ama öte yandan birçok filolog ve tarihçinin de hayranlığını kazandı. Eski anlatılar içinde menzili bu kadar geniş bir tek *İlyada* ve *Odyseia* geliyor aklıma, ama onların da kapsadığı dönem çok kısa. Öte yandan, Mısırlıların İbranilerden iki bin yıl önce yazıyı

kış alıyordu; 1897-1917 arası yirmi sunum yapmıştı; 1905 öncesinde, her sene iki veya üç sunum yaparken, 1905'ten itibaren bu sayı yılda bire düştü, hatta daha da seyrekleşti. Psikanalizle ilgili bütün eserlerini yayımlanmadan önce Yahudi dinleyicilerinin dikkatine sunmuştur. *Rüyaların Yorumu* (7 ve 14 Aralık 1897, ilk sunumu), *Unutmanın Psikolojisi* (1899), *Çocuğun Ruhsal Yaşamı* (1900), *Rastlantı ve Batıl İnanç* (1901), *Bilinçdışının Psikolojisi* (1905), *Psikoloji Hukukun Hizmetinde* (19 Mart 1907), *Şakalara Dair* (2 Kasım 1907), *Narsizm Üzerine ve Psikanaliz Hareketinin Tarihi* (1914), *Ölüm ve Biz* (1915), *Fantezi ve Sanat* (1917). On bir yıllık aradan sonra, yetmiş iki yaşında B'nai B'rith'e dönmeye karar verir, 1928 tarihli son sunumunun başlığı *Yahudilerde Batıl İnanç*'tır. 1969'da B'nai B'rith'in girişimiyle bir Sigmund Freud Cemiyeti kurulur ve kızı Anna da bu girişime dahil edilir. Viyana-B'nai B'rith'in ön ayak olmasıyla annesinin Freud'ların mezarı onarılır ve B'nai B'rith Avusturya'da bir Freud rönesansı yaşanmasını görev edinir. – *Kaynak*: Fransa-B'nai B'rith'in resmi internet sitesi. Ben Gourion locasının üstadı Alain Lellouch'un bir makalesinden özetle.

bilmelerine rağmen hiçbir büyük Mısır anlatısı yok, belki günümüze kalmamış. Bundan altmış yıl kadar önce, filologlar çok önemli bir Mezopotamya anlatısı buldu: *Gilgamiş Destanı* adını verdikleri bu metin zamanımızdan 3700 yıl kadar evvel, yani milattan önce XVII. yüzyılda Akad çivi yazısıyla yazılmış. Büyük Tufan'a çok ayrıntılı bir şekilde yer veren ilk metin olduğundan çok ünlendi. Ama o da sadece bir kuşağın hikâyesini anlatıyor. Kitabı Mukaddes ise –adı üstünde– kutsallaştı ve özellikle Yahudilerin diğer pek çok halk gibi “kutsal topraklarını”⁴ kaybetmesinden itibaren istisnai kaderi böyle gelişti. Bu denli çok sayıda farklı yorumunun olmasının nedeni de bundan kaynaklanıyor. Yorumlardan bir kısmı da, Talmud ve kabalist yorumlar gibi, kutsal sayılıyor; bir kısmı ise Hristiyanların ya da XVIII, XIX ve XX. yüzyıl âlimlerinin yorumları gibi, dindışı –hatta din karşıtı– addediliyor, siz de bunların başını çeken olarak kabul ediliyorsunuz.

Bana gelince, Kitabı Mukaddes'e de onun kalbi diyebileceğimiz Tevrat'a da “inanmıyorum”, ama bir yandan da bunlar çocukluğumdan beri içime işlemiş; dolayısıyla da hastalarımın sözlerini, açıklamalarını, semptomlarını, rüyaları, anlatıları (başta *Kral Oidipus* olmak üzere) *yorumlama* arzu ve kapasitem açısından, başlıca demesek de, çok önemli bir kaynak oluşturuyorlar. Bir kısmı heze-

4. Freud, çeşitli zamanlardaki sözlerinin de tanıklık ettiği gibi, *Eretz Israel*'e (İsrail Diyarı) dönüş taraftarı değildi: “Özgürce verilen bütün çabalara şüphesiz çok sıcak duygular besliyorum, Kudüs'teki üniversitemizle gurur duyuyor, yerleşim yerlerimizin refahı beni sevindiriyor. Fakat, öte yandan, Filistin'in hiçbir zaman bir Yahudi devleti olacağını ve Hristiyan âleminin de İslam âleminin de kutsal mekânlarının emanetini günün birinde Yahudilere teslim etmeyi kabul edeceklerini zannetmiyorum. Bana kalırsa, tarihsel yükü olmayan topraklarda bir Yahudi vatani kurmak daha sağduyulu olurdu; elbette, böyle rasyonel bir maksatla kitlelerin coşkusu uyandırmanın ve zenginlerin katkısını elde etmenin mümkün olamayacağını da biliyorum. Araplarda kuşku ve güvensizliğin uyanmasında soydaşlarımızın pek de gerçekçi olmayan fanatikliğin de sorumluluğu olduğunu üzülerek belirtmeliyim. Hiroses'ten kalma bir duvar parçasını yalan yanlış yorumla ulusal bir kutsal emanete çeviren ve onun yüzünden bir ülkenin sakinlerinin duygularına meydan okuyan sofuluğa en ufak bir yakınlık beslemem mümkün değil.” Yahudilerin Filistin'e Yeniden Yerleştirilmesi İçin Vakıf'ın (Keren Ha Yesod) üyelerinden Chaim Koffler'e yazdığı 26 Şubat 1930 tarihli mektup.

yanlı, zırva ya da aptalca da olsa aynı metinlerin sonsuz yorumlanması⁵ zihin için çok zenginleştirici; sık sık sözünü ettiğiniz bedeninin yeteneklerinin çeşitliliğinin bir parçasını oluşturuyorlar. Halüsinasyonlara (Tanrı tarafından korunduğuna inanmak gibi; Kızıl Deniz'in yarılp açılması, ölümlerin dirilmesi, vb.) sürükleyebilecekleri gibi muhteşem keşiflere de yol açabilirler (böyle bir muhayyile çok üretken olabilir).

Yahudiler entelektüel meraklarıyla, kimi alanlarda derin bilgileriyle, çoğu zaman da zihinsel kıvraklıklarıyla meşhur. Ne özel bir seçilmişliğin ne de herhangi bir üstünlüğün (tıpkı onlara yakıştırılan alçakça "niteliklerin" aşağı bir konumun işareti olmaması gibi) sonucudur bu. Halkımız özel birtakım şartlarla karşı karşıya kalmış ve pek çok güçlükten sağ çıkmıştır. Amerika Yerlileri, eski Kelt halkları, Etrüskler, Partlar, Piktler, Saksonlar, Sakalar, pek çok Galya, Germen, Slav, Afrika, Asya halkı ya hemen hemen ya da tamamen yok oldular ve bir daha hayata dönmeleri ümidi de yok. Hristiyanlar bizi topraklarımızdan sürdü, büyük ıstıraplar çektirdiler ve üstelik, Kitabı Mukaddes'i yok etmeyip *Eski Ahit* diye adlandırarak dinlerinin büyük bir kısmını bizden iktibas etmeye vardırıdılar işi. İsa'nın Yahudi olarak kabul edilmesi üzerinde durmaya değmez bir şey. Çarmıha gerilmesi Yahudiler için hiçbir anlam taşımaz (bu hakikaten vuku bulmuş olsa bile, elimizde hiçbir kanıt yok), hele "Yahudilerin Tanrı'nın katili" olduğu suçlaması ise tam bir deli saçması, zira kadirimutlak Tanrı'nın İsa'da insan olarak vücut bulması Hristiyanların meselesidir. Hristiyanlar karşısında Yahudilerin durumu tahammül edilir değildir; kendilerinden birinin tanrılaştırılmasını kabul edemezler. Hristiyanlarsa inançlarının çekirdeğinin, yani İsa'nın ölüm ve dirilişinin, daimi reddine katlanamazlar.

5. Bir Yahudi halk deyişine göre: "Talmud hiçbir zaman tamamlanmamıştır." Daha sonraki metinler "teorik ve pratik meselelere açıklık getirmek için ona başvurarak ve yetkilerini ondan alarak" onun üzerinde yükselmiştir. Talmud bir ağaç gibidir: "Organizma nihai biçimine erişir, ama yaşamlarının özünü onun köklerinden alan yeni sürgünler vermeye devam eder." Yazarı da yoktur, bir ana karakteri de: Bütün Yahudi kavminin ortak çabasının ürünüdür. (Bkz. Adin Steinsaltz, *Talmud'a Giriş* [1976], Albin Michel, 1987.)

O halde bu tahammül edilmez ağabeyin (küçük kardeş de olabilir-di; Hristiyanlar Muhammed'in yolundan gidenleri sevmez) susturulması ya da ortadan kaldırılması farz olur. Habil ile Kabil, Osiris ile Seth, Remus ile Romulus.

Hasımlarını ya da –pekâlâ müttefik ya da destekçi olabilecek-ken– hasım olduğunu varsaydıklarını öldürmek çok ayrıcalıklı bir korunma arzusu demek değil mi? Ki bu da yara almama, acı çekmeme ve çöküşü sonsuz uzatmaktan başka bir şey olmayan ölümsüzlük arayışına varıyor. İster benim deyişimle “çocuksu takıntılar” diyelim, ister sizin deyişinizle “*insanların çocukluktan kolay kolay çıkamaması*”, ikisi aynı yere varıyor; tabii dinamik boyut hariç, zira birinde “kopmak”, diğerinde “itmek” gerekiyor. *İkisini bir arada düşünmek* en iyisi elbette, çünkü evlatlarını daima vesayetleri altında tutmak isteyen annesababalar tarafından erişkin olmama ya zorlanmak kadar, yetişkinlerin göğüs germek zorunda olduğu sorumluluk ve tehlikelerden kaçınmak için çocuk kalmayı arzulamak da mümkün. Kudretli ve koruyucu olduğuna inanılan güçlerin himayesi altında ilerlemek (onların suyuna gitmek ya da pohpohlamak gerekse bile) kendi yolunu çizmekten her zaman çok daha kolaydır. Öte yandan, arzu kendi farkını ortaya koymaya, kendi hedeflerinin peşinden gitmeye, özerk ve olabildiğince bağımsız olmaya, sizin belirttiğiniz anlamda “eylemeye” yöneltir. İnsanlığın her ânında, her yerde toplumların başlarında kadirimutlak bir babanın olmasını istediklerinden emin değilim, ancak koruyan ve kollayan –dolayısıyla potansiyel olarak tehditkâr– babanın yeri ve rolü bütün kültürlerde kendini gösteren bir mesele.

Sonuçta, “filogenetik fantezileri”mi bir kenara bırakırsam, insanların bu upuzun tarihlerinde, pek çok nedenin aşırı bir korkuyu tetiklemiş olabileceğini ve bunun da ortak bir kadirimutlak baba talebine yol açabileceğini kabul edebilirim. O durumda, aynı endişe ve umutların *değişmez* bir biçimde bilinçdışı aktarımı gerekmez, felaket getiren olayların tekrarlanması yeterlidir. Etnologların ve tarihçilerin bu felaketleri araştırması, farklı toplumların bunlara nasıl tepki gösterdiğine ve, eğer şans eseri bunlardan sıyrılmış olanlar varsa, onların bu güçlü korunma ihtiyacını nasıl bertaraf et-

tiklerine ya da azalttıklarına bakmaları çok iyi olur. Oysa bu bilimlerin kendileri henüz çocukluk çağında; ya din adamlarının perimasallarına itibar ediyorlar ya da maddi olmayan her şeyi bir kenara iterek son derece kaba gerekçelere dayandırdıkları bir ihtiyaçlar ekonomisi gözüyle bakıyorlar veya –özellikle tarihçiler– büyük şahsiyet, hatta “halk” tapınmasına kapılıyorlar, bu halk da gerçeklikle bağı kalmayacak kadar soyutlaştırılmış bir halk oluyor. Bütün yazıp söylediklerime rağmen, insan toplumlarının meydana gelişini psikanaliz asla tek başına ortaya koyamaz, ama *saiıkların* daha derin bir analizine ciddi katkı sunar.

Toplumların sınıflandırılmasına dair, size katıldığımı söylemenin dışında, ekleyeceğim bir husus yok. Bununla birlikte, “kendilerinin bilincinde olma derecelerinin” en iyi ihtimalle fazlasıyla sınırlı olmasından korkarım. Yahudilere dönersem; ne kadar fikir sahibi ve zeki olsalar da, söz konusu din olduğunda pek çoğu hâlâ çocuk gibi düşünüyor ve “ateistlerin” kutsal metinlerin hakiki anlamını⁶ kavramadığı hükmüne çabucak varıp bu anlamı onlara benimsetmeye uğraşıyorlar. Buna karşılık, kutsal metinlere –Musa’yı hariç tutarak– psikanalitik bir yorum getirmeye kalkarsam çok kötü karşılanacağına eminim. Ben de bu nedenle Shakespeare, Goethe, Schiller, Dostoyevski, Vergilius, Sophokles gibi yazarlara yoğunlaştım; *Kitabı Mukaddes*’i tefsire girmeden zikrettim hep.

Cinsellik konusunda bana adeta bir “Groddeck” muamelesi yaparak beni canevimden vurdunuz. 1920’lerde, Ferenczi’yle aramızda, bir fikir bize abartılı, tekyanlı, mesnetsiz görüldüğünde “Groddeck!” demek alışkanlık olmuştu.

O halde hakikat aşkından, *libido sciendi*’den, yani bilme şehvetinden bahsedelim ve bakalım benim Eros’tan anladığım manada erotik olabilir miymiş olamaz mıymış. Peki, tam olarak ne kastediyoruz?

6. Freud muhtemelen İbrani geleneğine göre Tevrat’ın dört tefsirini kastediyor: *Psath*: Harfiyen; *Remez*: imalı; *Drash*: mecazi; *Sod*: sır. Bu tefsir çeşitliliği Hristiyanlarda da vardır: harfiyen (yine de yorumu gerektirir), alegorik, mecazi (ahlaki), anagojik (gizli).

Birincisi, hakikat nedir? Ethica'ya, şeylerin doğasından ya da özünden ileri gelen hakikatler anlamında, “ebedi” hakikatlerden söz ederek başlıyorsunuz; bu hakikatlerin her biri bir şeyin tam ya da en azından doğru tasvirini oluşturuyor. Her hakikatin, nihai bir neden arayışından özenle kaçınarak, neden-sonuç ilişkilerinin titiz bir incelenmesinden ileri geldiği üzerinde ısrarla duruyorsunuz. Nihai neden denen şeyi mutlaka hayal mahsulü ya da bile isteye aldatıcı olarak değerlendiriyorsunuz. Dolayısıyla, daha az doğru olmayan, ama tek bir veriyle sınırlı “tarihsel” hakikatlerin sizin için hiçbir yeri yok. Örneğin, dünyanın x milyar yıldır, kendi etrafında yirmi dört saatte dönmesi ve bunun günün birinde sona erecek olması gibi. Ya da insanların yüz bin yıldır var olduğu ve x yüz bin yıl, hatta milyonlarca yıl daha var olduktan sonra, daha önce yok olan diğer türler gibi yok olacak olması gibi. Ya da havanın bugünkü bileşiminin (yüzde 79 azot, yüzde 21 oksijen) x milyon yıl sonra değişecek olması gibi. Olayların farklı biçimlerde yorumlayabileceğimiz kısmi ve taraflı bir tasvirinden ibaret olan “olumsal” hakikatlerden bahsetmiyorum bile. Peki, psikanaliz ya da sosyal antropolojinin --derinlere uzanarak-- açığa çıkardığı psikolojik hakikatleri ne yapacağız? Nihai bir erek aramaksızın, her zaman neden-sonuç ilişkileri söz konusudur; *tek bir istisna hariç*, yok edilemez, kaçınılmaz bir erek olan iştah ya da “varlığında sebat etme çabası”, o olmadan herhangi bir psikoloji de olmazdı. Bu tür hakikatlerin iyice kılık değiştirmiş, gizlenmiş, zor erişilir olduğunu en iyi bilecek konumdayım, bununla birlikte bu hakikatlerin var olduğunu farz etmeli ve onların peşinden koşmalıyız. Bu tür hakikatleri birtakım “kompleksler”le, yani insan doğasının kimi daimi karışık özellikleriyle bağlantılandırmam değil asıl önemli olan; esas olan her bir insanın diğerleriyle ortak bir özü paylaşması ve bu özün farklı biçimlerde kendini açığa vurmasıdır. Fiziksel dünya ile aradaki fark hayal gücü ve buna bağlı olarak insanların (ve belki kimi hayvanların da) kılık değiştirme, kendini kandırma yeteneğidir. Daha ne olsun! Fiziksel dünya kılık değiştirmiş olarak çıkmıyor karşımıza, ama özünü doğrudan açığa vurmeyen biçimlerde görünüyor. İşte orada da hakikatin bulunması, keşfedilmesi gerekiyor; hakikat, sizin de-

yişinizle, sadece *zihnin gözleriyle* görülür.

İkincisi, niye hakikatin peşindeyiz? “Hakikat aşkı yüzünden” diye cevaplarsam, başlangıçtaki soruyu tekrarlamaktan öteye gitmemiş olurum. Hiç katılmamakla birlikte, size Nietzsche'nin cevabını vermek istiyorum: Hakikat/doğruluk, filozofların önyargılarına payanda yapmak için kullandıkları görüş açılarından biridir; “hakikatin” görünüşten daha değerli olduğu ise ahlaki bir önyargıdan başka bir şey değildir: İyi olanı yapmak için doğruyu aramak.⁷ Nietzsche aynı zamanda hakikat ihtiyacının basit, sade, istikrarlı bir dünya, bir mesken ihtiyacından türediğini söyler. Kısacası, ona göre hakikat arayışı duyularımızın sadece küçük bir yanını temsil eden düşüncenin bir faaliyetinden ibarettir: “Düşünceler duygularımızın gölgeleridir.”⁸ Biraz fazla kaba! Ama görmezden gelinecek gibi değil; daima karmaşık olanı basitliğe, hareketli olanı sabite, duyguların sonsuz çeşitliliğini birtakım temel saiklere indirgeme eğiliminde olduğumuza göre, birinin de bize fikirlerimizin *şeylerin kendisi olmadığını* hatırlatması yerinde bir uyarı. Beraber çalıştığımız zamanlar Breuer'in yaptığı da aslında buydu.⁹ Nietzsche'nin “filozoflar iyi olanı yapmak için doğruyu arar” sözü tartışmaya pek yer bırakmayan bir hakikat, peki ama şeylerin düzeni de böyle mi? Size *İyinin ve Kötünün Ötesinde* adlı son kitaplarından birini yolluyorum. Bu kışkırtıcı ve merak uyandıran kitap tam olarak okuduğumu söyleyebileceğim ender kitaplarından biri.

Bana öyle geliyor ki, Nietzsche iki hakikat düzeyini birbirine karıştırıyor: “Şeyler” arasındaki, ancak çok küçük bir azınlığını kavrayabildiğimiz, kesin olan neden-sonuç ilişkileri ile duyguları-

7. *İyinin ve Kötünün Ötesinde*, 1886.

8. Cümlelerin tamamı şöyle: “Düşünceler duygularımızın gölgeleridir, ama onlardan hep daha karanlık, daha içi boş, daha basit.” (*Şen Bilim*, 1882.)

9. Breuer o dönem şöyle yazmıştı: “Adlandırmanın gerisinde maddeyi görme ve yavaş yavaş ‘bilinçli’ ile ‘bilinci’ nesnelerin kendisi olarak değerlendirme yanlısına düşmekten kaçınmalıyız. Bilinçdışı gibi mecazi konumlandırmalar kullanmaya alıştıkça, bir süre sonra bunların mecaz olduğunun neredeyse unutulduğu ve adeta gerçek bir şey gibi kullanılan bir tasavvur oluşur. Böylece mitoloji tamamlanır.” (*Histeri Üzerine Çalışmalar*, III. Bölüm, “Teorik Değerlendirmeler”, 5, “Bilinçli Hale Gelemeyen Bilinçdışı Tasavvurlar”, PUF, 1956.)

mızın/fikirlerimizin *organizasyonunun* daha az kesin olmayan ilişkileri, bunların ise prensip olarak tamamını, hiç değilse büyük bir kısmını kavrayabiliriz. Örneğin, davranışlarımızın arkasındaki saiklere dair hakikati bilmenin *mümkün olduğunca az haksızlık ve yanlış* yapmamızı sağladığı bir hakikattir ve sanıyorum bu hakikatin istisnası da yoktur. Öte yandan, kendi tecrübeme dayanarak, entelektüel bilginin “doğru davranış” yolunu seçmeye yetmediğini, ama seçilecek yolu büyük bir doğrulukla işaret ettiğini de söylemeliyim. Dolayısıyla, Nietzsche’nin ileri sürdüğü kısıtlamalara hiç girmeden şöyle diyebilirim: Hakikat her bakımdan *yönümüzü bulmamıza* yardımcı olur. Nietzsche haklı olsaydı, bunca önemsedığımız entelektüel pratik (“kelimelerin bileşiminin sınırsızlığı”na dair sözlerinizin de gösterdiği gibi) beyhude ya da en azından yüzeysel olurdu. Duygularımızın *bütün* akışını ve bütün nüanslarını ifade edemiyor olabiliriz, ama öte yandan onlara, olduğu kadarıyla, gücünü veren bu *ifade*’dir. Nietzsche’nin duyumsamalar dünyası bu karmakarışık, düzensiz, dolayısıyla ifade edilmemiş haliyle bir duygular bulamacı, içinden doğru dürüst hiçbir şeyin çıkma ihtimali olmayan bir kaostan başka bir şey değildir. Peşinde olduğumuz hakikat sizin yaşadığınız yüzyıldan beri filozofların anladığı anlamıyla bir *ışık* değil sadece, aynı zamanda yükümlülüklerimizi hafifletmenin, etrafımızı saran dünyayı daha iyi hissetmenin (sadece görme duyusuyla değil, bütün duyularla), dolayısıyla daha az acı çekmenin ve daha çok zevk almanın ve sizin kastettiğiniz anlamda daha az edilgen daha çok aktif olmanın da bir yolu.

Son olarak, diyelim ki hakikati bulduk, onu niçin seviyoruz? Cevap ilk iki sorunun cevaplarından çıkıyor ve çok basit. Hakikati seviyoruz, çünkü bizi kendimizi sevmeye ve Doğanın geri kalanını sevmeye, yani hemcinslerimizle ve bize zarar veremeyecek ya da böyle bir niyeti olmayan diğer bedenlerle/cisimlerle birleşmeye yöneltiyor. Eros’un özü de bu değil mi? Cinselliğin esas rolü de bu değil mi? “Varlığında sebat etmek” için, gelişmek, yaratmak için birleşmek değil mi? Kitabınızın sonunda Bilgenin gücünü anlatırken söylediğiniz de bundan başka bir şey değil: “Bilge bir tür ebedi zorunlulukla kendisinin, Tanrı’nın ve şeylerin bilincindedir” ve

bunun sonucunda her zaman “ruhun hakiki tatmini”nin¹⁰ hazzını yaşar.

Ben buna “yüceltme” diyorum, çünkü söz konusu olanın artık cinsel edim olmadığı, Evren’de erişebildiğimiz her şeye bizi bağlayan geniş bir sevme-ve-bilme yeteneği olduğu aşikâr. Yaygınlığı, çeşitliliği, dayanıklılığı, kalıcılığıyla burada her cinsel edimi ve kısmen de yakınlarımızla aramızdaki her sevgi ilişkisini aşan bir haz yakalayabiliriz. Bunu kendi tecrübeme dayanarak söylüyorum, zira yirmi küsur yıldır bütün cinsel faaliyetimi hemen hemen sonlandırdım. Çene kanserine yakalandığımdan beri de böyle bir fiziki mahremiyete kimseyi zorlamak istemezdim. Bir tek kızımın büyük azmi ve karşılıklı olarak aldığımız asla en ufak bir şikâyet dile getirmeme ve benim açımdan minnet, onun açısından da kendini feda etme ifadesinde bulunmama kararı doğrultusunda, gündelik zorunlu bakımımı üstlenmesini kabul ettim. Sağlığı yerinde olmayan, yakınlaşmanın nahoş hale geldiği, kalabalık içine çıkamayan, bir psikanalist olarak yakışsız sabit fikirlerle dolu bir ihtiyarım (6 Kasım civarında, seksen bir buçuk yaşında öleceğime inanıyordum, hâlâ hayatta olduğuma şaşırmıyor değilim¹¹).

Nazilerin bizi sürüklediği dehşet verici son beni korkutuyor, ama öte yandan, buna rağmen kendimi hayat dolu hissediyorum ve neredeyse en iyi zamanlarımdaki kadar yazıyorum.¹² Zaman karşısında, dolayısıyla da yaklaşan ölüm karşısında sizdeki huzura sahip olmaktan âciz olmakla birlikte, hissettiğim belki de sık sık sözünü ettiğiniz ebediyet duygusudur.¹³ Ancak bu duygu sadece ara ara,

10. *Ethica*, V. bölüm, 42. önerme, not.

11. Bkz. geride s. 217, n. 11.

12. 1937-1938’de yazdıkları: *Sonlu Analiz ve Sonlanmayan Analiz*; *Analizde İnşa*; *Musa ve Tektanrıcılık* (tamamlanması 1938?); *Savunma Sürecinde Ben’in Yarılması*; *Psikanalize Toplu Bakış* (tamamlayamadı) ve çok sayıda mektup. Bütün bunlar hacim olarak 1931 ile 1936 ya da 1926 ile 1930 arasında yazdıklarıyla aynı miktarda.

13. *Ethica*, V. bölüm, 23. önerme: “İnsan bedeni mutlak olarak yok edildiğinde Zihin de Bedenle birlikte mutlak olarak yok edilmiş olmaz, ondan ebedi bir şey baki kalır.” Not: Bedenden önce de sonra da var olamayız “bununla birlikte, ebedi olduğumuzu hissediyor ve biliyoruz. Zihin anlama yetisinin bir edi-

esas olarak da insan doğasına dair hâlâ anlamayı arzu ettiğim şeyler üzerine yoğun olarak düşünürken (o zaman geri kalan her şeyi unutuyorum) ya da bana büyük memnuniyetler yaşatmış olan bütün insanlar aklıma geldiğinde (o zaman bütün kötülükleri unutuyorum) beliriyor. Evet, bu zamandışı bir duygu ve –her ne kadar bu ifade beni biraz rahatsız etse de– muhtemelen sizin “Tanrı sevgisi” dediğiniz şey de bu. Okuduğum bazı yazarlar da hâlâ benzer bir duygu uyandırıyor: Shakespeare, Schiller, Cervantes ve bir süredir de sizin yazdıklarınız. Ve tam manasıyla gerçek ebediyet nişanesi olarak mektuplaşmalarımız!

Fizyolojiden hiç vazgeçmemiş bir hekim olarak, bu ebediyet duygusunun fiziksel temelleri olduğunu düşünüyorum. 1892’de, August Weismann* adında bir hekim iki tür hücre olduğunu keşfetti: beslenmeyi, hareketi, savunmayı ve vücudun bütünüünün uyumlu çalışmasını sağlayan *somatik* hücreler ve üremeyi üstlenen *eşey* hücreleri. Somatik hücrelerin ömrü sınırlı, eşey hücreleri ise kuşaktan kuşağa devam ettikleri için ölümsüz. Bu da edinilmiş temel özelliklerin aktarılmasının imkânsızlığını beraberinde getiriyor; halbuki Darwin bunun olduğuna inanıyordu, ben de bu teoriden vazgeçmekte zorlanıyorum açıkçası. Ölümsüzlük –potansiyel olarak tabii, yoksa bu hücreler de kaza eseri imha olabilir– ebediyet demek değil elbette, fakat ebedi hakikatlerin var olduğu *inancı* ve ebediyeti idrak etme *duygusu* bu fizyolojik tecrübeden kaynaklanıyor gibi geliyor bana. Bu tecrübe ise *tamamen ve kesin olarak bilinçdışı*’dır, çünkü hiçbir durumda hücrelerimizi hissedemeyiz. *Eros*’un tahrip edilemez ve ebedi olduğunu söylerken aklıma eşey hücrelerinin işte bu *Eros* olduğu fikri geldi. Öncelikle “zihin” olarak değil, yaşamsal ilke olarak tasavvur edilen ruhun ölümsüzlüğü inancı da buradan kaynaklanıyor muhtemelen. Geçen mektubunuzda muzipçe sorduğunuz “Ruhun cinsiyeti var mıdır?” sorusunun

miyle tasavvur ettiği şeyleri de hafızasındakiler kadar güçlü bir şekilde hisseder. Zira şeyleri görmesini ve gözlemlemesini sağlayan zihnin gözleri kanıtın kendisidir.”

cevabı da aynı yerde. Dini ya da felsefi tasavvura göre, hayır yok; biyolojiye göre ise, evet var, çünkü eşey hücreleri dediğimiz sperm ve yumurta hücreleri,¹⁴ dolayısıyla da bunlar ya erkek ya da dişidir. Bugün artık küçük hayvancık ya da mikrop olarak adlandırdığınız organizmaların tek hücreli olduklarını ve başlangıçtaki hücreyle aşağı yukarı aynı iki hücreye bölünerek ürediklerini biliyoruz. Bu varlıklar gerçekten ölümsüz (kaza haricinde) ve cinsiyetsizler; ayrıca, sayıları aşırı derecede çok ve en uzak atalarımız onlar. Spekülasyonu âdetim olduğundan ileri götürmek isteseydim, hâlâ içimizde bu *cinsiyet-öncesi* (ya da *cinsiyetsiz*) hali hissettiğimizi ve buna yeniden kavuşmayı arzuladığımızı söylerdim; bu da ölüm dürtüsü değil, hiçbir zaman tatmin olamayacak olan *birlik haline dönme dürtüsü* olurdu. Platon'un androjin masalının biyolojik kaynağı da burada olamaz mı?

Somatik ve eşeyssel hücreler, sonra da cinsiyet-öncesi ve cinsel ikilik meselesi “ilk yarıma” hakkındaki sorunuza getirdi beni; sorun hâlâ olduğu gibi dursa da bu ifadeyi kullanmayı epeydir bıraktım. Bu, önce 1890'lı yıllarda Breuer ile, sonra da 1920'lerde Ferenczi ile aramızda ateşli tartışmalara konu olmuş çok çetrefil ve karanlıkta kalmış bir mesele. Breuer ile tartışmamızda, yarıma sadece ontogenetik bir sorundu, ya tam ya da kısmiydi. Çocuk (ender olarak yetişkin) bilinçte bölünmeye yol açan (çoğu zaman cinsel istismarın neden olduğu) böylesine büyük bir korku yaşadığında birbirinden ayrılan iki kısım sonradan birbirinden habersiz hale geldiği (psikoz bozukluğu olan yetişkinlerin durumu) ve genelde biri karanlıkta kaldığı için yarıma tam olur. Breuer'e göre, bu durum “hipnoz altındakini andıran bir bilinç haline” yol açıyordu ve bundan ötürü hipnoz karanlıkta kalan kısmı bilince çıkarabilirdi. Bana göreyse, fazlasıyla acı veren olayların kabul edilmesine karşı gösterilen bilinçdışı dirençlerdi söz konusu olan; ruhun birbirinden ay-

14. Freud bu hücrelerin ilk olarak 1677'de Antoni van Leeuwenhoek* tarafından Royal Society'ye yazdığı bir mektupta tanımlandığını biliyor mu? Spinoza ile Leeuwenhoek temas halinde olduklarına göre, acaba mektubu yazmadan önce bu konudan Spinoza'ya bahsetmiş olabileceğini mi düşünüyor?

rılan iki kısmı olarak değil, daha ziyade o zamana kadar kesintisiz olan bir damarın içindeki bir dizi *çatlak* olarak görüyordum (dolayısıyla da dirençleri sızarak biriken dokulara benzeterek, *sızıntılar*'dan söz ediyordum – ki bu da aynı yere varıyor). Toptan bir yarıлма (baltayla kesilmiş gibi) yerine, çatlak olarak kalmaya da devam edebilir ya da tamamen parçalanabilir yaygın bir çatlama (camın üzerine çekiçle hafifçe vurulduğunda olduğu gibi) olarak görüyordum. Çatlakla yetinmenin bir avantajı vardı; iki hipotezi de, yani erken bir dehşetin kırılğanlaştırdığı bilinç ile doğuştan kırılğan bilinç (“ilk günah”ın dindışı karşılığı olarak ilk kusur) hipotezlerini muhafaza etmek mümkündü. Dolayısıyla, ilk “yarılma” doğuştan ya da erken dönemliydi. Bu durumda, erken yarıлmanın ağırlaştırıcı bir etken olduğu, doğuştan olanın ise bütün insanlıkta ortak olup olmadığını soruyordum. Hadım edilme kompleksiyle tamamlanan Oidipus kompleksi bu soruyu cevaplama yönündeki çabayı en ileri noktaya taşımış olsa da, muammayı hiçbir zaman tam olarak çözemedim. Ama, tam bir ayrışmayı, dolayısıyla da iyileştirilemez bir delilik halini çağrıştırdığı için “yarılma” hoşuma gitmiyordu. İkiye kesilmiş haldeyken, her şey bir yana, yaşamamız mümkün mü? Solucan, semender ya da çokbaşı yılan değiliz ki. Psikanalizin kurulmasına temel oluşturan –geçen sene hayatını kaybeden– Bertha Pappenheim* (Martha'nın yakın bir arkadaşı olduğundan ismini gizli tutmak için Anna O. diye adlandırmıştık) “vakası” geliyor aklıma. Babasının ölümünden kısa bir süre sonra, bir dönem, tamamen kontrolü dışında, birbiriyle sürekli yer değiştiren, biri aylarca bakımını üstlendiği babasının ölümünü kabullenmiş ve şimdiki zamanda yaşayan, diğeri ise geçmişte yaşayan ve babasının hastalığını taklit eden (felç, konuşma kaybı, beslenmeyi reddetme, vb.) iki ayrı kişilik barındırır olmuştı. Tamamen zıt bu iki hal birbirini izleyip duruyordu: üzüntü ve endişe, intihara niyetlenme; aşırı coşku, halüsinasyonlar, saldırganlık. Bugün baktığımda, on küsur yılın sonunda kurtulduğu bu benliğin *ikiye bölünmesinin* birbiriyle bağdaşmayan iki arzudan kaynaklandığını düşünüyorum: külfet haline gelen babanın ölümünü temenni etmek ile ne pahasına olursa olsun babayı yaşatmak. Bu vakada, çatlama arızı

bir duruma bağlı ve iyileştirilebilir. Tedavi görmeden ya da çatlaklar çok büyük olduğu takdirde, tedaviye rağmen hiçbir zaman iyileşmenin sağlanamayabileceğini ve hatta bazı vakalarda çözülmenin hızlı ya da yavaş yayılmaya devam edebileceğini de varsayabiliriz. Paranoyakların, şizofrenlerin (eskiden “erken bunama” diye adlandırılırdı) ve bütün diğer psikoz bozukluğu olanların durumu böyle olmalı. Onlarla aktarım¹⁵ mümkün olmadığı için psikoz vakalarından her zaman uzak durdum ve bu kişilere karşı hep bir hursuzluk hissettim.¹⁶

“Somatik” hücrelerin zamanla yıpranıp ölmesi ve yaşamın geçici olması gibi basit bir olgu nedeniyle bütün insanlar asli bir kırılmalığa sahiptir. Yüksek sesle olmasa da bu daima bilincimizdedir, ama hayatımızı sürdürmemize de engel olmaz. İçimizden bazılarının diğerlerine göre daha kırılğan olmasının üç muhtemel sebebi olduğunu düşünüyorum: Doğuştan gelen bedensel bir yetersizlik, bu kalıtsal olabilir de olmayabilir de; uzun ya da nispeten kısa bir süre boyunca kuşaktan kuşağa aktarılan ruhsal bir yetersizlik; çocuklukta yaşanmış fiziksel ve/veya ruhsal ağır travmalar (travma çok şiddetliyse kimi zaman ergenlik ya da yetişkinlikte de olabilir). Bu sebeplerin bir araya gelmesinin önünde hiçbir engel yok tabii, fakat analize meydan okuyan bu bileşim tarzlarıyla ilgili hâlâ ancak bu kadar bilgi sahibiyim.¹⁷ Öte yandan, ölüm dürtüsü diye bir

15. Freud ne kastettiğini açıklamaksızın, aktarımdan ilk defa söz ediyor. Son mektubundan da anlaşılacağı üzere Spinoza gözden geçiriyor bu kavramı.

16. Bununla birlikte, kısıycılık ve büyüklük sanısına yakalanan yargıç Daniel Schreber'in *Denkwürdigkeiten eines Nervenkranken* (Bir Sinir Hastasının Anıları, 1903) başlıklı anılarından hareketle *Schreber Vakası*'nı yazdı; “Kurt adam” adını verdiği hastasını dört yıl boyunca analize aldı (bu vakayı 1918'de *Olgu Öyküleri*'nde yayımladı); 1925'ten 1930'a bir psikoz hastasını tedavi etti. Ayrıca, Hilda Doolittle'in halüsinasyonlarının tedavisinde de başarılı oldu. (Bkz. H.D., *Visage de Freud*).

17. Öte yandan, belki de bu mektubun etkisiyle, Freud 2 Ocak 1938 tarihli *Savunma Sürecinde Ben'in Yarılması* başlıklı kısa bir makale yazıyor (ölümünden sonra, *Imago*'da yayımlandı, c. XXV, 1940, no. 3/4). “Genç ben”den söz ederken, çocuğun ben'inin bir dürtünün tatmini ile bunun içerdiği tehlike arasında kalması ve seçimde bulunmaması durumunu hatırlatır; tehlikeyi tanır ve inkâr eder. Bunun bir bedeli olacaktır – “bir tek ölüm bedavadır” – der: Durmadan bü-

şey yoksa bile, *her insandaki* ölüm korkusu yaşamın bir kısmını “ölümsüz” kılma, farklı kültürlerin –ve kişisel farkların– farklı biçimlerde ortaya koyduğu koruma arzusuna sürükler: ruhların yeni bedenlere geçmesi; ölümden sonra ruhların manevi bir âleme (melekler, iblisler) göçmesi; ruhsal özelliklerin binlerce yılı katederek kuşaktan kuşağa bilinçdışı bir biçimde aktarılması (benim inancım); eşey hücrelerinin ölümsüzlüğü (biyoloji bilimi de esasen bir inanç); “ahiret günü” bedenlerin yeniden dirileceği; yaşadığımız hayatta bedenlerin/zihinlerin dönüşümleri; bedenin geçiciliğine karşın zihnin ebediliği (sizin inancınız).

Birbiriyle bağlantılı iki sorunuza pek cevap veremeyeceğim: “İlk yarılmayı insanlık tarihine mi yerleştiriyorsunuz? Bu her insanda görülen doğuştan bir özellik mi?” Öte yandan, kanıtlayamam da, cinsiyetli varlık doğamıza da cinsiyetsiz varlık doğamıza da aynı derecede bağlı olduğumuza kaniyim, çünkü *ikisinden bir-den oluşuyoruz ve ikisi de varlığında sebat etme arzusundadır*. Bu durumda, tek bir yaşam içgüdüğü vardır ve bu içgüdü durmadan ya Bir ve İki’yi (ve bunun sonucunda çoklu) *uzlaştırır*, ya bir sorun halinde, ikisi arasında nöbetleşe *gider gelir*, ya da ciddi bir sorun halinde ikisinden birinde *donar kalır*. Bu arada, “seks” kelimesi, dilbilimcilere göre, önce, “birleşmek” kadar “kesmek” anlamına da geliyormuş. Bence iki anlam birbirini tamamlıyor: önce kesmek

yüyen bir çatlak (*Ichspaltung*) ortaya çıkar. Bunun üzerine, somut bir örnek aktarır: “Üç ya da dört yaşlarında bir oğlan çocuğu yaşça kendinden büyük bir kızın baştan çıkarmasıyla dişi cinsel organıyla tanışır. Bu ilişkinin bitmesinden sonra, elle mastürbasyon yoluyla cinsel uyarıyı şevkle sürdürür, fakat kısa sürede atak çocuk bakıcısı tarafından yakalanır ve hadım edilmekle tehdit edilir. Cezanın yerine getirilmesi ise her zaman olduğu gibi babaya bırakılır. Olağanüstü bir korku tesiri yaratacak bütün koşullar ortaya konmuş olur.” Bu oğlan çocuğu daha önce, penisi olmayan küçük bir kız görmüş ve onun penisinin daha sonra çıkacağını düşünmüştür. Halbuki şimdi, “hadım edilme tehlikesinin gerçekliğine inanmak zorundadır”. Tehdide teslim olur ve kızın olmayan penisinin yerine bir fetiş yaratarak çekinmeden mastürbasyon yapabilir; ancak, yoğun bir cezalandırılma, hatta baba tarafından yutulma korkusu pahasına. Bu da çocuklarını yiyen yaşlı babayı/tanrıyı ve annesi tarafından kurtarılan son çocuğun (Zeus) sonra babasını hadım etmesini akla getiriyor.

(ikiye), sonra birleştirmek (ikisini). Geleceğin hekimleri, psikologları, antropologları ve felsefecileri artık düşünsün dursun!

Biz *narsizme* gelemiz. Bana itiraz ediyorsunuz: “Evvelce başka yüzleri tanımamış ve incelememiş olsaydım kendi yüzümü dahi tanıyamaz, hatta bir yüzüm olduğunu *bilemezdim*. Aynaya baktığımda bile gördüğümün ne olduğunu anlayamazdım.” Buradan şuna varıyorsunuz: “Ancak ve ancak kolektif olarak var olabilirim ve insan olarak kimliğimi başka insanlarla temasımdan edinirim.” Öte yandan, bilgeliğin yolunu çizmeye geldiğinizde, o apayrı, çünkü o yolu başkalarıyla birlikte de tek başına da tutabiliriz. Kimliğimin ancak kıyaslama, karşı karşıya gelme, zıtlasma, duygudaşlık, yakınlıkla, kısacası başka insanlarla benzerlikler ve farklılıklar üzerinden var olabileceğini inkâr etmiyorum. İnsan olarak kimliğim ise diğer hayvanlar ve canlı varlıklarla kıyaslama üzerinden benim için belirginleşir. “Birincil narsizm”den söz ettim ama, bunun “başlangıçtan beri var olduğu”na inanacak kadar da ileri götürmüyorum, anne ile çocuk arasındaki ilk teması, ilk ikili ilişkiyi inkâr edemem. Biraz önce Bir ve İki’ye dair anlattıklarımı göz önünde bulundurarak, içimizdeki cinsiyetsize (tekhücreli!) bağlı bir kendine hayranlık (egoizm) ile cinsiyetli olana bağlı bir başkalarını arzulamanın (diğerkâmlık) eşzamanlı olarak var olduğunu ileri sürebilirim. Narkissos bütün cinsel girişimleri reddeder ve bizim tartışmamız da bana Ekho ile onun arasında cinselliğe yer olmadığını gösterdi, zaten Ekho’nun sonradan taş dönuşmesi de bunu doğruluyor. Bu durumda, narsist bozukluk daha ilk çocukluk günlerinden itibaren hissedilen –buna siz de katılıyorsunuz– sevgi eksikliğinin (ya da sahip çıkan ve yutan bir sevginin) sonucu –yine aynı yere geliyorum– cinsiyetli ile cinsiyetsizin ayrışmasından kaynaklanabilir. Öyleyse, her çocuğun narsist olduğunu söylüyorum; çoğu durumda, ona eşlik eden bir Ekho değil, öteki ile hakiki bir sevgi ilişkisidir. Sizin de dediğiniz gibi, geriye bu sevgiyi elde edememe ya da kaybetme korkusu kalıyor. Ve bağlarımızın çoğalmasının bireyselliğimizi olumlu etkilediği ve artırdığı konusunda size katılıyorum. Bu da sallantılı “ilkel sürü” binasının altını biraz daha oyan bir unsur.

Bütün bunlar o güne kadar adını duymadığım Norbert Elias'ın* geçen yaz elime geçen devasa eserini getirdi aklıma. Bir yandan bu engin tarihsel freski oluşturmak için araştırıp döktüğü belge miktarını, öte yandan psikoloji ile sosyolojiyi birbirinden ayırmaya karşı çıkarak incelediği uygarlaşma sürecine dair gözlem gücünü çok etkileyici buldum. Saray âdetlerinin etkisiyle şiddetin azalmasının Aydınlanma felsefesinin ortaya çıkmasının temelinde yattığını ileri sürerken, geliştirdiğim üç aşamalı yapıdan etkilendiği açık. Elias'a göre, dürtü (İd) ile eylem (Ben) arasında otokontrolden (Üstben) doğan yarılmanın ortaya çıkmasının içsel tezahürü huzursuzluk, rahatsızlık, utanma gibi duygular ve bunlardan ileri gelen toplumsal nezaket kurallarının geliştirilmesidir. "İd'in dünyası" ile "dış gerçeklik"i karşıt olarak görmeyi reddediyor ve karşılıklı toplumsal bağımlılıklar ile ruhsal tezahürlerin birbirinden ayrılamayacağına inanıyor – biraz sizin gibi.¹⁸ Ona göre, (geniş anlamıyla) örf ve âdetler dönüşen ya da kalıcı aile yapılarından değil, aile yapılarını da şekillendiren toplumsal yapılardan doğuyor.

Bu konu zihnimden bir ara gelip geçen, ama üzerinde çalışmadığım bir fikri esinlendirdi. Toplumsal baskının, bilinçli ve bilinçdışı ruhsal dünyanın bütününe belirlediği doğruysa, –kırk yıldır ka-

18. 5 Aralık 1985 tarihli bir söyleşide (Roger Chartier, *Libération*) Elias şöyle anlatıyor: "Freud olmasaydı, yazdıklarımın hiçbirini yazamazdım. Onun teorisini çalışmalarımda asli bir yer tutuyor, bütün kavramlarına (id, ben, üstben, libido, vd.) aşinayım. Fakat, Freud hayatı boyunca, XIX. yüzyıl sonu ile XX. yüzyıl başında yaşayan erkek ve kadınları inceledi; ve doğa bilimlari yaklaşımla, gözlemlediği kişilik yapısı sanki bütün insanlara aitmiş gibi kavramlarını biçimlendirdi. *Totem ve Tabu*'da böyle olmayabileceğini idrak ettiğini hissettiriyor, ama öğretisine meşruiyet kazandırmak için yıllarca öylesine mücadele etmek zorunda kalmıştı ki, belirli bir tarihe ait verili kişilik yapılarına evrensel bir değer biçti. Bilimsel açıdan Freud'u aşmak, insanın kişiliğinin gelişimine etki eden dönüşümleri tanımak ve doğaya dair bilginin günümüzdekinden farklı olduğu, korku ve kaygıların insanın yakasını bırakmadığı bir dünyada, kişilik yapısının da XX. yüzyılda yaşayan insanlarınki gibi olmayacağını düşünmek demek. Bu nedenle de eski çağlara ait ruhsal ekonomileri nitelendirirken Freud'un kilerden farklı kavramlara ihtiyacımız var. Örneğin, ortaçağ insanından bahsederken üstben'den söz edemeyiz. Mesele, Freud tarafından tasvir edilen kişilik yapısının zaman içinde nasıl ve niçin giderek su yüzüne çıktığını anlamaktır."

famı kurcalayan– “nevroz seçimi” hüküm süren genel toplumsal havayla açıklanabilir büyük ölçüde. Örneğin, halk ve seçkinler yoğun bir gözetim altındaysa, paranoyayı “seçme” eğilimi doğmayacak, ama –bu gözetimin kendisi de zaten yöneticilerin paranoyak yönelimi olduğundan– artacak ve yayılacaktır. Bir başka örnek, genel âdetin her şeyi fazla dramatize etme ve ortaya dökme olduğu bir ortamda (kralın sarayı), histerik dışavurumlar da çoğalacaktır. Bütün bir toplumun sürekli geçmiş şanlı günlerine ağlayıp sızladığı bir yerde ise (XVII. yüzyıldan bu yana İspanya gibi) melankoli daha yaygın olacaktır. Elias da yıllardır zihnimi meşgul eden soruyu soruyor: Kişiler bir yana, toplumlar nasıl iyileştirilir? Bu arada, eyleme yön verenin akıl değil, dürtüler olduğunu kabul etmekle birlikte, ruhsal yapılar ile toplumsal yapıların ve gelişimlerinin eşzamanlı incelenmesinden söz ederken –her ikisinde de ortak olan– bilinçdışı dürtülerin etkisini hafife alıyor.¹⁹ Öte yandan, psikopatoloji ile sosyopatolojinin kaynağının aynı olduğu kanaatimi koruyorum: insanın kırılganlığı ve bunun önvarsayımı olarak cinsel/cinselliköncesi ilişki, ve bundan kaynaklı sözünü ettiğimiz dört tip ruh hastalığı.

Elias aynı zamanda Hobbes ve Rousseau'yu da (sizden sonraki yüzyılda yaşadı) “medeni hal”den önce gelen bir “doğa hali”ni varsayım olarak kabul için eleştiriyor, ona göre bu hiçbir anlam taşımıyor: Kimi toplumlar daha çok, kimileri daha az “medeni” olabilir (benim görüşüme göre, en ilksel dürtüleri içermek ya da bastırmak anlamına gelen “kültür” için de aynı şey geçerli), ama hepsi “medenidir”. Bireylerin ancak toplum içinde birey oldukları²⁰ fik-

19. *Uygarlık Süreci I: Batılı Dünyeyi Üst Tabakaların Davranışlarındaki Değişmeler* (çev. Ender Ateşman, İletişim, 10. baskı, 2017) adlı eserinin ikinci kısmında, Elias toplumsal-ruhsal alanın birliği ve tarihselliği üzerinde ısrarla durur.

20. Bkz. *Uygarlık Süreci*'nin sonuç bölümü olması gereken *La Société des individus* (Bireyler Toplumu), birinci kısım (1991); burada iyi sahnelenmiş bir bale ya da bir porte üzerindeki notalarla benzerlik kurarak toplumları bireyler arasındaki çok sayıda karşılıklı ilişkiler olarak tarif ediyor. Bu karmaşıklık giderek insanları bir “iç dünya” oluşturmaya yöneltir ve Freud'un geliştirdiği bilinçdışı kavramına varır. Tek bir dünya vardır, toplumsal dünya doğal dünyanın parçasıdır.

rini benimsemesine (bu da sanırım, “bireylerin bireyleri” fikrine varıyor ve küçük topluluklar ile en geniş insan toplumları arasındaki sürekliliğe ve aynı doğaya sahip olmaya işaret ediyor) bakılırsa, bu kitapta doğrudan bahsetmiyor olsa da size daha önce sözünü ettiğim antropologlardan (Boas, Mead, vd.)²¹ esinlendiğini sanıyorum. İngiltere’de yaşıyor olmasaydı, onunla görüşmekten mutlu olurum, zira bu kadar sağlam ve bağımsız zihinlere çok nadir rastlanıyor. Ona yazmayı düşünüyorum.²²

Yarılma konusunda Ferenczi’nin adını zikrettikten sonra, bir daha değinmediğimi fark ettim. Sebebini biliyorum: Ölümünün üzerinden dört buçuk yıl geçmiş olmasına rağmen, kendimi hâlâ çok üzgün ve... mahcup hissediyorum. Öğrencilerim ve yol arkadaşlarım içinde kesinlikle en yeteneklisi oydu,²³ çok güçlü bir net-ifade duygusuna²⁴ sahipti, bir kavramın nasıl tanımlanacağını çok iyi bi-

21. Norbert Elias çok sayıda tarihçinin yanı sıra bazı sosyologların (Marx, Durkheim, Weber gibi) çalışmalarına da atıfta bulunuyor, onlardan alıntı yapıyor, ama Freud’un andığı antropologlardan ya da Lévy-Bruhl, Mauss gibi isimlerden hiç söz etmiyor.

22. Bu karşılaşma hiç gerçekleşmedi, çünkü Londra’ya gittiğinde, Freud’un kafasını kurcalayan başka mevzular vardı. Muhtemelen hiçbir zaman yazmadı da Elias’a.

23. “Ferenczi’nin bilimsel katkısı çokyönlülüğünden ötürü ayrıca etkileyicidir. İnce bir zekâyı yansıtan mutluluk verici keşifler, etkileyici klinik raporlar ... ile nitelikli eleştiri çalışmaları birbirini izler. Ruhsal dünyadaki temel eklemlemelerin bilgisini sunarak psikanaliz teorisinin çok önemli yönlerini geliştirmiştir. ... Son on yılın çalışmaları ..., tıbbi gereklerin psikolojik tablonun yolunu somatik düzlemde ve ‘aktif’ bir terapi zemininde sürdürmeye yönelttiği çalışmalarıdır.” (Sigmund Freud, *Dr Ferenczi, pour son 50^e anniversaire* [1923], *Revue française de psychanalyse* içinde, Eylül-Ekim 1983). Daha 1914’te Freud şöyle yazmıştı: “Macaristan, coğrafi açıdan Avusturya’ya çok yakın, bilimsel açıdan ise çok uzak olan bu ülke, şimdilik psikanalize tek bir çalışma arkadaşı sundu; lakin S. Ferenczi adlı bu meslektaşımız tek başına bir cemiyete bedeldir.” (*Contribution à l’histoire du mouvement psychanalytique*, çev. Vladimir Jankélévitch, 1927. Freud tarafından tasdikli.)

24. Örneğin: “Deneyisel psikoloji kesindir, ama bize bir şey öğretmez; psikanaliz ise kesin değildir, ama şüpheye yer bırakmayan ilişkilerden hareketle ruhsal dünyanın o güne kadar erişilememiş katmanlarını su yüzüne çıkarır.” (“De l’histoire du mouvement psychanalytique”, II. Uluslararası Psikanaliz Kongresi’ndeki

lirdi. Fakat duygusal hayatı çok sorunluydu ve müdahale etme hatasına düştüm, üstüme vazife olmadığı halde burnumu sokmuş oldum. Bir de hastalarını aşırı sevmek gibi bir huyu vardı (cinsel bir niyetle değil, onlara aşırı güven duyardı) ve fazla ileri götürdüğü coşkusu beni biraz korkutuyordu. Onu oğlum gibi seviyordum (hiç şüphesiz öz oğullarımdan daha çok) ve “sert bir baba” olduğum için de, ona karşı da katı, tavizsiz davranıyordum. Size daha önce büyükbaba (psikanalizinki) olma endişemden (bilinç dışında) söz etmiştim; dolayısıyla, “evlatlarımı” doğurgan görme arzum ile biricik baba –büyük harfli Baba– kalabilmek için onları kısırlaştırma arzum çarpışıyordu. Bu çelişik duyguyu en şiddetli olarak Ferenczi'yle yaşadım, 1890'larda bendeki şevki tekrar bir tek onda gördüm. Toprağa gömmeye çalıştığım (sık sık pişmanlık duymakla birlikte) erken travma teorisini yeniden dirilttiğinde, bu konudan uzak durmuş olmaktan ötürü –bugüne kadar kendime itiraf etmediğim– çok yoğun bir acı hissettim. Ayrıca, aynı kuşaktan olmamasına rağmen, onunla aramdaki fazla içlidişli ve açık ilişkinin vaktiyle Fliess'le olduğu gibi feci bir şekilde kırılarak bitmesinden de korkuyordum. Uzun lafın kısıası, onunla aramda zor, girift, müphem, çalkantılı bir ilişki gelişmesi için çok fazla gerekçe vardı. Bazı fazla gayretkeş talebelerim, son yıllarda, ölümünden önce ve sonra, hoşuma gideceğini sanarak onu çekiştirmeye girişir oldu, oysa bu çektiğim acıyı depreştirmekten başka bir işe yaramıyordu.

Ferenczi'ye kendimi tamamen açmamı imkânsız kılan şeyin, daha önce Steckel, Adler ve Jung gibi diğer “talebelerim” karşısında gözümü kör eden “babalık kompleksi” olduğunu sanıyorum. İhtiyar Oidipus'un tersine, benim gözlerim vardı, ama görmüyordum! En uzun süreli yanılığımı Jung'la yaşadım, halbuki Fliess'le ilişkim bittiğinde, bir daha aynı şeyi yapmaya tövbe etmişim. Daha 1907'de Jung'u “halefim” olarak görüyor, “veliaht prens” gibi ya da başka sitayişli sıfatlarla anıyordum. Bu arada şunu da söylemem la-

zım, psikanalizi Yahudi “gettosundan” çıkarmayı çok önemsedim için Zürih okulu dış dünyaya açılmaya çok iyi bir fırsat gibi görünmüştü gözüme. Biraz da bundan ötürü Ernest Jones’la ilişki mi ilerletmiş ve psikanalizin İngiliz kolunu desteklemiştim. Daha en başından itibaren Jung’un mistik eğilimleri ve büyülere düşkünlüğü kendini göstermişti,²⁵ ama görmezden geldim. İlişkimiz kopuktan sonra, simya ile psikanaliz ilişkisine kafayı takarak deli saçması işlere girişti; benim “bilinçdışı”²⁶ olarak adlandırdığım şeyi çarpıtarak ve toplayabildiği ne kadar mit varsa bir araya getirerek “kolektif bilinçdışı” diye bir şey icat etti; eski Çin metinlerinden²⁷ esinlendi. Kısa sürede bütün bilimsel disiplini bir kenara bıraktı; parapsikoloji saçmalıklarına²⁸ inanır oldu. Dört yıl boyunca şüphelerimin gitgide artmasının sonucunda, 1913’ten itibaren ilişkimizi tamamen kesmiştik,²⁹ çalışmalarını uzaktan uzağa takip ediyordum. Bütün bunlar yetmiyormuş gibi, Nazi partisine –henüz!– gir-

25. Mektuplaşmaları da bunu fazlasıyla doğruluyor: *Sigmund Freud, Carl G. Jung, Correspondance 1906-1914*, Gallimard, 1975; Türkçesi: *Freud-Jung Mektuplaşmaları*, çev. Mustafa Tüzel, Düşün Yayıncılık, 1995.

26. Örneğin: “Freud’un teorisine göre, bilinçdışı, deyim yerindeyse, bilincin de parçası olabilecek, ama eğitimle bastırılmış ya da bilinçten atılmış kişilik unsurlarını içerebilirdi sadece.” *Dialectique du moi et de l’inconscient* (Ben ile Bilinçdışının Diyalektiği, 1933), Gallimard, 1964. Freud açıkça bunun tersini söylüyor: “Ruhsal olan her şey önce bilinçdışydı, bilinç niteliği buna sonradan eklenebilir ya da eklenmeden eksik olarak kalabilirdi” (*Yaşamım ve Psikanaliz*); Spinoza’nın dördüncü mektupta, başlangıçta var olan ve bastırma sonucu ortaya çıkan iki bilinçdışı hakkındaki soruyu sorarken alıntıladığı cümle. Jung’a göre, kolektif bilinçdışı ilahi olanı arzular, dolayısıyla, analist kolektif bilinçdışından kaynaklanan ile kişisel bilinçdışından kaynaklananı birbirine karıştırırsa, hastasını karmaşaya sürükler. Jung “ilkel” insanlarda psişenin “esas olarak kolektif ve büyük bir kısmının da tamamen bilinçdışı olduğu”nu düşünür (*Dialectique du moi et de l’inconscient*).

27. Jung *Yi Jing*’i Almancaya çeviren (1923) Richard Wilhelm’le arkadaş oldu ve bu kitabın önsözünü yazdı.

28. Freud bu konuda her zaman çok net değildi. 16 Nisan 1909 tarihli (daha önce değinilen) mektubunda, odasındaki tıkırtılardan söz eder, kendisinin yarı yarıya inandığı tıkırtılar konusunda bunlara tamamen inanan Jung’u azarlar ve yeri gelmişken, hiç olgunlaşmamış bulduğunu söylediği “psikosentezini” eleştirir.

29. Freud’un ilişkiye son veren mektubu 3 Ocak 1913 tarihini taşıyor.

memekle birlikte, bir süre mırın kırın ettikten sonra, *Deutsches Institut für psychologische Forschung und Psychotherapie*'nin –Gö-ring Enstitüsü oldu– başkanı olmayı kabul etti, yani benim fikirlerimi mahkûm eden Nazi rejiminin psikoterapi “bilimi”nin önderi oldu. Epey bir süredir –tabii, kendi “psiko-analizinin” temsil ettiği– *Cermen* psikoterapisi ile *Yahudi* psikanalizinin doğalarının da kapsamlarının da farklı olduğunu söyleyip duruyordu. Neyse, bu uğursuz adam hakkında çenemi fazla yordum!

Ferenczi son konferansında, psikanalist meslektaşlarını hastalarına empati göstermemekle topa tuttuktan sonra, yarılmadan bahseder. Hastalar analistleriyle özdeşlik kurar, ama kendilerini yine çocukluklarında maruz kaldıklarının benzeri bir otorite istismarı konumunda bulma korkusuyla onunla yüzleşmeye cesaret edemezler. Ferenczi'ye göre, bizler derin bir ıstıraba terk edilmenin sonucu olan ve sadece “anne teveccühünün” hafifletebileceği yarılmanın önemini hafife alıyormuşuz. Yarılmaların –ve onların uzantısı olan nevrozların– büyük çoğunluğu cinsel travmaların ürünü olduğundan sözünü ettiği teveccüh daha da elzem. Bütün travmaların cinsel istismar kaynaklı olduğu fikrinden ben epey bir süredir uzaklaşmış olduğum halde, esas olarak *istismarcı* hastalarının itiraflarına dayanan Ferenczi, bu fikre geri döndü; benim çocukların istismara uğradıklarını hayal etmiş olabilecekleri itirazımı görmezden geldi. Onun esas yenilik getirdiği husus istismara uğrayan çocukların saldırganın arzusuna otomatik olarak boyun eğdiklerini, kendilerini tamamen unutarak itaat ettiklerini ve saldırganla tam bir özdeşlik kurduklarını açıklaması oldu. Bunu “saldırganın yansıtılarak içeatımı” diye adlandırıyor, yani çocuk saldırganı kendi bedeninin dışından başka bir beden olarak değil, kendisinin bir parçası gibi, kendisinde taşıyor. Bu müthiş bir karmaşaya yol açıyor, çocuk zaten hem masum hem de suçlu olarak bölünmüşken, bir de kendi duygularının tanıklığında güveni kırılıyor. Devamını kelimesi kelimesine aktarmam daha iyi olur, çünkü benim 1896'da yazdıklarımın (okumuş olma ihtimali olmayan bir makale) neredeyse tıpatıp aynısı: “Buna pişmanlıkla daha da sarsılan ve öfkelenen yetişkinin

hoyrat davranışının da eklenmesiyle, çocuk hatasının daha da derinden bilincine varır ve daha da fazla utanç duyar. Hemen hemen her zaman, saldırgan sanki hiçbir şey olmamış gibi davranır ve ‘Oh, eninde sonunda küçük bir çocuk, henüz hiçbir şeyden haberi yok, bütün bunları unutacaktır’ diye düşünerek kendini avutur.” Yarılmanın şok ve dehşet duygusunu *yokmuş* gibi yaptığını söyleyerek devam ediyor; çocuğu vakitsiz büyümeye zorlayan ikinci bir mekanizmadan, yani yarılmanın neden olduğu başka bir dönüşümden daha bahsediyor. En sonunda, tekrarlanan şokların kişinin adeta atomize olacak denli paramparça olmasına kadar varan bölünmeyi şiddetlendirdiği tespitinde bulunuyor. Yarılma kavramı, daha gözle görülür izler bıraktığı için, benim esas olarak öne çıkardığım bastırma kavramından şüphesiz daha önemli.³⁰

Buradan “eyleme kudreti”ne dair önermelerinizle ilgili yorumlarıma geçiyorum. Söz ettiğiniz dört *var olma tarzı* ile esasen *eyleme kudretini kaybetmeye karşı duyulan aşırı korku*’nun dört ayrı yüzü olan *dört nevroz türü* arasında yakınlık kurmaktan kendimi alamayacağım.

— Uzun süreden beri varlığını tespit ettiğimiz *saplantı* nevrozu şu ya da bu biçimde ölüm ya da yıkım korkusundan kaynaklanır. En ağır vakalarda ölüm korkusu –size daha önce uzun uzadıya anlattığım gibi– çözülmeye yol açar, buna bugün *şizofreni* (*schize* = yarılma, bölünme) adı veriliyor. Kopuş çocuklukta meydana gelirse, “otizm” (yarılmayı [*Spaltung*] anlatmak için “şizofreni” terimini de öneren meslektaşım Bleuler’in tanımıyla tamamen yalıtılmış, kendine ait bir dünyada yaşama) olarak adlandırılıyor.

— Psikanaliz tekniğini yaratmamızı sağlamış olan *histeri* nevrozu kendi yerinde olmama korkusundan, başka bir deyişle kim olduğunu (ve bazen kadın mı erkek mi olduğunu) kesin olarak bilme-

30. Freud’un bu mektuplaşmada olsun, diğer yazılarında olsun bu kadar çok alıntı yapması ve bir metni yorumlaması çok nadirdir. Öte yandan, Ferenczi ile ilişkisinin kendisi “yaran” bir ilişki olmalı ki, daha üç aydan kısa bir süre önce bu metni Spinoza’ya gönderdiğini ve onun da on ikinci mektubunda buna değindiğini hatırlayamıyor (bkz. geride s. 183, n. 16).

me korkusundan kaynaklanır; bu da düşünce sonucu olmayan duygu hareketlerine neden olur ve yalancı bedensel bozukluklar olarak dışa yansıyabilir (zaten histeriyi ilk olarak, nereden kaynaklandığını anlayamadan, bu şekilde tespit etmiştik). Uç noktada, *paranoya* halini alır, hasta çevresindeki kişilerin konumlarını tersine çevirir (cellat/kurban, erkek/kadın gibi). Uzun bir süre, bastırılmış eşcinselliğin bu nevroza yol açtığını sanıyordum, ama bugün bunun sadece özel bir durum olduğunu biliyorum. Babanın –belki annenin de olabilir– tavrındaki insanın kimlik duygusunu yitirmesine neden olan bir kusurdan (toplumsal ya da cinsel) kaynaklandığı kanısındayım. Kısmen Oidipus'un durumu.

— Korunmasız, tek başına kalma korkusuna bağlı *kaygı* ya da *terk edilme* nevrozu. Bunu önceleri sadece, eşi kaybetme ya da bir dostun, bir tanrının (Eyüp peygamber) ihaneti gibi, güncel travmalarla ilişkilendiriyordum. Halbuki, bir kısmı iyileştirilemeyen bu güncel travmaların şiddeti de önceki bir erken terk edilmeden gelir. Delicesine annenin bedenine dönme, onun içinde erime arayışı, ayrılmama arzusu buradan kaynaklanır. Bu çok güçlü bir mükemmel uyum, denge, doğruluk, adil ilişki, eşitlik arzusu olarak da dışa yansıyabilir. Kaygılı kişi her zaman adaletsizliğe uğramaktan, gerçek kıymetinin bilinmemesinden endişe eder. Buna tekabül eden uç durumun (psikoz) ne olduğunu tam bilemiyorum; başta yakınların vefatı olmak üzere, kaybı mutlak olarak inkâr etmek olabilir herhalde. Yine annesi tarafından terk edilen ve onunla bütünleşmek isteyen (bilinçdışı bir şekilde) Oidipus'un hikâyesi.

— *Melankoli* nevrozu tespit edilmesi en güç olanıdır, çünkü çoğu zaman ırkı, dini ya da toplumsal konumu nedeniyle hayatta çok sıkıntıyla karşılaşanların üzerine çöken mahzunluk duygusuyla karıştırılır. Kısırlık korkusuyla, bir gelecek tahayyül edebilmekten yoksun olmakla bağlantılıdır. Sürekli geçmişe takılıp kalmakla, durmadan aynı davranışları tekrarlamakla, tahayyül etme ve yaratma imkânlarına güvenememekle dışa yansır. Hiç beklenmedik bir biçimde büyük coşku (ve taşkınlık) halinden kimi zaman hızla ağır melankoli dönemlerine geçişlerin birbirini izlediği en ağır vakalarına *manik-depresif* psikoz deniyor. Bazı yazarlar bu ruhsal duru-

mun yaratıcı insanlarda daha yaygın olduğunu ileri sürüyor.

Kırk beş yıllık mesleki tecrübeme dayanarak, “nevroz” ile “psikoz” arasında kesin bir sınır olmadığına, bunun daha ziyade, pek çok etkene bağlı bir *şiddet düzeyi farkı* olduğuna inanıyorum. Bu etkenler çok çeşitli olabilir: yatkınlık (fizyolojik ya da kültürel olması pek fark etmez); hafif ya da şiddetli travmalar; elverişsiz koşullar (en başta, çevrenin ya da hekimlerin travmaya yaklaşımı olmak üzere); yadsınamaz bir rastlantı payı (ya da bilinmeyen etkenler, ki bu da aynı kapıya çıkıyor).

“Birincil sebepler” yerine semptomlardan hareket eden bu terminoloji hoşuma gitmiyor. Psikanalizde “nevroz” hiçbir anlam ifade etmez; her şey “psikoz” olarak nitelendirilebilir. Hakikaten de 1895’ten 1915’e kadar, “psikonevroz”, zaman zaman da “fizyo-nevroz” (Ferenczi) terimlerini kullanıyorduk; ama bu terimleri değiştirmeye kalkmak, bu terminolojiye alışmış psikiyatrların ve genel olarak hekimlerin zaten var olan hasmane tavrını daha da körükledi. Organizmada düzensiz biçimde çoğalan hücreler için hâlâ “kanser” deniyor, ne alakası var *yengeçle*?# Sanki astrolojinin bugün bir anlamı kalmış gibi hâlâ burçlardan bahsediliyor! Neyse. Bugüne kadar pek çok basmakalıp fikri yerle bir ettim; daha fazla üsteleyip insanların sesime kulak tıkamasını istemiyordum. Gelecek kuşaklardaki takipçilerimin daha doğru ve daha kolay anlaşılır deyimler bulacağını ümit ediyorum.

Sapkınlıkları ise nasıl sınıflamak gerektiğini hâlâ bilemiyorum, belki ne kadar psikonevroz türü varsa, o kadar da sapkınlık vardır. Bugüne kadar çok az sapkınla karşılaştım –neyse ki sayıları çok fazla değil– ve onlarla bir aradayken kendimi hep çok rahatsız hissettim. Sorumluluğu üstlenmek, acı çekmek, üzölmek yerine, kurbanlarına en ufak bir merhamet duymadan, başkalarına acı çektirir ve eziyet ederler. Kurbanlarının üzerinde kurdukları *hâkimiyet* verdikleri acının aracı mı yoksa amacı mı bilemiyorum.³¹ Ya da belki onları psikozluların en derin türü olarak değerlendirmek lazım;

Fr. cancer kelimesi Yengeç takımıyıldızı, Yengeç burcu ve Yengeç dönencesinin de karşılığı. –ç.n.

adeta ölü gibidirler, hiçbir duyguları kalmamış, hiçbir şeyden etkilennemeleri mümkün değildir. Peki o durumda, niye başkasına işken-ce edilir, eziyet çektirilir?

Travmanın türüne ve yatkınlığa bağlı olarak nevrozun çok uzun bir süre bir “seçim” olduğunu düşündüm.³² Ama sonunda bu düşünceden vazgeçtim, çünkü hem bir kişi “çoklu-travma” geçirmiş olabilir, hem de yaşam enerjisini, yani *Eros*'u azaltan gerilemeler, takıntılar, inkârlar, vb. her zaman vardır zaten. Klinik bakımdan, kesin ayrımların olması, hatta neredeyse her bir vaka için bu ayrımların daha da inceltilmesi gerekiyor, fakat teoride buradan hiçbir yere varılmaz, olsa olsa bitkilerin gelişim aşamaları gibi doğrusal seyir izleyen basite indirgenmiş bir düşünceye gelinir. Yıllarca oral, anal, jenital dönemler, latans dönemi, cinsel olgunluk olarak tarif ettiğim aşamaların üzerinde o kadar ısrarla durdum ki, şimdi talebelerim bu söylediklerimi okuyacak olsa, isyan ederek yerlerinden sıçrar, ihanet ettiğimi haykırırlardı. Tıpkı kendi ileri sürdüğüm “topografik” görüşü hafife almama da katlanamadıkları gibi; halbuki bunlar *dinamik* incelemeyi basitleştirmeye yarayan şemalar-

31. Freud “sapkın” terimini kullanmakta epey bocalamıştır. 1900'den önce, sapkınların istismara maruz kaldıktan sonra (kıyıcı) eyleme geçtiğini düşünüyordu; 1905'te, çocuk için cinsel nesnelerin henüz pek farklılaşmadığını belirtmek için çocuktan “çokbiçimli sapkın” diye söz etmişti; daha sonra, sapkınları normal cinsel davranışları ihlal edenler (zoofili, nekrofil, vb. ama eşcinselliği buna dahil etmiyordu) olarak tanımladı. Anlaşılan, 1937'de, davranışlara değil, yönelimlere, arzulara geri dönmüş.

32. Örneğin: “Zekâ gelişimindeki görece erkenlik hiç şüphesiz saplantı nevrozlarıyla, libido gelişimindeki erkenlik ise histeriyle bağlantılıdır. ... Çocukta saplantı nevrozlarının (altı, sekiz, on yaş) kendiliğinden dışavurumlarının histerininkilerden (iki, dört, altı yaş) daha geç ortaya çıktığına dair sağlam bir dayanak noktasına sahibiz.” (Lou Andreas-Salomé'ye, 21 Nisan 1918 tarihli mektubundan.)

Daha 1896'da Fliess için birbirini izleyen aşamaların açıklamalı tablosunu yapmıştı: histeri (dört yaştan önce), saplantı (sekiz yaşa kadar), paranoya (on dört yaştan sonra); histeri sözel imgeleri olmadığından bir konversiyon, saplantı sözcüklerle aktarıldığından ruhsal belirtiler gösterir, paranoya ise güvensizliğe yol açar. “Bu bapta nevroz seçiminde bastırmanın hangi dönemde olduğu önemli değildir, belirleyici olan olayların hangi dönemde meydana geldiğidir.” (30 Mayıs 1896 tarihli mektup.)

dan ibaret, aslolan dinamik olandır. Temel sorun hâlâ bilinç ile bilinçdışı arasındaki dönüşüm; bu mevzu benim için bugün de neredeyse 1900'deki kadar meçhul!³³

Leibniz'in hiçbir eserini okumuş değilim. Schopenhauer'in onunla ilgili özlü ahkâmlarını size aktarmakla yetineyim: "Rüzgârda salınan bir saz"; dolambaçlı yollara sapıp duran bir adam, "filozoftan ziyade matematikçi ve her konuda laf eden kalem erbabı".³⁴ Bu arada yeri gelmişken, Schopenhauer'in sizin *iradenin tamamen belirlenmiş* olduğu ve bunun sonucunda da özgür irade olmadığı (sizden alıntılıyor: "İradeye özgür neden denemez, sadece zorunlu neden denebilir." *Ethica*, I. bölüm, 32. önerme, sonuç 2) görüşünüzü benimsediğini söylemeliyim. Ayrıca, ahlakın metafizik bir temele oturtulmasına karşı çıkarak, insanların üç saike uyduğunu ileri sürüyor: bencillik, kötülük, acıma. Acımayı merhamete dayandırıyor ve merhametin de aslında alttan alta "biz ötekileriz" bilgisine sahip olmamızdan geldiğini söylüyor. Sizinle ilgili olarak tuhaf bir biçimde çelişkili görüşlere sahip. O kitabını da gönderiyorum.³⁵

Tıp konusuna gelince, keşke görüşleriniz miadını doldurmuş olsaydı! Tam tersine, bugün hâlâ onları uygulayabilmekten çok uzağız. Şu sözünüze tamamen katılıyorum: "Esas olan eyleme kud-

33. Freud *Psikanalize Toplu Bakış*'ta birinci bölümün başında şöyle diyor: "Psikanaliz, tartışması felsefenin alanına ait olan, ama sonuçlarının doğruluğunu ortaya koyduğu temel bir postülayı varsayar. "Ruhsal yaşam" olarak adlandırdığımız alana dair iki şey biliyoruz: birincisi, bedensel organı, eylem alanı, beyin (ya da sinir sistemi); ikincisi, doğrudan bilgisine sahip olduğumuz ve başka hiçbir tasvirin bize daha iyi öğretemeyeceği bilinçli edimlerimiz. Bu iki uç nokta arasında kalan her şey bizim için hâlâ meçhul ve aralarında herhangi bir bağlantı varsa da, bu bize bilinç süreçlerinin net bir konumunu verirdi sadece, nasıl olduğunu yine anlayamazdık." *Psikanalize Toplu Bakış*'ı 1935 ile 1938 yılları arasında yazdı. Bu mektup "dogmatik" sunum olarak nitelendirdiği şeyi niçin tamamlamadığını açıklamış oluyor. 1938'den itibaren ölümüne kadar onu meşgul eden, sürgünde olmanın da etkisiyle, *Musa* kitabıydı.

34. Arthur Schopenhauer, *Mémoire sur la liberté de la volonté humaine*, 1839, *Les Deux Problemes fondamentaux de l'éthique* (1840) içinde, Gallimard, 2009.

35. *Les Deux Problemes fondamentaux de l'éthique*'i kastediyor.

retinin azalmasına şifa bulmak ve bu azalmanın, diğer bir deyişle arzunun gerçekleştirilmesinin önündeki engellerin, nedenlerini tespit etmektir.” Bu sözünüzle fizyoloji ile psikoloji arasındaki ayrımı tamamen yıkıyorsunuz, ben pratikte bunu gerçekleştirmeyi başaramadım. Ayrıca, gerçekleştirilebilir olup olmadığına emin de değilim. Diyelim ki bacağım kırıldı, bunun arkasında bulabileceğim ruhsal nedenler ne olursa olsun, kırığın onarılması gerekecektir; buna karşılık, o kırıkla birlikte nasıl yaşayacağımı, bu durumun bende yol açabileceği muhtemel ruhsal sıkıntıları da her hekimin göz önünde bulundurması gerekir, aksi takdirde bir süre görülebi-
lecek kimi sonuçlar zarar verici olabilir. Bu bakımdan, dini inançları ya da diğer görüşleri ne olursa olsun, bütün doktorlar mutlaka birbirinden ayrılmaz bir biçimde fizyoloji ve psikoloji formasyonuna sahip olmalıdır. Henüz bundan çok uzağız.

Ben de sizin gibi sorunları önlemenin onarmaktan daha öncelikli olduğuna inanıyorum. Lakin bu, basiret sahibi olmayı gerektiriyor ki, bunlar çok ender rastlanan hasletler. Üstelik, bu sadece hekimlerin altından kalkacağı bir iş de değil; siyasi ve dini yöneticileri, her alandaki bilimsin insanların ilgilendiriyor. Toplumu din adamlarının, askerlerin ya da kanun adamlarının yönetmesini istemediğim gibi –niyetleri ne kadar asil, bilgileri ne kadar derin olursa olsun– hekimlerin yönetmesini de istemem. Neyse ki siz de bu “hekimlerin” üst düzey yargıçlar olması gerektiğini söylüyorsunuz, umarım bunların içinde tıp doktorları çoğunlukta olmaz.

Kötü niyetin önlenmesi ile beceriksizlik ve talihsizliğin önlenmesinin bir arada düşünülmesinin etkili olup olmayacağından emin değilim. Doğa tek bir bütün olduğuna (sonunda beni ikna ettiniz) ve her daim *kötülüklerle* mücadele etmek söz konusu olduğuna göre, felsefi bakış açısıyla, hiç şüphesiz bir arada düşünmek gerekiyor. Ancak, önlemek denen şey siyasi yöneticilerden babalara, anelere uzanan bir kesintisiz süreç ise de, pratikte icra edilen meslekler birbirinden farklı.

Bütün bu mevzular çok daha uzun değerlendirmeleri hak ediyor, ama mektubum zaten uzadıkça uzadı ve yollamakta çok geciktim. Dolayısıyla, devamı bir dahaki sefere artık!

Bendeki “babalık kompleksi” hakkında düşündüm de yine. En azından, ikimiz arasında bunun hükmü yok, zira benim yaşça hem büyüğüm hem de küçüğüsünüz, aramızdaki ilişki ise zamanaşırı ve kardeşçe.

Daima dostunuz,

Sigmund

Hamiş: Son cümleyi yazarken kendimi bildim bileli “analizden geçme” fikrine karşı olduğum geldi aklıma. Otoanalizin sınırlarını bilmeme rağmen, Ferenczi’nin beni analiz etme teklifine hep uzak durdum. Öğrencilerimin beni analiz etmesini nasıl kabul edebildim ki? Şimdi, bu bir yıllık mektuplaşmamızın sonunda, kendimi bir psikanaliste teslim eder gibi, size tamamen açtığımı fark ediyorum. Demek ki, Fliess ve Jung’la yaşadığım olumsuz tecrübelerden sonra bana musallat olan fazla itimat etme korkusunun üstesinden gelmişim. Size bütün kalbimle müteşekkirim.

16. BENEDICTUS DE SPINOZA’DAN SIGMUND FREUD’A

Lahey, 22 Ocak 1677

Çok sevgili Sigmund,

Sanırım bu size yazdığım son mektup olacak. Yürekten arzulama-
ma rağmen, sağlık durumum ciddi ölçüde kötüye gittiği için cevap
yazmam hayli zaman aldı.¹ Soluk alıp vermem gitgide zorlaştı, ço-
ğu gün evden dışarı adımımı atmıyorum, mercek perdahlama işini

1. Spinoza en az yirmi yıldır, hatta annesi Hanna Deborah ve kız kardeşi Miriam’ın aynı hastalıktan öldüğü düşünülürse, büyük ihtimalle çok daha uzun süredir tüberkülozdan mustarıptı. XX. yüzyıla kadar en önemli ölüm sebeplerinin başında gelen bu hastalığı taşıdığı halde onlardan sonra bu kadar uzun süre hayatta kalmasını disiplinli yaşam tarzına borçlu olmalı.

Georg Hermann Schuller’in Leibniz’e 6 Şubat 1677 tarihli mektubundan: “Korkarım Benedictus de Spinoza yakında aramızdan ayrılacak; vaziyete bakılırsa, aileden gelen verem hastalığı gün geçtikçe ağırlaşıyor.”

de iyice azalttım (halbuki sipariş yağıyor). Her geçen gün daha çok kan tükürür oldum ve kendimi sürekli bitap hissediyorum. Hayat tarzım zaten hep hayli sade ve kanaatkârdı, tek “masrafım” dostlarımla buluşmak ve konuklarımla günlük ziyaretiydi; şimdi mecburen bunları da en aza indirmiş bulunuyorum, karakterime ters olmasına rağmen uzun saatleri yalnız başıma geçiriyorum. Kalan enerjimi *Ethica*'yı gözden geçirip birtakım tutarsızlıkları (bilhassa önceki önerme ve ispatlara göndermeleri, ama bu da o kadar kolay olmuyor, çünkü birçok durumda birden fazla muhtemel bağlantı akışı söz konusu) düzeltmeye ve *Politik İnceleme* ile *Gramer*'in çok çok ağır ilerleyen yazımına yoğunlaştırmaya çalışıyorum. Hayli okuma yapmamı gerektirecek “Tıp” kitabını yazacak kuvveti bulamayacağım muhakkak. Yine de o kitapta ortaya koymayı istediğim ilkelerin tamamen miadını doldurmamış olduğunu öğrenmek beni mutlu etti.

Son mektubunuzu tekrar tekrar okuyacak zamanım oldu. Âdetim olmadığı halde, bu sefer sondan başlayacağım cevaplamaya, sonra “mirasçılarınız” bahsine geçerim.

Psikanalistiniz haline geldiğim sözünüz beni çok duygulandırdı. Bunun ne anlama geldiği hakkında hiçbir fikrim olmasa da, bu role uygun olduğumu pek hissetmesem de duygulandım. Bana kalırsa, kendimizi birbirimize tamamen açmamız ve bugüne kadar eksik ya da yanlış bildiğimiz yanlarımızı görmemiz aramızda doğan dostluk sayesinde oldu.

Anladığım kadarıyla, bu Jung sizi fena halde hüsrana uğratmış, fakat vasat insanların ihanetine hayıflanmak manasız; önemli olan, size bundan sonra zarar vermek gibi bir niyeti olup olmadığını anlamak. Şöhretiniz sizi koruyabilir; tabii tersine, daha fazla göze batmanıza da yol açabilir. Bütün kalbimle olabildiğince huzur bulmanızı ve bütün ailenizi güven altına alabilmenizi diliyorum. Her ne olursa olsun, eseriniz yaşayacaktır, çünkü sizin kendinize yönelik bütün serzenişleriniz, benim de sizden hiç esirgemediğim eleştiriler bir yana, eseriniz çok güçlü: Her şeyden önce, insanlara yeni yollar açıyor, ana nedenlerini ortaya koyduğunuz batıl inançlara

büyük ölçüde son verecek katkılarda bulunuyor. Çok az insan kendi kusurlarını, içindeki edilginliğin bundaki payını kabul etme cesaretini gösterir ve bunu yapmak onları kaçık değil bilge kılar, hakiki bilgiye daha yatkın hale getirir.

Ferenczi konusunda kendinizi çok suçluyorsunuz. Suçlamalarınız elbette mesnetsiz olamaz, bunu kimse sizden daha iyi bilecek değil, ama gözden kaçırdığınız da çok şey var: Yanlış anlamadıysam, diğer bütün psikanalistlerin elinden tutan ve onları desteklemek durumunda olan siz olmuştunuz; sizin deyişinizle, “psikoterapi” denen şeyin yolunu açan da sizsiniz; Yahudi dayanışması sayesinde iyi karşılanmış olsanız da ilk zorluklara göğüs geren de sizsiniz; en yakınlarınız tarafından defalarca hayal kırıklığına ve ihanete uğratılan da sizsiniz. Bu kadar fazla güvenmekle muhtemelen hata etmişsiniz, ama herkese daima şüphe beslemektense böylesi daha iyi değil mi? Öylesi, insanlar arasında nefreti artırmaktan başka neye yarar? Kurduğunuz aileden bana pek de söz etmediniz ama, anladığım kadarıyla, babalık yapma tarzınız fiziki ailenizde de manevi ailenizde de aynıymış. Ve kızınız Anna’nın bu iki aile arasında köprü işlevi görmesini sağlamışsınız. Birkaç ay önce bana gönderdiğiniz mektubun² da kanıtladığı gibi, Ferenczi’yi kısırlaştırmış *değilsiniz*. Beni üzen, sizi onca sarsan ve inciten şey hakkında, babalıkla ilgili acılarınız hakkında onunla konuşamamış olmanız. Fakat öte yandan, insan evlatlarının üzerine bu kadar ağır bir yük yükleyebilir mi? Aynı konferansta Ferenczi, kendilerini feda ederek annababalarını sırtlanmak zorunda olan çocuklardan söz ediyor. İçinizi tamamen dökmek için keşke yaşça büyüdüğünüz ya da hiç değilse bir çağdaşınızı ve nasıl söylesem, siz olabilecek birisini, yani bir psikanalist ya da en azından güvenilir ve iyi yürekli birini bulabilseymişsiniz. Ferenczi dikkat çekici bir adam. Onun için üzölmeyi artık bırakmalısınız.

2. Spinoza daha fazlasını söylemekten kaçınmış, pekâlâ şöyle de diyebilirdi: “bu mektubu unutmanız da Ferenczi ile ilişkinizin sizi ne kadar allak bullak ettiğini gösteriyor”. Anlaşılan, bu rahatsızlığı daha fazla kaşımak istememiş.

Madem babalık ve miras bahsindeyiz, size Schopenhauer ve Nietzsche'yle ilgili, erdem ve hakikat hakkında birkaç söz söylemek istiyorum. Anlıyorum ki Schopenhauer sürekli büyük eserine gönderme yapıyor; benim onu okuyup bilmem elbette mümkün değil, çok polemik yaratan iki küçük kitabından hareketle onunla ilgili bir görüş edindim. Yaptığı Goethe (sık sık adını anıyorsunuz ama, bana bir türlü hiçbir kitabını göndermediniz) alıntısını sevdim: “Esas bağnazlık doğrunun, sarıh, yararlı olanın yayılmasını engelleme gayreti değil, yanlış dolaşıma sokmaktır.” Kant’a, Hegel’e ve diğerlerine karşı çıkışlarında Schopenhauer bana daha ziyade eğlenceli geldi; yara bere almaktan çekinmeyen *Mancha’lı Don Kişot*’u hatırlatıyor. Keskin bir zihin. Genel anlamda bir irade olmadığını, bedenlere tesir eden şeyler tarafından belirlenmiş iradeler olduğunu kavramış. Neden-sonuç ilişkileri ve bunların artan karmaşıklığına dair söyledikleri insan bedenlerinin çok sayıda farklı biçimde etkiye açık olduğu fikrine denk düşüyor gibi geldi bana, ama niçin bütün saiklerin arkasında gizli “açıklanamayan güçler”in varlığından söz ettiğini anlayamadım. Varlığında sebat etme bir açıklamadır; *kendisinin açıklanmaya ihtiyacı yoktur*. Buridan’ın eşeği hakkında bana yönelttiği eleştiriye şaşırdım. *Principia philosophiae cartesianae*’da (*Descartes Felsefesinin İlkeleri ve Metafizik Üzerine Düşünceler*) ne yazdığımı hatırlamıyorum, *Ethica*’ya da doğru mu diye bakmadım, ama çarpıtarak *sataşıyor*, çünkü benim bütün söyledğim, Descartes’ın iddia ettiğinin tersine, iradeyi –Akıl değil– istahın belirlediğidir. Ahlakın temeline dair söyledikleriye daha da tartışmalı geliyor bana. Ahlakı “saf yasalar” üzerine oturtmanın hiçbir anlamı olmadığı konusunda ona katılıyorum; bu duygulardan azade, dolayısıyla bedenden, gerçeklikten yoksun bir evrende hareket etmek demek olurdu. “İçi olmayan kabuk” diyor hoş bir üslupla, bence kabuk da olmaz o zaman. Şu Kant ise, sanırım “saf pratik akıl” kılıfında ilahi irade fikrini koruma çabasında. Fakat Schopenhauer “Âlicenaplık, bağışlayıcılık, insaniyet nedir ki, âcizlere, suçlulara ya da genelde insan türüne yönelik merhametten başka?” derken ve beni merhameti gereksiz bulmakla eleştirirken, çok yanılıyor. Âlicenaplık sunanı da istifade

edeni de çoğaltır; karşılıklı da olabilir; adı üstünde, “soylu”dur, “yüce”dir. Merhamet bunun henüz olmamış, tamamlanmamış bir biçimidir; güçlü ile güçsüz ayrımını, bir lütuf, bir gönül indirme halini varsayar. Oysa etik sadece güçlüler ile güçsüzler arasındaki rabıta üzerine kurulamaz; tam tersine, herkesin eşit olmasına, merhametin, güçlü-güçsüz ilişkisinin ortadan kalkmasına yöneliktir. Öte yandan, –sahte duyguların bizi yanıltmasına engel olan– Akıl olmadığı zaman, merhametten de yoksun kimseye “gayriinsani deme hakkımız vardır”³ diye de eklemiştim, bunu kabul etme dürüstlüğünü göstermiş. Her birimizde tezahür eden varlığın birliği konusunda, “Spinoza ismi bu öğretiyi eşanlamlı hale geldi” demesi gönlümü okşadı, ama bu taşıması ağır bir onur, zira ben “Sen busun” diyen –Hindu olduğunu söylediği– öğretiye uymuyorum. Bana göre, her şeyin özü arzudur ve her şeyin arzuları farklıdır. Yine de hem o oklukirpi görünümünün ardında aslında âlicenap bir kafa sahibi olduğu için, hem de bütün yüce düsturları reddederek, bizim gibi, ahlaka doğal bir temel aradığı için ona karşı bir yakınlık hissetmiyorum değilim.

Nietzsche hakkında daha kararsızım. Adamcağız anlaşılan sonu gelmeyen “ruhi çalkantılar”ın pençesinde kıvranıyormuş. *İyinin ve Kötünün Ötesinde*’yi sonuna kadar okumadım, çünkü birkaç parlak fikir bir yana, kendisini çok fazla tekrarlıyor ve bana kalırsa, bu kitabın *Aforizmalar* bölümündeki tek biri bile aklımda kalmayan bir takım ham cümlelerde hikmet arıyor. Onun “yeni filozofları” tutarlılıktan yoksun; ha bire haykırıp durduğu gibi, kendi üzerinden düşünmek için diğer herkesi yerin dibine batırmak yetmez.⁴ Egemen-

3. *Ethica*, IV. bölüm, 50. önerme, notun sonları. Önceki satırlar şöyle: “Kölayca merhamete kapılan ve başkalarının acıları ya da gözyaşları karşısında telaşlananlar çoğu zaman sonradan pişmanlık duyacakları eylemlerde bulunur; bu böyledir çünkü kesin olarak iyi olduğunu bilebildiğimiz bir şeyi sırf duygularımızla yapmayız, çünkü sahte gözyaşlarına kolayca kanabiliriz.”

4. Spinoza Nietzsche’nin kendi hakkındaki nahoş yargısına değinmekten kaçınmış: “Toplumsal paryaları, uzun süre peşlerine düşülmüş ve ağır eziyetlere mahkûm edilmiş bu zoraki keşişler, bu Spinozalar, Giordano Brunolar, hepsi eninde sonunda, entelektüel bir maskaralık içinde, belki farkına bile varmadan, intikama susamış mutena zehirleyiciler olup çıkarlar.” (İkinci bölüm, “Özgür Ruh”).

lik, demokrasinin reddi, kendi türünden filozofların (“değer yaratıcıları”) gelecekteki hükümranlılığı, içgüdüler hiyerarşisi, sınır tanımayan merhamet aşağılaması (merhamet ile acımayı birbirine karıştırıyor), sadece emir yağdıran olarak iradesi... bütün bunlardan ikrah ediyorum. *Causa sui*’den, yani “kendi kendinin nedeni olan” dan, bir “mantık ucubesi” gibi söz ediyor, hiçbir şeyin kendi kendinin nedeni olmadığını, sadece her şeyin tamamı olarak Doğanın kendi kendinin nedeni olduğunu anlamamış. Nedensellik diye bir şeyi, Doğa yasasının varlığını inkâr ediyor. Psikolojinin “güç isteginin evriminin teorisi” haline gelmesi gerektiğini söylerken ne kastediyor? Bana öyle geliyor ki, başka filozofları sırf sınırlarını ortaya koymasına yetecek şeyleri bulma maksadıyla üstünkörü okuyor. Velhasıl, hiç hoşlanmadığım bir şeyi yapıyor: Yergi. Benim de şimdi onun hakkında yazdıklarım aynı yere varıyor... O yüzden bu hattan daha fazla devam etmek istemiyorum. Boyun eğme zihniyetine, belletilen (o “verili” diyor) ahlaka, sözcüklere ve imgelere bağlanmaya, “yapmalısın” anlayışına son vermek istediğini anlıyorum. Peki ama, bunun için inzivaya çekilmek, sağduyuyu reddetmek, acı çekmeyi kovalamak ve asıl önemlisi –hiç kabul edemeyeceğim şey– zalimliği (kendine yönelik de dahil olmak üzere) en üstün erdem olarak sunmak mı gerekiyor? Evet, sizin de dediğiniz gibi, iki hakikat düzeyini, zorunluluğun ve olumsuzluğun, yani bizi harekete geçiren duyguların bütününe dair yetersiz bilginizin neticesi olan *tarihsel* hakikatler ile şeylerin özünü ifade eden *ebedi* hakikatleri birbirine karıştırıyor. Şeylerin çeşitliliğini idrak etmeyi o kadar çok arzulamış ki, şeylerin birliği artık ona imkânsız görünüyor, böyle bir izlenim uyandırdı bende. Ve aldığı dini eğitim yüzünden çok acı çekmiş olduğu için bıkmadan usanmadan onunla savaşıp duran biri gibi sanki.

Hakikat, Kitabı Mukaddes, filozoflar hakkında tartışmamıza devam edebilirdik, ama tercihim sizin için en can alıcı konudan devam etmekten yana: *psikanalizin geleceği*.

Belirttiğim dört varoluş tarzının (bu düşünceyi açtığım tek kişi sizsiniz) sizin tarif ettiğiniz dört ruh hastalığı biçimine birebir denk

düşüp düşmediğini bilmiyorum. Benimki gözlemden ziyade bir tündengelim ve ancak siyasi ve tıbbi bir araştırma bunun geçerli olup olmadığını doğrulayabilir. Tedavi, eğitim ve yönetimdeki uygulamalara yön verebilecek çok önemli bir mesele bu. Peki, bu konuyu sizin Bir ve İki üzerine yaptığınız spekülasyonla bağlantılandırabilir miyiz? Bu düşünce iştahlar bahsini herkesin anlayabileceği gayet basit kaynaklara bağladığı için çok hoşuma gitti. Her şey bir yana, bir kere “ölüm dürtüsü”nden vazgeçmenize yaradığı için çok memnun oldum! Böylece, Narkissos hakkındaki uyuşmazlığımız da son bulmuş oldu. Bir örnek üzerinde deneme yapalım; en iyisi “nevroz” terimini kullanmadan, en hafif rahatsızlıklarda Bir ile İki’nin birbirini nasıl takip ettiğine bakalım. Bana kalsa, ilk iki rahatsızlığın ismini değiştirdim; “saplantı” yerine çözülme ya da “parçalanma korkusu” derdim, çünkü saplantı tezahürlerden sadece biri; ama bu kaygıyı özetleyecek tek bir kelime gelmiyor aklıma; en yakını “fanilik” sanki. “Histerik” için daha ziyade “mimetik” demeyi tercih ederdim, çünkü taklit etme hali sabit, her vakada görülüyor ve sorunun rahimle de bir alakası yok, dolayısıyla kadınlara özgü değil. Zaten burada önemli olan kelimeler değil, rahatsızlığın özünün tanımı. Bu durumda karşımızda şunlar var:

- Fanilikten muzdaripler: Ne Bir ne de İki olma korkusu (her iki biçimde de varlığın inkârı);
- Mimetikler: Bir ile İki’yi karıştırma korkusu (iki biçim arasında sınırların yokluğu);
- Terk edilmekten muzdaripler: Bir olunca İki’yi kaybetme korkusu (iki biçim arasında bağdaşmazlık);
- Melankolikler: Bir olarak kalma korkusu (bir biçimden diğere geçememe).

Bu tabii fazlasıyla şematik bir tasnif; Bir ile İki arasındaki ilişkilere bağlı olarak, eyleme kudretini azaltan *başka ihtimalleri* de göz önünde bulundurmak gerekirdi. Tersinden bakarsak, bu eyleme kudretini artırmanın tasvirini daha berraklaştırmaya da yarayabilir. Saydığımız rahatsızlıkların birbirinin üstüne eklenip birikebileceğini ve ortaya çıkışlarının belli bir sıra izlemediğini de ekleme-

liyim. Çocuklukta bunlara direnç göstermenin daha zor olduğuna beni ikna etmiş olsanız da her dönemde ortaya çıkabilirler. Fakat bu arada, salt Akıl ürünlerine de dikkat! Bunların hepsinin gözlemlerle doğrulanması gerekir. Buna göre doğuştan mı erken dönem kaynaklı mı sorusu da aynı zamanda çözülmüş olur: Bütün insanlar doğuştan Bir ile İki arasındaki ilişkinin bozulması riskinin mağduru olma kırılganlığını taşır; daha en küçük yaştaki etkilenme biçimlerine göre, bu kırılganlık, saydığımız şu ya da bu rahatsızlık biçimini –ya da birkaçını birden– şu ya da bu yoğunlukta doğurur. Oidipus'un hikâyesi özel bir vakadan ibaret olur, herkesin bu talihsizlikler bütününe maruz kalması ise “kompleks” olur. Örnekleme gerekirse –Aklın kullanımıyla vasatı ilişkisi olanların ihtiyaçlarını gidermek için– Yunan mitolojisinden, Kitabı Mukaddes'ten, Shakespeare'den başka hikâyelere de başvurulabilir. Sürekli kendi hayatını tehlikeye atan ve çok sayıda başkasının hayatını mahveden Herakles gibi; faniler arasında bir türlü yerini yurdunu bulamayan oradan oraya savrulan Ulysses gibi; terk edilmenin meyvesi Oidipus (başına gelenlerin etkisiyle aynı zamanda mimetiktir de) ya da Eyüp peygamber gibi; melankolik Hamlet gibi. Bu isimler öyle bir çırpıda aklıma geldiği gibi kâğıda döktüklerim...

“Sapkın” olarak adlandırdıklarınızı anlamakta hâlâ zorlanıyorum. İnsanın kendine ya da başkasına acı çektirmesi temelde farklı bir şey değildir. Sapkın kişinin, yabancılaşmış, duygusuz olduğunu söyleyemem, çünkü her beden var olduğu sürece duygulanıp etkilenir ve etki eder. Sapkınlar eğer yaşadıklarını hissetmek için başkalarına zarar verme ya da başkalarını aşağılama ihtiyacı duyuyorsa, yukarıda fanilikten muzdaripler olarak adlandırdığım duruma uyuyorlar demektir. Eğer, kendi güçsüzlüklerinin aldığı biçim doğrultusunda, mümkün olan ne şekilde olursa olsun başkalarını eksiltmek, onların gücünü azaltmaksa arzuları, hâlâ tutkularının kurbanı oldukları için “nevrozlular”dan ayrılırlar. Örneğin, mala mülke düşkün, *gözü doymayan* biri, daha ileri bir güçsüzlük derecesinde, diğerlerini aldatacak, onları soyacak ve sonunda mallarına el koymak için onları öldürecektir. Bu “sapkınlardan” Naziler, engi-

zisyoncular ve *conquistadore*'larla# aynı aileden olmalı. Bunların çoğu onları had safhada zalim kılan körleşmiş ve sağırlaşmış bir gazabın kurbanıdır (bazen kendileri de bunun farkında değildir; sakin, hatta donuk görünen bazıları tam da böyledir), bu aslında onların güçsüzlüğünü daha da artırır, çünkü azalmada ve yıkımda herhangi bir gerçek Sevinç yoktur. Onlara “insaniyetsiz” diyoruz, ama öte yandan, tam da insan oldukları için zaten böyle niteliyoruz.

Önemli olan, en olağanüstü olaylara ve davranışlara doğal ve olağan nedenler aramaktan vazgeçmemektir. Örneğin, Yahudilerin ilahi ceza diye bir şeyden medet umması olsa olsa zihinsel tembelliklerini ya da dini liderlere nasıl da biat ettiklerini gösterir. Sizinle ortak noktamız, her ikimizin de şeylerin, özellikle de insana dair şeylerin hakikatini bilme arzumuz.

Norbert Elias'ın tavrı bana doğru geldi; günün birinde felsefe ile sizin “insan bilimleri” olarak adlandırdığınız dalların birleşmesi ve başlangıçta ya da eşzamanlı olarak tarih ile bireyleri (psikoloji) ve toplumları (yanlış anlamadıysam, sosyoloji) inceleyen bilimlerin aynı esaslara sahip olması gerekecek. İnsanlık tarihini yeniden okurken bazen psikolojiye doğru fazla zorluyorsunuz, ancak –dediğiniz gibi– sizin uyguladığınız haliyle psikolojinin insan davranışının saiklerini araştırmada, dolayısıyla arzunun tanımlanmasında bizi daha ileriye götürdüğünü teslim etmek gerek. Önümüzde birkaç yıl daha olsaydı, aradaki zamanı aşarak, belki bu birleşmeyi biz sonuçlandırabilirdik. Bu iş başkalarına kalıyor.

Bana gelince, yazışmalarımıza (gönderdiğiniz kitap ve makaleler de dahil her şeyi ateşe atıp yakacağım, hiçbir dostuma da söz etmedim bunlardan) ve insan davranışlarına dair vardığımız sonuçlara ait geriye en ufak bir iz dahi bırakmam mümkün değil. Nereden bakarsanız bakın kimse hiçbir şey anlayamaz, bana kaçık muamelesi yaparlar. Biliminsanlarının (hekimler, psikologlar, vd.) bizim bulduğumuz şeye erişmesi için daha zamana ihtiyaç var. Ama belki siz bu alanı açabilirsiniz, çünkü *siz* benim eserlerimi istediğiniz gibi kullanabilirsiniz.

Amerika'nın büyük bir kısmını istila eden sömürgeci İspanyol fatihler. –Ç.n.

Kitabı Mukaddes'le ilgili de son bir söz. İlk okuduğumuzda daha çocuktuk; ben şahsen daha okumayı öğrenirken başladım Kitabı Mukaddes'i okumaya. Evde ve arkadaşlarımız arasında İspanyolca konuşuyorduk ama, babam Felemenkçeyle birlikte İbranice de öğretilmişti bana. İbrani alfabesini çok kolay sökmüştüm; bir kelimenin ya da deyimini devamını tahmin etmeye çalışarak okumayı zevkli bir oyuna çevirmiştım. Bu nedenle de, siyasi maksadımın ötesinde, *Teolojik-Politik İnceleme*'yi yazarken ve son zamanlarda İbranice gramer⁵ üzerine çalışırken ayrı bir zevk aldım. Bu metinleri okurken ve yorumlarken gösterdikleri aşırı ciddiyet ve biat hamlardan ve diğer din bilginlerinden uzaklaşmama neden oldu. Bu insanların hiçbirinde en ufak bir sevinç yok, Kitabı Mukaddes'e ve Kitabı Mukaddes'in Tanrısına –yüksek sesle ilan ettikleri– sevgileri ise özgürlükten değil, biattan ibaret. Ben Cervantes'i, Quevedo'yu, Vergilius'u nasıl okuduysam Kitabı Mukaddes'i de öyle okudum. Anladığım kadarıyla, siz de bu metne vâkıfsınız.⁶ Bu konuyla ilgili bir çocukluk anım ve rüyam geldi aklıma. O küçük yaştan –sekiz ya da dokuzumdaydım– okuma şevkiyle, babamın verdiği Tevrat'tan kelimeleri kesip kesip kendi kafama göre bir araya getiriyordum. Bunu gören babam gülsün mü kızsın mı bilemedi. Kitabın sayfalarının paramparça olması pek hoşuna gitmese de, yaptığım oyunu eğlenceli bulmuştu. Ama, Kitaba elimi sürmemi yasakladı... birkaç günlüğüne. Ertesi gece, rüyamda, cümlelerini bozup yeniden kurduğum için hiddetlenen Musa'nın sırf benim için Sina Dağı'ndan indiğini ve beni günahkâr ve kâfir (o yaştan anlamını bilmediğim bu kelimeleri kullanmıyordu) olmakla suçladığını; beni Kitabı Mukaddes'in hakiki manasına asla nüfuz edememeye mahkûm ettiğini ve harfleriyle oynamamı yasakladığını gördüm. Endişeyle

5. Spinoza'nın ölümünden sonra kütüphanesinde bulunan kitapların listesinden yirmi küsur Yahudilikle ilgili eser bulunuyor, bunların beş ya da altısı çeşitli Kitabı Mukaddes basımları.

6. Freud'un yayımlanmış eserlerinde ve mektuplarında Kitabı Mukaddes'ten yaptığı alıntı ya da referans sayısı dört yüzün üzerindedir. (Bkz. Jacques Natan-son, "Lectures psychanalytiques de la Bible de Freud a nos jours", *Imaginaire & Inconscient*, 2003/3, no. 11.)

mi yoksa sadece şaşkınlıkla mı uyandığımı hatırlamıyorum, ama şimdi aslında onun babamın kızgınlığını temsil ettiğini anlıyorum. Rüyada görünmeyen keyifli oyun ondan sonra hiç eksik olmadı: Çok erken yaşta Tanrı = Doğa vb. yazarak harflerle ve kelimelerle “oynadım”; Kitabı Mukaddes’in “hakiki” manasını anlamak için (Akılla) elimden geleni yaptım ve hiçbir şey anlamamakla suçlandım. Peki bu, arzunun gerçekleştiği bir rüya mıydı? Muhtemelen: Din adamlarının vesayetinden kurtulmamın rüyasıydı. Musa’nın rüyamda koyduğu yasak, aslında Talmud ve Kabala âlimlerinin yolundan ayrılmama verdiği izindi. Belki de çok daha sonra, Musa’nın İbranilere sanki çocukmuşlar gibi konuştuğu fikri buradan geldi aklıma. Neticede, gerçekten yaşamış olsa da olmasa da Musa her ikimizi de çok etkilemiş.

Öte yandan, Kitabı Mukaddes’in *benim* de *sizin* de kimliğimizin özünü oluşturduğunu söyleyemem. Kimliğimizin bir parçası olduğu kesin, ama hem sizin hem benim, her ikimizin de cari kıymetlerimiz arasında çok sayıda başka eser var. “Cari”yi başka insanlardan esinlenebilme ve böylece birbirimizi anlama yeteneğimizi genişletebilme anlamında kullanıyorum. Karşılıklı olarak duyduğumuz sevinç adına, kendi aramızda yaptığımız da bundan başka bir şey değildi. Bu mektuplaşma yeryüzündeki son aylarımı renklendirdi, öyle ki, şu anda size yazarken, ağrılarım daha az azap veriyor ve yüce mutluluk dediğimiz o kendinden hoşnutluk hissini duyuyorum. Size, birbirimizi “Allah’a ısmarlama” ihtimalimiz olmadığına göre, ikimiz için taşıdığı “ebediyete” anlamıyla, “elveda” diyebilirdim. Ama şöyle demeyi tercih ediyorum: “ebedi dostluğumuza”.

Dostunuz, Baruch

[Freud bu mektubun son sayfasının arkasına birkaç satır yazmış:]

Hayatı boyunca onca hüsrân ve kederden geçmiş, içi adeta katılaşmış ben, bu ihtiyar halimle bu mektubun son satırlarını okurken gözyaşlarımı tutamadım. Halbuki, son yıllarda çok nadiren hissettiğim bir iç huzuru vardı üzerimde. Böyle bir duygu inceliğiyle buluşan böyle keskin bir zihinsel kavrayış gücü hiç çıkmamıştı karşıma. Nihayet, yaltaklanmanın, kibrin olmadığı hakiki dostluğu tattım. Bu mektupları en değerli hazinem olarak, Moliere' in cimrisi gibi, özenle bahçemde saklayacağım. Anna'dan, ölümünden sonra onları imha etmesini isteyeceğim.⁷

7. Freud'un İngiltere'ye gidiş hazırlıklarına 12 Mayıs'ta başladığı düşünülürse, bu satırlar 1938'in Mart ya da Nisan ayında yazılmış olmalı. 4 Haziran'da kızı Martha, kızı Anna, hizmetçileri ve doktoru Max Schur'la birlikte Viyana'dan ayrıldı.

EKLER

Spinoza'nın Ölümü

“Spinoza son derece narin bir bünyeye sahipti, sık sık hastalanırdı, daima zayıftı, yirmi küsur yıldır tüberkülozdan mustarıptı. Bu yüzden çok dikkatli beslenmek, içki ve yemek konusunda son derece ihtiyatlı olmak zorundaydı. Fakat ne onu misafir eden ev sahibi dostu, ne de ev halkının geri kalanı sonunun bu kadar yakın olduğunu tahmin ediyordu, ölümü herkesi çok şaşırttı. Büyük Perhiz’in son günü olan 22 Şubat Cumartesi, ev sahibi ve eşi, bizde âdet olduğu üzere, herkesi ertesi günkü komünyon ayinine hazırlayan vaaza katılmaya gitmişti. Vaazın ardından ev sahibi saat dört sularında eve dönmüş, Spinoza odasından inmiş ve onunla vaaz hakkında uzunca sohbet etmiş, piposunu içtikten sonra tekrar evin ön tarafında bulunan odasına çıkmış ve erkenden yatmıştı. Pazar sabahı, kiliseye gitme vakti henüz gelmemişken, ev sahibi ve eşiyle konuşmak için yine odasından inmişti. Amsterdam’dan, burada sadece L. M. [Lodewijk Meyer] baş harfleriyle anacağım, bir doktor getirtmişti. Doktor ev halkından Spinoza’nın öğle yemeği için yaşlı bir horoz satın alıp hemen et haşlayıp suyunu çıkarmalarını istemiş. Ev sahibi ve eşi kiliseden döndükten sonra Spinoza çorbasını iştahla içmişti. Öğleden sonra ev halkı ibadetlerine dönmüş, doktor L. M. Spinoza’nın yanında tek başına kalmıştı. Fakat vaazdan çıkar çıkmaz şaşkınlık içinde Spinoza’nın saat üç civarında doktorun yanında son nefesini verdiğini öğrendiler. ... Spinoza hastalığa yakalandığı ilk günden itibaren, çektiği ağrılara rağmen daima tam manasıyla Stoacı bir soğukkanlılıkta davranmıştı. Hatta diğer insanlar hastalıklarından dert yandıklarında ve çektikleri acılar karşısında metanet göstermediklerinde ya da fazla duygusallaştıklarında onları azarlardı.”¹

1. *La Vie de Benoit de Spinoza* (Benedictus de Spinoza’nın Yaşamı), Jean Colerus (1703).

Kitapta Adı Geçen Kişiler

Öklid, Sophokles, Aristoteles, Luther, Cervantes, Shakespeare, Galileo, Leibniz, Descartes, Hobbes, Molière, Goethe, Schopenhauer, Nietzsche, Dostoyevski, Einstein, Hitler gibi en tanınmış kişilere bu dizinde yer verilmedi. Bunun tek istisnası, mektuplarda çok önemli bir rol oynadığından dolayı Darwin. Aynı şekilde, kuşkusuz herkesin tanıdığı Oidipus, Antigone, Teiresias, Narkissos, Hamlet gibi hayali karakterler de dizinin dışında tutuldu.

LOU ANDREAS-SALOMÉ (St. Petersburg, 1861 - Göttingen, 1937). Eski bir Protestan Fransız ailesinden gelen ve “İmparatorluk Sarayı’nda Çar’ın Gizli Danışmanı” olarak çalışan bir Rus generalinin kızı. Louise von Salomé varlıklı aile evinde, sonra bir daha asla bulamayacağı bir refah içinde büyüdü. Beş erkek kardeşine derinden bağlı olmasından dolayı yaşamı boyunca erkeklerle kardeşçe ilişkiler kurdu. Yirmi bir yaşındayken İtalya’da tanıştığı Friedrich Nietzsche’yle haklarındaki yaygın efsanenin aksine aşk yaşamadı. 1882’de ilk kez Malvida von Meysenburg’un evinde Paul Rée’yle karşılaştı. İkisi arasında “ilk bakışta” yakın bir ilişki doğdu. Rée hemen Salomé’ye evlilik teklif etti. Fakat Salomé bu teklifi “aşk hayatının ilelebet sona ermiş” olduğunu ve içindeki “dizginlenemez özgürlük ihtiyacı”nı öne sürerek reddetti. Lou Rée’yle beş yıl beraber yaşadı. 1886’da Friedrich Carl Andreas’la nişanlanması dahi Rée’yle olan ilişkisini etkilemedi. Daha sonra bu konuyla ilgili olarak “Kocam bu durumu asla değiştirilemez bir koşul olarak kabullenmişti” diye yazdı. 1897’de Münih’te kendisinden on dört yaş küçük Rainer Maria Rilke’yle tanıştı. Andreas da 1897 sonbaharında bir süreliğine köpeğiyle beraber onlarla yaşamaya geldi. Ardından Rilke evli çiftin Berlin yakınlarındaki evine taşındı. 1899’da Paskalya döneminde üçü beraber St. Petersburg ve Moskova seyahatine çıktı. 1911’de psikanalizi keşfetmesi hayatını derinden et-

kiledi. İlk kez 1922'de Freud'un evinde kaldı. Onu son kez 1928'de gördü. Freud Salomé'yi büyük bir sevgiyle "beni anlayan kadın" olarak anar.

EUGEN BLEULER (Zollikon, 1857 - Zollikon, 1939). Salpêtrière Hastanesi'nde ünlü Fransız nörolog Jean Martin Charcot'nun hipnoz derslerine katılmış, daha sonra 1898-1927 yılları arasında Burghölzli Psikiyatri Kliniği'ni yönetmiş ve Zürih'te psikiyatri profesörlüğü yapmış İsviçreli doktor. Asistanları arasında Carl G. Jung (1900-1909), Karl Abraham (1904-1907) ve Ludwig Binswanger (1907-1910) bulunur. 1904'te, çalışmalarını 1892'den beri takip ettiği Sigmund Freud'la tanıştı. Bleuler'in talebi üzerine Jung, Burghölzli'nin üyelerine *Rüyaların Yorumu*'nu sundu. 1908'de ilki düzenlenen Uluslararası Psikanaliz Kongresi'ne katıldı ve 1910'da Uluslararası Psikanaliz Birliği'nin kuruluşunda rol aldı. Psikiyatrların psikanalizi kabul etmesini arzulayan Freud, aralarındaki bazı ciddi anlaşmazlıklara rağmen, psikanalizi ve kurucusunu daima destekleyen Bleuler'i hep kollamıştır.

FRANZ BOAS (Vestfalya, 1858 - New York, 1942). 1881'de fizik, ardından da coğrafya doktorası sahibi oldu. Antropolojinin kurucusu olarak kabul edilir. 1883'te Eskimoları incelemek için Arktik seyahatine çıktı ve ardından Kuzey Amerika yerlileri üzerine uzmanlaştı. 1886'da ABD'ye yerleşti ve Smithsonian Enstitüsü'nün koleksiyonunun müdürü oldu. Daha sonra Columbia Üniversitesi antropoloji bölümüne profesör olarak atandı. Önde gelen ABD'li antropologların çoğu onun öğrencisidir. Farklı halkların eşit onura sahip oldukları yönündeki savları sebebiyle Freud'unkine benzer bir akıbete uğradı ve 1933'te kitapları yakıldı. Irklar ve kültürel evrim üzerine temel fikirlerini içeren en önemli eseri *Anthropology and Modern Life* (1932) isimli kitabıdır. Bu eserde ileri sürdüğü temel fikirler arasında şunlar sayılabilir: Farklı insan "tür"leri tabiat tarafından belirlenmemiştir, aksine kültürel tercihlerin sonucudur. Hiçbir ırk kendine özgü karakter özelliklerine sahip değildir, sempati ve antipatiler ırksal olduğu varsayılan fiziki ve zihinsel özelliklere dayalı dogmaların sonucudur. İlkel topluluklar son derece içine kapalı olabilirler ama modern toplumlar da en az o kadar kapalıdır. Her ırk üstün niteliklere sahiptir. 1920'li ve 30'lu yıllarda ABD'de oldukça yaygın olan öjenizm teorisi, başta üremeye ilgili âdetler olmak üzere, âdet ve alışkanlık-

ları dikkate almaz ve seçilmesi icap eden nitelikleri belirlemekten âcizdir. Vücut hareketlerini ve alışkanlık halini almış eylemleri duygular doğurur. Ahlak hiçbir ilerleme kaydetmeksizin daima biçim değiştirir. Coğrafi veya ekonomik determinizm toplumsal etkileşimlerin yalnızca bir kısmını dikkate alır.

FRANCISCUS DE LE BOË, namı diğer FRANCISCUS SYLVIUS (Hanau, 1614 - Leiden, 1672). Leiden Üniversitesi'nde öğrenim gördükten sonra doğduğu şehir Hanau'da doktorluk yaptı, ardından 1639'da yeniden Leiden'e yerleşerek burada konferanslar verdi. Kan dolaşımı üzerine ispatladığı savlarıyla ün kazandı. 1641'de Amsterdam'da kendi muayenehanesini açtı. Kimyaya ilgi duymaya başladı ve 1658'de Leiden Üniversitesi'nde profesör oldu. Kimyasal süreçlerin insan bedeninde önemli bir rol oynadığı düşüncesinden yola çıkarak teşhis ve tedavide kimyasal analizlerin önemini ortaya koydu. Tüberküloz hastalarının akciğerlerinde rastlanan nodüller ile hastalık arasındaki doğrudan bağı ilk olarak o kurmuştur. Kimyasal ilginlik (*affinité*) kavramını geliştirerek tuzların sindirim sistemine etkisini araştırdı. Öğrencilerinden Lodewijk Meyer tıp doktorasını onun yanında yaptı ve 20 Mart 1660'ta savundu. Spinoza Sylvius'un çalışmalarından haberdardı.

JOSEF BREUER (Viyana, 1842 - Viyana 1925) 1871'den itibaren pratisyen hekimlik yaparken bir yandan da Ernst von Brücke yönetimindeki Viyana Fizyoloji Enstitüsü'nde araştırmacı olarak çalıştı. 1878'de kendisinden on üç yaş genç olan Freud'la tanıştı, kısa sürede yakın arkadaşı ve hamisi oldu. Solunum fizyolojisi üzerine çalıştı. Keşfettiği Hering-Breuer refleksine adını verdi. Kulaktaki yarım daire kanallarının işlevlerini inceledi. 1880-1882 yılları arasında histeri teşhisi konan Anna O. (Bertha Pappenheim, bkz. aşağıda) takma isimli hastayı tedavi etti. Anna O. *Histeri Üzerine Çalışmalar*'da ele alınan ilk hastadır. Ortaklaşa yazıp yayımladıkları bu eserin ardından Freud ve Breuer'in arası açılmıştır.

CHARLES DARWIN (Shrewsbury, 1809 - Downe, 1882). Edinburgh'da tıp, ardından Cambridge'de teoloji okurken doğa tarihine ilgi duymaya başladı. *Beagle* isimli gemiyle çıktığı beş yıllık seyahat sırasında, daha 1838'de canlı türlerinin değişmez olmadığını, çevre koşullarına bağlı olarak sürekli bir evrime tabi olduklarını gözlemledi.

1858'de Alfred Russell Wallace, Darwin'e kendisinininkine benzer teorisini içeren çalışmasını gönderdi ve bunun üzerine, Royal Society'de bu tezlerini ikisi beraber sundu. 1859'da *Türlerin Kökeni* isimli ünlü eseri yayımlandı. Bu metinde, sanılanın aksine, kökenlerden değil "değişimli türeme" kuramından bahseder. Buna göre tüm canlılar "doğal seçim" yoluyla bir ya da birkaç ortak atadan evrilererek türemiştir. Yaşamın çeşitliliğini mantıklı ve bütünlüklü bir biçimde açıklayan bu teori bugün hâlâ biyolojinin temelini oluşturur. *İnsanın Türeyişi*, *Seksüel Seçme* ve *İnsan ve Hayvanlarda Duyguların İfadesi* eserlerinde insan evrimini incelemeye devam etti. Bitkiler üzerine çalışmaları da bir dizi kitap olarak yayımlandı. Son kitabını solucanlar ve toprak üzerindeki hareketlerine ayırmıştır. Freud Darwin'e hayranlık duyar ve onu Kopernik'le karşılaştırır.

PAUL EHRENFEST (Viyana, 1880 - Amsterdam, 1933). Boltzmann'ın "mekanik ısı teorisi" derslerine katılan fizikçi, daha sonra 1901'de Göttingen'de Klein ve Hilbert'in matematik ve Abraham'ın elektromanyetik derslerini izledi. "Katı cisimlerin sıvı içindeki hareketi ve Hertz mekaniği" üzerine tezini Boltzmann yönetiminde 1904'te Viyana'da savundu. Leiden Üniversitesi'nde Lorentz'in ardından fizik bölümünün başına getirildi. 1933'te Naziler tarafından uygulanmakta olan öjenist "ötanaziye" kurban gitmesin diye tedavisi imkânsız bir hastalığa yakalanan oğlu Wassik'i öldürdükten sonra intihar etti. Freud Ehrenfest'i Einstein aracılığıyla tanıdı.

NORBERT ELIAS (Breslau, 1897 - Amsterdam, 1990). *Uygarlık Süreci* (Birinci cilt: *Batılı Dünyevi Üst Tabakaların Davranışlarındaki Değişmeler*, ikinci cilt: *Sosyo-Oluşumsal ve Psiko-Oluşumsal İncelemeler*) eserinin yazarı Alman sosyolog. 1933'te *Saray Toplumu* başlıklı tez çalışmasını savunması Yahudi olduğu gerekçesiyle yasaklandı. Önce Fransa'ya gitti. Burada da iyi karşılanmayarak 1935'te Londra'ya yerleşti. 1975'e kadar Londra'da yaşamasına rağmen asla üniversitede sürekli bir iş bulamadı. Değerinin farkına oldukça geç varılmasıyla 1992'de Utrecht Üniversitesi'nde bir Norbert Elias kürsüsü kuruldu. Makalelerinin derlemesi olan *Freud'un Ötesinde: Sosyoloji, Psikoloji, Psikanaliz* başlıklı kitabında şöyle yazıyor: "Biyoloji, sosyoloji ve psikolojinin sınırlarını araştırabilecek, kurulu ayırımlardan kopabilecek derecede bağımsız ve kendinden emin yeni tür uzmanlara ihtiyacımız var."

FRANCISCUS VAN DEN ENDEN (Anvers, 1602 - Paris, 1674). Cizvit eğitiminden geçtikten sonra 1619'da rahip oldu. 1625-29 yılları arasında çeşitli şehirlerde öğretmenlik yaptı ve ardından teoloji okumak için Louvain'e gitti. 1633'te papaz unvanını almadan kısa süre önce, yaptığı "hatalar" sebebiyle ihraç edildi. 1645 civarında Amsterdam'a yerleşerek doktorluk yapmaya başladı. Burada sanat objeleri de sattığı bir kitapçı açtı. Birkaç yıl sonra ailesine ait şirket iflas etti. Bunun üzerine Latince dersleri vermeye başladı ve bu alanda oldukça başarılı oldu. Spinoza onun öğrencisi oldu, daha sonra da yakın çevresinde kaldı. 1662'de New Holland hakkında yaptığı bir konuşmada Kuzey Amerika'da kooperatifçi, eşitlikçi, kölelik karşıtı, dini hoşgörüye dayalı bir koloni kurulması için çağrı yaptı. Eşitlikçi, din karşıtı ve demokratik düşüncelerini yansıtan ilk kitabı *Özgür Siyasi Kurumlar* üç yıl sonra yayımlandı. Aynı dönemde Gilles du Hamel de Latréaumont ile yakınlaştı, onunla beraber XIV. Louis'ye karşı bir komplo girişiminde bulundu, Amsterdam'dan ayrılıp Paris'e taşındı ve burada yeni bir Latince okulu açtı. Bu okulda hazırlamakta olduğu ayaklanma için toplantılar düzenlendi. Hayal ettiği isyanın amacı savunduğu temel fikirlere dayalı bir Normandiya Cumhuriyeti kurmaktı. Komplonun ortaya çıkmasıyla Latréaumont tutuklanırken öldürüldü, Van den Enden ise Bastille Hapishanesi'ne kapatıldı. Burada uzun işkencelerden geçtikten sonra asılarak idam edildi. Spinoza üzerinde ciddi bir etkisi olduğu görülmektedir.

SÁNDOR FERENCZI (Miskolc, 1873 - Budapeşte, 1933). Polonyalı Yahudi bir ailenin çocuğu, Fränkel olan soyadını Ferenczi'ye çevirmiş tir. Psikanalizin "haşarı çocuğu". Freud en yakınlarından biri olarak gördüğü Ferenczi'ye daha 1910'da uluslararası psikanaliz hareketi içinde önemli idari ve editoryal sorumluluklar verdi. Lou Andreas-Salomé, Georg Groddeck ve Anna Freud'la arkadaş oldu. Sık sık beraber çıktıkları seyahatlerde Freud'la yazmakta oldukları metinler hakkında fikir alışverişi yaparlardı. Son derece hacimli mektuplaşmaları (1236 mektup), yayımlanmış dört kitabı ve *Klinik Günlükleri* (1932) okuru psikanalizin sürdüğü hayatın içine sokar, temel problemlerine, entelektüel ve toplumsal tarihine dair paha biçilmez kesitler sunar. Eserlerini ilk kez İngilizceye çevirtip yayımlayacak kişi olan Ernest Jones'un (aynı zamanda Melanie Klein'in, Géza Roheim'in, Michael Balint'in ve daha birçok kişinin) psikanalistidir. Savun-

duğu teorik fikirler ve tedavi yöntemleri sebebiyle uzun tartışmalardan sonra Freud'la arası açılmış, yaşamının sonlarında Uluslararası Psikanaliz Birliği üyelerinin gittikçe şiddetli saldırılarına maruz kalıp Birlik içinde yalnızlaşmıştır. Uzun zaman sonra adı temize çıkarılmış ve eserleri –başta Balint tarafından– yayımlanıp geniş kesimlere ulaştırılmıştır.

WILHELM FLIESS (Armswalde, 1858 - Berlin, 1928). Freud'la arkadaşlığı ve mektuplaşmaları sayesinde ünlenen kulak-burun-boğaz uzmanı. Breuer'in tanıştırdığı ikili arasındaki yazışmalar 1887'de başlamış ve 1904'e dek sürmüştür. Aralarındaki anlaşmazlık (Fliess'in görüşüne göre cinsellik ve biseksüellik Freud'un gözlemleyip teoriye döktüklerinden oldukça farklıdır) zaman içinde derinleşerek tümünden bir kopuşa yol açtı. Fliess ile Freud arasındaki ilişkinin izinin sürülebileceği çok sayıda kitaptan burada ikisinin altını çizelim: Didier Anzieu'nün *Freud'un Otoanalizi ve Psikanalizin Keşfi* (1959; Metis, 2. baskı 2015) ve Octave Mannoni'nin *Freud* (1968) isimli eserleri. Bu ikinci kitapta Mannoni her ikisinin de bildiğinin ötesinde Freud'un analizinde Fliess'e verdiği yeri vurgular. Fliess aynı zamanda 1892'de yayımlanmış cinsel organlar ile burun arasındaki bağlantıları konu alan *Nazal Nevroz Refleksi* (1892) başlıklı etiyoloji kitabının yazarıdır.

ALEXANDER FREUD (Viyana, 1866 - Toronto'da sürgünde, 1943). Sigmund Freud'un küçük kardeşi olan Alexander on altı yaşındayken ticarete yönelerek Sigmund'un nişanlısı Martha'nın kardeşi Elie Bernays'in yanında çıraklığa başladı. Sağlık sorunları ve ilerleyen yaşına rağmen bekâr kalması ağabeyini endişelendiriyordu. Zamanla iki kardeş arasındaki ilişki rekabete dönüştü. Freud ona yeni yazdığı *Rüyaların Yorumu* kitabını hediye ederken içine ithaf olarak, *Ultra posse nemo tenetur* (Kimseden imkânsız başarıması beklenemez) yazmıştı. Alexander ise kitabın gelecek yüzyıla değil, geçmiş yüzyıla ait olduğunu yazacaktır. Bir süre sonra, kendisi de *Rüyaların Yorumu* başlıklı bir kitap yazacaktı. Toplu taşıma araçlarının fiyat tespitleri üzerine uzmanlaştı ve *Les Tarifs de chemins de fer et leurs relations aux politiques commerciales* (Demiryolları Tarifeleri ve Ticaret Politikalarıyla İlişkileri) kitabı 1902'de yayımlandı. 1911'de bir "fiyat tespitçiler" derneği kurdu. Bu derneğin 1930 (Viyana) ve 1937'de (Prag) düzenlenen uluslararası kongrelerine başkanlık yaptı.

1993'te adına bir sempozyum düzenlenmiş ve Viyana'da yaşadığı eve ismini taşıyan bir plaket asılmıştır. Sigmund Freud'un turistik seyahatlerini organize ederdi. 1895-1905 yılları arasında, İtalya, Atina ve Tyrol gibi onlarca yolculukta ağabeyine eşlik etti. Ülkesini nihai olarak terk ederken Sigmund purolarını ona hediye etmiştir.

AMALIA MALKA FREUD, (evlenmeden önce) NATHANSOHN (Brody, 1835 - Viyana, 1930), Jakob Freud'un ikinci eşi, Sigmund Freud'un annesi. Sigmund dışında altı çocuğu daha olmuştur: Julius (Nisan 1857 - Aralık 1857), Anna (1858 - 1955), Regine Debora ya da "Rosa" (1860 - Treblinka, 23 Eylül 1942), Marie ya da "Mitzi" (1861 - Treblinka, 23 Eylül 1942), Esther Adolfine ya da "Dolfi" (1862 - Theresienstadt, 5 Şubat 1943), Pauline Regine ya da "Pauli" (1864 - Treblinka, 23 Eylül 1942), Alexander Gotthold Efraim (1866 - 1943). Freud'la mektuplaşmalarından anlaşıldığı kadarıyla sık sık çocuklarını ve torunlarını bir araya getirirdi ve ailesi üzerinde önemli bir ağırlığa sahipti. Çok ileri yaşa kadar kıvrak zekâsını ve bedensel sağlığını korumuştur.

ANNA FREUD (Viyana, 1895 - Londra, 1982) Freud'un küçük kızı. 1938'de İngiltere'ye sürgüne gitti ve Britanya vatandaşlığı aldı. Viyana'da Montessori yöntemiyle öğretmenlik formasyonu gördü. 1914'te ilkökul öğretmenliği sınavına girdi ve 1917'den 1920'ye kadar öğretmen olarak çalıştı. Önce 1918-22, ardından yeniden 1924-29 yılları arasında babası tarafından psikanalizden geçirildi. 1923'te kendisi de psikanaliz yapmaya başladı ve 1924'te Viyana Psikanaliz Cemiyeti'ne ve cemiyetin Freud'un en yakınlarından oluşan "gizli komitesine" üye oldu. 1927'de Viyana'da Eva Rosenfeld'le ve 1929'dan itibaren babasının evinde beraber yaşayacağı Dorothy Burlingham'la birlikte psikanaliz ve yeni pedagoji yöntemlerinden esinlenen bir okul açtı. 1927'de *Çocuk Psikanalizine Giriş* ve 1936'da *Ben ve Savunma Mekanizmaları* (Metis, 4. baskı 2015) kitaplarını yazdı. Bu kitapta Ferenczi'nin ortaya koyduğu kişinin saldırganıyla özdeşleşmesi fikrini savundu. 1937'de iki yaş altındaki on kadar yoksul çocuğun tedavisi ve çocukluk aşamalarını gözlemlemek için Jackson Nursery isimli bir bakımevi kurdu. Sürgünde yaşadığı Londra'da yine çocuklar için Hampstead War Nursery bakımevini kurdu. Freud'un "Antigone'm" dediği Anna, kardeşi Ernst'le birlikte babalarının arşiv ve eserlerinin mirasçısı oldu.

JACOB FREUD (Tysmenitz, 1815 - Viyana, 1896). Sigmund Freud'un babası Jakob Hasidik bir Yahudi ailesinden geliyordu. Babası Schlo-mo (ölümü 21 Şubat 1856) ve dedesi Ephraim'in haham olduğunu söylerdi. Dört kardeşin en büyüğüydü. Kardeşlerinden Josef (1825-1897) 1865'te sahte para kaçakçılığından yakalanıp Şubat 1866'da on yıl hapse mahkûm edilmişti. İlk eşi Sally Kanner'den doğan dört çocuğunun ikisi hayatta kaldı: Emmanuel (1833) ve Philipp (1835). 1848'de yerleştiği Freiberg'de bir süre yün ticaretiyle uğraştı, fakat başarılı olamadı. Daha sonra önce Leipzig'e, ardından da Viyana'ya taşındı. Burada 29 Temmuz 1855'te Yahudi usulüne göre Amalia'yla evlendi. İki oğlu Manchester'a göç ederek başarılı bir şekilde birlikte ticarete atıldı. Torunları Martin ve Judith, Jakob'un son derece müte-deyyin olduğunun altını çizer: İbranice Talmud okur ve sofrada duaları yönetirdi. Charles Dickens karakteri Micawber gibi iyimser olduğu söylenirdi. Sigmund babasının aynı zamanda hem derin bir bilgeliğe hem de kaygısız bir mizaca sahip olduğunu vurgular.

PHILIPP FREUD (Tysmenitz, 1834 ya da 1835 - Manchester, 1911). 5 Ocak 1873'te Matilda Bloomath ya da Bloome (1839'da Birmingham'da doğdu, 1925'te öldü) ile evlendi. İki çocukları oldu: Pauline (1873-1951) ve Morris (1875-1938). Sigmund 1875 ve 1908'de iki kez kardeşlerini ziyarete gitti. Amalia'yla aynı kuşaktan olan Philipp'in kendi babası olduğu fikrine, ya da fantezisine kapılmıştır.

GEORG GRODDECK (Bad Kösen, Leipzig yakınları, 1866 - Knonau, Zü-rih yakınları, 1934). Büyük burjuva bir ailenin beşinci çocuğuydu. Fichte, Hoffman, Möbius, Novalis ve Nietzsche gibi Pforta Bölgesel Okulu'nda eğitim gördü. Berlin'de tıp okudu. 1900'de Baden-Baden'de hastaların beslenme rejimleri, hidroterapi, masaj ve psikoterapiyle tedavi edildiği bir sanatoryum açtı. Freud okumaya 1913'te başladı. Ona yolladığı ilk mektupta şöyle yazacaktı: "Beden ve ruh bir arada, içinde bir id barındıran bir bütün oluşturur. Bu öyle bir kuvvettir ki yaşamakta olduğumuzu sanırken esasında yaşanmaktayızdır. ... Bire-yi bu şekilde ele almaya çalıştım, id olarak." Birinci Dünya Savaşı sı-rasında orduda doktorluk yaparken bedensel hastalıklara yakalanmış askerleri psikanalizle tedavi etti. Freud onun "eşsiz bir psikanalist" olduğunu söylerdi. 1920 Lahey Uluslararası Psikanaliz Kongresi'nde kendisi için, onu belki de en iyi tanımlayan "vahşi analist" ifadesini kullandı. Sándor Ferenczi'nin yakın arkadaşıydı. En önemli kitapları

Ruh Arayıcısı (1921), *İdin Kitabı* (1923) ve *Bir Simgе Olarak İnsan* noğlu'dur.

JOSEPH HACOCHEN (Avignon, 1496 - Cenova, 1575). 1501'de İspanya'dan sürölen ailesi bir süre Avignon'da kaldıktan sonra Cenova'ya yerleşti. Cenova'dan da birçok defa kovulmasına rağmen her seferinde bu şehre geri döndü. Joseph Hacohen 1532-42 yılları arasında tutsak Yahudilerin serbest bırakılması için çaba gösterdi. Hem tarihçi hem de doktor olan Hacohen özellikle iki önemli kitabın yazarı olarak tanınır: Hristiyanlık ile İslam arasındaki çatışmaları konu alan *Fransız ve Osmanlı Hükümdarları Tarihçesi* (1554) ve Yahudilerin tarih boyunca yaşadığı zorlukları anlatan, 1558-75 yılları arasında dört farklı versiyonunu kaleme aldığı *Gözyaşı Vadisi*. Elyazması haliyle İtalya'da elden ele dolaşan bu kitap 1852'de Viyana'da İbranice olarak basılmış, 1857'de Almancaya, 1881'de de Fransızcaya çevrilmiştir. Freud ve Spinoza'nın bahsettikleri bu kitaptır.

ERNEST JONES (Gowerton, Galler, 1879 - Londra, 1958). 1901'e kadar doktor ve kadın doğum uzmanı, ardından hastanede nöropsikiyatri hekimi olarak çalıştı. 1906'da kendiliğinden psikanaliz yapmaya başladı. Uluslararası Psikanaliz Kongresi'nde 1907'de Jung'la, 1908'de de Freud'la tanıştı. Genç hastalarını taciz ettiğine dair çıkan söylentiler sebebiyle Londra'yı terk edip önce ABD'ye, ardından da Toronto'ya yerleşti. Birkaç yıl boyunca Toronto'da psikiyatri profesörü asistanı olarak çalıştı. 1911'de American Psychoanalytic Association'ı kurdu. Budapeşte'de iki ay boyunca Sandor Ferenczi'nin yanında didaktik bir eğitim aldıktan sonra 1913'te Londra'ya döndü ve burada London Psychoanalytic Society'yi kurdu. Bu kurum Jungcuların etkisi altına girince 1919'da kapatıp British Psychoanalytical Society'nin kuruluşuna katıldı ve başkanı oldu. Freud'un psikanalizini yaptığı Loe Kann da dahil olmak üzere güzelliğiyile ünlü birçok kadınla ilişkisi oldu. İlk eşinin vefatı üzerine 1919'da Freud'un kızlarının okul arkadaşı Viyanalı Katherine Jokl'la evlendi. Mart 1938'de Viyana'ya gidip, tehlike karşısında tam bir İngiliz kayıtsızlığı göstererek Nazi yetkililerle Freud ailesinin yurtdışına çıkışı için müzakere yaptı ve İçişleri Bakanı'nın da desteğiyile Freud'ların Londra'ya yerleşmesini organize etti. Anna Freud'un babasının arşivlerini kendisine açmasıyla Sigmund Freud hakkında yazılmış ilk bütünlüklü ve bazı açılardan tek resmi biyografiyi kaleme aldı. Bu biyografi

(Freud: Yaşamı ve Eserleri, Kabalcı, 2004) birçok kişi tarafından Freud lehine fazla taraflı olmakla eleştirildi. Ayrıca, *Psikanaliz Teori ve Pratiği* (1948), *Hamlet ve Oidipus* (1949), *Psikanaliz Üzerine Denemeler* (1950) eserlerinin yazarıdır. Kimisine göre Jones, Freud'un uşağıdır, oysa o kendisini psikanalizin Şabosgoy'u# olarak tanımlamıştır.

CARL GUSTAV JUNG (Kesswil, Thurgau Kantonu, 1875 - Küsnacht Zürih Kantonu, 1961). Babası papazdı, annesi ise okültizme meraklıydı. Zürih Üniversitesi'nin psikiyatri kliniğinde Eugen Bleuler'in asistanlığını yaptı. 1906'da Freud'la yakınlaştı ve kısa sürede resmen onun velihtı olarak kabul gördü. Jung'un tetiklediği anlaşmazlıkların sonunda Freud ilişkiye son noktayı koydu. Jung, Freud'un yaratıcı dehasını övmekle beraber fikirlerini karikatürize ediyor ve Freud'un buluşu olan çocukluk çağına ait bilinçdışı cinsellik teorisini reddediyordu. Ona göre Freud cinsellikten bahsederken, "biraz aceleci ve ısrarlı, neredeyse huzursuz bir şekilde konuşuyordu. Alışıldık eleştirel ve şüpheli halinden eser kalmıyordu." Freud için cinsel libido "*deus absconditus* [gizli tanrı] rolü oynuyordu." (*Anılar, Düşler, Düşünceler*, 1961; Can Yayınları, 9. baskı 2017). Bu kitapta Jung, Nazilerin kontrolü altında bulunan ve Göring'in kuzeniyle beraber yönettiği Berlin Psikanaliz Demeği yıllarına değinmez.

RICHARD VON KRAFFT-EBING (Mannheim, 1840 - Graz, 1902). Tıp eğitimi aldıktan sonra psikiyatri alanında uzmanlaştı, Strazburg, Graz ve Viyana'da dersler verdi, adli tıp uzmanı oldu. Graz yakınlarında varlıklı kesimlere hizmet veren bir sanatoryum açtı. Psikiyatri alanında çok sayıda makale yazdı. *Psychopathia Sexualis* (1886) en ünlü eseridir. "Mazoşizm" ve "sadizm" terimlerini yaygınlaştıran bu kitaptır. Kitabı özellikle üst düzey bir akademik üslupla kaleme almış ve giriş bölümünde bu tercihini savunarak, niyetinin "acemileri okumaktan caydırmak" olduğunu yazmıştır. Buna rağmen kitap geniş kitlelerde büyük yankı buldu ve defalarca yeniden basıldı. Krafft-Ebing, kitabında ele aldığı vakalarda kendi deneyimini bulduğunu anlatan çok sayıda okur mektubu aldı. Diğer eserleri arasında *Melan-*

Yahudiler için kutsal olan Şabat gününde, çalışmak, ateş yakmak, araba kullanmak gibi Yahudilere yasak olan şeyleri Yahudilerin yararına yapan, Yahudi olmayan (Goy) kimse. -ç.n.

koli, Klinik Araştırma (1874), *Hukukçular İçin Adli Psikolojinin Temelleri* (1882), *İlerleyen Paralitik Demans* (1894), *Sinirlilik ve Nevrastenik Durumlar* (1895) bulunur.

BARTOLOME DE LAS CASAS (Sevilla, 1484 - Madrid, 1566). Gizli Yahudi bir aileden gelen mütevazı bir tüccar olan Pedro de Las Casas'ın oğludur. Babası ve amcası Christophe Colomb'un 1493'teki ikinci Amerika yolculuğuna katılmıştır. 1502'de kendisi de ilk kez Yeni Dünya'ya gitti. 1503'te orada, yerlilere ait topraklarda İspanyollara bahşedilen bir *encomienda*'ya sahip oldu. Daha sonra Avrupa'ya dönerek Roma'da papazlığa yükseldi. 1510'da yeniden Amerika'ya gitti. 1514'te yerlilere uygulanan zulümden dehşete kapılarak topraklarını sattı. Böylece elli yıl sürecek ve iki kıta arasında tam on dört kez yolculuk yapmasını gerektirecek uzun mücadelesine başladı. *Encomienda*'lara son verilmesi, yerlilerin emeğinin düzenleme altına alınması, köleliğe son verilmesi, İspanya'dan yerlilerle beraber toprak işletmek için İspanyol çiftçilerin gönderilmesi, görevde bulunan yöneticilerin işine son verilmesi gibi önerilerde bulunduğu *On Dört Çare Bildirisi* isimli bir reform planı kaleme aldı. 1522'de Dominiken tarikatına katıldı ve on yıl boyunca eğitimden geçti, suskunluk terbiyesi gördü. 20 Ocak 1531'de Amerika Konseyi'ne bir mektup yazdı. Yeni fetihler (Guatemala, Meksika, Şili, Peru) sonucu tüm kıta halkının yok olma eşiğine gelmesinden korkuyordu. Daha sonra Nikaragua'ya gitti. 1540'ta İspanya'ya döndü. Meşhur *Kızılderililer Nasıl Yok Edildi* kitabını bu dönemde yazdı. 26 Ocak 1542'de Kutsal Roma İmparatoru ve İspanya kralı Şarlken'in huzuruna çıktı ve onu yerlilerin doğal özgürlüğünü ilan eden, kölelerin serbest bırakılmasını ve *encomienda* düzenine son verilmesini ön gören "yeni kanunlar" çıkarmaya ikna etti. Fakat bu kanunlar dört yıl sonra iptal edildi. 1547'de tamamen umutsuzluğa kapılmış bir halde altmış üç yaşında son kez İspanya'ya döndü. Aynı yıl fetih savaşlarının meşruiyeti tartışmasında Sepulveda'yla karşı karşıya geldiği Valladolid Konseyi'nin ardından *Çok Hukuksal Otuz Öneri* başlıklı bir metin yazdı. 1560'ta Valladolid'i terk ederek saray ahalisinin peşinden Madrid'e gitti. Burada yaşamı boyunca yürüttüğü mücadeleleri anlatan *On İki Şüphe*'yi yazdı. İlk kez 1552'de yayımlanan *Kızılderililer Nasıl Yok Edildi* (Şule Yayınları, 2. baskı 2015) kitabı neredeyse tüm dünya dillerine çevrilmiştir.

ANTONI VAN LEEUWENHOEK (Delft, 1632 - Delft, 1723). Sepet üreticisi bir ailenin beşinci çocuğuydu. Babası o beş yaşındayken öldü. Bunun üzerine annesi bir ressamla evlendi, fakat o da Antoni on yaşındayken öldü. Amsterdam'da bir kumaş dükkânında muhasebeci çırağı ve tuhafiyeci olarak çalıştı. Daha sonra geliştirilmiş mikroskoplar üretmeye başladı ve bunlarla mikroskopik "hayvancıkları", kılcal damarları ve kas liflerini inceledi. Spermatozoitleri, bakterileri, haşlamlıları ve hücre içindeki kofulları keşfetti. *Philosophical Transactions of the Royal Society*'nin yayıncısı ve Spinoza'yla düzenli olarak mektuplaşan Henry Oldenburg'a tavsiye edildi ve bu sayede 1673'te mikroskopla incelediği küf, arı ve bitler üzerine araştırmalarının bulgularını içeren mektubu yayımlandı. *Royal Society*'ye, art arda aldığı taleplere cevaben toplam yüz doksan mektup yolladı. Kendisini ziyaret eden çok sayıda kişiyle üretim sırlarını paylaşmayı daima reddetti. Delft ve Lahey arasında sadece on iki kilometrelik bir mesafe olduğu düşünülürse Spinoza ve Leeuwenhoek kuşkusuz mektuplaşma ihtiyacı hissetmeden sık sık görüşüyordu. Birbirleriyle teknik ayrıntılar hakkında fikir alışverişi yapmış olmaları gayet muhtemeldir.

LUCIEN LEVY-BRUHL (Paris, 1857 - Paris, 1939). Bir süre lisede felsefe öğretmenliği yaptıktan sonra Sorbonne Üniversitesi'nde modern felsefe tarihi profesörü oldu. *Revue philosophique de la France et de l'étranger*'yi yönetti ve Paris Üniversitesi Etnoloji Enstitüsü'nü kurdu. Öncelikle *L'Allemagne depuis Leibniz* (Leibniz'den Bu Yana Almanya, 1890) ve *La Philosophie d'Auguste Comte* (Auguste Comte'un Felsefesi, 1900) gibi felsefe tarihine dair kitaplar yazdı. Ardından Durkheim'ın çalışmalarından esinlenen *La Morale et la science des mœurs*'ü (Ahlak ve Töre Bilimi, 1903) yayımladı. Daha sonra etnolojiye yönelerek *Les Fonctions mentales dans les sociétés inférieures* (Aşağı Toplumlarda Zihinsel İşlevler, 1910), *La Mentalité primitive* (İlkel Zihniyet, 1922), *L'Ame primitive* (İlkel Ruh, 1927), *Le Surnaturel et la nature dans la mentalité primitive* (İlkel Zihniyette Doğaüstü ve Doğa, 1931), *La Mythologie primitive* (İlkel Mitoloji, 1935), *L'Expérience mystique et les symboles chez les primitifs* (İlkel İnsanlarda Mistik Deneyim ve Simgeler, 1938) kitaplarını yazdı.

MOŞE BEN MAİMON (Kurtuba, 1138 - Fostat, 1204). Babası Arap Yahudisi cemaatinin sık sık fikrine başvurulana, ileri gelen üyelerinden biriydi. 1151'de ailesi günümüzün Fas topraklarına göç etti. Burada Musevilik ve dindışı bilimler eğitimi gördü. Aristoteles ve Hipokrat okudu. Fes şehri Yahudiler için tehlikeli hale gelince, 1165 civarında ailesiyle beraber Filistin'e taşındı. Ardından Mısır'a yerleşerek orada haham oldu ve aynı zamanda doktorluk yapmaya başladı. *Yemen Yahudileri'ne Mektup* kitabında, baskı karşısında din değiştirmenin utanç veya şerefsizlik sebebi olmaması gerektiğini yazdı. İlk eseri *Mişna Üzerine Yorum*'dur. Ayrıca İbranice yazılmış Musevilik hakkındaki en önemli kitaplardan olan *Mişna Tora*'nın yazarıdır. Arapça kaleme aldığı *Aklı Karışıklara Rehber* kitabında din ile bilimi bağdaştırma çağrısı yapar. Ondan "sinagog kartalı" diye bahseden Aquinolu Tommaso üzerinde önemli etkisi olmuştur. Spinoza Ben Maimon'u çok sert eleştirir. Özellikle de *Teolojik-Politik İnceleme*'nin VII. bölümünü noktalayan şu sözlerle: "Doğaya üstün hiçbir ışık yoktur, insanların dışında hiçbir otorite yoktur."

MARGARET MEAD (Philadelphia, 1901 - New York, 1978). 1923'te Columbia Üniversitesi'ne, Franz Boas ve Ruth Benedict yönetimindeki antropoloji bölümüne girdi. 1925'te Samoa Adaları'na giderek burada birkaç ay geçirdi ve 1928'de *Coming of Age in Samoa* (Samoa'da Gençlikten Yetişkinliğe Geçiş) kitabını yazdı. Aralık 1931'de Yeni Gine'ye gitti ve 1933 ilkbaharında ABD'ye döndü. 1935'te *Sex and Temperament in Three Primitive Societies* (Üç İlkel Toplumda Cinsiyet ve Davranış Biçimleri) ve 1938-1949 arasında dört bölüm halinde *The Mountain Arapesh* (Dağ Arapeşleri) kitaplarını yayımladı. Mart 1936 ve Mart 1938 arasında, sonra 1939'da tekrar altı hafta boyunca Bali'de çalıştı. Bunun sonucunda, yine antropolog olan eşi Gregory Bateson'la beraber *Balinese Character: a Photographic Analysis* (Bailili Karakteri: Fotoğrafik bir Analiz, 1942) kitabını yazdı. 1953'te altı aylığına Yeni Gine'ye, Manus şehrine gitti ve ardından *New Lives for Old: Cultural Transformation - Manus 1928-1953* (Eski Köye Yeni Âdet: Kültürel Dönüşüm, 1956) adlı eserini kaleme aldı.

LODEWIJK MEIJER (Amsterdam, 1629 - Amsterdam, 1681). Spinoza'nın yakın arkadaşı. Leiden'de tıp ve felsefe okudu. İlk başta Descartes'in takipçisiydi. 1666'da isimsiz bir şekilde yayımladığı *Kutsal Kitapların Felsefi Yorumu* adlı eseri birçok kişi tarafından yanlışlıkla

Spinoza'ya atfedilmişti. 1665-69 yılları arasında Amsterdam Tiyatrosu'nu yönetti. 1669'da bu görevden ayrılmak zorunda bırakılınca *Nil Volentibus Arduum* (Hiçbir şey zor değildir, yeter ki iste) isimli bir edebiyat grubu kurdu. 1677'de yeniden tiyatronun başına geçti. Spinoza'yı ölümünden önce son gören kişidir. Kısa süre sonra önsözünü yazdığı *Descartes Felsefesinin İlkeleri ve Metafizik Düşünceler* başlıklı kitabı yayımlamıştır.

EMILE MEYERSON (Lublin, 1859 - Paris, 1933). Heidelberg'de kimya öğrenimi gördükten sonra Fransa'ya gitti ve iki yıl boyunca (1882-1884) Paul Schützenberger'in kimya laboratuvarında çalıştı. Kimyadan uzaklaşarak felsefe ve bilim tarihine yöneldi. İlk kitabı 1908'de yayımlanan *Identité et réalité*'dir (Özdeşlik ve Gerçeklik). Ayrıca, *De l'explication dans les sciences* (Bilimlerde Açıklama Üzerine, 1921), *La Déduction relativiste* (Göreci Tümdengelim, 1925), *Du cheminement de la pensée* (Düşüncenin Gelişimi, 1931) ve *Réel et déterminisme dans la physique quantique* (Kuantum Fiziğinde Determinizm ve Gerçek, 1933) kitaplarının yazarıdır. Yahudi Kolonizasyon Birliği'nin Avrupa ve Küçük Asya'dan sorumlu yöneticisi oldu. Matematik ve modern fiziğe büyük ilgi duyar; Einstein, Lucien Lévy-Bruhl, Léon Brunschvicg, André Lalande et Paul Langevin gibi dönemin ileri gelen bilimadamlarıyla düzenli olarak mektuplaşırdı. *Rüyaların Yorumu*'nu 1923'te ilk kez Fransızcaya çeviren Ignace Meyerson'un (1888-1983) amcasıdır. Freud muhtemelen Emile Meyerson'un fikirlerini ve eserlerini Ignace aracılığıyla keşfetmiştir. Bir başka ihtimal ise Emile'den Freud'a Einstein'ın bahsetmiş olmasıdır. Einstein 1928'de Meyerson'un görelilik teorisinin psikolojisini takdir ettiğini belirten bir makale yazmıştır.

LEWIS H. MORGAN (Aurora, New York, 1818 - Rochester, 1881). Hukuk eğitimi aldıktan sonra, avukatlık yapmak üzere Rochester'a yerleşti. Cumhuriyetçi Parti'ye üye olarak önce eyalet mebusu, ardından da senatör seçildi. İrokualara ilgi duymaya başlayarak altı yerli halkın anayasal hükümeti üzerine bir deneme yazdı. İrokualarda akrabalık ilişkilerini incelemeye başladı. Daha sonra bu araştırmasını genişleterek dünya çapında akrabalık ilişkileri üzerine çalıştı. Bu araştırmalarının sonucunda *Systems of Consanguinity and Affinity of the Human Family* (İnsan Ailesinde Soy ve Akrabalık Sistemleri, 1871) kitabını yazdı. *Ancient Society* (Kadim Toplum, 1877) adlı eserinde

insanoğlunun geçirdiği evrimin daima tek bir şemaya uyduğunu ve bu evrimin üç aşaması olduğunu öne sürdü: vahşi yaşam, barbarlık ve uygarlık. Bu tezi daha sonra Friedrich Engels tarafından benimsendi ve özellikle *Ailenin, Özel Mülkiyetin ve Devletin Kökeni*'nde (1881) ele alındı.

BERTHA PAPPENHEIM (Viyana, 1859 - Neu-Isenburg, 1936). *Histeri Üzerine Çalışmalar*'ın Anna O.'su, sanatoryumda dört sene geçirdikten sonra 1888'de iyileşti. Almanya'da sosyal hizmetlerin kurucusu olarak kabul edilir. Ortodoks Yahudi bir burjuva ailesinden gelen Pappenheim ateist oldu. Almanca dışında İngilizce, Fransızca, İtalyanca, İbranice ve Yidiş biliyordu. Frankfurt'ta Yahudi çocuklar için bir yetimhane açtı ve on iki yıl boyunca yönetti. 1904'te Yahudi Kadınlar Birliği'ni kurdu ve 1907'de bu birliğe bağlı çalışan bir eğitim kurumu oluşturdu. Fuhuşa karşı uluslararası bir kampanya örgütledi ve bu çerçevede Doğu Avrupa ve Ortadoğu'ya seyahat etti; Londra, Paris, New York gibi şehirlere gitti. Paul Berthold takma ismiyle yazdığı çok sayıda eser arasında masallar, Yahudi duaları ve erkekler tarafından istismar edilen kadınları anlatan bir tiyatro oyunu bulunur. Başta Martin Buber olmak üzere birçok kişiyle düzenli olarak mektuplaşmıştır. Pappenheim hiç evlenmedi, yalnız yaşadı. 1935'te Viyana'ya döndü ve bir yıl sonra orada kanserden öldü.

HENRI POINCARÉ (Nancy, 1854 - Paris, 1912) Nancy Tıp Fakültesi'nin dekanı Emile Léon Poincaré'nin oğlu. 1876'da fen bilimlerinden mezun oldu, matematikte doktorasını aldığında yirmi beş yaşındaydı. İki yıl sonra, matematikteki araştırmalarının ilk sonuçlarını almaya başlamıştı ve bunların mekanikte uygulanması üzerine kafa yormaya başladı. Matematiksel fizik ve olasılık hesapları kürsüsünde (1886), daha sonra da matematiksel astronomi ve gök mekaniği kürsüsünde (1896) görev yaptı, optik ve kalkülüs alanında önemli çalışmalara imza attı. Diferansiyel denklem sistemlerinin nicel etüdünün ve kaos teorisinin kurucusu, özel görelilik teorisi ve dinamik sistemler teorisinin öncüsüdür, ayrıca epistemolojiye dair kitaplar yazmıştır: *Bilim ve Hipotez* (1902; MEB 1964); *Bilimin Değeri* (1905; MEB 1964); *Bilim ve Metot* (1908; MEB 1987); *Savants et écrivains* (Biliminsanları ve Yazarlar, 1910).

ROMAIN ROLLAND (Clamecy, 1866 - Vézelay, 1944), 1889'da tarih öğretmeni oldu. İki yıl Roma'da Ecole Française'de eğitim gördükten sonra 1895'te *Modern Lirik Tiyatronun Kökenleri* başlıklı doktora tezini savundu. 1904'ten itibaren Sorbonne'da müzik tarihi dersleri vermeye başladı. 1904-1912 yılları arasında yayımlanan *Jean-Christophe* isimli romanıyla ün kazandı. Bunun üzerine Sorbonne'daki görevinden istifa etti. Avrupa'nın "intiharı" olarak yorumladığı Birinci Dünya Savaşı patlak verdiğinde İsviçre'deydi. Burada *Çatışmanın Üzerinde* başlıklı bir barış çağrısı kaleme aldı. 1915'te "edebi eserlerindeki idealizme, farklı insanları anlatışındaki sevgi ve hakikat aşkına atfen" Nobel Edebiyat Ödülü'ne layık görüldü. 1919'da uluslar ve sınıflardan bağımsız bir özgürlük yolu olarak tanımladığı *Zihnin Bağımsızlığının İlânı*'nı yazdı. Nisan 1922'de Lemman Gölü kıyısına yerleşti. Kendinden on beş yaş genç olan Stefan Zweig'la derin bir dostluk kurdu. İkili birbirine 797 mektup yazdı. 1921'de Zweig'ın kaleme aldığı, *Romain Rolland: Yaşamı, Eserleri* isimli biyografisi yayımlandı. 1923'ten 1936'ya kadar Freud'la düzenli olarak görüştü. 1930'dan itibaren Sovyetler Birliği'ni savunmaya başladı. 1934'te Rus bir kadınla evlendi ve Gorki'nin daveti üzerine 1935'te Moskova seyahatine çıktı. Moskova Davaları ve 1939'da imzalanan Alman-Sovyet Saldırmazlık Paktı'nın ardından siyasi faaliyetlerden uzaklaştı. Alman işgali boyunca *Günlük* tuttu ve *Anılar*'ını yazdı. Son olarak kişisel anılarının ışığında din ve sosyalizm üzerine düşüncelerini anlattığı *Péguy* isimli eseri 1945'te yayımlandı.

EDUARD SILBERSTEIN (Yaş, 1856 - Braila 1925). Freud'un çocukluk arkadaşı. Yunanca okurdu. Hukuk ve felsefe eğitimi gördü. Kadınların da bilimsel eğitimden faydalanabilmesini savundu. Birinci Dünya Savaşı'nın ardından, aile servetlerinin ellerinden alınması ve kardeşlerinden birinin intiharı üzerine tohum ticaretiyle uğraşmak zorunda kaldı. Sigmund'la yakın dostlukları yaşamının sonuna kadar sürdü. Freud 22 Nisan 1928'de Braila'daki B'nai B'rith başkanına yazdığı mektupta şöyle demişti: "Çocukluğum ve gençliğim boyunca onunla yakın dost, hatta kardeş gibiydik. İkimiz beraber, hiç kimseden ders almadan İspanyolca öğrenip Cervantes okuduk. ... Viyana'ya her gelişinde görüşmeyi sürdürüyorduk. Bir gün ilk eşine yardımcı olmam gerekmişti." (S. Freud, *Eduard Silberstein'a Mektuplar [1856-1925]*, *Lettres de jeunesse* içinde, 1990.)

RICHARD SIMON (Dieppe, 1638 - Dieppe, 1712) 1670'te papaz oldu. Fransızcada Kitabı Mukaddes eleştirisinin kurucusu sayılır. 1680'de *Eski Ahit'in Eleştirel Tarihi*, 1689'da da *Yeni Ahit Metninin Eleştirel Tarihi* eserleri yayımlandı. Rotterdam'da basılan bu kitaplarda Richard Simon, Hristiyan dininin üzerine inşa edildiği olaylara dair hakikatleri anlatır. 1693'te *Kitabı Mukaddes'in Belli Başlı Yorumcularının Eleştirel Tarihi* yayımlandı. Daha 1670'te Yahudilerin suçlandığı Metz mahkemesine cevaben yazdığı ve Yahudileri savunduğu eseriyle adından söz ettirmişti.

WILLIAM ROBERTSON SMITH (Aberdeen, 1846 - Cambridge, 1894). Free Church of Scotland'da papazdı. 1870'te Aberdeen Free Church College'da İbranice profesörü oldu. *Encyclopaedia Britannica*'nın 1875'te yayımlanan dokuzuncu cildi için din üzerine bir dizi makale yazdı. Bu makalelerden biri sebebiyle dini dalalet suçlamasıyla yargılandı ve işini kaybetti. Yaşamının sonuna kadar Cambridge Üniversitesi'nde Arapça dersi verdi. Bu dönemde *The Old Testament in the Jewish Church* (Yahudi Mabedinde Eski Ahit, 1881) ve *The Prophets of Israel* (İsrail Peygamberleri, 1882) kitaplarını yazdı. 1887'de *Encyclopaedia Britannica*'nın editörü oldu. 1889'da, daha sonra Freud'u esinlendirecek olan *Religion of the Semites*'i (Samilerin Dinini) yayımladı.

MIGUEL DE SPINOZA (Vidigueira, 1598 - Amsterdam, 1654). Kastilya'nın kuzeydoğusundan gelen ataları İspanya'dan kaçarak Portekiz'e yerleşmiş ve 1498'de Hristiyan olmuştu. Çocukken, Lizbon'da doğmuş olan babası Isaac'la beraber Nantes'a gitti. 1615'te oradan kovulmalarının ardından Rotterdam'a yerleştiler. Isaac burada 1627'de öldü. Bunun üzerine, Miguel ve kardeşi Manuel Amsterdam'a giderek yeniden Yahudiliğe döndüler. Miguel ilk olarak kuzeni Rachel'le (1627'de öldü) evlendi ve iki çocukları ölü doğdu. Daha sonra Yahudi bir tüccarın kızı olan Hannah Deborah (1638'de öldü) ile evlendi. Miriam (1629-1651), Isaac (1631 ya da 1632-1649), Baruch, Rebecca (1634 ?-1695) ve Gabriel (1637 ya da 1638-?) isimli dört çocukları oldu. Varlıklı bir tüccar ve sinagog yöneticisi oldu. 1633'te sinagogun on beş *Senhor*'undan biri oldu. 1638'de Dotar tarikatına girdi ve kuzeni Jacob'u da (Abraham'ın oğlu) üye yaptı. Büyük bir cömertlikle, kendi servetini tehlikeye atma pahasına cemaatin birçok üyesine destek oldu. Oğlu Baruch ona büyük saygı ve sevgi beslerdi.

FRIEDRICH LEOPOLD AUGUST WEISMANN (Frankfurt am Main 1834, Freiburg im Breisgau, 1914). 1863'ten 1912'ye kadar Freiburg Üniversitesi'nin Zooloji Enstitüsü'nde çalıştı ve Darwin'in takipçisi oldu. 1883'te pangenezin (germ-plazma) keşfiyle, edinilmiş özelliklerin kalıtımı teorisini çürüttü. Bu konuyla ilgili şöyle söylemiştir: "Böyle bir kalıtımın olmadığına ve canlı türlerinin geçirdiği değişimlerin bu teoriye başvurulmadan açıklanması gerektiğine olan şahsi kanaatim istemesem de günden güne kuvvetleniyor. Yine de uzuvların kesilmesinin kalıtsallığının* bir masaldan ibaret olduğunun anlaşılmasına rağmen bu sorunu henüz tam olarak çözülmüş kabul edebileceğimizi sanmıyorum." Daha sonra çokhücreli organizmaların, kalıtım verilerini içeren eşey hücrelerinden ve hayati işlevleri yerine getiren somatik hücrelerden oluştuğu savını güçlendirdi. 1892'de *Kalıtım ve Doğal Seçilim Üzerine Denemeler* adlı eseri yayımlandı.

JOHAN DE WITT (Dordrecht, 1625 - Lahey, 1672). Leiden Üniversitesi'nde hukuk okudu. Geometride uzmanlaştı ve konik kesitler üzerine bilimsel bir eser yayımladı. 1653'te İngiltere'yle savaş halindeyken Hollanda genel vekilliğine seçildi. 1654'te Cromwell yönetimindeki İngiltere'yle barış imzaladı. Bu antlaşmayla Cromwell'in Orange hanedanının ülke yönetiminden uzak tutulması talebini kabul etmiş oldu. 1665-1667 yılları arasında yaşanan İkinci İngiltere-Hollanda Savaşı'nın ardından İngiltere ve Fransa'yla Breda Antlaşması'nı imzaladı. Eyaletlerin egemenliklerini güçlendirdi. 1667'de Hollanda'da *stathouder* unvanını kaldırdı. 1672'de XIV. Louis'nin ülkeyi işgal etmesini engelleyemedi. Aynı yıl 20 Ağustos'ta, onu Hollanda'yı Fransa'ya teslim etmekle suçlayan Orange hanedanı taraftarı öfkeli halk tarafından kardeşi Cornelis'le beraber linç edilerek öldürüldü. Spinoza katliamının yapıldığı noktaya *ultimi barbarorum* (su katılmamış barbarlar) yazılı bir afiş asmak istemiş, arkadaşları vazgeçirmiştir.

WILHELM WUNDT (Neckarau, bugün Mannheim'da bir mahalle, 1832 - Grossbothen, Leipzig yakınlarında, 1920). Berlin'de Hermann von Helmholtz'un asistanıyken 1857'de Heidelberg Üniversitesi Tıp Fakültesi'nde antropoloji ve psikoloji profesörlüğüne getirildi. 1875'te

* Weismann'ın farelerin kuyruklarını keserek yaptığı meşhur ve bilimsel sonuçları hâlâ tartışmalı olan deney. -ç.n.

Leipzig Üniversitesi'nde felsefe dersleri vermeye başladı. 1879'da bu şehirde DeneySEL Psikoloji Enstitüsü'nü kurdu. Çalışmalarının dünya çapında ses getirmesi psikolojinin ampirik bir bilim olarak kabul görmesinin önünü açtı. Kültür psikolojisiyle bağlantılı olarak sanat, dil, efsaneler, gelenekler, vb. gibi alanlar üzerine çalıştı. Leipzig'de onun yanında veya onunla beraber çalışmış kişiler arasında Boas, Emile Durkheim, Bronislaw Malinowski ve G. H. Mead gibi isimler bulunur. "Tabiat bilimlerinin perspektifinden psikoloji" üzerine dersler verdi. 1862'de *Duyusal Algılama Teorisine Katkılar* adlı eseri yayımlandı. Ruhsal yaşamı salt beyin ve sinirlerden ibaret bir alana indirgemeyi reddediyordu. 1867'de *Über die Physik der Zelle in ihrer Beziehung zu den allgemeinen Prinzipien der Naturforschung* (Hücre Fiziği ve Doğal Bilimlerin Genel İlkeleriyle İlişkisi) eserini kaleme aldı. Freud'un düşüncesini derinden etkilemiştir.
